

BOSSCHE BIJDRAGEN

**BOUWSTOFFEN VOOR DE GESCHIEDENIS
VAN HET BISDOM 'S-HERTOGENBOSCH**

**ONDER REDACTIE VAN FERD. FRANSSSEN
A. FRENKEN EN DR TH. GOOSSENS**

DEEL XI
1931—1932

BOSSCHE BIJDRAGEN

**BOUWSTOFFEN VOOR DE GESCHIEDENIS
VAN HET BISDOM 'S-HERTOGENBOSCH**

**ONDER REDACTIE VAN FERD. FRANSSEN
A. FRENKEN EN DR TH. GOOSSENS**

**DEEL XI
1931—1932**

INHOUD.

Kroniek van het Bisdom 's Bosch	blz. 1
Verslagen over den toestand van het vicariaat 's-Hertogenbosch in de tweede helft der zeventiende eeuw, medegedeeld door Dr J. D. M. Cornelissen	blz. 18
Prijsvragen van het Nuyensfonds	blz. 93
De aanslag op 's-Hertogenbosch in het jaar 1585, beschreven door een Minderbroeder, door Fr. Dalm. van Heel O. F. M.	blz. 95
De Abdij van Bunderen onder Helmond, door A. M. Frenken, pr.	blz. 102
Benoeming van Mgr. Zwijsen tot bisschop, door J. Kleijntjens S. J.	blz. 149
Het Apostolisch-Vicariaat van Ravenstein en Megen door J. Kleijntjens S. J.	blz. 152
Het Augustinessen-Klooster te Zoeterbeek, door A. M. Frenken, pr.	blz. 174
De rechten der moederkerk van Zuilichem in het begin der dertiende eeuw, door Dr. J. S. van Veen	blz. 302
De Parochie Oeffelt door J. Kleijntjens S. J.	blz. 305
Charter over het klooster Bethlehem te Haren bij Megen, door J. Cunen	blz. 308
De collatie van het Beneficium Sancti Severi-altaar te Oss, door J. Cunen	blz. 312
Registers, door H. Ebeling	blz. 313

BOSSCHE BIJDRAGEN

**BOUWSTOFFEN VOOR DE GESCHIEDENIS
VAN HET BISDOM 'S-HERTOGENBOSCH**

**ONDER REDACTIE VAN FERD. FRANSSEN
A. FRENKEN EN DR TH. GOOSSENS**

**DEEL XI
AFLEVERING 1.**

ST MICHIELS-GESTEL — OCTOBER — 1931.

INHOUD:

Kröniek van het Bisdom 's Bosch 1928	blz. 1
Verslagen over den toestand van het vicariaat 's-Hertogenbosch in de tweede helft der zeventiende eeuw, medegedeeld door Dr J. D. M. Cornelissen	blz. 18
Prijsvragen van het Nuyensfonds	blz. 93
De aanslag op 's-Hertogenbosch in het jaar 1585, beschreven door een Minderbroeder, door Fr. Dalm. van Heel, O. F. M.	blz. 95
De Abdij van Binderen onder Helmond, door A. M. Frenken, pr. (<i>Wordt in de volgende aflevering voortgezet.</i>)	blz. 102

VOORWAARDEN:

De „Bossche Bijdragen” verschijnen minstens éénmaal en hoogstens driemaal in het jaar op niet vast bepaalde tijden.

Drie afleveringen vormen één deel.

De prijs van één deel bedraagt fr. p. post f 5.—.

Telkens bij het verschijnen van een derde aflevering zal over het bedrag van drie afleveringen worden beschikt.

De intekening staat open bij de Administratie te Tilburg, Bosscheweg 95, en bij den Boekhandel.

Brieven, boeken of bijdragen voor dit tijdschrift te adresseeren aan den Redactie-Secretaris, Dr Th. GOOSSENS, Tilburg, Postchèque en Giro 50174.

Kroniek van het Bisdóm 's Bosch.

1928. ¹⁾
I.

DEKENATEN	Parochegeestelijken	Andere dienstg. geestel. door den Bisschop aangesteld	Rustende priesters	Zielen	Communicanten te rekenen		Doopsels	Illegitimi	HH Communien		Non paschantes	Gesloten Huwelijken	Vormelingen	Bekeringen	Sterfgevallen	
					vanaf 7—11 jaar	vanaf 11 jaar en ouder			in de parochiekerken	in de kloosterkerken en kapellen					parvuli	adulti
's Bosch	25	10	2	35.414	4708	24 503	1032	16	769 500	597 390	955	272			94	307
Asten	20	2	1	20.652	2367	13 706	723	6	546.170	72.908	5	117			76	159
Bladel	24	3	4	18.300	1928	12 176	642	—	690 485	148.335	4	107			85	138
Boxmeer	20	—	—	15 177	1549	10 413	510	3	491 861	112.400	9	113			45	122
Boxtel	30	20	6	32.061	3727	19 811	1015	5	762 700	451.162	117	301			99	271
Cuijk	22	2	1	16.478	1851	11 786	581	7	432 810	180.780	26	112			43	161
Druten	27	2	—	20.859	2202	13 617	552	5	468.150	63 550	10	144			50	225
Eindhoven	41	5	1	59.939	6355	38.646	1818	23	1.045 055	230 442	1808	445	in 1929	in 1929	165	366
Geertruidenberg	38	1	2	39 627	3755	26 764	1326	17	937 825	278 000	76	300			150	330
Geldrop	16	3	—	17.392	1901	11 348	598	1	374.112	109.580	17	107	in 1929	10 714	77	145
Helmond	35	3	2	42 339	4704	27.506	1347	6	946 624	230.380	104	286		in 1929	141	279
Heusden	20	—	4	15.832	1498	10.450	426	3	385 702	36.260	26	115			31	168
Nijmegen	70	11	9	80 001	8649	53.334	2252	51	1 275.751	847.863	2470	581			194	623
St Oedenrode	18	31	3	21.360	1811	14.277	665	6	435 800	291 480	3	137		180	87	220
Oirschot	16	4	1	15 865	1605	11 349	503	—	425.805	221 805	1	94			58	155
Oss	31	4	4	31.569	3862	21 096	1134	9	650 560	162.170	31	241			138	259
Ravenstein	21	4	1	11.582	1244	8.160	334	1	387.505	99 409	2	89			42	107
Tilburg	52	19	1	72.982	5836	50.402	2103	24	2 050 000	707 904	869	531			157	447
Valkenswaard	17	1	—	16.263	1940	10 816	512	—	403.150	23.200	34	121			41	115
Veghel	33	5	2	32.934	3482	21.454	1137	12	836.530	158 605	13	203			157	287
Zalt-Bommel	11	1	1	7.803	764	5 486	241	5	207.000	28 850	28	42			17	75
Totaal	1928	587	131	45	624 429	65 738	417.100	19.451	200	14.523 095	5.052.473	6608	4458		1947	4959
Totaal	1927	574	133	50	607.893	60 046	409.859	18 779	223	15 192.755	4.865 260	7337	4080		2205	4948

¹⁾ Deze cijfers zijn gebaseerd op de verslagen der visitaties door de Hoogerw. H.H. Dekens gehouden in 1929, zij betreffen dus het jaar 1928

DEKENATEN	Parochiegeestelijken	Andere dienst geestel door den Bisschop aangesteld	Rustende priesters	Zielen	Communicantien te rekenen		Doopsels	Illegitimi	HH Communien		Non paschantes	Gesloten Huwelijken	Vormelingen	Bekeerlingen	Sterfgevallen		
					vanaf 7-11 jaar	vanaf 11 jaar en ouder			in de parochiekerken	in de kloosterkerken en kapellen					parvuh	adulti	
's Bosch	26	12	2	35 442	4025	24 529	1033	21	750.000	593 835	1222	276	1125		128	351	
Asten	20	—	4	20 616	2723	13.667	741	3	561 640	87 769	5	159			80	201	
Bladel	24	3	4	18 670	2607	12 005	680	1	702 350	138 389	6	125			84	147	
Boxmeer	20	—	—	15 419	1943	9 985	510	7	483 502	103 973	8	126	1567		41	143	
Boxtel	30	13	7	32 785	4521	21 263	1115	4	879 665	497 891	172	276	3251		121	303	
Cuijk	22	1	1	17 295	2290	10.922	505	3	421 230	205.320	23	146	1632		45	163	
Druuten	26	2	—	20 997	2436	13.838	563	—	452 010	43 550	5	107	55		66	219	
Eindhoven . . .	41	4	—	65 172	6874	44 046	2101	39	1 015.700	286 750	2547	564			200	464	
Geerttruidenberg	38	3	—	40 082	5799	26 026	1295	18	969 528	272 669	82	273		In	164	376	
Geldrop	16	3	1	18 649	2503	11 438	633	1	399 935	92 498	16	120		1930	169	190	
Helmond	35	2	2	43 453	5483	27 571	1435	17	911.424	214 870	111	308			160	340	
Heusden	20	—	4	16 284	2262	10.040	417	3	369 526	50 968	39	130			53	145	
Nijmegen	74	10	4	83 583	9826	54 270	2185	45	1 922.057	1 499.197	2310	581	5762		247	684	
St Oedenrode .	19	30	6	22 595	2519	14 812	674	1	442 600	339.900	14	163	2111		72	238	
Oirschot	16	4	—	14 507	2184	10.875	521	1	522.330	345 300	1	116			66	185	
Oss	31	5	3	32 125	5384	20 410	1217	8	654 310	127 210	38	227			190	281	
Ravenstein . . .	21	3	1	11 334	1512	7 668	265	1	373 575	147 285	5	90			46	123	
Tilburg	52	21	1	76 121	7618	52 859	2064	11	1 970 900	766 695	770	565			186	543	
Valkenswaard .	18	1	—	16 057	2560	10.778	582	1	419 000	24 600	43	143			62	137	
Veghel	32	6	2	33 830	4364	22.264	1048	3	614.790	514 145	8	190			151	365	
Zalt-Bommel . .	11	1	1	7 791	919	5 351	231	2	202.940	29 580	28	62			25	84	
Kweekschool													53				
Doofst-Instituut													70				
Totaal	1929	592	124	43	642 807	80 352	424 617	19 815	190	15 039 012	6 382 394	7453	4747	15 626	180	2256	5682
Totaal	1928	587	131	45	624 429	65 738	417.100	19 451	200	14 523 095	5 052.473	6608	4458	10 714	1947	4959	

1929. 1)

1) Deze cijfers zijn gebaseerd op de verslagen der visitatie door de Hoogeerw H.H Dekens gehouden in 1930, zij betreffen dus het jaar 1929

II.

31 December 1930 telde het Bisdom 's-Bosch 317 parochies en 11 Rectoraten met eigen grondgebied.

III.

Wijdingen en inzegeningen.

Door Z. D. H. Mgr. A. F. Diepen, Bisschop van 's-Hertogenbosch, werden in het jaar 1929 plechtig geconsacreerd de navolgende kerken en kapellen:

1. 31 Mei: Rectorale Hulpkerk „O. L. Vrouw van het H. Hart” te Berg en Dal (Missionarissen van het H. Hart).
2. 3 Juni: Parochiekerk „H. Nicolaas” te Valkenswaard. (Reliquieën van de H.H. Martelaren Severianus en Valentinus).
3. 24 Juni: Parochiekerk „O. L. Vrouw v. d. Allerh. Rozenkrans” te Schijndel (Boschweg).
4. 15 Juli: Parochiekerk „H. Teresia van het Kind Jezus” te Nijmegen.
5. 29 Juli: Parochiekerk „H. Willibrordus” te Waalre.
6. 21 October: Kapel van het Noviciaat der Priesters van het H. Hart te Asten.
7. 17 December: Kapel der St. Anna-Stichting te Nijmegen. (Reliquieën 1, 3, 4, 5, 6 en 7 der HH. Martelaren Ignatius en Maximianus).
8. 2 April: Plechtige inzegening van huis en kapel der Fraters te 's-Bosch, Papenhulst, en consecratie van hoofdaltaar. (Reliquieën der H.H. Martelaren Eustachius en Maximianus).
9. 19 November: Plechtige inzegening St. Elisabeth-Gasthuis te Tilburg.
10. 2 September: Consecratie van vier klokken te Eindhoven-Stratum (H. Georgius).
11. 16 December: Consecratie van vier klokken „H. Landstichting” te Nijmegen (Parochie De Meerwijk).

In 1930.

1. 14 April: Parochiekerk „H. Antonius en Barbara” te Tilburg (Groeseind).
2. 28 April: Parochiekerk te Budel-Schoot.
3. 12 Mei: Kapel der Ursulinen te Bergeijk.
4. 31 Mei: Rectorale Hulpkerk der Priesters v. h. H. Hart te Bakel-Brouwhuis.
5. 23 Juni: Parochiekerk te Borkel en Schaft.
6. 21 Juli: Parochiekerk te Moerdijk.
7. 28 Juli: Rectorale Hulpkerk „H. Gerardus Majella” te Nijmegen (Nebo).
8. 15 Sept.: Parochiekerk te St. Anthonis.
9. 22 Sept.: Parochiekerk „H. Thomas à Villanova” te Nijmegen.
10. 16 Oct.: Parochiekerk „H. Joannes Vianney” te Eindhoven.
11. 8 Jan.: Consecratie van het altaar en plechtige inzegening van het nieuwe klooster der Paters Carmelieten te Nijmegen (Doddendaal).
12. 3 Mei: Plechtige inzegening van kapel en klooster der Zusters van Schijndel te 's-Bosch (Muntel).
13. 22 Juli: Plechtige inzegening van kapel en klooster der Zusters Dominicanessen te Tilburg.
14. 14 Sept.: Plechtige inzegening van de kerk „H. Kruisvinding” van het Rectoraat H. Odilia onder Volkel.
15. 20 Oct.: Plechtige inzegening van de kapel van het St. Odulphus-Lyceum te Tilburg.
16. 20 Nov.: Plechtige inzegening R. K. Meisjesgymnasium „Mater Dei” te Nijmegen (Ursulinen).

In 1930 werden geconsacreerd:

Op 21 April vier luidklokken van de parochiekerk te Kaatsheuvel en op 15 October twee luidklokken van de parochiekerk te Eindhoven (Barrier).

IV.

In 1929 werden opgericht met ingang van :

1. 11 Februari: Parochie „H. Antonius van Padua en H. Barbara” te Tilburg (Groeseind).
2. 9 October: Parochie „O. L. Vr. van Altijddurenden Bijstand” te Eindhoven-Woensel (Oude Toren).
3. 14 October: Parochie „H. Jozef” te Braakhuizen onder Geldrop.
4. 18 November: Parochie „H. Jozef” (Doornakker) te Eindhoven (Tongelre).
5. 28 October: Rectorale Hulpkerk van den „H. Joseph, Toonbeeld en Patroon der Minnaars van Jezus' Goddelijk Hart” te Zes-Gehuchten (Tivoli).

1930.

1. 10 Maart: Rectorale Hulpkerk van „H. Kruisvinding” „St. Odiliapeel” onder Volkel.
2. 1 September: Parochiekerk „H. Antonius van Padua” te Cuyk (Vianen).
3. 15 December: Parochiekerk „O. L. Vr. Middelaes aller Genaden” te Vught.
4. 29 Dec.: Parochiekerk „Christus Koning” te Nijmegen.

V.

In 1929 ontvingen verlof tot vestiging:

1. 24 Januari in Rectoraat „Brakkenstein” te Nijmegen: Zusters Franciscanessen te Oudenbosch.
2. 15 Februari te Moergestel: Broeders van O. L. Vr. van Lourdes te Oostacker.
3. 17 Februari te Eindhoven (H. Teresia): Zusters van het Kostbaar Bloed te Aarle-Rixtel.
4. 21 Februari te Megen: Barmhartige Zusters van den H. Franciscus van Assisië te Valkenburg.
5. 20 Maart te Meerveldhoven: Zusters Franciscanessen te Veghel.

6. 20 Maart te Tilburg (Bredasche Weg): Franciscanessen te Etten.
7. 22 April te De Eerde: Zusters der Christelijke Scholen te Boxmeer.
8. 6 Juni te Kaatsheuvel: Broeders van Liefde te Gent.
9. 22 Juli te Eindhoven (St. Joseph-ziekenhuis): Kleine Zusters van den H. Joseph te Heerlen.
10. 23 Juli te Zesgehuchten: Missionarissen van het H. Hart te Tilburg.
11. 10 Augustus te Hapert: Dochters van O. L. Vr. v. h. H. Hart te Tilburg.
12. 2 October in Rectoraat Brouwhuis (Juvenaat der Priesters v. h. H. Hart): Zusters van Barmhartigheid te Ronsse.
13. 31 October te Eindhoven. Paters Capucijnen.
14. 4 November te Eindhoven (Gezellenhuis, weeshuis en school voor achterlijke meisjes): Dochters van Maria en Joseph te 's-Bosch (Choorstraat).
15. 20 November te Eindhoven (H. Teresia): Dochters van Maria en Joseph te 's-Bosch (Choorstraat).
16. 23 November te Someren (Het Eind): Zusters Franciscanessen te Oirschot.
17. 18 December te Vught, Missiehuis „Sparrendaal”: Dochters van Maria en Joseph te 's-Bosch (Choorstraat).

1930.

1. 3 Januari in St Odiliapeel onder Volkel: Kruisheeren.
2. 9 Januari te Schijndel (Weeshuis): Zusters van Schijndel.
3. 10 Februari te Boxtel (H. Petrus): Witte Zusters van Algiers.
4. 30 April te Geldrop: Broeders van O. L. Vr. v. Lourdes.
5. 20 Mei te Oirschot: Zusters Carmelitessen.
6. 26 Mei te Hees-Nijmegen: Zusters Franciscanessen van Erlenbad.
7. 4 Juli te Heesch: Broeders van de Christelijke Scholen.
8. 12 Augustus te Nijmegen (H. Thomas à Villanova): Paters Augustijnen.

9. 11 November te Tivoli, Zes-Gehuchten: Dochters van O. L. Vr. van het H. Hart.
10. 19 November te Keldonk (Erp): Missiezusters van het Kostbaar Bloed.
11. te Grave: Zusters „Franziskanerinnen” van Marienhaus b. Weltbreitbach (Rhl.)

In 1929 werden opgeheven :

1. September te Eindhoven „Sancta Ursula”. Rel. Ursulinen.
2. 20 November te Eindhoven (H. Teresia). Zusters van het Kostbaar Bloed te Aarle-Rixtel.

1930.

September te Batenburg klooster en pensionaat der Zusters J. M. J. „Mariënburch” te 's-Bosch.

De Zusters Franciscanessen te Breda (Haagdijk) zullen 1 Augustus 1931 het St. Elisabethrustoord — en 1 Juni 1932 het St. Catharinagesticht te Grave verlaten.

VI.

Priesterwijdingen.

25 Mei 1929 diende Z. D. H. Mgr. A. F. Diepen in de Kathedraal-Basiliek van St. Jan te 's-Hertogenbosch het H. Priesterschap toe aan de navolgende Eerw. Heeren Diakens van het Seminarie te Haaren :

Namen	Geboorteplaats	Geboortedatum
Bernardus Petrus Maria de Beer	Tilburg	18 Dec. 1902
Wilhelmus Josephus Maria Bergmans	"	6 Jan. 1905
Hendrik Jan Frederik Maria Bless	Nijmegen	16 April 1902
Petrus Joannes Maria Claassens	Tilburg	10 Dec. 1904
Antonius Gerardus Hendrikus van Gerwen	Zeeland	16 Aug. 1904
Lambertus Josephus Leonardus Maria de Gruijter	's-Bosch	4 Maart 1905
Aloysius Joannes Adrianus Maria Holtus	Helmond	12 Maart 1903
Johannes Henricus Petrus van Hussen	Eindhoven	5 Sept. 1904
Franciscus Ignatius Antonius Maria van Miert	's-Bosch	13 Febr. 1906
Carolus Joannes Antonius Prinsen	Aarle-Rixtel	14 Juli 1903
Emile Rietra	Dussen	19 Mei 1902

Namen	Geboorteplaats	Geboortedatum
Willebrordus Johannes van Schaik	Berchem	10 Juni 1904
Jan Antonius Albertus Maria Scheij	Veghel	16 Oct. 1904
Henricus Jacobus Josephus Maria Sliepen	Roermond	16 Febr. 1903
Johannes Petrus Spanjers	Schaik	2 Oct. 1903
Antonius Aloysius Maria Swagemakers	Tilburg	10 Nov. 1902
Henricus Gijsbertus Maria Verbruggen	Veghel	26 Jan. 1905
Franciscus Cornelis Joseph Verbunt	Tilburg	18 Dec. 1902
Wilhelmus Franciscus Maria Adrianus Volker	Veghel	21 Febr. 1904
Johannes Antonius Walen	Oss	20 Jan. 1904
Johannes Adrianus van de Wiel	Oisterwijk	6 Sept. 1902

14 Juni 1930.

Frederik Norbertus Odo Bernard Maria Allard	St. Geertruidenberg	13 Mei 1903
Cornelius Franciscus Berkelmans	Berkel (parochie Oisterwijk)	19 Juni 1905
Waltherus Wilhelmus Aloysius M ^a v. Beurden	Loon-op-Zand	9 Nov. 1904
Norbertus Alexander Bijnen	Valkenswaard	5 Juni 1901
Josephus Petrus van Dal	Drunen	28 Nov. 1904
Wilhelmus Arnoldus Donkers	Gerwen	9 Dec. 1904
Lambertus Fredericus Maria Joseph Eijgenraam	Tilburg	25 Febr 1906
Willem Karel Maria Grossouw	Amsterdam	9 Nov. 1906
Henricus Cornelius Antonius Hermus	Klundert	15 Nov. 1905
Johannes Gerardus v. d Heuvel	Lieshout	13 Maart 1905
Bernardus Johannes Reinerus Maria v. d. Hurk	Beek en Donk	5 Maart 1905
Gijsbertus Petrus Klaassen	Hoogeloon c. a	10 Dec. 1905
Henricus Edmondus v. Laarhoven	Helmond	22 April 1905
Nicolaas Wilhelmus Jacobus Maria de Leijer	Eindhoven	23 Maart 1906
Paulus Josephus Antonius Maria Lucker	Nijmegen	2 Dec. 1905
Johannes Henricus Josephus Martin	Helmond	16 Oct. 1905
Petrus Hendricus Adrianus Moonen	Goorle	2 Nov. 1905
Hendrikus Judocus Martinus Oppers	Woensel	22 April 1905
Wilhelmus Cornelus Quinten	Liempde	26 Maart 1906
Lambertus Antonius Thomas Rooyackers	Veghel	14 April 1905
Hendricus Swinkels	Son en Breugel	8 Jan. 1902
Jacobus Lambertus Tychon	Helmond	17 Sept. 1905
Johannes Cornelis Josephus Verbiesen	Rosmalen	9 Mei 1904
Petrus Jacobus Verschuren	Oploo c. a.	10 Mei 1905
Johannes Antonius v. d. Wildenberg	Veldhoven-Oerle	11 Sept. 1903

VII.

Sterfgevallen in 1929.

Namen	Laatste bediening	Overleden
F. F. Drabbe	Emer.-Rector Diessen	6 Jan., Tilburg
A J v. d Meijden, O. Praem.	Pastoor Engelen	22 Jan., Engelen
H. Verwaaijen	„ Soerendonk	12 Febr., Soerendonk
J. M. J. Knaapen, O. Praem	„ Berlicum	13 Febr., Veghel (Gasthuis)
A C W. Keukens	„ Zeelst	15 Febr., Zeelst
Th. van Amelsvoord	„ Erp	2 Maart, Erp
M. J. Boset	„ Steensel	7 Maart, Steensel
A. Welten	„ Someren-Eind	31 Maart, Someren- Eind
J. P. P. de Winter	„ Mierlo	5 April, Mierlo
J. v. Helvoirt, S J	Kapelaan Nijmegen (H. Canisius)	8 April, Velp (Mariendaal)
P. J de Groot	Pastoor Escharen	12 April, Grave (Gasthuis)
P. M A. v d Loo	„ Batenburg	20 April, 's Bosch (Gasthuis)
N H. M. Franken	„ Druten	1 Mei, Druten
J. A. Wolters	„ St. Michiels-Gestel	4 Mei, St. Michiels- Gestel
A. P. Kuypers	„ Waalwijk (H Antonius)	13 Mei, Waalwijk
C. A v. d. Vleuten	Kapelaan Veldhoven	14 Mei, Veldhoven
N Pompen	Pastoor te Empel en Deken van Dekenaat Zaltbommel	22 Mei, Empel
F. J Brox	Pastoor Alem	31 Mei, Alem.
C. A. Krijnen	Emer.-Pastoor Hooge-Mierde	8 Juli, Lage-Mierde
A. P. Hamers	„ „ Deursen	13 Juli, Oosterhout
B. A. Kruitwagen O.F.M.	„ „ Nijmegen (H. Franciscus)	14 Juli, Rotterdam
Mgr. A. Th. Panken	Oud-Regent van het Seminarie St. Michiels-Gestel	17 Juli, Geffen.
Mgr. Dr. B J. F M. Mutsaers	Oud-Plebaan en Vic.-Gen van het Bisdóm Oklahoma	24 Juli, Tilburg (Gasthuis)
J J Jacobs	Pastoor Puiflijk	20 Sept., Puiflijk
J. P. J. Strijbosch	„ Mierlo-Hout	15 Nov., Best
V. J. F. Boelaars	Emer.-Rector Tilburg	3 Dec., Tilburg (Gasthuis)
J. v. d Vleuten	Pastoor Nuenen	24 Dec., Nuenen
G. M. Bonnike, S. J.	Emer.-Pastoor Nijmegen (H Ig- natus)	26 Dec., Velp (Mariendaal)

1930.

J. J. F Bronsgeest	Pastoor Leeuwen-Beneden	13 Febr., Tilburg (Gasthuis)
--------------------	-------------------------	---------------------------------

Namen	Laatste bediening	Overleden
A C R. H. Spolders	Pastoor Alem	16 Febr., 's Bosch (Ziekenh. „St. Joan de Deo)
F. F. R. Oorsprong O. P.	Kapelaan Nijmegen (H. Maria Geboorte)	27 Febr., Nijmegen
G. A. de Ruij	Emer.-Past. Eindhoven (Strijp)	21 Maart, Eindhoven (Tongelre)
W. J. H. Gysbers	Rector Leeuwen	23 Maart, Leeuwen
A. W. Schrader, S. J.	Oud-Ass. te Vught	13 Mei, Maastricht
C. J. Zwijsen	Rector „Coudewater“ Rosmalen	4 Juni, Rosmalen
L. H. J. F. Frencken	Emer.-Past. Heesch	22 Juni, Nieuwkuik (Liefdegesticht)
L. F. J. M. v. Riel	Pastoor Nijmegen (H. Stephanus)	29 Juli, 's-Graven- hage (St. Joannes de Deo-Gesticht)
L. J. W. I. Hasselbach	„ Waalwijk (H. Antonius)	23 Aug., Waalwijk
H. v. d. Berg	Prelaat der Adbij. „Berne“ te Heeswijk	5 Oct., Heeswijk
L. Offermans	Pastoor Lierop	3 Dec., Lierop

Benoemingen, Verplaatsingen enz. in 1929.

Namen	Vorige bediening	Nieuwe bediening	Met ingang van
G. A. v. d. Burg O. P.	Kap. Nijmegen (H. Do- minicus)	Eervol ontslag	12 Juli
W. J. A. M. de Moll O. P.	„ id. (H. Hart)	„ „	id.
A. M. J. A. Janssens O. P.	„ Amsterdam (H. Thomas)	Kap. Nijmegen (H. Hart)	id.
M. I. Thomassen	„ Waalwijk-Baardwijk	„ Heeze	26 id.
W. L. A. Beuken	Priester v. h. bisdom Breda	„ Waalwijk-Baardwijk	id.
A. W. Smits	Kap. Made	„ Raamsdonksveer	id.
F. H. R. de Wolf	Priester v. h. bisdom Breda	„ Made	id.
P. H. Stevens	Kap. Gemert	„ Veldhoven	id.
J. F. Manders	Past. Wintelre	Eervol ontslag	1 Aug.
A. J. W. v. d. Heijden	Kap. Heeze	Past. Wintelre	id.
J. B. v. Besouw	Past. Zevenbergen	Rector Vught (Mariaoord)	id.
W. J. v. Kessel	Rector Vught (Mariaoord)	Past. Zevenbergen	id.
H. A. J. Janssen S. J.	Past. Nijmegen (H. Petrus Can.)	Eervol ontslag (Rect. Canis-coll., Nijm.)	5 id.
Th. J. Kannegieter S. J.	Rector id. (H. Joseph)	Past. Nijmegen (H. Petrus Can.)	id.
A. W. v. d. Kant S. J.	Kap. id. id.	Rector id. (H. Joseph)	id.
J. G. A. v. d. Loo S. J.	Kap. id. (H. Petrus Can.)	Kap. id. id.	9 id.
G. A. C. M. Swagemakers S. J.		„ id. (H. Petrus Can.)	id.

Namen	Vorige bediening	Nieuwe bediening	Met ingang van
J. M. v. Gent O. P.	Ass Neerbosch	Eervol ontslag	9 Aug.
H. W. Rijken O. P.		Ass. Neerbosch	id.
P. J. de Bree	Prof Sem St.Mich -Gestel	Kap. 's Bosch (St Jan)	14 id.
C. J. A. Prinsen	Priester v. h. Seminarie	Prof. Sem. St.Mich.-Gestel	id.
M. H. J. Smits	Kap. Tilburg (Hoefstraat)	Eervol ontslag	id.
F. C. van Tartwijk	" Erp	Kap. Tilburg (Hoefstraat)	id.
J. H. P. v. Hussen	Priester v. h. Seminarie	" Erp	id.
A. J. P. de Bondt	Kap Loon-op-Zand	Ass. Veghel	id.
F. C. J. Verbunt	Priester v. h. Seminarie	Kap. Loon-op-Zand	id.
J. C. Brekelmans	Kap. Eindhoven (Philips- dorp)	" Budel	id.
E. Rieta	Priester v h. Seminarie	" Eindhoven (Philips- dorp)	id.
G. P. Gudde	Kap. Oirschot	" Tilburg ('t Heike)	id.
J. v. Gestel	" Horssen	" Oirschot	id.
W. J. v. Schaijk	Priester v. h Seminarie	" Horssen	id.
A. P. W. v. Thiel	Kap Tilburg (Besterd)	Eervol ontslag	id
W. M. A. v Mierop	" Mierlo	Kap. Tilburg (Besterd)	id.
A. J. A. M. Holtus	Priester v. h. Seminarie	" Mierlo	id.
J. R. H. v Eijndhoven	Kap. Zeelst	" Helmond (H. Hart)	id.
H. J. F. M. Bless	Priester v h. Seminarie	" Zeelst	id
B. P. M. de Beer	" " "	" Schijndel (Boschweg)	id.
W. J. M. Bergmans	" " "	" Eindhoven-Strijp (H. Trudo)	id.
J. A. A. M. Scheij	" " "	" Millingen	id.
H. J. J. M. Slieden	" " "	" Gemert	id.
J. P. Spanjers	" " "	" Deurne (H. Willibr.)	id.
P. I. de Glas	Kap Kerkdriel	Eervol ontslag	id.
A. A. M. Swagemakers	Priester v. h. Seminarie	Kap Kerkdriel	id
H. G. M. Verbruggen	" " "	" Eindhoven-Stratum (H. Georg)	id
W. F. M. A. Volker	" " "	" Eindhoven-Strijp (H. Teresia)	id.
J. A. Walen	" " "	" Wamel	id
J. A. v. d. Wiel	" " "	Conrector Udenhout (Huize Assisie)	id
C. A. J. Uijtdewilligen	Priester v. h. bisdom Breda	Kap Waalwijk (H. Ant.)	id
A. F. A. M. Damen O.E.S.A.	Kap. Nijmegen (H. Thomas)	Eervol ontslag	16 id
J. P. Frantzen O.E.S.A.		Kap Nijmegen (H. Thomas)	id
Mgr. J. Sprangers	Past. Grave	Eervol ontslag	5 Sept
J. B. B. J. Goossens	Kap Tilburg (Heuvel)	Past Grave	id
A. v. Hout	Past Teeffelen	Rector Diessen	13 id.
L. v. Sleenwen	Rector Diessen	Past. Teeffelen	id.
J. M. C. Eijcken	Past Afferden	Eervol ontslag	30 id.
J. L. M. Mandos	Kap Druten	Past Afferden	3 Oct
Dr. J. M. Maas	Deken-Pastoor Eindhoven	Kanunnik der Kathedr. Basilek van St. Jan, 's Bosch	4 id

Namen	Vorige bediening	Nieuwe bediening	Met ingang van
A. de Vries	Kap. Eindhoven-Woensel (H Petrus)	Past. Eindhoven-Woensel (Oude Toren)	9 Oct
W. H. J. Bodestaff	.. Oss (H Maria Onb. Ontv.)	.. Puiflijk	11 id
Th H J v. d. Heuvel	.. Nieuwkuik	Kap. Druten	id
J. W. M. Steures	.. Afferden	.. Nieuwkuik	id.
J. J. Pulles	.. Leeuwen-Boven	.. Groesbeek (HH.Cos- mas en Damianus)	id
W. J. M. Bergmans	.. Hilvarenbeek	.. Leeuwen-Boven	id.
J. C. Simons	.. Groesbeek (HH.Cos- mas en Damianus)	.. Hilvarenbeek	id.
F. A. J. Pessers	.. Boxtel (H. Hart)	Past. Geldrop (Braak- huizen)	14 id.
B. J. C. Schneiders O F M.	.. Megen	Eervol ontslag	25 id
N. J. J. v. Heereveld O F M		Kap. Megen	id.
G. H. J. M. Baptist M. S. C.		Rector Rect. Hulpkerk Zesgehuchten (Tivoli)	28 id.
A. van Dinter M. S. C		Kap. Rect. Hulpkerk Zesgehuchten (Tivoli)	id
J. A. C. Schoenmakers	.. Eindhoven-Gestel (H. Hart)	Past Eindhoven-Tongelre (Doornakker)	18 Nov
A. P. W. v. Thiel		Rector Tilburg (St. Elisa- bethgasthuis)	19 id.
C. A. J. Uijtdewilligen	.. Waalwijk (H. Ant.)	Eervol ontslag	27 id.
L. M. M. Verhoeckx	Rector Helmond	Past. Het Hout	29 id.
J. A. J. M. Schellekens	Kap. id. (H. Lamb.)	Rector Helmond	id.
H. J. R. Goette	.. Berchem	Kap. id (H. Lamb.)	id.
W. J. M. Gerrits	.. Volkel	.. Berchem	id.
G. J. J. Vonken	.. Nistelrode	.. Volkel	id.

1930.

H. A. Aldenhuijzen	Kap 's Bosch (St. Jacob)	Past. Nuenen	10 Jan
J. M. J. v. Bergen	.. St Michiels-Gestel	.. Alem	28 Febr.
P. A. F. Zijlmans	.. Millingen	.. Leeuwen-Beneden	id.
H. W. Graat P. C. J	.. Asten	Kap. Millingen	id
E. L. S. J. Pielis O P.	Past. Nijmegen (H. Maria Geboorte)	Eervol ontslag	3 Maart
J. J. M. v. d. Linden O P.		Past. Nijmegen (H. Maria Geboorte)	id.
Chr. v. d. Hout O. S Cr		Rector Hulpk. Terraveen Volkel	10 id.
N. A. M. Perquin O. P		Kap. Nijmegen (H. Maria Geboorte)	15 id.
J. v. Moorsel	Past. Duizel	Eervol ontslag	11 April
A. P. P. Hootsmans	Rector Vught (Voorburg)	Past. Duizel	id.
H. W. M. Daniels	Kap. id. (Euch. Hart v. Jezus)	Rector Vught (Voorburg)	id.
W. L. A. Beuken (Priester v. h. bisdom Breda)	.. Waalwijk-Baardwijk	Eervol ontslag	2 Mei

Namen	Vorige bediening	Nieuwe bediening	Met ingang van
J. H. Brolman O. F. M.	Rector Son	Kap. Waalwijk-Baardwijk	2 Mei
P. C. van Liempt	" Waspik-Boven	Eervol ontslag	23 id.
P. Gabriel Claessen O. Carm.		" "	id.
P. Honorius Gelissen "		Rector Waspik-Boven	id.
P. Hubertus Keulers "		Ass. id.	id.
H. J. M. Donders	Past. Schijndel (H. Serv.)	Eervol ontslag	6 Juni
G. L. J. v. Dijk	Prof. Sem St. Mich.-Gestel	Past. Schijndel (H. Serv.)	id.
Chr. Boomaars C. SS. R.	Rector Rect. Hulpk.'s Bosch	Eervol ontslag	30 id.
v. Nimwegen C. SS. R.	Kap. id. id.	" "	id.
Grijpink C. SS. R.	Ass. id. id.	" "	id.
Saut C. SS. R.		Rector Rect. Hulpk.'s Bosch	id.
L. Vos Miss. v. d. H. Familie		Kap. Waalwijk (H. Ant.)	1 Juli
Drs C. J. M. v. Beek	Ass Beek-Ubbergen	Prof. Sem. St. Mich.-Gestel	4 id.
H. C. A. Hermus	Priester v. h. Seminarie	Vic.-Pref. Sem. St. Mich.-Gestel	18 id.
F. H. R. de Wolf (Priester v. h. bisdom Breda)	Kap. Made	Eervol ontslag	11 Aug.
C. M. A. v. Elderen	Rector Best	" "	13 id.
G. W. v. d. Heijden	Rector Tilburg (Moederh. der Fraters)	Past. Nijmegen (H. Stephanus)	id.
F. J. A. A. Verrijt	Kap. Grave	Rector Tilburg (Moederh. der Fraters)	id.
L. F. M. J. Eijgenraam	Priester v. h. Seminarie	Kap. Grave	id.
H. W. J. Martens	Kap. Waalwijk (H. Joann.)	Rector Best	id.
G. P. Klaassen	Priester v. h. Seminarie	Kap. Waalwijk (H. Joan.)	id.
L. A. Rovers	Kap. Kaatsheuvel	Rector Son	id.
J. L. v. d. Biggelaar	" Leende	Kap. Kaatsheuvel	id.
J. G. v. d. Heuvel	Priester v. h. Seminarie	" Leende	id.
P. L. C. Baaijens	Vicarius Vught (Voorburg)	Rector Rosmalen (Coude- water)	id.
H. J. F. M. Bless	Kap. Zeelst	Vicarius Vught (Voorburg)	id.
J. L. Tychon	Priester v. h. Seminarie	Kap. Zeelst	id.
P. J. F. A. van der Wielen	Kap. Alphen	Rector Leeuwen-Boven	id.
H. Swinkels	Priester v. h. Seminarie	Kap. Alphen	id.
G. P. J. Bannenberg	Kap. Waalre	Aalmoezenier v. d. Arbeid en Directeur-Voorzitter v. „de Jonge Werkman” te 's Bosch	
J. C. A. v. d. Vleuten	Kap. Liempde	Kap. Waalre	id.
W. A. Donkers	Priester v. h. Seminarie	" Liempde	id.
H. A. J. v. Laarhoven	Kap. 's Bosch (H. Anton.)	Rector 's Bosch	id.
A. A. J. M. Volker	" Geldrop	Kap. 's Bosch (H. Anton.)	id.
N. W. J. M. de Lenjer	Priester v. h. Seminarie	" Geldrop	id.
Th. J. A. v. Hout	Kap. Leeuwen-Beneden	" 's Bosch (St. Jacob)	id.
W. C. Quinten	Priester v. h. Seminarie	" Leeuwen-Beneden	id.
P. J. Gommers	Kap. Eersel	" Oss (H. Maria Onb. Ontv.)	id.
N. A. Bijnen	Priester v. h. Seminarie	" Eersel	id.
G. L. J. M. v. Hout	Kap. St. Oedenrode	" Tilburg (Heuvel)	id.
J. H. Bacx	" Tilburg (Hoefstraat)	" " (Groeseind)	id.

Namen	Vorige bediening	Nieuwe bediening	Met ingang van
J. G. M. Verbunt	Kap. Budel	Kap. Tilburg (Hoefstraat)	13 Aug.
J. P. J. M. Sanders	" Best	" Budel	id.
J. H. J. Martin	Priester v. h. Seminarie	" Best	id.
A. J. P. M. v. Doornmalen	Kap. Tilburg (Heikant)	" Aalst	id.
J. A. v. d. Wildenberg	Priester v. h. Seminarie	" Tilburg (Heikant)	id.
L. N. v. Delft	Kap. Bakel	" Diessen	id.
H. J. M. Oppers	Priester v. h. Seminarie	" Bakel	id.
C. F. Berkelmans	" " "	" Eindhoven (H. Joan. Vianney)	id.
W. W. A. M. v. Beurden	" " "	" id (H. Paulus)	id
B. J. R. M. v. d. Hurk	" " "	" id (H Gerard. May.)	id.
H. E. v. Laarhoven	" " "	" Made	id
L. J. N. Meijer O. S. Cr.	Kap Nistelrode	Eervol ontslag	id
P. H. A. Moonen	Priester v. h. Seminarie	Kap. Nistelrode	id.
J. C. J. Verbiesen	" " "	" Nijmegen (H Theres.)	id.
P. J. Verschuren	" " "	" Vught (Euch. Hart v. Jezus)	id
J. H. Brolman O. F. M.	Kap Waalwijk-Baardwijk	Eervol ontslag	id.
F. N. O. B. M. Allard	Priester v. h. Seminarie	Kap Baardwijk	id.
H. W. Graat Pr. v. h. H. Hart	Kap. Millingen	Eervol ontslag	id.
H. J. A. Eras	" Mill	Kap. Millingen	id.
Th. A. J. Brok	" Ewijk	" Mill	id
P. J. A. M. Lucker	Priester v. h. Seminarie	" Ewijk	id.
J. P. Frantzen O. E. S. A.	Kap. Nijmegen (H. Thom à Villanova)	Eervol ontslag	id.
C. J. A. W. Blok O. E. S. A.	Ass. Utrecht (H. Aug.)	Kap. Nijmegen (H. Thom. à Villanova)	id.
A. M. J. Stumpel S. J.	" Nijmegen (H. Petrus Can.)	Eervol ontslag	12 id.
S. Jorna S. J.	" " "	Ass. Nijmegen (H. Petrus Can.)	id.
Epke Teppema O. P.	Kap. id. (H. Dom.)	Eervol ontslag	25 id.
B. N. Fr. Ruberg O. P.	" " "	Kap. Nijmegen (H. Dom.)	id.
J. B. J. Kock O. P.	Ass. Neerbosch	Eervol ontslag	id.
J. A. M. de Graaf O. F. M.	Kap. Nijmegen (H Franc)	" "	5 Sept.
A. J. v. Lubeek O. F. M.	" Leiden	Kap. Nijmegen (H. Franc)	id.
P. A. Link O. F. M.	" Wychen	Eervol ontslag	id.
J. W. H. Smits O. F. M.	" " "	Kap. Wychen	id.
A. J. Verhagen	Kap. Udenhout	Past. Waalwijk (H. Ant.)	id.
H. J. J. M. Slieden	" Gemert	Kap. Udenhout	id.
C. A. Muskens	" Cuijk	Past. te Cuijk-Vianen	1 id.
J. C. A. Wildenberg O. F. M.	" Winssen	Eervol ontslag	1 Juli
J. A. Nieuwstad O. F. M.	" " "	Kap. Winssen	id.
Th. M. Wijtenburg O. Carm.	" Boxmeer	Eervol ontslag	14 Sept
G. J. Wilens O. Carm.	" " "	Kap. Boxmeer	id.
G. H. aan de Stegge O. Carm	Ass. Rect. Hulpk. Oss	Eervol ontslag	id
W. J. Wezenbeek O. Carm.	" " "	Ass. Rect Hulpk. Oss	id.
Drs H. W. J. Surig	Leeraar a. h. R.K. Meisjes- Gymnasium te Tilburg	" Tilburg (Besterd)	13 id.

Namen	Vorige bediening	Nieuwe bediening	Met ingang van
W. J. Jenniskens O. C.	Rector Helmond	Eervol ontslag	15 Sept.
A. G. H. Jans O. C.	" 's Bosch	Rector Helmond	id.
A. H. Boom O. C.	" Udenhout	Ass. id.	id.
J. Th. J. Ram O. C.		Rector 's Bosch	id.
J. Wilderbeek O. C.		" Udenhout	id.
H. M. Kaarsgaren O. C.		Ass Udenhout	id.
N. A. J. Schenkeveld O. C.	Ass Helmond	Eervol ontslag	id.
J. N. v. d. Heuvel O. C.	" Udenhout	" "	id.
J. H. M. Laane O. Praem.	Kap. Haarsteeg	" "	10 Nov.
L. A. P. Koenraedt O. Praem.		Kap Haarsteeg	id.
P. H. Diederens S. J.	Ass Nijmegen (H. Petrus Can.)	Eervol ontslag	12 Dec.
A. M. J. Rubbens	Rector Schijndel	Past. Lierop	19 id.
H. J. v. Heusen	Kap. Tilburg (Besterd)	Rector Schijndel	id.
G. M. M. M. L. v. Crimpen	" Ravenstein	Past Nijmegen (Christus Koning)	29 id.
C. A. J. Peters	Past. Goirle	Past. Vlerden	31 id.
M. Wassenberg	Rector Moerdijk	" Goirle	id.
A. J. E. v. Mackelenbergh	Kap Uden	Rector Moerdijk	id.
Th. L. M. Stallaert C. SS. R.	Ass Rect Hulpk. 's Bosch	Eervol ontslag	id.
P. Coenen		Kap Uden	id.
H. Gijzels	Past. Vlerden	Eervol ontslag	id.

VIII.

Pauselijke Onderscheidingen in 1929.

Namen	Woonplaats	Onderscheiding
Prof. Dr. Th. J. A. J. Goossens, Rector Magnificus der R. K. Handelshoogeschool	Tilburg	Geheim-Kamerheer van Z. H.
A. F. M. Sweens, President v. h. Seminarie	Haaren	Geheim-Kamerheer van Z. H.
Mgr. Prof. Dr. Jos C. F. H. Schrijnen, Hoogleraar aan de Kath. Universiteit	Nijmegen	Huisprelaat van Z. H.
Clemens Schellens	Eindhoven	Ridder in de Orde van den H. Gregorius den Grooten

1930.

H. Eras	Tilburg (t Goirke)	Ridder in de Orde van den H. Gregorius den Grooten
---------	-----------------------	--

Varia in 1929.

29 en 30 Juni werd te Tilburg het Derde Diocesaan Eucharistisch Congres gehouden en 29 September de 13de Bossche Diocesane Katholiekendag.

Onder overweldigende deelname had op 1 September te Eindhoven een algemeene Jeugddemonstratie plaats, waaraan duizenden deelnamen.

Bij Pauselijke Breve: „Buscoducensi in civitate” van 19 Juni werd de Kathedrale Kerk van St. Jan met den titel en de waardigheid van „Kleinere Basiliek” vereerd; hierdoor verkreeg o. a. het Hoogwaardig Kapittel het voorrecht een met hermelijn versierden mantel te dragen, terwijl door de Pauselijke Breve: „Romanum Pontificem decet” van 22 Juni de onderscheidingsteekenen van Pauselijk Kamerheer werden verleend.

Op luisterrijke wijze vierde 18 Augustus te Oisterwijk de Diocesane Drankbestrijding haar 25-jarig bestaansfeest.

Te Nijmegen werden gehouden: 19—20—21 Augustus de vijfde Paedagogische week en 25 en 27 Augustus het R. K. Landelijk Congres tegen het Nieuw-Malthusianisme.

De pensionaten „Maria-Oord” te Vught en „Eikenburg” te Eindhoven werden opgeheven en bestemd voor Noviciaats-huizen.

Z. Em. W. Kardinaal van Rossum bracht 11 September een bezoek bij Z. D. H. Monseigneur Diepen.

Het Hoogw. Heer E. H. v. d. Berg, Prelaat van de Abdij Berne te Heeswijk, vierde 9 November zijn diamanten professiefeest.

1930.

De HoogEerw. Heer J. F. M. Sanders, Deken van het dekenaat Tilburg en Pastoor van de parochie van het H. Hart (Noordhoek), werd 12 Februari door Z. D. H. den Bisschop benoemd tot Eere-Kanunnik van het Kathedrale Kapittel der St. Jans-Basiliek.

Dr. A. A. Smijers, weleer Professor aan het Klein-Seminarie te St. Michiels-Gestel, die 1 Juni 1929 benoemd was tot Hoofdleeraar in de Muziekgeschiedenis aan het Amsterdamsche Conservatorium, werd April 1930 aangesteld tot buitengewoon Hoogleeraar in de muziek aan de Rijks-Universiteit te Utrecht.

Mgr. C. v. Son, Deken en Pastoor te Nijmegen, zegende 27 Februari in de kapel, die opgericht was in het Oud-Burgerghasthuis te Nijmegen.

Bij gelegenheid van den 70sten verjaardag van Monseigneur Diepen 12 Maart, werd Z. D. H. als huldeblijk aangeboden de kapitale som van circa f 100.000 tot uitbreiding van het Seminarie te St. Michiels-Gestel.

De opbrengst St. Pieterspenning bedroeg f 46.210.97.

Met groote plechtigheid werd van 11 tot 23 Augustus te Boedapest gevierd het negende eeuwfeest van den H. Emericus, zoon van den H. Stephanus. Het Nederlandsche Episcopaat werd daarbij vertegenwoordigd door Monseigneur A. F. Diepen.

25 November wijding van den Hoogwaardigen Heer H. A. Stöcker tot Prelaat der Abdij van Berne te Heeswijk, welke wijding werd toegediend door Monseigneur Diepen met assistentie van de Hoogwaardige Heeren Mag. Dr. G. Crets, Generaal-Abt der Orde van Praemonstreit en Prelaat van Averbode, en Dr. H. Lamy, Prelaat van Tongerlo.

Verslagen over den toestand van het vicariaat 's-Hertogenbosch in de tweede helft der zeventiende eeuw

medegedeeld door

Dr. J. D. M. CORNELISSEN.

Na den dood van den kanunnik Vos ¹⁾, vicaris-generaal van het bisdom, zoo schrijft de internuntius Girolamo de Vecchii (1656—1665) den 5^{den} Febr. 1661 aan de Propaganda ²⁾, hoopte Jacob della Torre, apostolisch vicaris der Hollandsche Zending, de geloovigen van het verweesde bisdom in hun geestelijken nood te kunnen helpen door zich met het bestuur van het diocees te belasten. Al spoedig evenwel bleek de opgenomen taak hem om verschillende redenen, o.a. den afstand, te zwaar en hij begon zich terug te trekken. Toen is de internuntius er met veel moeite in geslaagd, om de benoeming tot vicaris-generaal te bewerkstelligen van Judocus Houbraken. De apostolisch vicaris van Holland droeg hem zijn gezag over en de overlevende kanunniken van het Bossche Kapittel, die beweerden nog het recht te hebben zich een vicaris te kiezen, schonken hem jurisdictie. Zoo voerde dan Houbraken sinds 5 Aug. 1658 het bestuur.

Deze zelf vestigde er na eenigen tijd de aandacht van den internuntius op, dat in het bisdom reeds zoo lang niet het H. Vormsel was toegediend en dat derhalve de komst van een bisschop zeer gewenscht leek. Op aandringen van De Vecchii begaf toen in den zomer van 1661 Eugenius Albertus d'Allamont, bisschop van Roermond (1659—1666), zich naar

¹⁾ Is hier Henricus Vos bedoeld?

²⁾ (*Scritt. riferite in S. C.*), vol. 324, f 314—314vo.

verschillende plaatsen van het Bossche diocees, grenzend aan zijn eigen bisdom, en diende aan zeer talrijke geloovigen het H. Vormsel toe ¹⁾. De ervaring, bij deze gelegenheid opgedaan, bewees, dat de aanstelling van een bisschop, die de pontificalia kon uitoefenen en wiens bevelen bovendien meer geëerbiedigd zouden worden dan die van een eenvoudig priester, voor het diocees 's-Hertogenbosch van groot belang zou zijn, hoe uitstekend bestuurder Houbraken ook was ²⁾.

Zoo kwam de internuntius er toe om 7 Jan. 1662 aan de Propaganda voor te stellen, den Roermondschen bisschop, als zijnde het dichtstbij en een zeer wakker prelaat, ook de zorg over 's-Hertogenbosch op te dragen. In November zond hierop de Propaganda de stukken van D'Allamonts benoeming voor den tijd van drie jaren ³⁾.

Houbraken meende, dat deze benoeming hem niet ontnam de jurisdictie, die hem als vicaris-generaal door het Kapittel geschonken was, maar hij zweeg uit eerbied voor den H. Stoel en D'Allamont, gelijk hij naderhand — 9 Dec. 1665 — aan dezen laatste schreef ⁴⁾. Eerst toen de termijn van drie jaren, waarvoor D'Allamont benoemd werd, verstreken was, kwam Houbraken in December 1665 voor zijn aanspraken op.

Geheel uit het bestuur gezet werd Houbraken echter niet bij de aanstelling van den Roermondschen bisschop tot vicaris. Is de latere vicaris Bassery goed ingelicht geweest, dan was het juist ook om de mogelijkheid van moeilijkheden met Houbraken uit den weg te ruimen, dat deze toen met het provicarisschap begiftigd werd ⁵⁾. Hij kreeg de zorg voor dat gedeelte van het Bossche diocees, hetwelk zich naar Antwerpen, waar Houbraken woonde, uitstreekte. Zoo kon deze dan ook in

¹⁾ Zie: *Bulletin de l'institut historique belge de Rome*, t. IX (1929), pp. 127 en 129.

²⁾ *Acta*, vol. 31, f. 80vo—81vo; vol. 32, f. 11.

³⁾ *Acta*, vol. 35, f. 56vo.

⁴⁾ (*Scritt. riferite in S. C.*), vol. 326, f. 167.

⁵⁾ *Scritt. non riferite, Olanda—Belgio*, vol. 4 (niet gepagineerd): Schrijven van 15 Sept. 1688. Over moeilijkheden is er echter in het archief der Propaganda hoegenaamd niets te vinden, zoodat men — mede in verband met Houbrakens brief van 9 Dec. 1665 — moet gelooven aan een preventieven maatregel.

Nov. 1666 verklaren, dat hij al acht jaren als vicaris-generaal van het Kapittel en drie jaren als vicaris van den bisschop van Roermond het bestuur voerde ¹⁾.

Houbraken's verzet tegen D'Allamont, begonnen in Dec. 1665, is slechts van korten duur geweest. De Congregatie stelde zich op het standpunt, dat de enkele overlevende kanunniken, wyl zij geen Kapittel vormden, niet de bevoegdheid hadden een vicaris-generaal aan te stellen, vooral daar het bisdom niet meer scheen te bestaan.

Houbraken trok zich op het bevel der Propaganda onmiddellijk uit het vicariaat terug, maar schrijft de internuntius Giacompo Rospigliosi (1665—1667) op 29 Mei 1666: de bisschop van Roermond schijnt zijn commissie te willen hernieuwen, omdat Houbraken van hem afhangend nog goede diensten bewijzen kan ²⁾.

Inmiddels was 1 Febr. 1666 D'Allamont door den koning tot bisschop van Gent benoemd. De internuntius spreekt hierover in een brief van 30 Maart, waarin hij opmerkt, dat het nog wel 8 à 10 maanden duren kan, aler D'Allamont naar Gent zou overgaan ³⁾. En daar de Congregatie 25 Febr. had besloten om het vicarisschap van den Roermondschen bisschop weer voor drie jaren te verlengen, wees Rospigliosi op het nut, om in verband met de benoeming voor den Gentschen zetel de breve der vicarisbenoeming terstond te zenden, terwijl de clausule: „voor drie jaren” nu wel kon vervallen, daar D'Allamont van Gent uit het Bossche vicariaat toch onmogelijk waarnemen kon. Toen D'Allamont evenwel 30 Juni de pauselijke bevestiging zijner benoeming voor Gent ontvangen had ⁴⁾, deed hij reeds 11 Juli d.a.v. afstand van het vicariaat en verzocht Houbraken voortaan niet meer onder zijn naam te handelen ⁵⁾. De breve met zijn hernieuwde aanstelling als vicaris kwam dan ook eerst in het bezit van den internuntius,

¹⁾ (*Scritt. riferite in S. C.*), vol. 324, f. 354.

²⁾ (*Scritt. riferite in S. C.*), vol. 326, f. 177.

³⁾ l. c., f. 175.

⁴⁾ Habets, II, 499.

⁵⁾ (*Scritt. riferite in S. C.*), vol. 326, f. 180.

toen D'Allamont reeds naar Gent was afgereisd. Daarom besloot de Propaganda 30 Augustus, dat Houbraken hem als vicaris zou opvolgen, totdat er een nieuwe bisschop van Roermond benoemd zou zijn, en verder onder voorwaarde, dat hij geheel afhankelijk werd van den internuntius ¹⁾).

Tengevolge der eerste beperkende bepaling scheen het oogenblik, dat Houbraken afstand van het vicariaat moest doen, in het voorjaar van 1671 aangebroken. Dan immers schrijft de internuntius Carlo Francesco Airoidi (1668—1673), dat in de bezetting van den Roermondschen zetel is voorzien door de benoeming van De Gottignies en men nog slechts wacht op de pauselijke bevestiging ²⁾. Hij voert echter terstond verschillende redenen aan, die ervoor pleiten om Houbraken zijn ambt niet te ontnemen. Daarop was de Congregatie reeds voorbereid geworden, onmiddellijk na Houbrakens aanstelling, door den toenmaligen internuntius Rospigliosi, die 16 October 1666 naar aanleiding van de beperkende bepaling aangaande den duur van Houbrakens vicarisschap aan de Congregatie de opmerking gemaakt had, dat het beter ware mettertijd in dezen een nader besluit te nemen, want niet ieder te benoemen bisschop van Roermond zou de werkzaamheid en tact bezitten noodig voor de goede administratie tevens van 's-Hertogenbosch ³⁾. Voor een dergelijk te nemen besluit kwam de Congregatie nu inderdaad tengevolge van Airoidi's schrijven te staan. Airoidi pleitte n.l. met drie argumenten voor de voortzetting van Houbrakens vicariaat.

Ten eerste: de leiding van het vicariaat zou den Roermondschen bisschop zeer zwaar vallen, daar hij toch al veel moeite zou hebben met den adel en de bevolking van Gelder, die als zeer eigenzinnig bekend staan ⁴⁾.

¹⁾ Acta, vol. 35, f. 225.

²⁾ Schrijven van 14 Febr. in (*Scritt. riferite nella S. C.*), vol. 428, f. 27—27vo.

³⁾ (*Scritt. riferite nella S. C.*), vol. 326, f. 184.

⁴⁾ Over het geschil van D'Allamont met de Staten van Gelder, zie: *Bulletin de l'institut historique belge de Rome*, t. IX (1929), pp. 127 en 130.

Ten tweede: de nieuwe bisschop heeft weinig talent ¹⁾ en zal beide lasten tegelijk niet kunnen dragen.

Ten derde: de zaken marcheeren op het oogenblik goed in het vicariaat en de geloovigen zullen een verandering ongaarne zien.

Dit schrijven miste zijn uitwerking niet. De Propaganda besloot 15 Juni 1671 om Houbraken in zijn vicariaat te bestendigen, zonder de vroeger gestelde clause ²⁾.

Tien jaren nog heeft Houbraken tot aan zijn dood op 20 Mei 1681 het vicariaat 's-Hertogenbosch bestuurd. Van zijn toewijding en ijver getuigen de verslagen, die hij bij tusschenpoozen naar Rome zond. Vier zijn er mij bekend geworden. Het oudste van a° 1661 wordt hierachter uitgegeven. Het tweede van 1666 is zeer beknopt en kan in deze publicatie gevoegelijk worden weggelaten ³⁾. Van de derde relatie, uit het jaar 1669, heb ik slechts een kort summarium gevonden, waarvan de inhoud onbelangrijk is. De vierde relatie diende Houbraken a° 1677 in en werd door destijds kapelaan Frenken in 1916 uitgegeven ⁴⁾.

Na den dood van Houbraken waren er voor het opengekomen vicariaat verscheidene liefhebbers. Zoo deed o. m. Joannes Ferdinandus van Beughen, bisschop van Antwerpen, het voorstel om het vicariaat onder zijn rechtsmacht en die van den bisschop van Roermond te plaatsen. Voor baron De la Margelle, Luiksche kanunnik, die reeds vroeger pogingen had gedaan om met een titel „in partibus” vicaris van het Bossche diocces te worden in de plaats van Houbraken, zonden eenige geestelijken en leeken een desbetreffend verzoek aan de Propaganda ⁵⁾. Godfried Loeff, Bosschenaar van geboorte en oud-leerling der Propaganda ⁶⁾, van wiens hand zich uit deze jaren een niet gedagteekend, beknopt verslag

¹⁾ Getuigenissen over hem t. a. p., pp. 174 vlgg.

²⁾ *Acta*, vol. 41, f. 158.

³⁾ (*Scritt. riferite nella S. C.*), vol. 324, f. 354—354vo en 357.

⁴⁾ *Taxandria*, Jrg. XXIII.

⁵⁾ (*Scritt. riferite nella S. C.*), vol. 493 (ongepagineerd).

⁶⁾ Enkele gegevens over hem in: *Archief . . . Aartsbisdom*, dl. XXIV, pp. 309—311.

over het Bossche vicariaat in het Propaganda-archief bevindt ¹⁾, beval zich aan voor het door den dood van Houbraken opengekomen kanonikaat in Antwerpen en hij wenschte ook voor het vicarisschap in aanmerking te komen. Dan had, om het vicariaat niet zonder leiding te laten, Alphonsus de Berghes, aartsbisschop van Mechelen, in zijn hoedanigheid van metropolitaan reeds terstond tot vicaris-generaal aangesteld Paul van Halmale, kanunnik en officiaal van Antwerpen. De aartsbisschop meende daarbij van een hem toekomend recht gebruik te maken, al zou dan ook, volgens zijn mededeeling aan den internuntius Tanara, Van Halmale slechts aanblijven, totdat door de Congregatie in de vacature was voorzien ²⁾. Verder dong nog naar het ambt Willem Bassery, kanunnik van St. Pieter te Leuven, licentiaat in de rechten en professor in het canonieke recht.

Het eerste besluit der Congregatie in deze aangelegenheid viel 16 Juni. De internuntius zou „per modum provisionis” aan De la Margelle het vicarisschap aanbieden ³⁾. Onderwijl echter dat de noodige papieren voor deze benoeming in orde gemaakt werden, kwam bij de Propaganda een schrijven van den internuntius binnen, waarin deze opkwam voor de wenschen der bisschoppen van Antwerpen en Roermond. Hij voegde er bij, De la Margelle niet te noemen, niet wetend of deze op dat oogenblik de post nog verlangde. Indien dit wel het geval was, vond de internuntius het noodzakelijk, dat de Congregatie hem toestond ten behoeve van De la Margelle enkele stappen te doen bij het hof te Brussel, onder welks rechtsmacht een deel van het Bossche diocees behoorde. Te meer was dit noodzakelijk, wijl volgens jongst ingekomen berichten de familie De la Margelle van verstandhouding met Frankrijk beschuldigd werd.

Dit schrijven kwam ter tafel in de vergadering der Propaganda van 30 Juni, maar het nemen van een besluit werd

¹⁾ *Scritt. non riferite, Olanda-Belgio*, vol. 3, f. 6—7.

²⁾ Schrijven van den internuntius d^o 14 Juni 1681 in (*Scritt. riferite nella S. C.*), vol. 493 (ongepagineerd).

³⁾ *Acta*, anno 1681, f. 156.

verschoven naar de eerstvolgende bijeenkomst. Wel werd de aanstelling van Van Halmale door den aartsbisschop van Mechelen nietig verklaard en de internuntius kreeg opdracht hem aan te zeggen, dat hij zich had terug te trekken ¹⁾).

In Juli werden nog namens de Propaganda betreffende de verschillende candidaten inlichtingen gevraagd aan den apostolisch vicaris van Holland. Neercassel beriep zich op de woorden van St. Thomas: „Si aliquis pro se rogat, ut obtineat curam animarum, ex ipsa praesumptione redditur indignus; et sic preces sunt pro indigno.” Hij oordeelde alleen Van Halmale geschikt ²⁾).

Onderwijl echter was 26 Juli aan den internuntius geschreven om voorloopig in de vacature te voorzien ³⁾, waaraan deze voldeed door 23 Augustus ⁴⁾ Willem Bassery aan te stellen, dien hij als een der waardigsten beschouwde ⁵⁾. Bij de bespreking dezer aanstelling in de Congregatie van 24 November merkte de secretaris Cibo op, dat blijkens ingewonnen inlichtingen Bassery inderdaad de beste van alle candidaten was, en deze werd toen verkozen verklaard. Tien jaren heeft hij het bewind over het Bossche vicariaat gevoerd.

Over den toestand onder zijn leiding berusten er in het archief der Propaganda drie verslagen, die hierachter nu worden uitgegeven. De afschriften heeft reeds Mgr. Dr. G. Brom laten maken, maar bewerkt waren deze niet. Ik heb ze gecollationneerd, de besluiten der Congregatie over deze relaties erbij opgenomen en ook de aantekeningen en inleiding zijn van mijn hand.

Voor de laatste heb ik mij bepaald tot een schets van de benoemingsgeschiedenis der beide vicarissen, welke — en dit geldt in het bijzonder voor die van Houbraken — tot nog toe duister was. Verdere gegevens zullen mettertijd elders moeten worden gepubliceerd.

¹⁾ I. c., f. 176vo—177.

²⁾ *Scritt. non riferite, Olanda-Belgio*, vol. 3, f. 175—177.

³⁾ Schrijven van 2 Maart 1685 in (*Scritt. riferite nella S. C.*), vol. 492.

⁴⁾ Coppens, I, 277.

⁵⁾ *Acta*, anno 1681, f. 316—316vo: vergadering van 24 Nov.

1661 Januari 1.

Verslag over den toestand van het vicariaat 's-Hertogenbosch, door den vicaris Judocus Houbraken ingediend bij Paus Alexander VII.

Status religionis Catholicae in dioecesi Sylvaeducensi Sanctissimo D. N. Alexandro VII Romano Pontifici exhibitus a Judoco Houbraken S. Th Licentiato, Canonico Cathedrali Antverpiensi et Episcopatus Sylvaeducensis vicario generali.

Kalendis Januarii A° MDCLXI.

Beatissime Pater.

Priusquam laceram episcopatus Sylvaeducensis faciem Sanctitatis Vestrae oculis subjiciam, me ad sanctissimorum pedum oscula cum profundissima reverentia in terram dejicio et apostolicam benedictionem supplex peto.

Ill. mus D. Hieronymus de Vecchiis, abbas Montis Regalis, per Belgium et Burgundiam pronuncius apostolicus ¹⁾, in omnes officii sui partes vigili semper animo intentus, succinctam a me et dilucidam religionis catholicae in dioecesi Sylvaeducensi exegit descriptionem S. V. exhibendam ²⁾, quam si aliquanto altius exordirer, operae praetium facturum me credidi.

Episcopi Sylvaeducenses.

Ecclesiam collegiatam S. Joannis Evangelistae triginta canonicorum Sylvaeducis cathedra episcopali decoravit S. D. Paulus IV anno 1559, definitis per ejus successorem dioeceseos limitibus ³⁾. Dos episcopalis fuit abbatia Tongerloensis Ord. Praem. Cathedram hanc tenuerunt RR. mi Domini Sonnius, Metzius, Crabeelis, Masius, Zoesius, Ophovius Ord. S. Dominici et Bergaigne Ord. Min. S. Francisci, postea archiepiscopus Cameracensis.

¹⁾ Internuntius te Brussel van 1656—1665.

²⁾ Gezonden door den internuntius bij schrijven van 5 Febr. 1661, zie. (*Scrutt. riferite in S. C.*), vol. 324, f. 314—314vo. Zij werd 19 Aug. door de Staatssecretarie overgedragen aan den Propaganda-Secretaris (zie f. 333vo); op het einde van September werd er in de Prop een compendium van gemaakt (zie f. 310—313vo) en zij werd 5 Dec behandeld.

³⁾ Door de Bulla Limitum d° 11 Maart 1561 van Pius IV.

Sylvaeducis expugnatio.

Anno 1629 obtinente cathedram R.mo D. Ophovio civitas Sylvaeducensis, illa religionis arx, illud adversus heterodoxos validissimum propugnaculum, saepius frustra oppugnatum, post cruentam quatuor mensium et ferme dimidii obsidionem expugnatur ¹⁾ et in Ordinum Foederatorum Belgii, catholicae fidei hostium, potestatem redigitur. Clades haec non modo statum politicum Regis Catholici graviter laesit, sed etiam gravissima inflixit vulnera ecclesiastico et infligenda nunciavit.

Pellitur e civitate cum milite catholico episcopus et clerus tam saecularis quam regularis, facta canonicis facultate remanendi ²⁾. Non arae, non coelitem imagines, non sacra suppellex non christiani ritus tolerantur, sed tolluntur. Labarum haeresis erigit, ubi pluribus saeculis catholicae fidei steterat vexillum.

Proscriptum e civitate cum clero publicum Romanae fidei exercitium in agro suburbano variam fortunam expertum est, donec tandem pace Monasteriensi (*f.* 321vo) inter Regem Catholicum et Foederati, imo foedati Belgii Ordines, plenum Majoratus Sylvaeducensis dominium dictis Ordinibus est permissum. Lugent boni, dum istius temporis memoria memoratur. Et quis fando temperet a lachrymis? Ilico emanarunt edicta rigidissima, per quae sacerdotibus exilium, ecclesiasticis proventibus confiscatio, aris, statuis, imaginibus sacris destructio aut amotio, templis vastitas, fidelibus sacerdotum hospitibus aut sacrorum occultatoribus vel officii divini frequentatoribus graves mulctae et carceres indicebantur ³⁾. Et ut verbo absolvam, nihil omissum eorum, quae ad introducendam haeresim et fidem catholicam funditus extirpandam Sathanas suggesserat. Nec hic stetit furor; edicta similia saepius renovata, graviora addita, cum saevitia barbara executioni mandata, catholici laici officiis exuti, ad eadem inhabiles declarati et in eorum locum non idiotae modo, sed viles et ex faece plebis sordidi suffecti et plerique de foris acciti.

Regimen spirituale dioeceseos post mortem episcoporum.

Post obitum R.mi et Ill.mi D. Bergaigne ultimi Sylvaeducen-

¹⁾ 30 April—14 September.

²⁾ Artikel II van het Verdrag zegt: „dat alle Geestelijcke ende Religieuse Manspersonen sullen uyte Stadt vertrecken binnen den tijd van twee Maenden“. Artikel IV staat aan de nonnen toe te blijven. (Aitzema, I, 883).

³⁾ *Plakkaten* van 3 Jan. en 3 Aug. 1630, 13 Mei 1631 etc.; zie: *Cau e. a., Groot Placaet-Boeck*, I.

sium episcopi, dioecesim rexit tanquam vicarius generalis admodum reverendus et eruditissimus D. Henricus Leemput S. T. lic., canonicus Sylvaeducensis graduatus, vir pietate, zelo ac eruditione eximius. Illi successit, at non diu superstes, D. Vossius, etiam canonicus.

Ab horum decessu dioecesis non sine ingenti fidei morumque jactura viduata diu mansit ac rectore caruit. Exclamare licet cum Jeremia: „Quomodo obscuratum est aurum, mutatus est color optimus, dispersi sunt lapides sanctuarii”¹⁾).

Advertit haec, dum in dioecesim istam oculos convertit, indefessa vigilantia et vigilantissimus zelus Ill.mi D. internuncii praedicti, utque iis quantocyus mederetur, canonicos Sylvaeducenses metu amittendae vitalis pensionis ab Ordinibus ex praebendarum proventibus solvi solitae a cura Ecclesiae suae deterritos saepius admonuit, excitavit et valide est adhortatus, donec tandem consilio cum Ill.mis DD. archiepiscopis Mechliniensi²⁾ et Ephesino³⁾, qui aliquandiu Sylvaeducensibus intenderat, communicato a quinque canonicis Sylvaeducensibus, qui soli ex triginta erant superstites, senio graves et ad labores per aetatem non satis idonei, Augusti anno 1658 electus sum in vicarium generalem⁴⁾.

Electus, fateor, horruui onus sine temporali stipendio subeundum; veritus etiam fui difficultates quasdam humanas, quas tamen vicit Dei honor, animarum salus et patriae meae amor, animante me praedicto Ill.mo D. internuncio, zelum laudante D. archiepiscopo (f. 322) Mechliniensi et Ephesino jurisdictionem suam variasque facultates apostolicas ad 18 Novembris anni 1662 duraturas communicante.

Admisso vicariatus munere vel potius onere, nihil mihi prius fuit quam commissi gregis vultum statumque cognoscere et medelam adferre vulneribus ac malis, quae longa viduitas intulerat.

Divisio dioecesis Sylvaeducensis.

Dioecesis Sylvaeducensis vigore bullae limitum a R.mo D. Metzio divisa olim fuit in decem decanatus: Urbanum, Ortensem, Beeckensem, Boemelensem, Eindhoviensem, Ossensem, Montanum S. Gertrudis, Heusdenssem, Helmondanum et Gelensem.

¹⁾ *Threni*, 4, 1.

²⁾ Andreas Cruesen.

³⁾ Jacobus della Torre.

⁴⁾ Coppens, I, 266.

Decanatus Urbano

subfuerunt omnes ecclesiae parochiales cum oratoriis et sacellis omnibus civitatis eidemque subsunt:

1. Parochia et plebania S. Joannis, quae hodie laudabiliter regitur cum accurata sed occulta divinorum administratione a R. D. Henrico Lintermans ¹⁾ sacerdote saeculari.

2. Parochia SS. apostolorum Petri ac Pauli, cujus subditis cum laude praeest R. P. Jacobus van Gerven S. J. ²⁾.

3. Parochia D. Jacobi, cujus cura commissa est R. P. Leonardo Jansenboy Ord. S. Dominici ³⁾.

4. Parochia D. Catharinae, cui inservit P. Strick ejusdem Ordinis ⁴⁾ cum R. P. Joanne Gestelio Ord. Minorum S. Francisci.

5. Parochia Beginagii, quam administrat P. Albertus van den Ancker religiosus Ordinis Crucigerorum, excluso D. van der Putten sacerdote saeculari S. T. B. F., docto et probo, qui ab archiepiscopo Ephesino collationem pastoratus acceperat ⁵⁾. In hoc Beginagio vivunt hodie caste et pie XXX beginae cum ducentis circiter virginibus et viduis.

6. Parochia Majoris Hospitalis, in quo ex octo sororibus tantum tres supersunt.

Praeter praedictarum parochiarum pastores seu deservitores, qui omnes sine querela strenue et zelose animarum curae incumbunt et catechizando, concionando, sacramenta administrando aliaque divina clam et latenter in privatis oratoriis et aedibus obeundo fructum uberem faciunt, sunt varii alii in civitate sacerdotes tam saeculares quam regulares, quorum plerique diebus dominicis et festivis binant et saepius de die concionantur idque hodie adeo libere, libertate caro empta et quotannis emenda, ut plerunque trecenti, quadringenti et plures in privatis oratoriis conveniant.

Plerique hi sacerdotes ex fidelium eleemosynis et collectis vivunt, tam benefice Deo suppeditante necessaria, ut quilibet eorum queat cum Psalte regio dicere: „Dominus (f. 322vo) regit

¹⁾ Van 1656—1679. Coppens (II, 153) noemt hem Hieronymus.

²⁾ *Archief* . . . *Aartsbisdom*, III, 88.

³⁾ Gestorven 21 Febr. 1663 (*N. Ned. Biogr. Wdbk.*, I, 1210).

⁴⁾ Dominicus Strick, 26 Mei 1677 te 's-Hertogenbosch gestorven op 77-jarigen leeftijd.

⁵⁾ In het compendium door de Propaganda van deze relatie gemaakt staat bij deze passage in margine een teeken om er de aandacht op te vestigen. „Per non ripetere tutte quelle cose, che potrebbono forte haver bisogno di qualche ordine, si sono indicate nel margine dell' istessa relatione con questo segno [een hand] (f. 313vo).

me, nihil mihi deerit; in loco pascuae ibi me collocavit" ¹⁾). Dixi: ex fidelium eleemosynis et collectis. Fructus enim pastorum, simplicium beneficiorum, praebendarum, monasteriorum virilium omniumque piarum foundationum aut in aerarium publicum per fiscum inferuntur aut praedicantibus, ludimagistris haereticis aliisque heterodoxis, qui in demortuorum canonicorum locum successerunt, conferuntur, pensione solummodo vitali genuinis et orthodoxis canonicis et quibusdam aliis beneficiatis relicta, uti etiam paucis pastoribus, iis nimirum, qui pastoratus suos obtinuerant ante annum 162.. ²⁾).

Suppellex ecclesiastica civitatis.

Bona mobilia pleraque religiosorum ab ipsis religiosis e civitate capta egredientibus exportata sunt aut divendita.

Suppellex parochiarum cum ipsis altaribus, statuīs, picturis, candelabris etc. partim vendita, partim confrica, partim ab heterodoxis ablata, partim abscondita, partim moderno oratoriorum usui est applicata.

Mobilia pretiosiora ecclesiae cathedralis custodiae Ill.mi D. Bergaigne antehac commissa hodie servantur in metropolitana Mechliniensi, quaedam etiam usu teruntur. Optant et supplices rogant canonici Sylvaeducenses, ut Sua Sanctitas eorum venditionem dignetur decernere, praetio inde proveniente ad utilitatem dictae ecclesiae cathedralis sub hypotheca applicando, ut ita capitale salvum maneat atque integrum et ex annuo interesse sacerdotes cathedrae inservientes subsidii aliquid ad necessariam sui sustentationem recipiant ³⁾).

Inter caetera ecclesiae cathedralis ornamenta, quae varia fuerunt, eminet admirabilis artificii opus a^o 1513 inibi collocatum, in quo velut in theatro ad vivum repraesentatur Extremum Iudicium ⁴⁾), machina certe Archimedis sphaeram a Claudiano descriptam ⁵⁾ aut superans aut aequans.

Decanatus rurales episcopatus Sylvaeducensis.

Decanatus Ortensis potestatem exercuit in 21 parochias;

¹⁾ Psalm XXII, 1—2.

²⁾ Het laatste cijfer is opengelaten. Te lezen 1629.

³⁾ In margine van het compendium staat bij deze passage een teeken.

⁴⁾ Zie Jacob van Oudenhoven, *Beschrijvinge der Stadt ende Meijerije van 's-Hertogen Bossche*, Amsterdam 1649, p. 24.

⁵⁾ Het door water bewogen kunstwerk, dat de Romeinen na de verovering van Syracuse naar Rome overbrachten. Claudianus, *Carm.* 68 (epigr. 18): In sphaeram Archimedis.

Boemalensis in 17, inter quas est ipsa Boemia; Beeckensis in 24; Eindoviensis in 27, inter quas est civitas Eindovia et municipium de Geldrop, patrium mihi seu natale solum ¹⁾, in quo tradita Hollandis Sylvaducis aliquot annis resedit et pontificalia exercuit R. mus D. Ophovius.

Ossensis numerat 26 parochias, inter quas recensendae sunt parochiae comitatus Megani et ditionis Ravensteiniensis extra haereticam jurisdictionem, de quibus seorsum agetur.

Decanatus Montis S. Gertrudis praeerat Monti S. Gertrudis, qui est civitas, et 13 pagis.

Heusdensis praeter civitatem, a qua nomen habet, et Worcomium 25 pagos habuit sibi subjectos.

(f. 323) Decanatus Geelensis continet 14 pagos seu municipia, inter qua aliqua et incolarum multitudine et opibus excellunt. Viget in his omnibus religio catholica, excepto pago de Loemel Majoratui annexo.

Decanatus Helmondanus nomen ab Helmonda civitate sortitus imperat 19 parochiis.

In decanatibus Boemelensi, Heusdensi et Montis S. Gertrudis diu ante captam Sylvamducis haeresis obtinuit dominatum et sacra sacrorumque usum non modo ex civitatibus jam pridem Hollandici juris, sed etiam e civitatum territoris, quantum potuit, potuit autem plurimum, exclusit ac profligavit.

Hodie Bomeliae, quae ducatus Geldriae nitidum et munitum oppidulum est, agroque circumjecto cum ingenti fructu divina ministrat R. P. Damarin S. J. ²⁾.

Heusdae et in locis vicinis missionarium fidelem et strenuum agit R. P. Adriaenssens S. J., plerunque latet in Outheusden apud toparcham ³⁾, ubi oratorium aperit, et non procul inde R. P. Nittiers ejusdem Societatis apud D. de Villers.

Fideles Montis S. Gertrudis et finitimos, quantum potest, excolit R. P. Kintsius ⁴⁾ ex eadem Societate. Civitates hae exiguae sacerdotum latebris non satis sunt idoneae; vix possunt prodire, quin prodantur.

In agro suburbano Boemiae novae missionis fundamenta jecit R. P. fr. Ooms Ord. Min. S. Francisci, a me pastorem

¹⁾ Zie zijn levensoverzicht in *N. Ned. Biogr. Wdbk.*, VI, 811—812.

²⁾ Franciscus Damarin uit Brussel. Zie *Archief... Aartsbisdom*, III, 73 Hij ging in 1662 naar Zwolle, waar hij 5 Sept. 1666 is gestorven. Zie l. c., VI, 424; VII, 412.

³⁾ Maria van Oudheusden, gehuwd met Pieter de Huyter Zie. Van Sasse van Ysselst, *Beschrijving van de Kasteelen enz.*, 's-Hertogenbosch 1918, pp 20—21.

⁴⁾ Antonius Kintsius, zie *Archief... Aartsbisdom*, III, 56.

in aliquos pagos jurisdictionem adeptus; graves in principio sustinuit difficultates; mitius nunc cum ipso agitur. Ante ejus adventum multi hic tantum nomine tenus catholici sacramentorum vivebant expertes, mysteriorum fidei ac praeceptorum ignari; fructus, quos fecit plus quam vulgares hic et alibi, brevitatis causa non recenseo.

Ex locis antedictis plurimae rusticorum familiae saeviente domi persecutione habuerunt antehac et etiam modo habent recursum in occurrentibus suis necessitatibus ad missionarios aut pastores dissitos, extra ictum aut saltem gravius periculum constitutos ¹⁾.

De decanatibus caeteris.

In parochiis ceterorum decanatum (exceptis iis, quae in comitatu Megano, (f. 323vo) ditione Ravensteiniana et territorio Antverpiensi consistunt) furibundo impetu et indomita insolentia ea egit et peregit haeresis, quae supra articulatus retuli. At quo effectu? Non decrevit persecutionibus fides, sed crevit; crevit et fidei fervor, quorumque prius fuerant animi tepidi, jam facta sunt corda flammantia. Fugati quidem sunt multis e locis sacerdotes, profligata etiam officia divina, publica ex omnibus, privata e multis, religio tamen e fidelium mentibus fugari aut profligari non potuit, imo nec religionis exercitium impediti.

Dioecesis Sylvaeducensis ab ortu, meridie et occidente clauditur comitatu Megano, ditione Ravensteiniana, episcopatu Ruraemundensi, Leodiensi, Antverpiensi. In his quaedam municipia et plurimi pagi Majoratus Sylvaeducensis extruxerunt ad rem divinam faciendam oratoria campestria fere ad instar magnorum cum altaribus, imaginibus, statuis, suggestu concionatorio, scamnis, alicubi etiam scholis domibusque pastoralibus. In his officia divina peraguntur non minori populi concursu, nec minori pietate quam aetate majorum peragi solebant in bene fundatis ac dotatis ecclesiis. Excedit ferme fidem fidelium studium ac fervor. Vidimus aliquando et saepe videre est, viros et foeminas, senes et juvenes itinere duarum, trium, quatuor et plurium horarum per ventos, pluvias, nives, grandinem, aestum solis et frigus hyemis, per quaevis coeli ac viarum incommoda jejunos ad haec oratoria properare, sacro aut sacris interesse, conciones audire, saepe admota, quantum licet, forinsecus aure, multitudine ingressum prohibente, sacramenta

¹⁾ In margine van het compendium staat bij deze passage een teeken.

percipere eaque omnia agere, quae a populo fideli agenda sunt ¹⁾).

Verum non omnium hic est zelus, nec omnium etiam facultas aut commoditas; quorundam locorum nimia est a territorio libero distantia, quorundam nimia paupertas, quorundam non satis concors unitas. Unde per Foederatorum Ordinum edicta sanctae nostrae fidei damnum inaestimabile illatum est atque in dies, proh dolor, infertur ut ex subjunctis liquidius patebit.

Ecclesiae collegiatae in Majoratu Sylvaeducensi.

Ecclesiae collegiatae in Majoratu extra urbem Sylvaeducensem sunt Buxtellensis, Eindoviensis, Hilvarisbecana, Oirschotana, Rhodana. Non accenseo Gelensem extra Majoratum et jurisdictionem Hollandicam sitam, dioecesis tamen Sylvaeducensis.

In illis ecclesiis collegiatis pauci catholici et veri canonici supersunt; praebendae tamen, quamvis cum diminutione, conferuntur dum vacent, et subinde etiam antequam vacent, solis calvinistis, quibus fere conceduntur duae tertiae fructuum, una tertia ad sustentationem praedicantium et ludimagistorum translata. Capellaniarum vero et reliquorum beneficiorum fructus sibi (f. 324) vendicat fiscus, uti etiam pastorum, saltem pro ea parte, qua ante interceptam Sylvamducis percipi a pastoribus consueverant. Quod addo, quia variis in locis Majoratus decimae pertinent ad praelatos, capitula, collegia aut alia corpora extra fines Hollandicae jurisdictionis sita, quorum fuit, et salvo meliori iudicio adhuc est, dictis locis de pastoribus providere. Illis pastoribus competentiam solvebant aut partem decimarum attribuebant, reliquas sibi reservantes. Hae decimae, dempta portione pastorali ab antiquo pastoribus soluta, in hodiernum usque diem ad eos spectant, ad quos ante pacem Monasteriensem spectabant, et ab iisdem percipiuntur et vi pacis percipi possunt. Adversus hos praelatos, capitula et collegia graves et assiduae audiuntur querelae, quod eorum aliqua non sine scandalo ex praedictis pagorum decimis proventus opimos quotannis percipiant et de parochia constituendo aut sustentando non laborent. Vivunt, ut ajunt, de altari et non inserviunt altari; vescuntur lacte gregis et non pascunt gregem; vestiunt se lana ovium et non curant oves. Utinam, utinam huic malo Sua Sanctitas efficax

¹⁾ In margine van het compendium staat bij deze passage een teeken.

remedium adhibeat! Sane non uno in loco sacerdotes deficiunt propter inopiam incolarum et parvuli petunt spiritualem panem, nec est qui frangat eis. Messis illic multa est et operarii nulli, ubi tamen miseri ac pauperes rustici quotidianis suis necessitatibus non parum pastorum sustentationi impendendum subtraherent, si ex praedictis decimis decimarum receptores modicum quid contribuerent. Res haec summi momenti est. Ad quos porro decimae memoratae pertineant, inferius commemorabitur.

Praedictis non obstantibus incolae Majoratus Sylvaeducensis, quamvis variis tributis, vectigalibus aliisque exactionibus pressi, ne dicam oppressi, tanto erga auctam catholicam romanam fidem retinendam eamque in posteros suos transmittendam feruntur studio, ut pauca sint loca, quae stabilem ac certum ejusdem fidei praedicatorem sacramentorumque ministrum vel saltem missionarios aliquos per intervalla apud se commorantes aut transeuntes non alant, a quibus intra Majoratum veste laica indutis et modo rusticorum, viatorum, mercatorum, modo venatorum aliamve personam fingentibus latenter et clam cum magna cautela, quantum per persecutiones licet, et verbi divini praedicatio et sacramenta necessaria suppeditantur, ita ut complures haeretici Majoratum ingressi ad fidem convertantur, paucissimi vero catholici ab ea excidant, freudentibus calvinisticae sectae ministris, quod frequenter non aliud concionaturi auditorium videant quam ludimagistrum ejusque ac suas uxores et herorum comites vel assecclas canes.

Ad quorum omnium distinctiorem significationem non abs re facturum me existimo, (*f. 324vo*) si Majoratum in sua membra divisero et praecipua ejus loca percurrero.

Divisio Majoratus Sylvaeducensis.

Majoratus Sylvaeducensis in quatuor membra dividitur: Mosaelandiam, Pelandiam, Campiniam stricte dictam et Oostervicum.

Mosaelandia.

Mosaelandiae caput est Os, municipium a bove nomen adeptum. Ecclesia ejus consecrata est in honorem D. Willebrordi Taxandrorum apostoli. Pastoralis provisio est penes abbatem Epternacensis monasterii S. Willebrordi sepultura honorati ¹⁾. Modo oratorium suum habet cum pagis aliquot

¹⁾ Sinds 1345.

vicinis in ditione Ravensteiniensi, ut circa illam dicitur, ubi plura oratoria simul enumerabuntur.

Ad territorium Mosaelandiae pertinent Dinter, cujus ecclesiam debet procurare episcopus Leodiensis, et Heeswyck, cujus ecclesia dependet a praelato Bernensi, Empel nuper abbatae Crispiniensis ¹⁾ vetus peculum, postmodum comitis Meganı titulo permutationis cum Crispiniensibus initae ²⁾, Berlicum comitis orientalis Frisiae dynastiae ³⁾, Teeffel, ecclesiae Leodiensis in sacris peculum; Alem, abbatae Trudonopolitanae dynastia; requieverunt hic reliquiae B. Odradae, Nistelroy subest commendatori Gemertano Ord. Teutonici ⁴⁾; Maren Leodiensibus; Littoyen praeposito Meersiensı; Roosmael et Nieulant, parocciae suae habuerunt provisos canonicos Sylvaeducenses. In his locis degunt sacerdotes mihi noti RR DD Jacobus van Lent ⁵⁾, P. Jordaens ⁶⁾, Adamus de Weerdt ⁷⁾ a me instituti et superior conventus Brigittinarum in Roosmael.

Pelandia.

Rhoda S. Odae, ubi residet praetor, Pelandiae catholicis infestissimus, municipium vastum et habitatoribus frequens, Pelandiae caput est. Praeter ecclesiam parochialem habet collegiatam 10 canonicorum Decanatum instituit Henricus dux anno 1248 ex proventibus altaris de Eerschot ⁸⁾, quae dignitas episcopo Ruraemundensi superiori saeculo fuit attributa ⁹⁾. Visebatur hic nuper feretrum cum reliquiis S Odae Scotorum regiae virginis, miraculis clarae et inter divos relatae anno 713, in cathedrali Sylvaeducensi duplicis festi honoribus donatae Hae reliquiae nunc cum publica veneratione servantur in oratorio Erpensi ditionis Ravensteiniensis

Rodae obnoxia sunt Rixtel, Aerle, Beeck, Stiphout, Stryp, Erp, Vechel, Schijndel, Son (*f.* 325), Breughel, Nuenen, Netten, Lyshout, Bakel, Doorne, Vlierden, Tongerle, Lierop, Mierlo,

¹⁾ Abdij Crespin bij Valenciennes

²⁾ Coppens, III 2, 243

³⁾ Volgens Van der Aa werd de heerlijkheid in 1660 door H H M ingelost (*Aardr Wdbk*, II, 339) en erfelijk verkocht aan Arend van Thienen

⁴⁾ Ambrosius Baron de Virmont

⁵⁾ Deken van Oss, sinds 1652

⁶⁾ Simon Jordaens O F M ?

⁷⁾ Over De Weert, zie Coppens, IV, 113, noot 3

⁸⁾ Zie *Analecta Gysberti Coeverincx*, Pars I, 78—79

⁹⁾ Habets, II, 430

Asten, Sommeren, Geldrop, Gemert, Heze, Leend, Strijp, Craendonck, Maer, Budel, Helmonda.

Inter partes Majoratus nulla est, cui de sacrorum ministris minus prospectum sit quam Pelandiae, tum propter persecutionis gravitatem, tum propter locorum sterilitatem et inde natam incolarum paupertatem. Pastore carent Maerhesii, Bude-
lenses, Stiphoutani, Aerlenses, Lieropiani, Mierloenses, Nue-
nenses aliique.

Rodae S. Odae pastor est P. van der Meersche Ord. S. Dominici, in aliquibus a quibusdam culpatus; conatus est se coram purgare, de quibus eum repetitis litteris monueram. Idem cum D. Gerardi a me approbato praeest tribus pagis: Erp, Son et Breugel, qui omnes in eodem oratorio conveniunt. Rodanos fere auxilio suo destituit, unde ad eorum solatium dominum Vogels sacerdotem saecularem, qui una pastoralia exercet in Best, institui.

Sommeren a praelato Floreffensi dependens ecclesiam ostendit S. Lamberti titulo insignem, quam administrat R. D. Gerardus Verdonck ¹⁾ archipresbyter Helmondanus septuagenario major, vir meritis plenus. Oratorium struxit in Nederweert episcopatus Ruraemundensis, quo confluent multi ex locis pastore orbatis.

Schijndelenses pastorem suum accipiunt a facultate theologica Lovaniensi ²⁾, quae ad ejusdem alimentationem contribuit ex decimis sibi incorporatis.

Liembde subjecta est praelato Floreffensi, Bakel Epternacensi, Tongerle Eindhoviensi capitulo, Lierop rursus Floreffensi, cum Mierlo et Asten. Geldrop et Gemert Ordini Teutonico; Heeze et Leend antistitae virginum in Keyserbosch ³⁾, Budel capitulo Aquisgranensi, Son capitulo Corthestmiensi ⁴⁾, uti et Nuenen.

Pastor Mierloanus religiosus defectu sustentationis et securitatis desertis ovibus recessit ad monasterium. Idem fecit D. Willemaers religiosus Floreffensis, pastor civitatis Helmondanae ⁵⁾. Monui illum, jam praesidem collegii Floreffensis Lovanii ⁶⁾, et per illum D. praelatum, sed sine fructu. Res indigna est civitatem, exiguam licet et moenibus destitutam, ita

¹⁾ Pastoor sinds 1636. In 1667 legde hij zijn bediening neder. Zie: Coppens, III 1, 419, noot 5.

²⁾ Coppens, III 2, 303, noot 9.

³⁾ De Praemonstratenser abdij Keyserbosch in de buurt van Roermond.

⁴⁾ Cortessem in het Luiksche.

⁵⁾ Zie: Frenken, *Helmond in het verleden*, II, 114 vlgg.

⁶⁾ Coppens, III 1, 372, noot 9.

derelinqui; necessitatibus ejus, Aerlensium, Beeckensium aliorumque aequaliter, sed non sufficienter succurrit D. Andreas Swinckels sacerdos saecularis a me jurisdictionem nactus ¹⁾. Helmondæ olim pastor fuit B. Honorius ²⁾.

Mierlo patria fuit cardinalis Enckafortii, qui inibi XII senibus cum fortuna et aetate luctantibus in honorem XII Apostolorum domum et subsidia vitae testamento donavit ³⁾.

Intra limites pagi Astensis miraculis jamdudum claret Deiparae Virginis icon in sacello Omelensi; historiam ejus et miracula peculiari libello edidit R. D. Joannes Jacobi loci curio ⁴⁾.

(f. 325vo) Magna in plerisque Pelandiae pagis paupertas est, agri steriles, commercia propemodum nulla; unde dura et misera incolarum vita est. Scribit de illis Gramaye in sua Pelandia: „Aestate, inquit, nudipedes sunt fere, hieme lignambuli, vestes genu vix excedunt, cubitus cum lacerto, aut lacer, aut tritus, mensa sine arte, capillitium olim oblongum: verbo dicam, Homines sunt laboris ac patientiae filii, industrii, et si ingenia excolas, studiis aptissimi, quibus licet pro lignis terra, pro candelis lignum, pro equis boves, pro lecto stramen, pro epulis pulmentum, pro vino zythum sit, vitam tamen protrahunt in longam senectutem” ⁵⁾ etc. Addo ego, fidei catholicae tenacissimi sunt et candidae simplicitatis amantissimi. Unde prae pluribus Majoratus Sylvaeducensis incolis alieno ad alendos pastores suos adjutorio egent et eodem digni sunt ⁶⁾.

Campinia stricte dicta.

Oirschot, municipium antiquitate, opibus, dignitate in Campinia primum tantae est magnitudinis, ut longitudo ejus ad trium horarum iter extendatur; complectitur octo appendices, e quibus Bestum natalibus B. Odulphi et reliquiarum parte nobilem habet parochiam. Collegium Oirschoti est 11 canonicorum et decani, celebre monitione angelica, domicilio et sepultura B. Odulphi, cujus memoriae tantum tribuerunt majores,

¹⁾ In margine van het compendium staat bij deze passage een teeken.

²⁾ Barth. Honorius, zie: o. c., 370, noot 3.

³⁾ Het Apostelhuis in het Hout werd in 1531 door den kardinaal Wilhelmus van Enckevoort gesticht.

⁴⁾ Dit is een vergissing. Het werk *Diva virgo Ommelensis ejusque miracula* . . . Lovanii 1607 is van den pastoor van Someren Gerardus Jacobs. (Paquot, *Mémoires*, folio-editie, II, 369).

⁵⁾ J. B. Gramaye, *Taxandria*, Bruxellae 1610, pp. 68—69.

⁶⁾ In margine van het compendium staat bij deze passage een teeken.

ut nefas putaverint equiti, nisi in terram descendisset, illac ad sagittae jactum peditem transire.

Praeter ecclesiam collegiatam extat parochialis cum sacello B. Mariae V., antiqua canonicorum sede; capella Deiparae ad sacram quercum; xenodochium S. Georgii cum beneficio Castrensi; gerontocomium Emberici Bont ¹⁾; item S. Annae. Ab antiquo habita hic etiam fuerunt seminaria latinae, graecae, imo et hebraicae linguae, in quibus aliquando docuit magni nominis Fladeraccus ²⁾. Pastor Oirschotanus modo est R. P. Bartholomaeus van der Veken Ord. S. Augustini, vir senex; subsidiario frequenter utitur ex conventu Herentalensi ejusdem Ordinis; agunt ibidem tres alii sacerdotes.

Oirle vulgo Oers DD. Joanni Evangelistae et Baptistae inscriptum, abbatiae Postulanae peculium, pascua habet paucissima; unde vulgari joco (*f. 326*) jactari solet, jus asyli in Oers habere homicidam, quisquis in resecti graminis acervum potis est evadere.

Merefelt gaudet patrocínio capituli cathedralis Leodiensis, Zeelst dominarum Hoydoncanarum, Velthoven Floreffiensis abbatis; conqueruntur se a suis patronis nihil accipere patrocínii.

Knexel, Wintelre, Vessem pagi exigui, quibus sacra ministrant DD. Bartholomaeus Petri van Cranenborgh ejusque frater.

Blaerthem, Zeelst, Gestel, Dommelem Sacramenta recipiunt a R. P. Engelberto a Bovina Ord. S. Francisci ³⁾ a me instituto, a patre conventus Dommelensis ejusdem Ordinis et R. D. Francisco sacerdote saeculari, viro zeloso.

Eersel abbati Epternacensi commissum a multis retro annis pastorem obtinet R. D. Roymans ⁴⁾, cui auxiliarem navat operam R. D. Georgius Sichmans religiosus Postulanus ⁵⁾; oratorium ejus extat in Luyxgestel, cui plane vicinum est oratorium Bergheyckanum, cujus curam a me accepit R. P. Dancoisne ab abbate S. Jacobi Leodii praesentatus ⁶⁾. His oratoriis multi finitimi pagi utuntur, in quibus etiam vix ullus est haereticus praeter officiales ibidem ab haereticis constitutos.

A Bergheyck dependent Westerhoven et Rythoven, quod

¹⁾ Amelricus Boot (Coppens, III 2, 156).

²⁾ Petrus van Vladeracken, als pastoor van Oirschot in 1616 gestorven.

³⁾ In 1663 werd hij biechtvader van het klooster Bethleem te Haren bij Megen. Op 28 Jan. 1664 stierf hij (*Bossche Bijdr.*, I, 329).

⁴⁾ Joannes Rooymans, pastoor van Eersel van 1617—1670.

⁵⁾ Sinds 1650 helper van pastoor Rooymans.

⁶⁾ Zie echter over de aanstelling van Adrianus Dankuers ook Coppens, III 1, 56, noot 5.

ultimum Iprensi cathedrae dedit Martinum Rythovium ¹⁾, qui gnarus quantum intersit elementa christianae religionis a pueris disci, ultimis testamenti tabulis legavit justam pecuniae summam ad coemendos quotannis albos panes, distribuendos duodecim circumjacentium pagorum pueris, qui in catechesi profecisse reperirentur.

Loemel velut pharos in vasto ericeto de longe conspicuum pascitur a R. D. Joanne Hugone Hanegreef ²⁾. Recenset mille et centum communicantes, haereticos quinque aut sex, qui omnes excepto uno textore sunt alienigenae ³⁾. Ex uno hoc loco aliquando exierunt pabulatum octodecim millia ovium.

Waerle ⁴⁾ curare debet abbas Epternacensis, uti et Werde ⁵⁾, ubi diu pastoraalem curam exercuit R. D. Tilmannus Tielens ⁶⁾ magni zeli; adjuvatur hodie a R. P. (*f.* 326vo) Van Cleef Ord. S. Dominici S. T. lectore ⁷⁾ a me approbato. Duobus superioribus annis variae illic fuerunt excitatae turbae ratione D. Joannis Appels secundarii pastoris, quem aliqui impetuose nimis et inordinate volebant amotum. Post plurimas molestias et bis iter eo institutum turbas composui et per experientiam didici aegre placari aut pacari exacerbatos rusticorum animos, dum semel reverentiam et timorem excusserunt.

Stryp et Straethem S. Trudonis abbatiae et ecclesiae collegiatae Corthesemiensis patrocinium agnoscunt. Straethemiensibus pastorem dedi D. Godeschalum Jansens sacerdotem saecularem.

Woensel pagus adeo habitatus, ut si singuli communicantes suo pastori, qui modo est R. P. Wassenbergh Ord. S. Dominici ⁸⁾, quotannis persolverent sex stuferos, commode satis posset sustentari.

Eindovia civitas pulchra, plena populo et commerciis, vulgo parva Antverpia indigetata, ecclesiam habet parochialem quae simul est collegiata; numerus haereticorum hic magnus est,

¹⁾ Martinus Rythovius, eerste bisschop van Yperen van 1562—1583. Voor de hier vermelde bijzonderheid, zie: *N. Ned. Biogr. Wdbk.*, V, 646.

²⁾ Pastoor te Lommel van 1650 tot aan zijn dood 20 Aug. 1661.

³⁾ In margine van het compendium staat bij deze passage een teeken.

⁴⁾ Waalre.

⁵⁾ Valkenswaard.

⁶⁾ Coppens III 1, 170 noemt hem reeds in 1637 als pastoor te Valkenswaard.

⁷⁾ Ambrosius van Cleeff. Hij ging in 1666 naar Utrecht. Zie verder *Archief. . . Aartsbisdom*, IX, 215.

⁸⁾ Gerardus Wassenbergh, pastoor te Woensel sinds 1656. Gestorven in Orthen 6 Sept. 1698.

a quorum veneno gregem suum catholicum egregie tuetur R. D. Antonius Coolen ¹⁾ pastor senex et R. P. Leoninus Ord. Minorum S. Francisci ex conventu Weertensi, unde aliquando stationarii in subsidium accedunt.

Eindoviae superioribus annis castrum fuit praesidio haeretico munitum; hinc non tantum civitati, sed et locis circumjacentibus catholicae religionis exercitium impeditum, sacerdotibus creata pericula et vincula injecta; hodie est aequatum solo.

Conqueritur pastor Mendicantes suae vicinisque communitatibus nimis saepe esse molestos, dum pluries in anno exigunt eleemosynas siliginis, butyri, carnis aliorumque. De eodem conqueruntur plures, praesertim ex eo quod videant per eleemosynas istas plus erogari et dari monasteriis Mendicantium quam ad pastorem stabilem clam alendum requireretur, quem alere negligunt hoc praetextu, quod a dictis Mendicantibus sacerorum usum habeant, quem tamen sufficientem non habent ²⁾.

In Tongerle pastorem constitui R. D. Lucas sacerdotem saecularem ³⁾.

Oosterwyck.

(f. 327) Territorii Oosterwycani praecipuae partes sunt: municipium Oosterwyck sub cura abbatis S. Gertrudis Lovanii, Tilburgum, Waelwyck, S. Michiels Gestel, Gestel by Oosterwyck per religiosos Tongerloanos administrari solita, cum Diessen, cum quibusdam aliis, nimirum Riel et Westerheecke, Hilvarenbeeck sic dictum a B. Hilvari pedissequa S. Odae reginae, et Boxtel, quae ambo canonicorum collegiis sunt ornata, Vucht equitibus Teutonicis assignatum et Mierde abbati Floreffensi.

Oosterwyci pastor est R. D. Lievens ⁴⁾, canonicus regularis ex Corsendonck. In ecclesia fuerunt 20 altaria et aliquando 25 sacerdotes. Fuit ibidem D. Joannes Knapen vitae non satis exemplaris, qui a me monitus ex dioecesi discessit.

Tilburghum numerat ferme sex millia communicantium, qui oratorium suum campestre collocarunt in Steenvoort sub dominio Regis Catholici; pauci illic haeretici, nempe praetor loci Lutheranus, qui tamen uxorem et proles habet catholicas, praedicans, ludimagister cum 2 aut 3 aliis. Parochiae Tilburgensi unita est parochia de Enschoot, ubi nullus haeticus et

¹⁾ Pastoor sinds 1618.

²⁾ In margine van het exemplum staat bij deze passage een teeken.

³⁾ Coppens III 1, 167 vermeldt Reinerus Lucas eerst sinds 1663 als pastoor.

⁴⁾ Wilhelmus Lievens, pastoor sinds 1650. Gestorven in 1663.

fere 500 communicantes. R D Augustino van Dyck ¹⁾ religioso Tongerloensi, pastori et districtus Beeckensis archipresbytero, in majoribus solennitatibus ex abbazia Tongerloana succurrunt subinde tres, subinde quatuor confratres religiosi

Hilvarisbeca continet plusquam duo millia communicantium, unum solum modo haereticum ex indigenis et praeter eum paucos alienigenas Pastorale munus hic laudatissime obivit et obit R D Walterus Beersmans, vir plane apostolicus, sacerdos saecularis. Oratorium insigne extruxit in Rovert jurisdictionis regiae, ubi officium (*f* 327vo) divinum satis abundans, cum singulis dominicis et festis ibidem sacra fiant ad minimum quatuor, concio, catechismus. In hoc oratorium plurimum locorum incolae confluunt, utpote praeter Hilvarisbecanos Diesenses, quorum sunt septingenti communicantes et solum duo haeretici, quorumque pastor est D. Marcus Antonius Bigato ²⁾, religiosus Tongerloanus, Moergestellani, Oosterwycani, Boxtellenses aliique pluribus leucis inde remoti, quod et alibi in aliis oratoriis contingit.

Boxtelia baronatus titulo, canonicorum collegio, coenobio virginum nobilis modo decano capituli R. D Schellekens tanquam pastore utitur. Visitari hic ab innumera peregrinorum multitudine quotannis solebat sacer effusi et consecrati calycis cruor, de quo hi versus

Effusus crater late pia lintea tingit
Sanguineis maculis: ora rigate pii,
En arcana Dei vivi mysteria fulgent,
Lintea sanguinei signa coloris habent ³⁾

Haec lintea plurimis miraculis notissima translata sunt Hooghstratam, ubi devotio perseverat. Ex oblatis, quae illic fiunt, pars aliqua caedit ex contractu Boxtellensibus ad sustentationem pastoris.

Vucht magno commendatori de Juncis Ordinis Teutonici subjicitur ab eoque commendatorem subalternum ⁴⁾ accipit, uti et Gemertia, de qua ante dictum est; et jam insuper addo,

¹⁾ Sinds 1643 Gestorven 12 Aug 1664 Voor levensbijzonderheden zie Coppens, III 2, 184, noot 10

²⁾ Sinds 1654 pastoor te Diessen In 1663 keerde hij terug naar Tongerlo Voor levensbijzonderheden, zie Coppens, III 2, 90, noot 4

³⁾ J B Gramaye, *Taxandria*, p 145

⁴⁾ Aartshertog Karel Jozef van Oostenrijk was landscommandeur der halve van den Biessen Commandeur in Vucht was sinds 1643 Jan Frenz van Lutserode In 1663 werd deze commanderij opgeheven Zie Hezenmans *De commanderij der Duitsche Orde te Vucht, s-Hertogenbosch 1887, 42*

Gemertiae, tanquam si esset juris caesarei, diu publicum catholicae religionis cultum, alibi per Majoratum interdictum, cum ingenti Sylvaeducensium commodo et profugorum solatio non vixisse modo, sed viguisse. Hodie de jurisdictione (expulsis interim sacerdotibus) operose controversitur; spes tamen fundata Caesari victoriam promittit ¹⁾, ad quam magnopere fideles finitimi cum Gemertanis anhelant. Posset etiam disputari de quibusdam aliis locis per principem Leodiensem, Regem Catholicum et Imperatorem; ita habet fama et politicorum sententia ²⁾.

Sub decanatu Oosterwycano sunt Arendonck et Poppel catholicae jurisdictionis; pastor utrobique regularis, hic Tongerloanus, illic Postellanus D. Bartholomaeus (*f.* 328) Buyens ³⁾, vir in senio vegetus, et D. Josephus Rivius ⁴⁾, antehac abbatiae Tongerloanae prior, a me institutus; in duobus his locis sunt mille et octoginta communicantes et nullus haereticus. Uterque subsidiarium habet sui Ordinis.

In finibus horum pagorum sunt plura oratoria Sylvaeducensium, et nominatim Bladelsium, quorum pastor D. Adrianus Crols nuper captus non potuit redimi, nisi litro trium millium florenorum, quos communitas exigua et egena coacta fuit solvere propter contractum super functionibus pastoralibus cum illo initum. Terruit hoc rigor plures pagos ²⁾.

Abbatia Postellana.

Ab Arendonck non procul abest abbatia Postellana in vasta ericetorum solitudine Ord. Praemonstratensis. Fuit primitus monasterium virginum sub cura abbatis Floreffensis, quem hodie tanquam patrem abbatem agnoscit. Praelatura jam fungitur admodum R. D. Aegidius Janssens ⁵⁾, modestia ac pietate insignis; emittit hic ex suis ad parochias circumjacentes religiosos complures pastoralis jurisdictione a me donatos.

Bona huic abbatiae in Majoratu sita detinet Ordinum Foederatorum fiscus et ex proventibus annuis detinuit ab aliquot retro annis ducenta florenorum millia. Miles etiam eorundem monasterium invasit fugatis religiosiis, sed accito regio milite fugato-

¹⁾ Inderdaad trokken de Staten-Generaal 8 Juni 1662 hunne aanspraken in. (Hezenmans, o. c., 89). Den tekst van het gesloten tractaat vindt men in Aitzema, IV, 958.

²⁾ In margine van het compendium staat bij deze passage een teeken.

³⁾ Pastoor sinds 1636. Gest. 8 Mei 1667.

⁴⁾ Pastoor te Poppel van 1658—1665, Gest. 23 Oct. 1666. Voor levensbijzonderheden, zie: Coppens, IV, 200, noot 7.

⁵⁾ Aegidius Janssens 1596—1688. Prelaat sinds 1650. Zie: Coppens, IV, 213.

res fugati sunt et religiosi restituti, qui ibidem vivunt spemque metumque inter, pendenti hujus abbatiae causa in Camera bipartita ¹⁾. Fuit ab hominum memoria theatrum hospitalitatis nemini negans eleemosynam, unde Goropius ²⁾ e versu psalmistae: „Postula a me et dabo tibi” ³⁾, nomen Postulae, vulgo Postel, credit emanasse.

Ditio Ravensteiniensis.

Ditio Ravensteiniensis, per bullam limitum episcopatus Sylvaeducensi subjecta, ordinarium Sylvaeducensem non agnoscit, sed Leodiensem, sub cujus jurisdictione ante novorum episcopatum in Belgio erectionem fuerat.

(f. 328vo) In finibus hujus ditionis varia constructa sunt a Sylvaeducensibus oratoria, ut:

Gemertanum, cui praeest D. Joannes Quix Ordinis Teutonici, S. T. licentiatu^s ⁴⁾.

Erpense, ubi sacra administrat P. Gerardus van der Meersche Dominicanus.

Vechelense, cujus pastor est D. Joannes Houbraken ⁵⁾ prae senio caecus. Adjuvatur a D. Toten ⁶⁾ nepote suo, viro satis erudito, cui jurisdictionem dedi. Fuerunt inter hunc Houbraken et praedictum patrem Van der Meersche variae et scandalosae controversiae ratione reliquiarum S. Odae; jam sopitae.

Schijndelense, cujus pastor D. Haestenbergh recenter obiit; de successore providebit S. facultas theologica Lovanii ⁷⁾.

Heeswycanum et Dinterense commissa curae P. F. Cornelij de Jode, religiosi Bernensis.

Nistelrodense et Hessense ⁸⁾, ubi pastorem agit D. Dyckmans.

¹⁾ Het geschil over de ligging van Postel werd eerst 8 Nov. 1787 opgelost. (o. c. 219).

²⁾ Joannes Goropius, geb 23 Juni 1518 te Hilvarenbeek en gestorven 28 Juni 1572 te Maastricht.

³⁾ Psalm 2. 8. Deze etymologische verklaring heb ik in de werken van Goropius niet gevonden. In zijn *Origines Antwerpianae*, Antverpiae 1569, p. 48 zegt hij „Loco *Postel* nomen est, plantarium liceat interpretari, eo quod *pot* plantam nobis notet, et *stel* idem sit quod pono Credo igitur principio plantarium hic quercuum fuisse” etc.

Houbraken vond het citaat in Gramaye's *Taxandria*, welke in zijn *Appendix* over Postel aldus Goropius aanhaalt.

⁴⁾ Van 1657 tot zijn dood 14 April 1662.

⁵⁾ Sinds 1626

⁶⁾ Joan Werner Toten.

⁷⁾ Coppens noemt hem Hachtenbergh. Zijn opvolger Henricus van Geldrop werd 12 Mei 1661 aangesteld. (Coppens, III 2, 303, noot 9).

⁸⁾ Heesch.

Ossense, cui inservit D. van Lent ¹⁾, sacerdos saecularis, cum deservitore Berchemensi.

Comitatus Meganus.

Comitatus Meganus nomen sortitur a Megano oppidulo, episcopo Sylvaeducensi subjectus in spiritualibus, a Statibus Hollandiae independens est; passus tamen ab illis fuit in exercitio religionis difficultates non exiguas. Provisionalis sententia illum jurisdictioni haereticorum subtraxit. Comes loci usque ad annum hujus saeculi decimum quintum episcopo Sylvaeducensi se opposuit ²⁾. Moderni pastores et beneficiati me ut suum vicarium agnoscunt, quamvis in quarundam provisionum litteris ex suggestionem, ut creditur, aliquorum libertinorum mandaverit aliquot abhinc annis institutionem peti ab ordinario Leodiensi, cui ante saeculum subfuerunt.

In oppidulo Megano pastor est R. D. Eelkens ³⁾ religiosus Postellanus, concionator facundus. Vicepastor est D. Lamberti, sacerdos saecularis. Ibidem est conventus Minoritarum Ordinis S. Francisci.

In Haren pastor est D. Henricus Staels. In Macheren D. Jacobus Sophie ⁴⁾; in hac parochia sunt tantum 30 familiae. Teffelen exiguus pagus (*f.* 329) pastorem habet D. Petrum Clusium, virum in moribus et habitu non satis compositum ⁵⁾.

Ad hunc comitatum multi ex Majoratu pro officiis divinis confugiunt et aliqui sua⁷ etiam⁸ oratoria ibidem constituerunt.

Decanatus⁹ Geelensis.

Complectitur quatuordecim parochias plerasque insignes, omnes catholicas, excepta unica Loemelensi, quae Majoratui inhaeret. Intra districtus hujus ambitum continetur celeberrima abbatia Tongerloana Ord. Praem. opibus et aedificiis excellens; olim mensae episcopali Sylvaeducensi incorporata se rursus ab ea exemit, eidem ex bonis suis dote attributa.

Parochiae sunt Balen, Bel, Desschel, Geel, Loemel, Mol, Millighen, Oevel, Oosterloo, Postel, Rethij, Sammel, Tongerlo, Westerlo.

¹⁾ Jacobus van Lent sinds 1652.

²⁾ Zie: Coppens, IV, 33, noot y en 34, noot z.

³⁾ Benedictus Eelkens, sinds 1648. Gest. 4 Dec. 1675.

⁴⁾ Sinds 1653.

⁵⁾ In margine van het compendium staat bij deze passage een teeken. Vergelijk hiermede de lof bij Coppens, IV, 113, noot 2.

In Balen pastorem constituit praelatus Averbodiensis, qui ibidem recipit omnes decimas et pastori, qui modo est D. Joannes van Tilborgh, portionem assignat. Ibidem sunt duo beneficia: B. Mariae Virginis et Barbarae. Fabrica ecclesiae cum mensa S. Spiritus, uti in toto hoc districtu, bene regitur.

In Bel exiguo pago pastoralis cura fungitur D. Joannis Belien.

In Desschel olim capella sub Mol pastor est R. D. Lambertus Vossius, qui una archipraesbyteratu Gelensi donatus, vir plane probus et verus Israelita, in quo dolus non est. Tertia pars decimarum competit pastoratui, cujus praesentatio est penes pastorem Mollensem. Tria hic fundata sunt beneficia: S. Nicolai, D. Virginis et S. Crucis, parvi valoris legitime unum sacro matutinali.

Geel municipium amplissimum exornatur ecclesia collegiata S. Dymphnae, parochiali S. Amandi valde praeclara et xenodochio octo sororum, in quo non satis exacte servatur disciplina ¹⁾, ad quam inducendam laboravit (*f.* 329vo) non parum Ill. mus D. Bergaigne, laboravi et ego et etiamnum laboro. In hoc xenodochio constituuntur non solum aegri corporis, sed etiam aegri mente, id est amentes, phrenetici, imo et energumeni, qui turmatim Gelam amandantur meritis S. Dymphnae liberandi et sanandi. Horum curam suscipit capituli decanus ²⁾ et per se vel per collegam exorcismos adhibet aliaque, quae quibusdam videntur sapere superstitionem. Nihil tamen ausus fui reprehendere, cum deprehenderem illa omnia episcopis Sylvaeducensibus scientibus et consentientibus usurpata ac ab hominum memoria continuata ¹⁾.

Gelae non pauciores communicantes sunt quam tria millia et quingenti, nullus haereticus, uti nec in toto districtu praeterquam in Loemel.

Pastor R. D. Santvoort ³⁾ protonotarius apostolicus; eidem assistunt duo vicarii. Beneficia duo inter se unita, S. Spiritus et S. Crucis. Missae quotidianae ex fundatione celebrandae sunt et quidem cum cantu.

Mol pastor est R. D. Joannes Hubens ⁴⁾ pietate, doctrina ac zelo conspicuus; idem fungitur munere officialis sedulo et studiose. Subsidiarios in copiosa communitate plures habet; ecclesiam suo tempore multum ornavit. Beneficia hic nume-

¹⁾ In margine van het compendium staat bij deze passage een teeken.

²⁾ Petrus Vercuylen (Coppens IV, 174, noot c, IX).

³⁾ Servatus Santvliet.

⁴⁾ Pastoor te Mol sinds 1651.

rantur quinque: B. M. Virginis, SS. Nicolai et Catharinae, SS. Sebastiani et Antonii, S. Crucis, SS. Petri, Georgii ac Adriani.

Ultra haec beneficia sunt intra limites Mollae sacellum S. Willebrordi, sacellum SS. Bernardi, Leonardi ac Hyachinti, et sacellum S. Apolloniae.

Pastor in Millighem D. Guilielmus Lauwen, a comitissa de Beauvoir praesentatus et a me institutus, in sex tantum aut septem familiis jurisdictionem habet.

Oevel et Oesterlo obnoxiae stant praelato Tongerloano, uti et parochia Tongerloana, et ab eodem visitantur.

Rethy pastoratus est regularis ad collationem praelati jam dicti, uti etiam Westerlo. Beneficia in Rethy sunt tria: beneficium S. Luciae, beneficium SS. Annae, Joannis Baptistae et Evangelistae et S. Crucis unita B. Virginis dolorosae; item capella S. Petri et D. Jobi.

(f. 330) Westerloae pastor D. Nicolaus Verhofstadt ¹⁾ religiosus Tongerloanus, vicepastor D. de Vos. Beneficia extant duo: D. Virginis et S. Crucis.

Pastor in Sammel exiguam habet communitatem et exiguos proventus. Diebus dominicis et festivis binat facitque una officium in Oosterlo.

Monasteria virginum in dioecesi Sylvaeducensi.

Monasteria virginum, quae fuerunt Sylvaeducis anno hujus saeculi vigesimo nono, eadem hactenus tolerantur, ea lege, ut nulla novitia ad professionem admittatur, sed paulatim omnibus professis emortuis et monasteria et proventus ad aerarium publicum devolvantur.

In monasterio S. Gertrudis supersunt novemdecim religiosas.

In monasterio Bethaniae totidem.

In monasterio S. Elizabethae viginti octo.

In monasterio S. Mariae totidem.

In monasterio Nigrarum Sororum quinque.

In Ortensi, quod est maximum, quadraginta.

Omnia haec monasteria suos adhuc servant patres, suos sacerdotes rectores, qui civitatis pastores et missionarios adjuvant in excipiendis confessionibus, administrando Viatico et Sacramento extremae unctionis. Extra monasterii sui septa non concionantur, intra ea tamen auditorium laicorum admittunt ²⁾.

¹⁾ Van 1653 tot 7 Juni 1661.

²⁾ In margine van het compendium staat bij deze passage een teeken.

Monasteria virginum in agro suburbano Sylvaeducensi.

In Soeterbeeck et Waelwyck ambo regularium Ord. S. Augustini; prioris director est P. Antonius Gast, can. reg. ex conventu Weertensi, posterioris etiam talis ex Viridi Valle ¹⁾).

In Roosmalen est monasterium Brigittinarum; praeest his pater ejusdem Ordinis. Est unica in Brabantia abbatia utriusque sexus; religiosi transtulerunt sedem in Hoboken vicinum Antverpiae.

In Oosterwyck tertiae regulae S. Francisci.

(f. 330vo) In Ommel ejusdem regulae sub directione sacerdotis saecularis.

In Dommelen tertiae regulae S. Francisci.

Boxtellae primae regulae S. Francisci.

In Haren etiam tertiae regulae Sancti Francisci; vivunt in eodem tredecim professae et quatuor novitiae; subsunt ordinario, quemadmodum etiam xenodochium Gelense, et utrumque situm est extra jurisdictionem Hollandorum.

In Oirschot superioribus annis jacta sunt fundamenta conventus Teresianarum, in quo a biennio obiit mater Maria Margaritha de Angelis cum opinione sanctitatis et miraculorum fama ²⁾).

Quamvis autem ad supra mentionata monasteria (excipio ultimum) novitiam nullam admittere liceat, aliquae tamen clam subinde admissae sunt, assumptis defunctorum nominibus.

Praeter haec fuerunt duo coenobia dominarum in Hoydonck et Binderen. Verum quia laute satis erant dotatae, religiosas inde cum annua vitali pensione dimissae sunt, aedificiis, fundis ac redditibus fisco adscriptis.

Monasteriorum virilium non opus est catalogum texere, cum nec in civitate Sylvaeducensi, nec in ejus territorio ullum amplius extet aut ab anno 1629 extiterit. Aliqua tamen alio coloniam transtulerunt.

Missionarii Sylvaeducenses.

Praeter sacerdotes saeculares et regulares certis locis affixos et superius pro majori parte nominatos dioecesim Sylvaeducensem in veste laica visunt varii religiosi Mendicantes: Dominicani ex conventu Mechliniensi, Minoritae ex conventu Meganano et Weertensi, Augustiniani ex conventu Herentalensi, subinde etiam Capucini, Carmelitae et alii, quorum nec nomina,

¹⁾ Groenendaal bij Brussel.

²⁾ Gestorven 5 Febr. 1658. Zie: Kronenburg, *Neerlands Heiligen*, II, 130 vlgg.

nec numerum scire hactenus potui, cum quidam ipsorum independenter a scitu et consensu meo eo currant et pastorales etiam functiones exercent et variis facultatibus apostolicis (*f. 331*) praetextu privilegiorum generalium et specialium utantur, prout aliquorum sermone ad me perlatum est absque expressione auctorum et locorum. Utiliorem certe ecclesiae operam impenderent, si vicarii jurisdictione muniti juxta ordinem hierarchicum procederent et sese certorum locorum stabili culturae applicarent, nec tam colligendis eleemosynis quam lucrandis animabus inhiarent; quod pace dixerim istorum, de quibus ad me querelae delatae sunt ¹⁾).

Officiales Hollandorum, qui sacerdotum capturae et officii divinis turbandis aut exturbandis invigilant.

Protopraetor Bergaigne ²⁾ Sylvaeducis residens, schultetus ut vocant nocturnus, cum variis ministris subalternis.

Praetor ruralis Grotius ³⁾, residens in Haren prope Oosterwyck et ejus vicarius Keppel ⁴⁾, cum ministris multis partim equitibus, partim peditibus, quos Virgam rubram ⁵⁾ indigetant, per totum Majoratum dispersis.

Quatuor praetores Maeslandiae, Pelandiae, Campinae, Oosterwici, cum omnium particularium praetoribus, scultetis, scabinis, forestariis.

A praecipuis horum varia loca conniventiam et aliquam libertatem emunt pecunia parata, quam ne videantur recipere, subinde cum magno strepitu domos scrutantur, sacerdotes simulate quaerunt et officia divina inturbant. Ni facerent, tanquam papistarum, ut ajunt, fautores a praedicantibus ad Ordines deferrentur officii suis privandi.

Horum ministrorum vigilantia a Majoratu Sylvaeducensi plane (*f. 331vo*) arcet et deterret episcopos et consequenter impedit Sacramentum confirmationis, quo innumeri etiam adulti carent. Utinam Sua Sanctitas episcopis finitimis Leodiensi, Antverpiensi, Ruraemundensi in perpetuum dignaretur injun-

¹⁾ In margine van het compendium staat bij deze passage een teeken.

²⁾ Hendrik de Bergaigne, van 1630 tot aan zijn dood 6 Oct. 1666 hoogschout te 's-Hertogenbosch.

³⁾ Cornelis Cornets de Groot, oudste zoon van Hugo de Groot. Hij stierf te 's-Hertogenbosch 15 Oct. 1665.

⁴⁾ Waarschijnlijk is bedoeld Johan Rabo van Keppel, in later jaren hoofschoot van 's-Hertogenbosch.

⁵⁾ Voor deze benaming, zie: Verwijs-Verdam, *Middelned. Wdbk.*, VI, 1493.

gere, ut suas respectively dioeceses visitando in limitibus uno alterove die Sylvaeducenses praevis per vicarium monitos confirmaturi subsisterent ¹⁾).

Patet ex supra relatis, Beatissime Pater, summarie status catholicae religionis in episcopatu Sylvaeducensi. Miser sane et afflicto opemque deplorandus ipse implorat; imploro quoque ego, humillime ad pedes Sanctitatis Vestrae provolutus et apostolicam benedictionem cum facultatibus vicario apostolico concedi solitis ad utilitatem Ecclesiae Sylvaeducensis supplex exopto

Sanctitatis Vestrae

devotissimus servus
Judocus Houbraken

(*Scritture riferite in S. C.*), Vol. 324, f. 320—331vo. (*eigenh. oorspr.*).

Op deze relatie besloot de Congregatie 5 Dec 1661 als volgt te antwoorden ²⁾.

Rescriptum.

Revocetur et, quibus mediis poterit, expellatur a parochia civitatis Silvaducensis regularis ex Cruciferis, qui parochum expulit, in eamque se intrusit, si vere absque legitima auctoritate id praestiterit, et restituatur in suum munus et locum parochus expulsus, dummodo vere sit laudabilibus moribus preditus, ut asseritur.

Quoad licentiam alienandi suppellectilia praeciosiora (f. 222) ad effectum investiendi pretium in stabilia fructifera, expectetur episcopus et interim vicarius eorum distinctam descriptionem transmittat cum expressione qualitatis ac pretii et internuncius curet integram illorum habere notitiam.

Cum ex relatione possit colligi plurima loca parochi seu operarii et sacerdotis defectu laborare, cum dicatur oppidanos coactos esse ad remotiora loca se transferre, ut Sacramenta Ecclesiae percipiant, distinctam singulorum locorum iis carentium notulam transmittat sugeratque nominatim sacerdotes, qui ad hujusmodi defectum congrue supplendum possint substitui cum participatione internuncii idque maxime in Penlandia (*sic*); quam prae aliis destitutam asserit.

Sugerat quid praestari possit, ut sorores in una ex parochiis

¹⁾ In margine van het compendium staat bij deze passage een teeken.

²⁾ Zie Acta, vol. 30, f. 221vo—223.

Geellensibus commorantes ad meliorem observantiam redigi possint, et urgeatur vicarius, ut in idipsum serio incumbere non praetermittat.

Ad occurrendum abusibus atque erroribus, qui in exorcizando energumenos exceptos in nosocomio Geel irrepserunt, nunciet distincte vicarius Sacrae Congregationi, quinam sint modi superstitionis, quibus exorcistae utuntur.

Quoad decimas et partes fructuum, quas percipiunt praelati et capitula absentia, ad quae pertinet de curatis cum congrua sustentatione providere, vicarius transmittat earum particularem descriptionem, exprimendo valorem, loca et possidentium nomina cum expressione oneris iisdem annexi, ut possit deinde opportune provideri.

Ad illud de parochis Mierloni et Elmondaniae, qui oves suos dereliquerunt ob deficientiam victus et propriae vitae securitatem, vicarius (f. 222vo) proponat eos, quos ad id muneris idoneos judicat, sugeratque modus occurrendi utrique defectui.

Quod attinet ad Mendicantes, qui Eindovam crebrioribus questuis frequentantes parochio modum se congrue sustentandi subtrahunt, videatur decretum alias in hac re editum ¹⁾, et vicarius sugerat media ad id magis opportuna.

Circa loca quae conqueruntur, quod in suis aegestatibus spiritualibus minime juventur a capitulo Leodiensi vel aliis protectoribus suis, scribatur internuncio, ut eosdem excitet ad munus suum hac in re explendum et, si quid poterit etiam ipse conferre, non praetermittat et S. C. moneat.

Videatur, si aliqua ratione quinque aut sex heretici et advenae, qui soli in oppido Loemel reperiuntur, ut asseritur, inde diverti possint, ne reliquum populum catholicum paulatim inficiant.

Moneat, si quid per Sanctam Sedem suis officiis apud principes aut alia ratione effici possit circa jurisdictionem in aliquibus locis a Statibus, ut asserit, praetensam, ne hoc titulo sacerdotes, ut fit, expellantur.

Moneat itidem, si quid apud Regem Catholicum in beneficium earum unitatum conferri possit, quae proprium parochum redimere coactae sunt.

Curatus Tefellensis pravae conversationis, ut scribitur, si prouiderent fieri poterit, inde dimittatur, sed ad id praestandum expectetur vicarius apostolicus et ejus mens audiatur.

¹⁾ Het verbod om aalmoezen in te zamelen van d^o 14 April 1654. Zie: *Archief . . . Aartsbisdom*, XXXI, 400, n° 168.

(f. 223). Sugeratur aliqua ratio providendi iis monialibus, quae ad quinque sunt redactae.

Missionarii regulares nullis in posterum in missionibus utantur privilegiis suorum Ordinum vel ipsismet specialiter a Sancta Sede collatis, nisi prius vicario se stiterint, ab eoque in sui muneris exercitio depondeant.

Donec Silvaducensis Ecclesia pastore fuerit destituta, S. Congr. censuit injungendum episcopis vicinioribus, ut in visitatione dioecesium suarum Silvaducensibus, ad quos vicarius apostolicus se extendere non potest, cum ipsius tamen participatione sacramentum Confirmationis ministrent.

Concedantur vicario solitae facultates missionariorum, ita tamen ut, postquam novus vicarius apostolicus suum munus exercere inceperit, expirare intelligantur ab eoque sibi communicationem curet.

II.

1682 Januari 15.

Verslag over den toestand van het vicariaat 's-Hertogenbosch, door den vicaris Willem Bassery ingediend bij Paus Innocentius XI.

Beatissime Pater.

Sanctitatis Vestrae devotissimus servus Guilielmus Bassery, dioecesis Sylvaeducensis ab Ill.mo D. Belgii et Burgundiae comitatus pronuntio de mandato ejusdem Vestrae Sanctitatis vicarius deputatus et modo confirmatus, quamprimum a dicta deputatione licuit, visitavit istam dioecesim, cujus proinde statum, ea qua par est reverentia, exponit.

Dioecesis illa — — pro maxima parte ab Hollandis occupata — — erecta est a Pio IV f. r. anno 1565 Idibus Martii (*sic*) et habet ab ortu Leodiensem, a meridie Mechliniensem, ab occasu Antverpiensem, a septentrione Ultrajectensem et Ruremondensem dioeceses. Longitudo ejus ad septuaginta et latitudo ad sexaginta milliaria Italica fere protenditur ¹⁾. Continet op-

¹⁾ In de oprichtingsbul van Paulus IV staat, dat aan het bisdom 's-Hertogenbosch wordt toegewezen „territorium decem oppidorum cum interiacentibus pagis, longitudinis sexaginta, latitudinis triginta millium passuum simillium.“ *Havensius, De erectione episcopatum*, p. 17.

pida — — quorum pleraque sunt munita vallis et muris — — decem, uti infra referetur, et pagos octoginta circiter.

Dividitur in decem archypresbyteratus sive decanatus christianitatis, qui sunt Sylvaducensis, Ortensis, Bommelensis, Becanus, Enthovianus, Ossensis, Heusdanus, Gelensis, Helmondanus et Montis S. Gertrudis, quibus omnibus convenit praefici decanos viros qualificados et zelosos, qui subjectis sibi respective pastoribus invigilent, singulis annis semel districtum suum visitent, visitationem ad vicarium apostolicum deferant, ut quae emendanda animadverterit, corrigat et non sit opus, ut pastores vel subditi singulorum pagorum et locorum pro minutioribus rebus ad vicarium suum cum itinerum laboribus et sumptu recurrant.

Sub decanatibus non sunt hodie tot parochiae quot olim, quia necesse fuit aliquas combinare, ne populus catholicus immense gravetur, ex quo in plurimis locis bona parochiarum sunt occupata ab haereticis; deinde pro quovis pastore teneatur praetori loci, ut conniveat, pendere tributum; tertio quia, ubi augetur numerus parochorum, ibi haeretici augent numerum suorum ministrorum, quibus ut competentia solvatur, si non sufficiant ecclesiastica bona, quae ipsi occuparunt, gravatur ipsa communitas vel decimae, si quae restant adhuc a catholicis detentae.

Numerus communicantium in dioecesi ista est adhuc fere septuaginta millium; olim major et facile centum millium, sed diminutus, quia catholici diversi se alio retraxerunt, aliqui heresim amplexi sunt, praesertim in partibus Bommelensibus, Heusdensibus et Montis S. Gertrudis. In aliis vero locis permanet ut plurimum avita fides, devotio maxima et quanta in ullis catholici Belgii partibus.

Civitas Sylvaeducensis sita est ad fluvium Desam, non procul a Mosa flumine; urbs ampla, pulchra et opulenta, ideo situ et arte munita undique, ut nunc inexpugnabilis fere judicetur; numeranturque ibidem duo millia aedium pulcherrimarum praeter casas et secundi ordinis habitacula. Fiunt illic panni et lana plurimi ac lintei copia ingens. Adjuvat aqua hic linteis candificandis propria magis quam alibi et hoc non tantum in ipsa civitate, sed etiam in territorio dependente ab ipsa civitate, continente pagos septuaginta duos, quod territorium nuncupatur vulgo Majoria.

Hoc porro territorium se gerebat pro libero et independente a civitate, sed lite occasione homicidii mota et inde exoriente conflictu jurisdictionis, sententia tandem lata est in

favorem civitatis. Hinc factum est, ut occupata ab haereticis civitate praetenderint quoque dictum territorium et tandem obtinuerint uti a civitate dependens.

Templum primum seu cathedrale adeo magnificentum, ut vix habeat par in Belgio. Deo dicatum fuit sub invocatione S. Joannis Evangelistae, cujus statua argentea translata est in depositum cum aliis argenteis, reliquiis, pictura et ornamentis ad ecclesiam metropolitanam Mechliniensem; imago autem Divae Virginis ejusdem templi cathedralis ad ecclesiam Aulae Belgicae Bruxellensis, vulgo Frigidi Montis.

Quarum rerum documenta, uti et plurium aliarum, nactus sum in visitatione mea a piis catholicis Sylvaeducensibus, qui adhuc illa diligenter conservaverant.

Cum vero acceptis ab Em.mo Cardinali de Altieri ¹⁾ S. Congregationis de P. F. praefecto de confirmatione mea litteris intenderem tam de illis quam aliis magis adhuc necessariis agere cum Ill.mo archiepiscopo Mechliniensi ²⁾, eo quod dicta S. Joannis Evangelistae statua mutata sit a paucis annis in statuam S. Rumoldi et alia, quantum assequi potui, in alios usus citra consensum praedecessoris mei, non fuit tum ea occasio propter impedimenta ejusdem; non omitam tamen diligentias ulteriores, molliora fandi tempora quaesituras.

Praeter episcopatum erant in praefata ecclesia hae dignitates: decanatus, archidiaconatus, archipraesbyteratus et poenitentioratus; erant item canonicatus majores triginta, quorum quatuor erant respective annexi mensae episcopali, archidiacono, archipraesbytero et poenitentiario; item novem erant affecti graduatis, tres scilicet nobilibus dioecesanis et licentiatis in jure vel theologia, tres licentiatis S. Theologiae et tres licentiatis juris, ex quibus, si unus decederet quocumque mense, reliqui graduati octo cum episcopo eos convocante et praesidente eligebant alium et in paritate votorum habebat episcopus decisivum.

Per capitulationem autem in ditione civitatis factam conventum fuit, ut episcopus et singuli canonici ad vitam retinerent fructus suarum respective dignitatum et canonicatum, quovis autem decedente addicerentur fisco, quod jam integre factum est.

E regione ejusdem templi est domus episcopalis vere palatium, quod modo inhabitatur a locum tenente gubernatoris, qui ipse inhabitat collegium quondam patrum Societatis.

¹⁾ Palutius Altieri, prefect der Propaganda 1671—1698.

²⁾ Alphonsus de Berghes.

Praeter templum cathedrale fuerunt parochiales ecclesiae in dicta civitate quatuor: S. Petri, S. Jacobi, S. Annae et S. Catharinae, quarum aliquibus utuntur haeretici ad suae praetensae religionis usum, aliis vero ad receptacula instrumentorum bellicorum.

Fuerunt ibidem conventus virorum undecim: 1° Praedicatorum; 2° Minorum S. Francisci; 3° fratrum S. Hieronimi; 4° Bogardorum; 5° Carthusianorum; 6° Guilielmitarum; 7° Crucigerorum; 8° Alexianorum; 9° abbatiae Bernensis, vulgo Ordinis Praemonstratensis; 10° Capucinatorum; 11° Patrum Societatis Jesu. Sed omnibus his fugatis, applicant eosdem conventus haeretici ad prophanos usus.

Monasteria religiosarum erant numero decem: S. Clarae, Ulenbergense, tertiae regulae S. Francisci, Ortense, S. Elisabethae, S. Agnetis, Canoniarum regularium S. Gertrudis, Nazarethanum, Magnum Zenodochium, Carmelitissarum, Wintmolergense Canoniarum regularium, insuper unum Beginagium.

Quae sorores quidem sunt in civitate toleratae, sed non nisi sub dura conditione, videlicet bonis earum confiscatis, etiamsi essent sita extra territorium, tamquam sequentia corpus suum, sicuti ecclesiastici etiam regulares catholici sub ditione catholica existentes retinuerunt et retinent bona in partibus haereticis consistentia. Ex dictis tamen bonis praefatis monialibus assignata est modica pensio in singula capita alimenterum nomine. Insuper haec est addita conditio, ut nullam filiam ad novitiatum aut professionem reciperent.

Inde factum, ut emortuis quae tunc erant tempore deditionis civitatis, restent solum quatuor monasteriorum filiae octo, monasteriorum scilicet S. Clarae, S. Elisabethae, S. Gertrudis Canoniarum regularium et Ortensis, et hae adeo jam decrepitae, ut nec corpore erecto subsistere etiam baculo innixae queant et non nisi brevissimum vitae spatium promittant.

In dicta civitate sunt modo pastores quatuor, qui habent parochias terminis divisas. Quorum officium — — quod mirum — — constringitur praecise administratione Baptismi et assistentia matrimoniorum. Reliqua pastoralia officia exercentur per missionarios, qui modo sunt numero undecim, antea duodecim, sed respectu horum non sunt distincti restrictus, sed liberum est civibus adire, quem ex illis voluerunt, licet ut plurimum qui uni oratorio, in quo semel se submiserunt, sub illo permaneant.

Ex dictis missionariis sunt secularis unus, reliqui regulares, ex Jesuitis quatuor, ex Franciscanis duo, ex Dominicanis tres,

ex Capucinis duo, sed hi duo unicum tantum habeant oratorium, singuli alii singula eaque nitidissime ornata, qui omnes bene zelose ac cum magno fructu funguntur officiis.

Sub dictis undecim respective pastoribus et missionariis — — tres enim ex dictis pastoribus habent etiam missionarii titulum — — subsunt communicantes circiter quatuordecim millia; et quod notandum, haeretici, qui post captam ab Hollandis civitatem eo confluerunt, et descendentes ex illis vix sextam partem civium faciunt, catholicis adeo constanter in fide perseverantibus, ut ex illis non nisi duae familiae alicujus notae noscantur esse perversae et hoc ob temporale commodum seu officia, a quibus excluduntur catholici. Contra vero ex ipsis haereticis multi in dies convertuntur, sed, ut a conversione suos deterreant haeretici ministri, simiam catholicae religionis agunt et quadam excommunicationis forma utuntur, qua eos velut membra putrida a consortio suo, quod sanctam communitatem vocant, publice inter suas conciones eliminant.

Ut vero aliquantulum habeant liberum exercitium religionis suae catholicae, pendunt singulis annis tributum fere duorum millium florenorum, antea majus, modo minus, nam olim pendere debebant etiam advocato fiscali et procuratori generali Consilii, quod vocant Brabantiae, residentis in Haga-Comitis, qui saepe ad dictam civitatem et territorium excurrere facturi turbationes contra dictos catholicos sub pretextu supplendae negligentiae magistratus loci; sed hoc magistratus evicit.

Evicit autem hoc modo: singulis mensibus praetor loci turbat catholicos et ministros, sed mediante quadam conniventia seu praemonitione secretae facta, quod tali die talem vel talem locum, ubi scit esse oratoria, sit turbaturus, ita ut nullus appareat locus vel causa negligentiae supplendae. Ratio enim, cur mitius agant cum catholicis, est, quod non sint securi de non futura mutatione status rerum, sive per Gallum sive aliter.

Præter civitatem sunt oppida novem, ex quibus haeretici subsunt septem sequentia: Heusda, Bommelia, Worcomium, Mons S. Gertrudis, Septimontium, Enthovia et Helmonda. De catholicis agam inferius.

In quinque prioribus haereticis vigent pessimi et maxime dominantur haeretici, in quibus ac simul annexis districtibus, qui ampli sunt, vix sex millia catholicorum reperiuntur nec saepe divina officia, praecipue in Bommelia, fieri possunt, nisi cum gravissimo periculo, ipsique pastores vix audent in publi-

cum prodire, ipsis haereticis officialibus nolentibus quidquam recipere, ut saltem conniveant.

Excepto Septimontio, ubi mediantibus tributis dandis per catholicos hinc inde dissimulant, item Monte S. Gertrudis, ubi moderno gubernatore vocato domino de Sgrevemoer principi Auriaco gratissimo, antea catholico sed jam a biennio facto haeretico ¹⁾, ut in dicti principis gratiam posset fieri de Ordinibus, magistratus non nihil severius quam antea agit in catholicos, non tamen ita dure ut in tribus primis oppidis.

Enthoviae et Helmondæ satis mite et fere sicut Sylvaeducis agunt magistratus et officiales cum catholicis; modum quoque oppidorum sequuntur illis subjecti pagi.

Erant in dictis oppidis et districtibus eorum ecclesiae collegiatae: Gertrudis Montensis, Heusdana, Bommelensis, Rosse-miensis, Enthoviensis, Rodana, Boxtellana, Oirschotana et Hilvarisbecana, quarum patroni fuerunt respective rex, locorum dynastiae et alii privati. Jus patronatus regium confiscatum est sibi que addixerunt Ordines Hollandiae; dynastarum et particularium mansit illis salvum, sed licet patroni catholici sint, tenentur iidem praesentare haereticos ad ejusmodi canonicatus et alia beneficia, qui absentes trahunt fructus etiam conjugati absque ullo officio.

Occurrit casus examine dignus, an scilicet patroni catholici, a quorum praedecessoribus data sunt ecclesiae bona et fundata beneficia, non possint recipere ab ipsis haereticis, quibus coguntur conferre, aliquam pecuniae summam in pios usus applicandam tanquam partem bonorum ad ipsos quodammodo titulo patroni spectantium seu veluti ad ipsos reversorum, eo quod officium divinum, quod est principale, sit suppressum et ad Ecclesiam actu pertinere non possit obstante violentia. Scio casum ejusmodi a paucis tempore accidisse; fui praeterea tanquam vicarius consultus; non improbavi factum, ex quo patronus diceret se eas pecunias erogaturum in pauperes dioecesis.

Ex omnibus his capitulis canonici et beneficiarii, qui ante pacem Monasteriensem erant, duo tantummodo supersunt, videlicet D. Christianus Fabri, canonicus Bekensis, qui etiam in eodem pago haeretico residet et missas pro adimplerione onerum beneficii celebrat; item D. N. Somers in eadem ecclesia olim cantor, modo Bruxellis residens et adhuc cantoriae pos-

¹⁾ Adam van der Duyn, heer van 's-Gravemoer, geb. 1639, overl. 1693; zie: Van der Aa, *Biogr. Wdbk.* s. v.

sensor, quatenus illius gaudet fructibus; sed his duobus defunctis, omnia iterum haereticis applicabuntur.

In hisce partibus haereticis sunt monasteria monialium sequentia: Waelwijcanum, Boxtellanum, Oisterwijcanum, Soeterbecanum, Dommelense, Omelense et monasterium S. Brigittae ad Aquas Frigidas, quod est duplex, virorum et mulierum; in quo ultimo difficultas est et modo in Consilio, quod vocant Brabantiae, residente Hagae-Comitis agitur in possessorio — — a quo Consilio emanavit etiam inhibitio, ne ullum alium iudicem accedant sub poena privationis temporalium — — super depositione prioris abbatissae et electionis novae, quam electionem faciendam decreverat meus praedecessor per litteras privatas, „si antiqua iudicaretur a conventualibus incapax regiminis ob ineptitudinem.” Cum autem in istis partibus gladio spirituali contra absolute refractarias uti nequeam absque evidenti aliarum periculo, expulsionem ac forsitan incarcerationem et certa bonorum spoliationem, conatus sum partes ad concordiam inducere, consentiendo ut antiqua abbatissa maneret Sylvaeducis — — ubi modo degit — — sub mea protectione mediante honesta pensione, sed alia ipsi adherens monialis et compotatrix ejusdem totum turbavit. Ideo autem concordiam tentavi, quia licet iudicarem eandem incapacem ad regendum, prout credo me advertisse sufficienter — — dum illam Sylvaeducis bis invisi — — tamen non apparebat, nec hactenus ex actis apparet, quod depositio facta sit servato juris ordine.

Permanserunt autem omnes antedictorum monasteriorum moniales in locis haereticis fere sub iisdem condicionibus, quibus religiosae Sylvaeducenses, sed quia tenues sunt et labore manuum supplere coguntur, quod ex proventibus deest, non ita invigilant haeretici. Bona pauca, quae habent, reliquerunt iisdem et adhuc hae moniales novas recipiunt ad professiones, sub nomine tamen alterius monasterii existentis in partibus catholicis, in quod recipere se possent, casu quo senioribus mortuis expellantur et bona ab haereticis occurrunt.

Dotes vero novarum profitentium applicantur ad reditus aut bona immobilia in partibus catholicis tanquam pertinentes ad monasterium, in quod se recepturae sunt, casu quo expellantur, et interim ex proventibus reddituum et bonorum praedictorum in monasteriis suis sub haeretico dominio consistentibus victitant. Tanta vero charitate seniores illae pollent, ut ex parte ventrem proprium defraudent, ut juvenculas alant,

imo earum dotes augeant et sic relinquant stirpem aliquam post se.

Transeo ad haereticorum scholas, catechismos, ritus et dubia quaedam circa sacramenta.

In plerisque partibus scholas ordinarie tenent haeretici docentque libros haereticos aut corruptos; nominatim infamem catechismum Bezae, in quo inter coetera additionem illam finalem legi ad orationem dominicam, quae in exemplaribus quibusdam graecis legitur et quam expresse tolli voluit Romana bibliorum correctio¹⁾.

Sed catholicorum alphabetarii pueri, pro quibus mille aliae in pagis haereticis sunt vel possunt esse scholae, avertuntur ab erroribus per parentes et pastores, sic ut nulli reperiantur infecti, quia statim ubi ad usum plenioris rationis veniunt, per se domi discunt vel pro studiis ulterioribus ad partes catholicas mittuntur. Sunt vero in partibus catholicis hujus dioecesis, de quibus agam postea, multae catholicorum scholae humanarum litterarum, ad quas ex tota dioecesi haeretica conflunt catholicorum filii, ita ut vix ullae sint in ista dioecesi haereticorum scholae, in quibus doceantur humaniora.

In civitatibus autem multae sunt filiae, quas vocant devotas, agentes coelibatum et Domino servientes, quae sub praetextu docendae artis manualis — — quam etiam puellae discunt — — simul in primis legendi et scribendi rudimentis et deinde ulterioribus fidei et religionis institutis juvenculas erudiunt, quae quidem filiae hinc inde turbantur, quasi aliud quam opus manuale doceant. Sed turbatio ejusmodi rarior est evaduntque soluta aliqua parva mulcta.

Quoad sacramenta haec annotavi. Primo quod antea differabant baptismum prolium usque ad diem concionis tanquam non ita necessarium; ita fiebat, ut interim plures haereticorum proles sine baptismo morerentur. Postmodum autem in multis locis coepit anticipari concionis dies ratione instantis periculi mortis. Imo coeperunt haeretici cogere ministros suos, ut in baptizando dictos dies praevenirent. Imo proprias proles baptizare coeperunt et de facto saepe sic baptizant in necessitate

¹⁾ Bedoeld zal zijn de catechismus van Cyrillus Lukaris te Constantinopel. Hij werd 13 Nov. 1627 door de Propaganda verboden; zie: *Pastor*, XIII 2, 755. De Deventer predikant Jacobus Revius bezorgde de Grieksche vertaling der Nederlandsche Geloofsbelijdenis ten behoeve van de Reformatie te Constantinopel; zie: F. J. Los, *Tekst en toelichting van de Geloofsbelijdenis der Nederlandsche Hervormde Kerk*, Utrecht 1929. Zie ook *Meded. Ned. Hist. Inst.*, VII (1927), 125, noot 1.

ac suis ministris improperebant, quod ipsimet extra illum diem suas baptizassent.

Sed in baptizandi modo occurrerunt et occurrunt aliqua, quae baptismi valorem reddunt dubium aut potius apertae nullitatis periculo exponunt. Nam in aestate unus, quem proponentem seu deservitorem vocant, superne fundit aquam, minister pronuntiat baptismi formam. In hyeme — — ne quasi noceant tenellis prolibus — — digitum in aquam vitro infusam immergunt et, facta unica digiti immersione, quatuor aut quinque proles digito in fronte tangunt et forma pronuntiatur absque ulla alia ablutionis specie. Inde factum, ut postea ad fidem conversi tales baptizarentur.

Modo tamen propinquius ad ritum legitimum incipiunt accedere ministri illi haeretici et plures ipsimet, dum formam pronuntiant, simul abluunt aqua, quam more catholicorum in loco quem baptisterium etiam vocant, conservant.

Haeretici insuper leges matrimoniales evulgarant et declarant nulla illa matrimonia, quae non contraherentur coram magistratu aut ministro haereticis. Et sic catholici etiam contrahunt et contrahere debent, nisi velint haberi pro concubinariis et proles pro illegitimis. Prius autem quam illo modo contrahant aut consensum expriment catholici vel paulo post, contrahunt iidem in facie ecclesiae coram proprio paroco ¹⁾).

Saepe autem contingit alterum ex haereticis conjugibus ad fidem converti et difficulter posse pro parte istius conversi renovari consensum coram proprio paroco, quia haereticus isti renovationi non consentiet. Deinde saepe conversio debet manere occulta. Hinc dubium ulterius oritur, an ad fidem conversus vel conversa possit in tali matrimonio perseverare absque novo consensu praestito coram paroco et testibus. Si enim praetendat contractum primum non substituisse, punietur gravissime tanquam impingens in legem politicam et consequenter, si deserat, cogetur reverti; si novum consensum coram paroco praestare velit, non consentiet haereticus.

Pro nullitate tamen matrimonii facit, quod Tridentinum fuerit in ista dioecesi publicatum, quod S. Congregatio ad consultationem episcopi Tricaricensis, apostolici vicarii ²⁾ in

¹⁾ Zie over deze aangelegenheid *Bijdragen voor de geschiedenis van de R. K. Kerk in Nederland*. Tweede stuk, 75—79; *Archief...* Aartsbisdom, XXXVII, 178—179.

²⁾ Ottavio Mirto Frangipani, nuntius te Brussel (1596—1605). Frangipani zond 12 Mei 1588 een verzoek om nadere voorschriften in deze aangelegenheid naar Rome. Zie: Brom-Hensen, *Romeinsche Bronnen enz.*, n°s 306—307.

partibus Hollandiae, Frisiae, Zelandiae etc. responderit, matrimonia ibi contracta ab haereticis, in locis ubi sunt pastores, non servata Tridentini forma, non valere; quas declarationes refert Zypaeus nobilis jurisconsultus Belga ¹⁾ in analysi juris pontificii novi, sub titulo: *De sponsalibus et matrimonio*, numero 16.

Nihilominus cum mutatae sint circumstantiae in hoc, quod per pacem Monasteriensem Hollandorum respublica facta sit libera et independens a suo legitimo rege, excretur parochos nec eosdem pro publicis personis habeat, ipsae vero declarationes emanaverint eo tempore, quo adhuc dominium retinebat seu cessionem non fecerat Sua Catholica Majestas ac insuper, quia si matrimonia essent nulla et esset opus novo consensu praestando coram parcho, plures conjugati averterentur a conversione, censent alii et inter ipsos Johannes Stalenus, praesbyter Oratorii Coloniensis, matrimonia ejusmodi tenere, quia, excussis non tantum temporali dominio sed etiam ecclesiae legibus et auctoritate, videtur Tridentini dispositio cessare asseritque dictus Stalenus hanc esse per totam Germaniam praxim ²⁾. Ac propterea super ejusmodi matrimoniis nihil volui positive decidere, sed quod et theologi fieri posse sentiunt, reliqui illos in sua bona fide.

Unde videtur mihi supplicandum, ut Sua Sanctitas dignaretur desuper mentem suam plenius aperire, declarando, si fieri posset, quod, ubi commode fieri non posset renovatio proprii consensus coram proprio parcho, ad hoc non obligarentur conversi et possent in matrimonio, quod de facto in haeresi contraxerunt, saltem permanere.

Hactenus de partibus haereticis et in quibus non est religionis catholicae plena libertas. Restant partes aliae, quae subsunt catholicis. Inter has primo sunt pagi tredecim Regi Catholico parentes, quorum plerique tam ampli sunt, ut oppida notabilia exaequent.

¹⁾ Franciscus van den Zype 1578 (?) — 1650. Zie: *L'Université de Louvain à travers cinq siècles*, Bruxelles 1927, 78—83.

Van zijn „Juris Pontificii Novi Analytica Enarratio” verschenen uitgaven in 1620, 1624, 1641. In de laatste editie vindt men de hier vermelde plaats, pp. 295—297.

²⁾ Dissertatio theologo-politica... an matrimoniales contractus, in illis Germaniae, et aliorum Regnorum, aut Provinciarum locis, in quibus viget pax publica Religionis, et Decretum Tridentinum est publicatum, coram A catholicis Ministris sint validi? a P. Joanne Staleno presbytero Congregationis Oratorii Domini Jesu, Coloniae 1677. Exemplaar in de Bibl. Angelica te Rome.

In his una est secularium ecclesia collegiata, nempe Gelae, sub titulo S. Dymphnae, estque patronatus laici marchionis, scilicet de Westerloo, uti comitis de Merode ¹⁾).

Fuit sancta haec virgo mirabilis ex Hybernia oriunda, clara etiam nunc miraculis, quae apparent praesertim in curatione amentium et furiosorum. Unde adhuc fit, ut, qui ejusmodi defectu laborant, ex toto Belgio catholico eo deducantur et multi sanentur. Corpus ejusdem Sanctae seu reliquiae principales conservantur inclusae insigni theca argentea pluribus millibus valente.

Capitulum dictae ecclesiae collegiatae praetendit non ita pridem excutere vicarii apostolici jurisdictionem, tanquam foret exemptum et ad se spectaret criminum suorum subditorum, qualiacumque sint, cognitio in prima instantia, nec admittere visitationem praedecessoris mei voluerunt. Sed rationibus per me ex Tridentino Concilio, declarationibus eminentissimorum Cardinalium et Fagnano ²⁾ convicti, se visitari a me permiserunt et visitationi subscripsit ipsemet decanus ³⁾).

Regularium ecclesiae et monasteria sunt sequentia: virorum abbatia Tongerloensis, Postellana, utraque Ordinis Praemonstratensis, ad quas spectant multorum pastorum provisiones in ista dioecesi; item prioratus Corsendoncanus seu collegium Canonicorum regularium Ordinis S. Augustini regulariter viventium.

Virginum autem sunt duo: unum Discalceatarum in municipio de Moll, immediate ab annis circiter decem subjectum vicario apostolico, in quo vixit et viget hucusque exactissima disciplina regularis cum strictissima observantia clausulae.

In partibus haereticorum, de quibus ante, non possunt moniales — — alias laudabiliter Deo servientes — — ita concludi, eo quod multas servitutes et obsequia ab iisdem haereticis exigant.

Alterum monasterium virginum in partibus catholicis est Gelae supranominatae, quod nozocomium vocant, filiarum aegrotis inservientium. In hoc defectu annotavi nonnullos, uti etiam in clero ejusdem municipii. Injunxi regulae observationem et praesertim quoad aliqua puncta, in quibus habenas laxari advertentem.

¹⁾ Eugène Jean Philippe de Merode (1674—1732). Zijn moeder Isabella de Merode, markiezin van Westerloo, huwde met haar oom Maximiliaan de Merode. Maximiliaan stierf in 1675; *Biogr. Nat. de Belgique*, s. v.

²⁾ De secretaris der Congregatie van het Concilie Prospero Fagnano, die in 1678 op 80-jarigen leeftijd is gestorven. Beroemd jurist.

³⁾ Walterus Ooms, deken van het kapittel (1675—1683).

Secundo, domino comiti de Bouchoven subest pagus ejusdem nominis ab haereticis non occupatus ¹⁾, quod divina providentia factum videtur. Est enim hic locus situs in meditullio dioecesis, altero milliari a civitate distans, atque ad quem commode possunt confluere ex praecipuis undequaque partibus totius dioecesis incolae, ut recipiant Sacramentum Confirmationis, in cujus susceptione notabilem adverti defectum, etiamsi Sacramentum hoc in ejusmodi partibus sit maxime necessarium. Propterea statui in proximo vere, dum viae et aura patientur, rogare et mecum ducere aliquem episcopum, ut ibidem confirmet; aquarum enim multitudo ob declivem planumque erectorum situm et fluminis Mosae exuberantiam vix iter nunc in multis locis patitur.

Tertio municipium Gemertanum, quod ad Ordinem teuthonicum pertinet, extatque ibidem dicti Ordinis commendaria. Fuit quidem antea subjectum per omnia haereticis, sed agente serenissimo archiduce Leopoldo istius Ordinis supremo magistro obtenta est religionis catholicae libertas, ea tamen condicione, ut posset ibi esse minister haereticus, nulla tamen monasteria ²⁾.

Quarto Mega oppidum subest ejusdem nominis comiti ³⁾ catholico et sub hujus oppidi districtu sunt tres pagi, inter quos pagos unus est nomine Haren, in quo est monasterium monialium exemplaris vitae tertii Ordinis S. Francisci, ordinario subjectum. In praefato oppido autem est conventus fratrum Recollectorum S. Francisci, qui diligenter subsidiarii pastoribus inserviunt et plebi.

Quinto est Ravestenum cum suo districtu et subest duci Neoburgico ⁴⁾. Ab annis circiter sedecim ob certas causas et quasi volentes redire ad antiquam suam ecclesiam Leodiensem, sacerdotes et beneficiati excusserunt apostolici vicarii obedientiam. Sed ad eandem multi illorum redire videntur parati, maxime attendentes processum fulminatam super bulla erectionis episcopatus et limitum — — cujus transsumptum recepi Sylvaeducis a catholicis — —. Unde de facto illorum aliqui petierunt a me, cum in vicinia visitarem, Jubilaei novissimi bullam, eo quod tum necdum esset ad eos missa Leodio tam notabiliter distante, licet jam fere expiraret mensis November.

¹⁾ Bokhoven was 17 Febr. 1640 door keizer Ferdinand III tot een rijksgraafschap verheven en behoorde aan de Montmorency's; zie: Van der Aa, *Aardr. Wdbk.*, s. v.

²⁾ Hezenmans, o. c., 88—89.

³⁾ Alexander Otto, graaf van Vehlen.

⁴⁾ Philip Wilhelm, gest. 1690.

Quia Jubilaei facta mentio est, censi diversas quindenae singulis districtibus designandas esse, prout designavi, propter paucitatem sacerdotum, qui non potuissent omnium confessiones intra illud tempus excipere citra avocationem aliorum in aliis districtibus inservientium, attento etiam quod rustici non soleant nec commode possint extra dies dominicos aut festivos ad confessionem accedere.

Ob similem rationem supplicandum est Sanctitati Vestrae, ut facultatem mihi vicario inter coeteras concessam his verbis: „Concedendi indulgentiam plenariam iis, qui praevia sacramentali peccatorum suorum confessione Eucharistiam sacramentum in festis Natalis Domini, Paschatis et Assumptionis Beatae Virginis”, dignaretur ampliare, ut sufficeret intra octavas dictorum festorum recipere S. Eucharistiam; hoc unice desiderat populus, pro quo humillime et supplex rogo.

A particularibus ad generalia transeo.

Ad sacros Ordines admittuntur solum illi, qui Ecclesiae Dei necessarii judicantur, qui praevis per plures dies continuos vacaverunt recollectioni seu exercitiis spiritualibus, semoti a strepitu mundi. Sed quia desunt ibi beneficia et qui sunt ex alia dioecesi ad munera ecclesiastica inter haereticos obeunda non ita tolerantur, optandum esset, ut Sua Sanctitas permetteret, ut titulo missionis possent ordinari dioecesani illi, quos appareret fructum magnum facturos et tamen patrimonium non habent, super quo ordinentur, sicque ordinati possent interim fungi officio vice-pastoris istius dioecesis et paulatim ad pastoralia officia ascendere. Nam alias vacante pastoratu aliquo non statim ad manum habetur secularis idoneus et, si aliquis interim deservitor constituatur religiosus, ut saepe factum est, captat ille populi gratiam et difficile est illum amovere, parochianis tum saepe pretenditibus ad se spectare praesentationem, eo quod de suo pastoratum dotent et quidem honeste assignata etiam commoda pastorali domo, ex quibus omnibus obloquium secularium in vicarium apostolicum et rixae inter eosdem et regulares non raro fiunt.

Optima vero est occasio in civitate et universitate Lovaniensi seligendi viros maxime probos et idoneos dioecesanos, qui titulo missionis ordinentur, vel mixto, partim patrimonii, partim missionis. Facillime enim scire possum, qualiter quisque studiosus ibi se gerat et maxime dioecesanus, in qua universitate degi diu et dego de facto tanquam etiam loco viciniore et commodiore pro ista dioecesi et in quo ratione studiorum major est frequentia et quotidianus excursus dioecesanorum, ita ut

quavis hebdommada tertio (*sic*) sit ex singulis fere partibus confluxus solumque distet Lovanium a dioecesi duodecim circiter milliariibus Italicis seu quatuor aut paulo amplius Belgicis leucis.

Quo fit, ut vicarii domicilium magis conveniat in civitate Lovaniensi pro dicta dioecesi quam in Andverpiensi civitate — — ubi praedecessor meus habitavit — — quae altero tanto distat et ad quam non est tantus confluxus Sylvaeducensium. Ac insuper dictus praedecessor meus ad hanc universitatem continuo recurrere debebat, ut dioecesi de idoneis prospiceret.

Laici utriusque sexus singulariter pii sunt, divinis officiis ac concionibus mire addicti necnon cultui venerabilis Sacramenti, quorum sumptibus in partibus catholicis plerisque lumen ante illud fulget perpetuo, quod ita in partibus haereticis observari non potest, quia ibi ordinarie latere debet hoc tam sanctum ministerium. Idem curam habent magnam, ut proles debite instruantur in primis fidei principiis et catechismo, cujus instructionis ego magno animi mei gaudio experimentum sumpsi, quando in visitatione dioecesis tenellos illos diversis vicibus examinavi, qui pulcherrime respondentes mihi in mentem revocaverunt illud psalmistae: „Ex ore infantium et lactentium perfecisti laudem propter inimicos tuos ¹⁾”. Denique idioma, quo utitur illa dioecesis, est flandricum, simile illi, quo utitur tota Hollandia.

Haec sunt, Beatissime Pater, quae didici dioecesim illam Sylvaeducensem vastam visitando spatio duorum mensium et medii ipso fere hyemali tempore, quo propter brevitatem dierum non potui ita singula peragere, sicut desiderassem. Sed instantia quotidiana conabor supplere quod defuit.

Interim ad Sanctitatis Vestrae pedes profundissima humilitate provolutus supplico, ut defectus meos dignetur condonare mihi que et toti dioecesi apostolicam benedictionem impertiri. Et quae in me servum inutilem dignata est amplissima gratiarum dona profundere, quibus ut non solus ego nec sola alma Urbs aut Italia sed omnis sub coelo christianitas diu mereatur gaudere, Divina miseratio Eandem Sanctitatem Vestram dignetur in multos annos nobis custodire.

Beatissime Pater

Sanctitatis Vestrae

devotissimus et obedientissimus servus
Guilielmus Bassery.

Datum Lovanii, 15 Januarii 1682.

(*Scrittura riferite in S. C.*), Vol. 484, (*niet gepagineerd*)
(*ondert. oorspr.*)

¹⁾ Psalm. 8, 3.

Bij deze relatie is een summarium gevoegd, waarin de verschillende punten worden samengevat, o.a.:

1° *Het juspatronatus van den koning over kanonikaten en beneficies.*

2° *Het sluiten van huwelijken.*

3° *Zijn verzoek aan den paus in zake zijn bevoegdheden.*

4° *Het verzoek, dat er wegens gebrek aan beneficies en anderszins diocesanen „Ad titulum missionis” gewijd mochten worden.*

Op den rug van dit summarium staat over deze relatie aangeteekend:

Sig. Card. Casanate.

Die 15 Junii 1682.

Ad § : Il juspatronato regio
Ad Sanctum Officium.

Ad § : Quanto al matrimonio
Ad Sanctum Officium.

Ad § : Seguitando poi . . . [dit is no. 3]
Supplicetur SS.^{mo}.

Ad § : Mancando . . . [dit is no. 4]
Declaret casus particulares.

III.

1684 Mei 18.

Verslag over den toestand van het vicariaat 's-Hertogenbosch, door den vicaris Willem Bassery ingediend bij Paus Innocentius XI.

Beatissime Pater.

Conatus sum adimplere, quod Paulus in persona Barnabae dixit non tantum ipsi, sed omnibus variarum ecclesiarum praepositis (Act. 15, v. 36): „Revertentes visitemus fratres” etc. Visitavi igitur denuo dioecesim mihi commissam juxta praescriptum canonum et quod praecipit idem apostolus (II ad Timoth. Cap. 4, v. 2): „Praedica verbum, insta opportune, importune; argue, obsecra, increpa in omni patientia et doctrina”, pro modulo meo exequi studui.

Statum quoad loca, sub ista dioecesi comprehensa, misi fusiozem in prima mea relatione jam a duobus annis et fere medio; ideo quoad haec nunc brevior ero, latius additurus

quae circa disciplinam, mores et necessitates deponere deprehendi. Hoc ut adimpleam, prostratus ad pedes Sanctitatis Vestrae expono qua possum devotione et veneratione sequentem summarium statum totius dioecesis Sylvaeducensis.

Sedes episcopalis olim est civitas Sylvaeducensis seu Buscoducensis, a qua nomen accepit tota dioecesis. In hac civitate — — cujus elegantem structuram, valla et propugnacula, quasi inexpugnabilia, descripsi in superiore statu — — sunt catholici ultra quatuordecim millia, quorum numerus augetur continuo, nullis deficientibus a fide. Habent illi nunc magnam libertatem — — mediante tamen annua contributione pecuniaria haereticis solvenda — — in exercitio religionis catholicae et porro majorem spero, ex quo novi gubernatoris videlicet comitis de Nassau, jam a medio anno praefecti, uxor sit catholica, mihi, pastoribus et missionariis ibidem — — nunc numero tredecim — — multum benevola, gubernator vero lutheranus sit, qui non ita diligit calvinistas, cujus sectae sunt plerique haeretodoxi degentes in ista dioecesi ¹⁾).

Huic dominae, ubi esse catholicam didici, gratulatus sum adventum recentem et comitis seu mariti sui officium, quod sibi gratissimum esse ostendit et a me gratiam unam postulavit, videlicet quod, cum nequeat commode in domo sua habere sacerdotem essentque saepe impedimenta, ob quae non posset ad oratoria, in quibus divinum officium semper eodem tempore celebratur, excurrere, annuerem ipsi, ut sacerdos aliquis subinde diebus dominicis et festis ad auditionem sacri obligantibus pro ipsa celebraret et, si eodem die alibi pro populo obstrictus esset et non foret reperibilis alius, haberet facultatem binandi. Quod censui ipsi concedendum juxta facultates a clementia Vestrae Sanctitatis mihi concessas.

Inter coetera dicta domina admodum mirabatur audire pulsari campanas, quibus etiamsi alibi ab haereticis bellum quodammodo sit indictum, in hac tamen dioecesi permanent in plerisque locis earumque communis usus maxime est in funeribus tam catholicorum quam haereticorum, addita tamen hac differentia, quod, si catholicus moritur, officium et sacrum fiat in oratorio, quod vivens frequentare solebat, cadavere manente domi, ubi pastor vel missionarius modicum terrae benedictae ponit in sarcophago, thurificat et ordinarias preces

¹⁾ Walraed, graaf van Nassau-Saarbrück, heer van Laer, Wiesbaden enz. geb. 1635, gest. 1702. Hij was in 1678 te Frankfort gehuwd met gravin van Croy-Roeulx.

fundit; quo facto defertur corpus ad locum sepulturae, qui communis est tam haereticis quam catholicis, his nullum proprium locum ad hoc habentibus.

Populus Sylvaeducensis erga S. Sedem est obedientissimus et eorum, quae etiam pro aliis provinciis decernuntur ab Eadem, venerandus, ubi observationem intimet vicarius apostolicus. Illud quod adversus nuditatem puellarum Sanctitas Vestra decrevit, exactissime observatur etiam per totam dioecesim. Idem populus admodum pius est et fervens et singulariter erga Deiparam Virginem, prout ostendit adhuc recenter, dum minister haereticus noviter assumptus libellum ediderat adversus illius festa et praecipue Assumptionis et Immaculatae Conceptionis. Quo viso, statim scripsi litteras circulares et instructivas, ut omnes pastores et missionarii uno ore et secundum bullas apostolicas earumque verum sensum idem praedicarent nec foret ulla diversitas, ne haeretici invenièrent occasionem culpandi aut pretendendi aliquam contradictionem etiam in minimo¹⁾.

Postea eundem libellum plurimis argumentis ex antiquitate desumptis nomine sacerdotis extranei curavi confutari et ita quidem, ut ministellus ille more aliorum haereticorum salire ad alia coactus fuerit cum magno plausu, modesto tamen et discreto, catholicorum et satisfactione, in tantum ut ab ipsismet haereticis fuerit explosus et exsufflatus cum praefato libello, quem veluti in specimen doctrinae suae et quasi probam sui ministerii ediderat.

In eadem cathedrali olim civitate sunt adhuc quatuor monasteria mulierum et una curtis, quae vocatur Beginagium, in quibus vivunt ex solis et puris pensionibus, quas pendente vita sua recipiunt ab haereticis, a quibus bona omnia earumdem ecclesiastica sunt confiscata. Restant autem in dictis monasteriis et Beginagio solum septem decrepitae, quibus mortuis etiam ipsarum loca integre occupabuntur et quae jam maxima ex parte sunt occupata ab haereticis.

Quantum ad extensionem hujus dioecesis, facile se extendit in latitudine ad sexaginta milliaria Italica et in longitudine

¹⁾ Evenals over de vraag van Maria's Onbevleete Ontvangenis bestond over Hare ten hemel opneming in de 17de eeuw verschil van opinie. Zie: o. a. Reusch, *Der Index der verbotenen Bücher*, Bonn 1885, Bd. II 1, 229 vlgg.

Ten dank voor de door Sobieski onder aanroeping van Maria's naam op de Turken onder Kara Mustapha voor Weenen behaalde overwinning stelde Innocentius XI in 1683 Maria's naamfeest als feest voor de geheele Kerk in. Zie: *Kirchenlexicon*², VIII, 817.

ad septuaginta continetque ultra civitatem supra nominatam alia oppida novem, scilicet Heusdam, Bommeliam, Montem Sanctae Gertrudis, Worcomium, Septimontium, Enthoviam, Helmondam, Megam et Ravestenum. Quorum adhuc duo sunt catholica, Ravestenum scilicet sub duce Neoburgico et Mega imperialis.

Complectitur quoque dicta nostra dioecesis pagos octoginta et insuper districtum — — qui dicitur vulgo Majoria — — dependentem a civitate Sylvaeducensi, continentem adhuc septuaginta duo pagos, ita ut in toto numerentur pagi centum et quinquaginta duo; suntque in dioecesi ultra septuaginta millia catholicorum, non connumeratis pueris nondum communicantibus.

Ex istis pagis adhuc sunt sub dominio catholico, partim Suae Majestatis Catholicae et aliorum dominorum, octodecim ultra districtum Ravesteniensem. Cetera omnia loca subjacent haereticis; in horum quibusdam liberius est exercitium religionis catholicae; in aliis est persecutio gravior, quae tamen non ita ad sanguinem aut carceres miseros, ut olim, tendit quam ad implendas hiantes fauces spoliis et multis pecuniariis.

Territorium ipsum faere est planum, sed erycis refertum et lignorum minime ferax. Proinde incolae passim focum instruunt bituminosis cespitibus, subterraneis ibi fossilibus scissisque in tesseras pedales, sole excoctis ventoque arefactis. Idem territorium ex se macrum est, sed illud fertile reddunt incolae per exactissimam culturam, et ita quidem ut abunde et vilissimo pretio ex propriae terrae fructibus quasi proprio succo subsistant.

Dividitur dioecesis haec in decem archipraesbyteratus seu decanatus christianitatis, qui sunt: Sylvaeducensis, Ortensis, Bomelensis, Bekanus, Enthoviensis, Ossensis, Heusdanus, Gelsius, Helmondanus et Montis Sanctae Gertrudis. Quibus modo praesunt archipresbiteri seu decani rurales, viri omnes insignis probitatis ac doctrinae, qui omnibus pastoribus et missionariis sui respective districtum invigilant omnesque ecclesias sibi subjectas visitant semel in anno, visitationem in scriptis ad vicarium deferunt, qui iis perlectis et examinatis ordinat, quae pro majore ecclesiarum bono et animarum salute judicat expedire.

Extra civitatem exstant adhuc quatuordecim monasteria, quatuor virorum scilicet et decem mulierum, quorum septem sunt sub haereticis et reliqua septem sub catholicis.

Sub haereticis sunt primo haec quatuor monialium: Ooster-

wycanum et Omelense tertii Ordinis S. Francisci, Waelwycanum et Soeterbecanum Canoniarum regularium, ordinario subjecta, ubi religiosae sine stricta tamen clausura vivunt omnino regulariter et hactenus tolerantur. Et si novitias recipient, dissimulant haeretici, quia putantur vivere solo opere manuum adeoque, si expellerentur, nihil cederet eorum fisco. Dotes tamen et alia quae habent, applicuerunt et secure applicant dictae moniales aliis monasteriis aut personis sub ditione catholica et reditum annuum inde recipiunt idque ea ratione faciunt, ut, si contingeret se ab haereticis expelli, ad alia ejusdem Ordinis monasteria sub catholicis constituta se possent recipere vel monasterium novum ibidem fundare, etiam in ipsa dioecesi, quia, ut dixi ante, adhuc sunt aliqua loca etiam exaequantia civitates, quae non subsunt haereticis. Sunt item sub haereticis duo alia monasteria, scilicet Boxtellanum Clarissarum et Dommelense monialium tertii Ordinis Sancti Francisci, exemplariter viventium et subjectarum suis patribus Minoritis. Septimum et ultimum est sub haereticis monasterium ad Aquas Frigidas, vulgo Cauwater, ordinarie subjectum sub regula S. Brigittae estque duplex virorum et mulierum, in quo scandalosa fuit difficultas, ut retuli in superiori statu ¹⁾, inter unam abbatissam a meo praedecessore depositam et aliam a religiosis electam, sed, laus Deo, illa per me plene sopita est. Restat alia et est haec: dictum monasterium de consensu Rev.mi D. episcopi Antverpiensis et placito regis de anno 1654 emit locum construxitque habitationem et templum in pago et comitatu Hobocano dioecesis Antverpiensis, ut esset refugium, casu quo aliquando ex suo monasterio de Cauwater expellerentur ab haereticis. Sed Hobocanus comes ²⁾ id nunc coepit agere, ut dimittantur viri religiosi, eo quod illorum quidam videantur non satis exemplariter vivere. Scripsi desuper moderno Rev.mo D. episcopo Antverpiensi ³⁾, cui praefatum refugium subest, ut nihil decideret hac in parte nisi me audito, idque se facturum per litteras etiam promisit.

Supersunt septem monasteria sub dominiis catholicis, videlicet: duae celebres abbatiae Praemonstratenses, Tongherloana et Postellana, quae multas parochiales ecclesias in dioecesi habent sibi incorporatas et quibus abbates sui Ordinis reli-

¹⁾ Zie blz. 56.

²⁾ Conrad Albert Charles graaf van Ursel, van het H. Rijk, Zeneghem, Milaan enz. Zie: Coppens, o. c., III 2, 301.

³⁾ Joannes Ferd. de Beughen.

giosos praeficiunt, sed institutionem a me obtinent praemisso examine, qui laudabiliter exercent munia pastoralia.

Tertium sub dominio catholico est monasterium Corsendonkanum Ordinis Canonorum regularium. Hic non habebatur antea lectio theologica juxta Tridentinum et, cum viderem in plerisque illorum peritiae defectum, quando ad me recurrebant pro dimissorialibus ad ordines, monui dominum priorem ¹⁾ de instituenda ibidem lectione et praeficiendo lectore, quod sine ulla tergiversatione aut contradictione fecit.

Quartum est monialium Carmelitarum discalceatarum in municipio de Moll, eo translatum ex pago nostro de Oirschot subiecto haeticis, cumque is, qui dotem aliquam contulerat pro stabilienda translatione seu monasterio in Moll aedificando, insinuasset voluntatem suam esse, ut subessent ordinario, factum est sub Ill.mo ac Rev.mo D. Ayroldi ²⁾, ut a regimine regularium per Vestram Sanctitatem fuerint absolutae et ordinario subjectae. Clausuram observant exactissime et regularem disciplinam. Contigit tamen hic corruptionis alicujus periculum per eos, qui femineo sexui obtrudunt libros prohibitos, qualis erat inter coeteros versio Gallica Novi Testamenti jam bis damnata ³⁾. Quod ubi rescivi, statim scripsi domino archiepiscopo istius districtus ⁴⁾, qui est confessarius earumdem, ut superior seu mater mihi transmitteret exactum cathalogum bibliothecae suae communis, nullae enim religiosae habent particularem, quo mediante huic malo necessarium remedium est appositum.

In eodem municipio catholico Mollensi est sedes officialatus seu curia spiritualis, ubi coram vice-officiali causae instruuntur. Sed quia parva ibidem est copia peritorum, quos consulat aut ad decisionem secum adhibeat, soleo processus instructos ad me advocare et sententiam ferre, relictis sportulis et juribus, quae de more solvuntur curiae officialibus.

Quoad hanc jurisdictionem occurrit recenter conflictus cum Ill.mo et Rev.mo D. archiepiscopo Mechliniensi, praetendente a me vicario apostolico et delegato S. Sedis appellationem

¹⁾ Henricus Balthasar de Moor.

²⁾ Internuntius te Brussel 1668—1673.

³⁾ Le Nouveau Testament de Nostre Seigneur Jesus Christ, traduit en françois selon l'édition vulgate avec les différences du grec. A Mons 1667. De bekende vertaling van Port-Royal door Le Maistre de Sacy. Zij was zeer in trek bij de Jansenisten en beleefde vele herdrukken.

Reeds 20 April 1668 vaardigde Clemens IX er een breve tegen uit. Op 13 Jan. 1679 werd het boek nogmaals verboden; zie: Hilgers, *Der Index der verbotenen Bücher*, Freiburg 1904, 428 en 430.

⁴⁾ Servatius Santvliet, pastoor te Geel.

ad se devolvi sine rescripto apostolico. Qua de re mihi persuadeo Sanctam Sedem esse plene instructam per Ill.mum et Rev.mum D. internuntium ¹⁾, qui desuper ab eodem Ill.mo archiepiscopo et me est interpellatus et informatus.

Quinto: Gelae est nozocomium monialium inservientium aegrotis, qualia sunt plurima in Belgio. Hae clausuram non servant nec attentam fundatione possunt, quia omni tempore quo vocantur ad aedes laicorum, in quibus sunt infirmi, tenentur se conferre. Deprehendi in initio officii mei illas non satis regulariter et honeste vivere, sed statuto exemplo severitatis in delinquentes paulatim fit emendatio.

Est in hoc municipio capitulum saecularium canonicorum novem cum decano ecclesiae collegiatae S. Dymphae, patronatus laici marchionis de Westerlo, uti comitis de Merode, quod quidem se praetendit exemptum ab ordinario, coeterum visitationem meam juxta Tridentinum et ordinationes admisit et admittit.

Habet praefatum capitulum cum Rev.mo episcopo Antverpiensi aliisque in eodem municipio decimas, qui cum nollent competentiam aliquam dare pastori ecclesiae parochialis S. Amandi ibidem, ut interteneret adjunctos vicarios necessarios, mota lite et me allaborante obtentum est, ut pendant annue octoginta scuta.

Sexto: est in parvo oppido catholico, quod dicitur Mega, conventus Minoritarum cum magno fructu in subsidium pastorum ibidem laborantium et docentium humaniora. Item in pago de Haren sub ejusdem districtu est monasterium monialium tertii Ordinis S. Francisci, ordinario subjectum, instruendum puellas in operibus manualibus et litteris, prout etiam in partibus haereticis. Hinc inde plures filiae, quas devotarias vocant, viventes in coelibatu et habitu modesto, parvulas similiter instruunt et sub umbra operis manualis easdem latenter instruunt in litteris religionis et pietatis exercitiis. Latenter dico, quia scholae litterariae in partibus haereticis nullatenus permittuntur catholicis magistris, cujuscumque tandem sint sexus.

Huic districtui Megano conjunctum est oppidum Ravestenum etiam catholicum ejusque comitatus, quod, ut dixi, subjacet duci Neoburgico. Hoc integrum territorium substraxit sese via facti a jurisdictione vicarii apostolici seu praedecessoris mei jam ab annis circiter novemdecim seque quasi submisit episcopo Leodiensi ab ipsis Leodiensibus mirabiliter tum

¹⁾ Sebastiano Antonio Tanara (1675—1687).

sollicitatum. Sed cum tota dioecesis utatur flandrico idiomate, quo imperiti passim sunt Leodienses, ac insuper archidiaconi gravia jura pro institutionibus, dispensationibus in bannis etc. exigent, libenter incolae et pastores conscientia moti ad antiquam et debitam subjectionem Sylvaeducensem, quae expresse per bullam erectionis episcopatus est statuta, reverterentur, maxime cum illa mutatio numquam uniformiter sit observata aut approbata per oppositiones, quas semper fecit praefatus dominus praedecessor meus, prout mihi constat ex variis litteris etiam ipsorum incolarum, qui saepe adhuc ad vicarium apostolicum recurrunt.

Descendendo ad regimen seu administrationem generalem dioecesis dignabitur Sua Sanctitas intelligere:

1° Quod hic Lovanii — — ubi habito pro majori parte anni et unde possum statim, quotiescumque necessitas occurrit, habere viros idoneos, qui munia pastoralia exercent — — sit collegium seu seminarium Sylvaeducense, alens plures et sat notabili numero studiosos dioecesanos philosophiae aut theologiae studentes, ad quod etiam, quantum in me est, multos alios ejusdem nostrae dioecesis tamquam ejus servitio in spiritualibus destinatos mitto et maxime hoc tempore, quo praeses est pius, doctus et zelusus¹⁾. Occasione multitudinis studiosorum tam in dicto collegio quam alibi hic studentium dioecesanorum quotidianus est nuntiorum, aurigarum, parentum aliorumque excursus, ita ut tanta commoditate quanta in Belgio, imo in ipsa dioecesi optari posset, litterae recipiantur ac destinentur velocissime, maxime cum hujus dioecesis fines tantum quinque milliaribus distent Lovanio.

Sunt praeterea facile viginti praestimonia seu bursae, ut hic dicimus, pro studiosis philosophis et theologis hujus dioecesis fundata Duaci. Solum hic timeo, ne nupera doctrina cleri gallicani²⁾ suo tempore ibidem serpat, urgentibus mandatis regis Galliae.

Officium divinum in omnibus partibus dioecesis adeo fit et auditur reverenter, ut fieri non possit, quin animus praesentium excitetur ad devotionem et maxime in partibus haereticis, ubi in pagis oratoria sunt passim, quoad formam et apparentiam quasi horrea granorum et deforis saepe vilissima, eo quod haeretici saepe non permittant ullum in iis cultum vel

¹⁾ Lambertus van den Oever, president 1680—1697.

²⁾ Bedoeld zijn de „Déclarations gallicanes” van Maart 1682.

nitorem externum, nihilominus tantum est fidelibus ardor religionis, pietas et silentium, ut prae gaudio lachrymas continere vix potuerim illa videns, cogitans hic Christum Jesum denuo quasi recenter natum adorari in Bethleem.

Pastores et missionarii tam seculares quam regulares sunt passim viri docti, zelosi, diligentes in concionando, catechizando, aegrotos visitando coeterisque officiis rite obeundis. Et quamquam reperiri modo possent sufficientes sacerdotes saeculares exemplares doctique praesertim, cum istius dioecesis studiosi summe incumbant doctrinae acquirendae et ex illis plures primas Lovanii in promotionibus obtineant laureas, tamen induci hactenus non potui, ut amoveam religiosos ab aliquibus antiquis suis fixis stationibus et illis quodammodo incorporatis; proinde in locum mortuorum vel avocatorum permisi alios ejusdem respective Ordinis religiosos ibidem suffici. Etenim per illos tempore persecutionis magna ex parte conservatus fuit in ista dioecesi religionis catholicae fervor. Praeterea hoc subsidii conferunt religiosi, quod, si pestis aut alius contagiosus morbus superveniat, statio non sit deserenda, si namque moriantur aliqui, statim Ordo sufficit alios de vicarii consensu, etiamsi viginti et plures successive morerentur, qui non tantum suis tunc stationibus, sed etiam vicinis locis, ubi tum contingit pastores saeculares esse mortuos, inserviunt. Coeterum salvo meliore censeo ipsos religiosos in praejudicium cleri saecularis non facile ad novas stationes esse admittendos.

Dixi passim sacerdotes esse exemplares, quia nonnulli regulares et saeculares sunt dyscoli, ebriosi, nimis familiares cum haereticis, vel etiam de incontinentia suspecti, quod sane valde scandalizat pium illum et vere castum populum, dum non impletur quod dicit Paulus (ad Titum cap. 2, v. 7 et 8): „In omnibus te ipsum praebe exemplum bonorum operum etc., ut is qui ex adverso est, vereatur, nihil habens malum dicere de nobis.” Quae apostolica regula maxime in istis partibus est attendenda, in quibus haeretici nostros sacerdotes ex se ipsis metientes ex causa laevissima calumniantur, quae res fuit et jam causa can. 18 Concilii septimi ¹⁾).

Adhibeo isti malo quantum in me est remedium et ordinario cum successu, quando de saecularibus monendis aut puniendis agitur. Sed contra tales religiosos multum mihi sudandum est et non possum tam efficaciter procedere propter

¹⁾ Geen vrouwen moeten wonen in de huizen der bisschoppen en in de kloosters; zie: Hefele-Leclercq, *Histoire des Conciles*, Paris 1910, Tom. III 2, 789.

nonnulla, tum praetensa privilegia vel mandata superiorum. Unde difficultas mihi fuit cum quodam P. Dominicano Henrico Hechtermans ¹⁾, deservitore in Budel, de omnibus supradictis vitiis partim notorie reo, partim suspecto, prout constitit ex captis informationibus et traditis eximio P. Harney ²⁾, praefecto missionum ejusdem Ordinis. Super qua re scripsi Ill.mo et Rev.mo D. internuntio, cum ipse viderem, quod solus perfringere non possem; qui etiam mecum collaborare dignatus est apud eundem P. praefectum, sed irrito hactenus conatu; a quo etiam puto S. Sedem informatam. Nihilominus meliora jam spero, ex quo modernus praefectus eximius P. Cleynen ³⁾ addixerit se remedium appositurum.

Item adverti, quod quidam abuterentur concessa sibi facultate binandi, quae cum tantum habere locum deberet, ubi alias diebus sacris haberi non possent duae Missae v. g. pro eodem districtu necessariae, ut illi, qui uni earum interesse nequeunt, eo quod integrae familiae difficulter domum, pecudes pascentes etc. deserere valeant, interessent alteri, quidam nihilominus quasi commodi temporalis causa magis quam necessitatis populi binabant etiam tunc, cum non deesset copia alterius vel plurium sacerdotum, hicque usus jam a tanto tempore invaluerat, ut difficile fuerit illum extirpare. Perfregi tamen, maxime ea ratione, quod Vestra Sanctitas in hoc facultatum mearum articulo expresse conscientiam meam oneret, ideoque efficacius ostendi, me non posse dictum abusum tolerare.

Praeterea occurrit difficultas quoad tempus sumendae paschalis Communionis. Nam ob raritatem sacerdotum et multitudinem communicantium, quae aliquando sunt in uno pago ad millia, fieri non potest, ut omnes sufficienter disponantur ad Communionem rite suscipiendam intra ordinarium tempus. Et propterea sicuti f. r. Urbanus VIII per bullam datam 16 Aprilis 1639, signatam: Maraldus pro Peruanis in Indiis occidentalibus ⁴⁾ — — sic habet liber Didaci de Avendanno

¹⁾ Dit moet een andere zijn als de jubilaris, die 14 Mei 1679 is gestorven. (*N. Ned. Biogr. Wdbk* I, 1041)

²⁾ Martinus Harney uit Amsterdam, gest. 1704.

³⁾ Albertus Kleinen, gest. 1694.

⁴⁾ Deze bul vindt men in Bullarum Romanorum Pontificum Collectio, Romae 1760, T. VI, Pars 2, 183 ... Quod in Regnis praedictis... praecepto Ecclesiae de confitendo peccata sua et sumendo Sanctissimum Eucharistiae Sacramentum quotannis possint a Dominica Septuagesimae usque, et per totam octavam festi Sanctissimi Corporis Christi satisfacere, apostolica auctoritate, tenore praesentium concedimus, et indulgemus.

Marcus Aurelius Maraldus was secretaris der Brevén en datarius.

de missionibus Indicis ¹⁾ — — dilatavit tempus illud propter eandem rationem et Lateranense Concilium in capitulo *Omnis utriusque sexus* ²⁾ aliquam circa hoc concedat extendendi facultatem quoad singulares hinc inde personas, expediret quoque, ut facultas mihi daretur juxta quam in aliquibus locis, ubi necessarium esse judicarem, generalius seu quasi pro communitate tempus ordinarium extendere possem ad unam alteramve hebdomadam, v. gr. a dominica Passionis usque ad dominicam primam post octavam Paschae, vel aliter prout expediens erit, ut sic extensio illa fiat cum expressa auctoritate apostolica ad plenioram meam pastorumque securitatem.

Est et aliud de indulgentiis, circa quas non est praesumendum, quod S. Sedes plebem Sylvaeducensem voluerit relinquere destitutam illis beneficiis et participatione thesauri ecclesiae, qua gaudet populus ille qui subest episcopis, qui concedunt suis saepe et ex variis causis indulgentias quadraginta dierum et interdum longioris temporis, v. gr. anni. Ideo Vestrae Sanctitati supplico, ut similem facultatem mihi concedere dignetur aut declarare id mihi licere. Non enim mediocriter mea conscientia haeret, an id mihi liceat, quantumvis alias indulgentiae spectent ad clavem jurisdictionis. Vereor etenim, ne in aliquo hac parte excederem et facerem contra id, quod videntur tradere plures canonistae — — et inter coeteros Prosper Fagnanus ad cap. *Accedentes* 10, de Indulgentiis ³⁾ — — qui facultatem illam, quam habent episcopi, nolunt extendi ad vicarios generales etiam capituli sede vacante, quamvis videri posset illud, quod de vicario dicunt, non pertinere ad vicarios generales apostolicos iis locis, in quibus episcopatus est extinctus aut veluti suppressus.

Quoad Baptismum deprehendi multos pastores baptizare extra necessitatem nullo adhibito patrino vel patrino. Et ita quidem usus ille in partibus haereticis se obtinuerat, in quibus maxime convenit adhiberi, ut multi putarent ejusmodi obligationem esse quasi de re levi et parva solemnitate. Adhibui remedium per litteras et decreta, quibus ostendi materiae

¹⁾ Diego de Avendano, gest. te Lima 1688. Jezuiet. Zijn werk „Thesaurus Indicus” verscheen van 1668—75 te Antwerpen; zie: De Backer-Sommervogel s.v. De Avendano vermeldt de bul in Deel II, n° 430.

²⁾ Can. 21; zie: Hefele-Leclercq, o. c., V², 1350.

³⁾ Prosperi Fagnani Commentaria in secundam partem quinti libri Decretalium, Romae 1661, p. 13: . . . Et propterea indulgentias non concedit vicarius generalis Episcopi nec Vicarius Capituli sede vacante, quamvis habeant ea, quae jurisdictionis sunt.

gravitatem et obligationis momentum. Spero successum, ea maxime de causa, quod pastores incipiant rationes apprehendere.

Denique inconvenientiae occurrunt quoad Sacramentum Confirmationis, quod adeo utile esse censent patres et doctores, ut dicant certo modo non esse perfecte Christianum, qui non est confirmatus.

Et S. Thomas ¹⁾ post Hugonem de Sancto Victore (3 parte, q. 72, art. 8) scripserit: „Omnino periculosum esse, si ab hac vita sine Confirmatione hominem migrare contingeret, non quia damnaretur, nisi forte propter contemptum, sed quia detrimentum perfectionis pateretur. Unde etiam pueri decedentes majorem gloriam consequuntur, sicut et hic majorem obtinent gratiam. Et ideo in articulo mortis, si adsit episcopus, deberet infanti tum conferri Sacramentum illud”, ut asserit idem doctor.

Cum autem hac in parte impendere cogar operam Rev. morum dominorum episcoporum, contigit, ut obtinere non potuerim quod desideravi. Nam Rev. mus Antverpiensis, etiam speciatim saepius a me rogatus, multis impeditus hactenus venire non potuit; et si contingeret eum venire ad loca sibi contermina, id nihil faceret illis, qui habitant in meditullio vel extremis ab alia parte aut lateralibus dioecesis finibus, satis, ut dictum antea, extensae et cujus pagi a se invicem passim notabiliter distant mericis continuo intermediis. Similiter Rev. mi domini Castoriensis ²⁾ et Leodiensis suffraganeus ³⁾, a me requisiti, hactenus Sylvaeducenses nostros ipsis confines confirmare non potuerunt, utpote occupatissimi tanta amplitudine civitatum populique cura distenti.

Rev. mus D. episcopus Ruremondensis ⁴⁾ tamen ad meam instantiam venit superiori anno ad suae dioecesis confinia et pro illa parte contermina Sylvaeducensi, ad quam fuit praeter confluum illi subditorum tantus concursus ex Sylvaeducensi dioecesi, ut aegerrime ferrent haeretici, dum viderent tot turmas parentum et puerorum ad unum eundemque locum confluere, cumque ibidem solum biduo haesisset, factum est, ut ex utrumque remotioribus nostrae dioecesis partibus vix ulli frui potuerint salutari illa Christi gratia.

Haec eo majorem mihi causant dolorem, quo major inter

¹⁾ Summa, P. III, q. 72, art. 8.

²⁾ De apostolisch vicaris der Hollandsche Zending Johannes Baptista van Neercassel.

³⁾ Maximiliaan van Beieren.

⁴⁾ Reginaldus Cools.

haereticos Sacramenti illius est necessitas. Tanta nihilominus fuit estque Sacramenti Confirmationis raritas, ut, quemadmodum isti, de quibus (Act. 19) Paulo petenti: „An Spiritum Sanctum accepissent”, responderunt: „Sed neque si Spiritus Sanctus est, audivimus”¹⁾, ita mihi requirenti, an essent confirmati, plures subinde responderint se nescire, quod esset Sacramentum Confirmationis, quod licet explicetur a pastoribus, tamen quando usum non vident aut ideam, illud menti saepe non sufficienter imprimunt, imo plurimos admodum decrepitos senes deprehendi non confirmatos.

Esset proinde opportunum, si episcopus aliquis totam dioecesim permeando nunc in uno, nunc in alio loco posset confirmare, tum ut evitaretur ille confluxus haereticis odiosus, tum ut omnes Sacramentum illud consequi possent, mulieres, debiles et alii, qui non valent itinerari aut domum diutius deserere.

Difficulter tamen fieri potest, ut episcopus ditionum catholicarum se conferat ad singula seu pleraque dioecesis nostrae loca, quia deberet expresse sibi comparare vestes saeculares atque saluum conductum, quae omnia essent valde onerosa. Deinde non potest suam dioecesim ita diu deserere aut saepe²⁾.

Connivent quidem haeretici quoad personam meam ac propterea bis visitavi totam dioecesim et excurri praeterea saepius ad particularia loca, quia, cum sciant ibidem esse plures catholicos quam haereticos, non ignorant etiam aliquem esse debere superintendentem; ac in eo ita, ut dixi, connivent, ut ipsemet primarius haereticus satrapa Sylvaeducensis pro mihi salvoconductu obtinendo ab Ordinibus Generalibus consultus favorable votum dedit.

Haec sunt, Beatissime Pater, quae hucusque in hac dioecesi deprehendi et pro officio et debito meo exponenda esse censui Vestrae Sanctitati, ut illi, ad quem pertinet omnium ecclesiarum sollicitudo, innotesceret Sylvaeducensis status ac una etiamnum provolutus venerando sanctissimos pedes humillime rogarem, prout supplex rogo, ut me in plurimis haerentem et dubium jussis suis ac oraculis elucidare, regere et

¹⁾ Act. 19, 2.

²⁾ Naar aanleiding dezer opmerkingen is er in de Congr. van 7 Mei 1685 lang en breed over gesproken, of het nuttig was om aan Bassery de bisschoppelijke waardigheid te schenken. (Acta, anno 1685, f. 70—74). Besloten werd: Dilata et attendatur tempus magis congruum.

fulcire necnon apostolica sua benedictione me totamque diocesisim Sylvaeducensem donare dignetur.

Beatissime Pater

Sanctitatis Vestrae

obedientissimus filius et minimus servus

Lovanii, 18 Maji 1684.

Guilielmus Bassery, vicarius generalis apostolicus Sylvaeducensis.

(Scritture riferite in S. C.), Vol. 491, (niet gepagineerd)
(ondert. oorspr.).

(Op de rugzijde):

Die 7 Augusti 1684, n°. 23.

Ad § : Huic Dominae.

Quoad binationem approbarunt juxta petita.

Ad § : Communis usus.

Curet ut quam possibile sit quod catholici separatim sepeliantur.

Ad § : Sunt praeterea.

Scribatur vicario, ut exactius informet circa locum et circa bursas necnon fundationes.

Ad § : Ceterum salvo.

Non admittantur religiosi ad stationes nisi consulta S. Congregatione.

Ad § : Adhibeo.

Dominus secretarius cum patre generali ad mentem.

Ad § : Praeterea occurrit.

Videantur Constitutiones Urbani VIII circa facultatem concessam pro Peruanis pro communionem Paschali. Vide autorem Avendanum.

Ad § : Est et aliud.

Supplicetur SS.mo pro indulgentiis petitis.

Ad § : Esset opportunum.

Audiatur internuntius quoad electionem episcopi in genere et quoad qualitates ipsius vicarii.

Laudandus postea vicarius.

IV.

1688 September 15.

Verslag over den toestand van het vicariaat 's-Hertogenbosch, door den vicaris Willem Bassery ingediend bij Paus Innocentius XI ¹⁾).

Tertia relatio status ecclesiae et dioecesis Buscoducensis.

Beatissime Pater.

Jam septennium decurrit, a quo Sanctitas Vestra curam ecclesiae et dioecesis Buscoducensis seu Sylvaeducensis pro maxima parte sub dominio temporali haereticorum oppressae mihi indigno tamquam ejus vicario generali committere dignata est. Statum dictae dioecesis bis exhibui et ab exhibitione secundae relationis meae non cessavi successive totam eandem saepe visitare, de singulis inquirere, ea etiam quae perscribentur sedulo examinare, ut conveniens remedium apponerem, si qui essent defectus, et quae pro conservatione augmentoque fidei ac religionis catholicae potui pro modulo meo judicare opportuna, praescriberem, frequentibus concionibus populum ad virtutem et vitiorum fugam exhortando, ut implerem illud Isai ad Davidem filium suum (I Regum, cap. 17): „Et fratres tuos visitabis, si recte agant, et cum quibus ordinati sunt, disce” ²⁾). Quae igitur didici et feci, ad pedes Sanctitatis Vestrae humillime prostratus succincte pro officii mei munere refero.

Buscumducis seu Silvaducis istius dioecesis civitas seu olim episcopalis sedes eo nomine appellatur, quod eo loco, ubi erecta est, fuerit antea nemus pulcherrimum ducum Brabantiae; de hac civitate cum egerim in prioribus relationibus, hic brevitas causa a repetitione abstinebo.

Ecclesia cathedralis sub invocatione S. Joannis Evangelistae olim consecrata, jam ab haereticis occupata et profanata, etiam parochialis fuit eique suberant tres aliae parochiae praeter Beginasium, Sanctorum Petri scilicet, Jacobi et Catharinae, quae adhuc hodie retinent nomen parochiae, licet earum templa sint profanata et ab haereticis occupata, catholicis, qui sunt ibidem ultra quatuordecim millia, habentibus tantum privata oratoria, quibus inservitur partim per pastores, partim per missionarios simul numero tredecim, quorum singuli habent

¹⁾ Bij schrijven van 16 Sept. door Bassery verzonden.

²⁾ Vers 18.

oratorium, hoc excepto quod patres Capucini, licet sint duo, unum tantum habeant, cum hac officiorum distinctione, quod pastores privative ad missionarios suis respective parochianis conferant Baptismum, purificent mulieres, assistant matrimonii et Communionem paschalem distribuunt, coetera sunt missionarii communia cum ipsis juxta modum provisionalem a me perscriptum ex suggestione S. Congregationis de Propaganda Fide, quod factum meum etiam eidem retuli ¹⁾).

Praedicti incolae sunt, uti et fuerunt semper, constantissimi in fide, adeo ut hic haeretici adulti faciant vix tria millia, qui vel quorum majores pro maxima parte aliunde venerunt eo propter commoda temporalia et officia, a quibus omnino arcentur catholici.

Est praeterea et fuit semper ibidem copiosus militum numerus ad quinque vel sex millia, eo quod civitas illa sit limitanea. Milites partim sunt Angli, Scoti, Germani et Hollandi, inter quos aliqui sunt etiam ordinarie catholici et praeterea superiori anno multi conversi ad fidem catholicam. Cum autem pastores et missionarii ista idiomata anglicanum, scoticum et germanicum ignorabant, nisi eo piium, doctum et zelosum alium sacerdotem, istorum idiomatum peritissimum, qui industria sua singulari plurimos convertit. Deinde ad alias partes, recepto viatico, Evangelii similiter causa secessit. Ut autem tam insigne opus inchoatum perficiatur et continuatur, monui missionariorum superiores, ut ad dictam civitatem semper mitterent variorum idiomatum aliquos peritos, et satagam, ut etiam saeculares promovendi vel aspirantes, qui magis mihi subsunt, idiomata diversa sciant.

Maxime autem ex lutheranis fuerunt, qui facillime conversi sunt, ea ratione quod secta illa adhuc aliquas externas ceremonias simile catholicis retineat, quas cum dicti lutherani non videant in calvenistis, qui soli sunt in dicta dioecesi, facilius ad catholicos accedunt. Haec res tantam invidiam calvenistarum in catholicos excitavit, ut tentaverint comitem de Nassau, ibidem gubernatorem et lutheranum, inducere, ut particulare templum pro lutheranis erigi curaret. Sic ubi agitur de oppugnanda Christi ecclesia, malitiose una conve-

¹⁾ Over deze oneenigheid in s-Hertogenbosch tusschen de seculieren en regulieren werd gesproken in de vergadering der Propaganda van 13 Jan 1687. Zie Acta, anno 1687, f. 5—6vo. De vicaris had bericht, dat hij ha concepito un decreto provisionale, nel quale conceda a parochi oltre all amministrazione del battesimo et all assistenza de matrimonii, anco la purificazione delle donne dopo il parto e la Communione Paschale.

niunt, licet alias se invicem dicteris lacerent et inimicissime semper oderint. Conatum illum hactenus ego cum amicis impedivi per uxorem dicti gubernatoris, quae erat catholica; hac mortua duxit idem gubernator aliam natione Germanam ¹⁾, similiter catholicam exemplarem, catholicis mihi que ex nunc specialiter affectam. Habet illa duas alias sorores, quae principes lutheranos maritos suos ad fidem converterunt. Rogandus est Deus, ut similiter maritum comitem Nassovium convertat et haec uxor ejus secunda.

Cum autem a biennio circiter multi ex Gallia haeretici ²⁾ coepissent confugere ad exterarum provincias, ex illis plures Buscumducis se transtulerunt, ubi ad eorum sustentationem coacti fuerunt catholici contribuere et haeretici magis in dictos catholicos exacerbati fuerunt, quasi repressallias in proprios tamen subditos quoad temporalia propterea exercentes. Quibus accessit afflictio et gravamen aliud eorundem catholicorum per mortem satrapae seu praetoris et successionem novi ³⁾, qui, ut strenue officium suum in principio exercere videretur, gravius illos persecutus est, nunc turbando, nunc impediendo officium divinum, ita ut pacificari et ad moderamen reduci dicti satrapae animus debuerit per dona et munera sicque, Deo sit laus, haec mala modo cessant.

In alio enim genere graviter vexantur ibi catholici: cum enim haeretici nullos alios dies colant quam Dominicos et paucos festos, catholici autem omnes, quos Ecclesia coli jubet, observent religiosissime, abstinendo ab omnibus servilibus, nullatenus ante fores, in fenestris domorum vel alibi merces suas exponendo, maxime tamen pauperes operarii ab illis haereticis vexantur et tentantur, quos non volunt impendere, nisi etiam diebus festis operentur, aut nolentes impendere nisi dictis diebus, quasi implentes illud impiorum de quibus Psalmis 73: „Dixerunt in corde suo cognatio eorum simul: quiescere faciamus omnes dies festos Dei a terra” ⁴⁾. Quapropter ut malum hoc, quod serpebat, exterminarem penitus et ad observantiam festorum exactam commoverem dictos operarios, ostendi longe

¹⁾ Gravin van Loewenstein-Wertheim.

²⁾ De refugiés, die na de intrekking van het Edict van Nantes 17 October 1685 in grooten getale ook naar ons land uitweken.

³⁾ Willem van Raesfelt tot Cortenberg werd in 1684 als schout opgevolgd door Alexander Schimmelpenninck van der Oye, heer van Engelenburg (1642—1694), gecommitteerde voor Gelderland ter vergadering van H. Hoogmogenden.

⁴⁾ Vers 8.

majus graviusque esse in illis circumstantiis ipsorum peccatum, si operarentur, eo quod in odium religionis operas exigent haeretici, verum non possum multum conqueri de defectu emendationis.

Dioecesis haec continens ultra septuaginta millia catholicorum, non connumeratis pueris nondum communicantibus, sita est media inter has et quatuor Leodiensem, Antverpiensem, Utrajectensem, Ruremondensem dioeceses. Longa est ad septuaginta et lata ad sexaginta Italica milliaria, continens praeter civitatem in se oppida novem, in quibus catholica sunt duo: Mega et Ravestenum, reliqua septem sunt sub dominio temporali Hollandorum, scilicet: Heusda, Bommelia, Mons Sanctae Gertrudis, Worcomium, Septimontium, Enthovia et Helmonda, ut postea referetur. Sub illis civitatibus et oppidis respective sunt pagi centum quinquaginta, duo de quibus latius etiam inferius, totusque dioecesis districtus divisus est in decem archipresbyteratus seu decanatus christianitatis, quibus praesunt, quantum in me est, viri qualificati et zelosi ac tales, qui super ceteros pastores et missionarios respective invigilant, visitant etiam singulis annis districtum suum et singula ad me deferunt, quibus etiam facultates aliquas pro causis minoribus communico, quantum judico necessarium et opportunum.

Decanatus sunt autem hi: Civitatensis seu Sylvaeducensis, de quo actum, Ortensis, Bommelensis, Heusdensis, Montis Sanctae Gertrudis, Ossensis, Bekensis, Helmundanus, Enthoviensis et Gelensis.

Decanatus Ortensis sub se habet tria monasteria, videlicet Boxtellense et Oisterwicanum monialium tertii Ordinis S. Francisci, quorum primum immediate subest patribus Minoritis, alterum ordinario subjectum est, et regulariter vivunt. Tertium est monasterium Sanctae Brigittae duplex; hoc est tam virorum quam mulierum, trium adhuc scilicet virorum et modo viginti mulierum, quae exactam clausuram servant; circa quos et quas non habeo quod de alio conquerar, quam quod viri illi, applaudentibus etiam monialibus, nimium meo iudicio exorcismis se immisceant idque ab antiquo quasi intuitu devotionis particularis ratione loci — — et quantum conjicio — — etiam lucri causa. Unde fit, ut nonnulli concipiant saepe aliquas infundatas contra proximum suspiciones; quibus accedit, quod pastores nolentes uti ejusmodi praxi — — prout sine venia ordinarii vel saltem archipraesbyterorum non possunt — — in quoddam vilipendium trahantur. Eapropter

illis religiosis etiam ordinario subjectis injunxi, ne amplius exorcisent, nisi prae habitis iudicio medici et venia archidiaconi praesbyteri.

In eodem districtu est comitatus de Bouckhoven, distans a civitate duobus tantum milliaribus Italicis, totus catholicus, etiam ipse satrapa, eo quod sit feudum immediate dependens ab Imperio, qui magno Dei beneficio conservatus est, ut, dum in civitate vel locis vicinis officium divinum ab acatholicis impeditur, possint eo confluere fideles.

Fuit nihilominus quaedam mihi cum satrapa difficultas quoad observationem festorum. Cum enim necesse sit praesertim messis tempore subinde dispensare cum rusticis, ut audito sacro possint colligere vel avehere grana aut faenum, ne superveniente pluvia aut tempestate corrumpantur, hanc dispensationem praetendit satrapa ad se pertinere, ut fit in pagis vicinis diebus dominicis apud haereticos, ejusque defectu eos multare, uti et multavit, non obstantem quod facultatem operandi obtinuissent a pastore, ad tum dispensandum in necessitate a me qualificato. Restiti pro viribus sustinens, dispensationem privative spectare ad superiorem ecclesiasticum, atque tandem post tricas diversas hoc ab illo obtinui, ut venia superioris ecclesiastici requiratur et sufficiat, modo tamen ipsi, antequam ea rustici utantur, fuerit notificata. Quam notificationem censeo esse convenientem, ne ejus satellites frustra excurrant et inquirent in infractionem festorum, cujus cognitio hic in Belgio habetur et habita fuit ab antiquo mixti fori.

Sub eodem districtu est pagus, cui nomen Engelen; cui ab occupata per haereticos civitate non praefuit proprius pastor seu deservitor, sed incolae ad pagos vicinos vel civitatem pro libitu ibant divini Sacrificii vel Sacramentorum causa. At cum propter abundantiam aquarum praesertim in hyeme saepe cogentur carere divinis officiis, etiam Sacramentis, effeci post plurimos labores, ut ibidem pastoratus erigeretur ¹⁾ et ab incolis contribueretur pro sustentatione pastoris, conniventibus ipsis officariis haereticis — — qui non amplius sanguini, sed tantum pecuniis inhiant — —. Atque sic obtinui, ut juxta Concilii Tridentini dispositionem haberent proprium pastorem ²⁾, qui sui pecoris vultum agnosceret. Idem feci in aliis districtibus in quodam vico de Stercxsel et pago de Hedel,

¹⁾ In 1686 werd de Dominicaan Gerardus Wassenberg als deservitor aangesteld; zie: Coppens, o. c., III 2, 250.

²⁾ Sessio XXIV, cap. XVIII.

in quo ultimo iterum supervenit aliqua difficultas — — quod fere ordinarium in initio est — — cum praetore, quam spero superandam.

Quoad ceteros pagos istius decanatus Ortensis nihil est particulare, quod specialem informationem S. Sedis postulet, sed puto sufficere informationem super regimine generali inferius exprimendam.

Tertio occurrit decanatus Bomelensis, in quo est oppidum Bommelia; sed in hoc pessimi — — si ullibi in tota dioecesi — — haeretici. Ideoque ad hoc allaboravi et allaborabo semper specialiter, ut ibi et locis vicinis praestantiores viri, quantum in me erit, praeficiantur. Hic caute magis et latenter visito ac sine comitatu cum uno solo famulo saeculari veluti privatus permeans; quem agendi modum non ita insectantur officarii, libenter videntes, quod quasi timeantur.

Quartus et quintus decanatus sunt Heusdensis et Montis Sanctae Gertrudis, in quibus quatuor sunt oppida. Ex his Heusda et Mons Sanctae Gertrudis sunt oppida murata et munitissima; alia duo: Worcomum et Septimontium sunt modo quasi magni pagi ob destructionem murorum. In his districtibus sunt multi haeretici, pauci catholici. Sed in priore jugum satis suave, eo quod praecipuus officialis ex conniventia haeticorum sit catholicus, in posteriore durius quidem. Sed gubernator Montis Sanctae Gertrudis, qui est comes de 's-Gravenmoer ¹⁾, principi Auriaco intimus et quotidianus, mihi ab antiquo — — dum Lovanii degeret, existens tunc catholicus — — notus et familiaris, illam amicitiam conservat adeo ut, dum in dicto oppido visitarem et apud pastorem agerem, ultro me ibidem inviserit et mei intuitu pastoribus et incolis istius districtus benignior sit quam ante. Confido autem, quod dictus gubernator adhuc fidem catholicam reamplectetur, cujus rei faciunt mihi conjecturam diversi ejusdem discursus mecum.

In hoc districtu est unum monasterium Canonicarum S. Augustini, quae exactam vitam regularem observant; confesarius tamen earum Canonicus similiter regularis, qui nuper inde discessit, nonnihil mihi suspectus est de exportata contra decretum pontificum inde pecunia applicata in partibus catholicis ²⁾ ad reditum in usus sui exteri monasterii, de quo inquiram ulterius.

Sextus districtus est Ossensis, in quo sunt oppida duo non

¹⁾ Zie blz. 55, noot.

²⁾ Decreet van 14 April 1654, gepubliceerd in *Archief... Aartsbisdom*, XXXI, p. 400, n° 168. Op 1 October 1663 werd dit decreet hernieuwd.

murata: Ravenstenium et Mega, ambo ut dixi catholica, quorum primum cum suo comitatu est sub duce Neoburgico. De hoc egi in duabus prioribus meis relationibus, videlicet quod ab annis viginti quatuor sub meo praedecessore via facti a jurisdictione vicarii apostolici Buscoducensis ad jurisdictionem Leodiensem quasi ad antiquam matrem, quae fuit ante erectionem episcopatus Sylvaeducensis, se transtulerint, et ab eo tempore nihil mutatum, licet pastores ob gravia jura, quae Leodienses archidiaconi ignorantes etiam idioma loci pro more suo Leodiensi exigunt, de eo condoleant et ad dioecesim nostram redire optent.

Secundum oppidum est Mega cum suo trium pagorum comitatu, in quo monasterium habent Minoritae ibidemque docent humaniores litteras in magnum ipsius comitatus et locorum vicinorum bonum adeoque maxime illic necessari, etiam ideo, quod ad loca vicina excurrant ad plura milliaria in subsidium pastorum et fructificent mirabiliter.

Est pariter in pago de Haren sub eodem comitatu catholico monasterium filiarum tertii Ordinis S. Francisci, ordinario subjectum, in quo moniales notabilem numerum puellarum maxime ex partibus haereticis eo confluentium et expensas ibidem ementium instruunt cum magno fructu in pietate et operibus seu artificiis, quae maxime illi sexui conveniunt.

Septimo occurrit districtus Bekensis continens sub se pagos viginti quatuor, inter quos magno Dei beneficio unus est nomine Poppel ab antiquo catholicus sub Rege Catholico. Ad hunc locum concurrunt maximo numero ex vicinis pagis, qui subsunt haereticis, catholici et hoc certis solemnioribus anni diebus una cum pastoribus suis, ut ibidem solemnnes et pias festivitates supplicationesque, quas in locis haereticis habere non possunt, celebrent. Hic mota est difficultas a moderno pastore Canonico Praemonstratensi ¹⁾, nolente in id consentire, praetendente, quod alii non possint in suo pago habere oratorium et facere officia, de quibus dixi, et ausus est in festo S. Joannis Baptistae proxime praeterito in ipso officii divini fermento per publicum programma via facti ista interdicere. Quod cum futurum vererem, noscens hominis genium monui, ut, si quid immutandum praetenderet, pacifice de eo ageretur vel mihi libellum praesentaret et propria autoritate nihil faceret. Eo tamen non obstante processit, sicut dixi, et demum postea mihi libellum praesentavit, quem remisi ad ipsius supe-

¹⁾ Alipius van Veen (1685—1705); zie: Coppens, o. c., III 2, 143 noot 6.

riorem seu abbatem Tongerloensem ¹⁾, qui mecum collaborat, ut compescat hominem, qui antea Rev.mo D. episcopo Antverpiensi, in cujus dioecesi erat pastor ²⁾, et domino temporali loci ³⁾ tot creavit molestias, ut summis votis optarint ab eo liberari, amplissimo domino abbate non desiderante etiam illum in monasterio ob molestum ejus genium, propter quod post multas preces dioecesi nostrae via permutationis obrusus est, me multis antea modis renitente, postea tandem permutationi cōsentiente in gratiam tam dicti episcopi quam abbatis, sperante per loci mutationem futuram aliquam morum mutationem. Quoad cetera vir est doctus et quantum advertere potui satis zelosus, erga me hucusque alias venerabundus. Ex quo spero difficultatem pacifice cum tempore sopiendam. Interim ego apostillam dedi de nihil innovando donec et quousque, ut sic cessent ejusmodi attentata istius pastoris et valide omnia fiant.

Octavus districtus est Helmundanus, sic appellatus a loco principali seu parvo oppido Helmont murato. Hic dynasta seu comes de Arber ⁴⁾, cognatus germanus principis de Chimay, est catholicus, sed frequentes cum officiariis haereticis ibidem habuit contentiones et lites pro rebus et administrationibus temporalibus, propter quas in catholicos exacerbati sunt haeretici. Sed tandem post multas instantias obtinui, ut a litibus temperaret et meliore modo componerentur difficultates.

In isto districtu est municipium Gemert, spectans ad Ordinem Teuthonicum et ideo catholicum, cum appendice seu vico ab eo dependente nomine Handel, in quo servatur et colitur cum magno undequaque confluxu imago miraculosa Beatissimae Virginis.

In hoc municipio per religiosos Ordinis Teuthonici docentur cum magno fructu humaniores litterae pro juvenibus nostrae dioecesis.

Fuit mihi difficultas cum istius loci satrapa, uti officiariorum commendatoris, quoad materiam jurisdictionalem, illo praetendente cognoscere privative de quodam incestu et concubinato, super quibus jam exemplariter praeveneram injungendo poenitentias spirituales, ille autem agebat deponere ad poenam pecuniariam. Sed ego cursum causae stiti per comminationem

¹⁾ Jacobus Rhosnata Crils.

²⁾ Hij was sinds 1674 pastoor in Broechem geweest.

³⁾ Jacques Le Roy (1633—1719).

⁴⁾ Antoine Udalricq, graaf van Arberg; zie: Frencken, *Helmond in het verleden*, ('s-Bosch) 1928, I, 140.

censurarum; licet dum incestus et concubinatus habeantur hic pro crimine mixti fori, iudicavi tamen per praeventionem meam impediri ejus actionem, ne bis, ut dici solet, in id ipsum.

In eodem decanatu seu districtu duo sunt monasteria monialium, videlicet Dommelense Ordinis S. Francisci et Soeterbeganum Ordinis S. Augustini, ordinario subjecta, in quibus viget observantia regularis.

Nonus decanatus est Enthoviensis, sic dictus ab Enthovia oppido non murato amplius. Hic singulis diebus Märtis est forum seu mercimonium solemne in omni rerum genere, eo confluentibus undequaque vicinis.

Decimus et ultimus districtus est Gelensis tredecim pagorum, quorum duodecim sunt catholici sub Rege Catholico, sic dictus a loco principali seu Geel. Hic est ecclesia collegiata octo canonicorum cum uno decano, qui admittunt visitationem meam. Dicta ecclesia constructa est sub invocatione S. Dymphae ex regali prosapia, et eodem deducuntur undequaque mentis impotes, ubi aluntur et custodiuntur et plerumque juvantur per intercessionem dictae S. Virginis, quae ibidem solemnissime colitur, et ejus reliquiae in magna et praetiosissima theca argentea conservantur.

Est praeterea hic zenodochium mulierum aegrotis inservientium, quae olim quidem laxius, modo magis regulariter vivunt, maxime ex quo earum monasterium et hortus sunt muro cincta.

In eodem districtu est municipium Mollense, in quo est officialatus seu cognitio causarum minorum. Gravioribus debeo per me expedire propter penuriam virorum ibi peritorum.

Est etiam ibidem monasterium religiosarum Ordinis S. Theresiae discalceatarum, antea patribus Ordinis, sed modo per auctoritatem S. Sedis ordinario seu vicario subjectum. Regulam, quantum ex visitationibus assequi potui, religiose observant, licet alias utcumque addictae fuerint lectioni novitatum, sed remedium apposui¹⁾.

Sunt insuper in dicto districtu tria virorum monasteria, Corsendonkanum Canonicorum regularium regulariter etiam viventium, abbatia Tongerloensis Ordinis Praemonstratensis. Ibi maxime viget studium et disciplina per reverendissimi domini abbatis viri insignis vigilantiam, per quae etiam accedit magnum nobis bonum, eo quod dictus praelatus sit

¹⁾ Zie blz. 69.

collator variorum pastorum istius dioecesis abbatiae et ipsis regularibus affectatorum.

Tertium monasterium est abbatia Postellana, vulgo Postel, ejusdem Praemonstratensis Ordinis, habens similiter plures sibi annexos pastores in eadem dioecesi. Ibidem etiam viget disciplina et utcumque studium. Hic in locum defuncti abbatis ¹⁾ successit dominus Georgius Sichmans ²⁾, quem etiam gubernatori Belgii ³⁾ commendaveram. Erat namque in nostra dioecesi zelosissimus et in rebus agendis dexterrimus pastor. Cum illo, licet amico, mihi fuit difficultas ratione benedictionis, quam sibi curaverat impendi ad suggestionem abbatis Florefiensi, vicarii generalis Ordinis, sine meis dimissorialibus per suffraganeum Leodiensem, licet jus commune et statuta Ordinis decernant, quod benedictio accipienda sit ab ordinario vel altero ejus venia, nisi debite requisitus recusaverit. Super quo facto cum fuissem conquestus, exponens ipsi etiam pericula animae propriae, utendo indebite pontificalibus, addendo etiam, quod abbas modernus Tongerloensis et praedecessores ejus petierint et obtinuerint dimissoriales a meo praedecessore, tandem agnovit culpam et absoluteione ei data quoad forum externum permisi eidem usum pontificalium, dando etiam facultatem eligendi confessarium pro absoluteione in foro interno, quando volet istum excessum ibidem subjicere.

Haec sunt, Beatissime Pater, quae de statu locorum principalium speciatim exponenda esse judicavi.

Deveniendū ad formam universalis regiminis seu administrationis, incipiam a Sacramento Baptismi, quod quidam ministri haeretici praetendere inceperunt conferre prolibus parentum catholicorum in suis respective pagis et ad id adigere parentes sub grave mulcta. Sed constantes fideles hactenus non paruerunt et pastoribus proles suas praebuerunt baptizandas; imo in aliquibus locis, ubi gravior erat timor mulctae, mulieres vicinae partui ad alios pagos, ubi erat major libertas, iverunt vel se deferri curaverunt, ut ibi parerent. Et Deo laus, in dioecesi nostra fere obtinui, ut illa persecutio cesset, ostendendo ministros confundi ex proprio illorum argumento. Cum enim dicant male intelligentes apostolum (ad Corinth. cap. 7 v. 14): Baptismum esse tantum pignus seu sigillum sanctificationis ante ejus susceptionem per propriam fidem ipsorum

¹⁾ Franciscus Antonius Gaillard, gest. 1 Junii 1685.

²⁾ Abt van 1685—1704; zie: *N. Ned. Biogr. Wdbk.*, V, 728.

³⁾ Francisco Antonio de Agurto.

vel parentum fidelium requisitae, retorsi: Ergo inutiliter prolibus parentum catholicorum praetendunt conferre baptismum, cum habeant illos pro infidelibus, et sic non possunt illae proles dici acquisivisse sanctificationem ante baptismum. Unde confusi recesserunt et cessant hactenus.

De Sacramento Confirmationis egi fuse in praecedente relatione, postea nihil novi occurrit.

Cum autem venerabilis Eucharistiae Sacramentum impugnent haeretici, adlaboravi ex adverso, ut quam maxime a catholicis honoretur. Et decrevi, ut juvenes utriusque sexus, qui prima vice essent illud recepturi, prius exacte et in communi sive simul speciatim instruarentur in initio Quadragesimae, quando magis cessant impedimenta etiam rusticorum, et deponit in festo Annuntiationis Deiparae Virginis omnes simul decenter induti et confessi comparerent in oratorio seu ecclesia, ibi praevia exhortatione singuli susciperent Venerabile, inde gratis actis omnesque simul egrederentur cum pietate et modestia ac iterum post prandium similiter simul venirent ad oratorium ad agendum gratias et orandum ac pariter ad audiendum convenientem concionem. Id autem decrevi, ut ingereretur illis singularis memoria perpetua istius tanti Sacramenti et veneratio, quae res etiam ipsos seniores seu majores ad pietatem et venerationem plurimum commovit. Nam pariter adulti omnes sunt huic Sacramento addictissimi, habentes quoque sollicitudinem magnam, ut sui instruantur parvuli in catechismis, sicut et ipsi avide audiunt conciones et verbum Dei.

Intantum ut obiens saepe illam dioecesim bis aut ter eodem die conciones indicaverim per me habendas et fecerim saepius coram innumero undequaque hominum adventantium utriusque sexus confluxu plurimumque sane solatium suscepti, dum examinando parvulos invenio magis et magis instructos ac adeo in laudem Dei propensos, ut dicerem impleri adhuc illud psalmistae: „Ex ore infantium et lactentium perfecisti laudem propter inimicos tuos”¹⁾.

Allaboravi quoque circa Sacramentum Poenitentiae, ut caveantur illi defectus, qui in variis Belgii partibus irreperant circa usum scientiae ex confessione acquisitae in praepudicium alicujus in quibusdam casibus, inculcando nuperum S. Congregationis decretum, quo usus ille plenissime prohibetur.

Quoad infirmos, cum adverterem esse negligentiam in ali-

¹⁾ Psalm. 8, 3.

quibus pastoribus et missionariis et per hanc defectum hinc inde, edidi decretum, quo jussi, ut pastores et missionarii serio et saepius suos parochianos monerent, ut quam primum aliquem aegrotare contigerit, statim ipsis denunciant ac de eo certiores facti, etiam non acciti, ad eundem visitandum accedant, ut illum a diabolicis insidiis salutari praesidio tueantur, nempe consilio in anxietatibus quae tunc maxime occurrunt, consolatione in doloribus et pusilanimitate spiritus simulque qua par est charitate et prudentia aegrotum ad sacram Confessionem inducant et, si morbus ingravescat, tum ad alia Sacramenta extrema suscipienda eum, dum integra mente adhuc est, exhortentur moneantque domesticos se instante periculo confestim vocari velle, ut in tempore praesto sint morienti, neque enim committere debent pastores, quantum fieri potest, ut huic supremo erga subditum officio desint. Sic facientes etiam gratiores erunt plebi, a qua aluntur, dum pastoralia bona sunt ab haereticis occupata.

Ad Ordines non admitto nisi tales, quorum vita, doctrina, maxime in istis necessaria, mihi probata sint. Facultate autem a Sanctitate Vestra mihi concessa admittendi sex ad Ordines sacros titulo missionis vel tali mixto cum aliquo patrimonio non sum usus, nisi dum viderem aut necessarium plane aut valde utile, solumque quatuor admisi — — quibus de conditione prospexi — — licet ad sex haec facultas se extenderet, ita ut licentia adhuc duret pro duobus. Si tamen Sua Sanctitas dignaretur eam extendere ad sex alios — — eo quod repente posset contingere talis necessitas — — facultate illa tantum utar, dum res exigere videbitur.

De Sacramento Matrimonii saepe egi. Casus etiam proposui, ad quos mihi respondere dignata est S. Congregatio, secundum cuius mandata me gero. Et specialiter semper urgeo — — etsi in aliis partibus Hollandiae non ita fiat — — matrimonium coram haereticis tantum contractum non subsistere in locis, ubi sunt pastores et Tridentinum aliquando fuit publicatum.

Pastores et missionarii sunt pro maxima parte pii et zelosi ac eruditi viri. Sunt tamen aliqui scandalosi lusui chartarum addicti; item unus atque alter de incontinentia suspectus et accusatus. Circa eos defectus exactissime procedo et emendationem notabilem expertus sum, sic namque fit, ut poena unius sit metus aliorum.

Etiam curavi, ut pastores et missionarii juxta illud 3 Reg. cap. 19: „Non in commotione Dominus neque in spiritu

vehementi, sed sibilo aurae" ¹⁾) tenus in tradendis principiis fidei, item securioribus sententiis et oppositis refellendis utantur christiana modestia, nullis immixta sarcasmis, invectivis aut amarulentis, quae non prosunt nisi ad subversionem audientium et scandalum pusillorum, utpote indicia petulantis, turbulentis et arrogantis ingenii, a quo procedunt, et recordentur illius apostoli: „Noli contendere verbis; ad nihil enim utile est, nisi ad subversionem audientium" ²⁾). Quam monitionem in Belgio si multi, habentes externum zelum sed non secundum scientiam, observarent in tradendis suis doctrinis — — ac utinam non tot novitatibus — — certe uberior ex ea esset sperandus fructus nec tot scandala committerentur in ecclesia Dei. Quae etiam augentur ex motis subinde per viros parum catholicos de autoritate Summi Pontificis questionibus, quae laus Deo extinctae sunt in nostra Buscoducensi dioecesi. Semper enim omnibus inculcavi, tenendum et servandum supremam esse in Romano Pontifice uti Christi vicario et Petri successore infallibilem auctoritatem terminandi independenter etiam a Concilio generali — — super quod est — — omnes questiones fidem concernentes et mores, non tantum in materiis juris sed etiam facti, ad universam ecclesiam spectantes. Cujus proinde Pontificis decreta si aequo animo absque ullo hujus vel illius doctrinae respectu etiam reciperent omnes in Belgio, o quanta inde in doctrina et animis concordia toties desiderata!

Mos est in toto fere Belgio antiquissimus et immemorabilis, vesci carnibus diebus sabbathinis inter Natale Domini et Purificationem Deiparae Virginis inclusis. Jam coeperunt istam consuetudinem introducere in nostra dioecesi, in qua id antea non factum fuerat, sed restiti penitus, tum ob scandalum pusillorum, tum ne ulla daretur haereticis occasio explodendi abstinentiam aliis temporibus et diebus Veneris, et ostendi consuetudinem non extendi de loco ad locum nec me posse dispensare aut dissimulare contra jus commune.

Praeterea in plerisque locis aboliti erant ritus ecclesiae benedictionis cereorum, cinerum ac palmarum. Restitui illos pro maxima parte, tum per me in concionibus eos explicando, tum injungendo pastoribus, ut illos in usum etiam reducerent indispensabiliter et pariter explicarent. Quod factum est cum magno fidelium fructu ac pietate. Et sic sensim spero omnia ad pristinam disciplinam et salutis media fore restituenda.

¹⁾ Vers 11—12.

²⁾ 2 Tim. 2, 14.

Est malum in eadem dioecesi, quod non potui hactenus totaliter extirpare, licet notabiliter minui curaverim. Et magis quidem correctum est in partibus haereticis quam catholicis. Est autem hoc, quod diebus maxime dominicis et festis soleant in pagis adolescentes cum puellis simul frequentare tabernas; inde incontinentiae pericula et exempla, eo magis quod in Brabantia sub Rege Catholico et aliis dioecesibus exterminari similes computationes non potuerint hactenus, conniventibus aliquibus potestatibus saecularibus. Sed tamen, ut dixi, exterminavi abusus ejusmodi pro maxima parte per monitiones et spirituales poenitentias, non sine tamen gravi obloquio cauponarum etiam haereticorum, qui adversum me Ordinibus Hollandiae Confoederatis libellum supplicem praesentarunt, quasi pastores et ego juventutem suffocarem et impedirem, ne conversationis modum disceret, ea insuper ratione, quod gabellas seu onera rebus consumptibilibus imposita pendere sic non possent. Sed hic iterum non sine Dei auxilio factum est, ut relator causae seu is, qui ad hoc ab Ordinibus deputatus erat, ipsorum libellum supplicem tamquam absurda continentem laceraverit eosque rejecerit. Optandum esset, ut etiam modus inveniretur, quo similia in Belgio catholico penitus extirparentur, et, ut cum majori autoritate fieret, Suae Majestatis Catholicae decretum ex mandato Vestrae Sanctitatis desuper ad gubernatorem Belgii expediretur. Neque enim hujus temporis homines fortiores sunt Sampsones et sanctiores Davide aut possunt dici sapientiores Salomone, qui inter minores occasiones lapsi sunt.

Denique mobilia plura ad ecclesias pertinentia seu suppellex sacra deperdita sunt inter haereticorum persecutiones et ex illis aliqua per catholicos occultata et transportata, quorum varia apud nonnullos latent. Curavi tam per privatas monitiones meas quam pastorum, intelligerent catholici, quantum et quam grave peccatum contineat rerum ad ecclesiam pertinentium occultatio aut detentio, prout statuitur in Tridentino Concilio Sess. 22, cap. XI. Sed non potui publice et pro concione similia dicere vel curare dici, eo quod facile referantur possetque rumor venire ad aures haereticorum, qui postea in bona ejusmodi inquirerent et invaderent. Propter quod non possum uti remedio, quod statuitur in eodem Concilio Tridentino Sess. 25 cap. III seu publicis monitoriis, accedente et illa ratione, quod scire non possimus in particulari, quid et quantum deperditum sit. Nihilominus per ante dictam curam meam ex nunc in notitiam plurium argenteorum et suppellectilis

sacrae perveni eaque suis templis restitui; quae autem non potui scire, ad quod templum vel oratorium pertinerent, inter pastores, quorum oratoria magis indigebant, distribui *provisionaliter*.¹⁾

Quod, Beatissime Pater, Sanctitas Vestra corrigendum, addendum aut quovis modo faciendum dignabitur suggerere, mandare aut curare intimari pro majore istius dioecesis bono, pietate, religionis augmento et animarum salute, omne illud pro viribus semper exequar uti obedientissimus filius et servus, totus venerabundus adhuc flectens submissime rogans, ut defectus meos paterne non gravetur condonare, toti dioecesi et mihi Suam Apostolicam benedictionem impartiri. Interim et semper populus et ego vota ad Deum enixissime continuabimus, ut Sanctitas Vestra, quam hucusque pro summo suae ecclesiae bono Deus conservavit, conservetur ad annos plurimos et velut aquila, dum etiam aquilam Imperii aere suo et consilio adeo juvat contra communem ecclesiae hostem²⁾, florescat.

Beatissime Pater

Sanctitatis Vestrae
minimus filius et servus

Datum Lovanii, decima quinta Septembris 1688.

Guilielmus Bassery, vicarius generalis apostolicus Buscoducensis.

(*Scrittura riferite in S. C.*), Vol. 503 (*niet gepagineerd*)
(*ondert. oorspr.*)

Vooraf gaat een compendium dezer relatie, op den rug waarvan staat aangeteekend:

Die 26 Aprilis 1689, n° 26.

Laudandus valde in omnibus per ipsum gestis et, quoad facultatem admittendi ad Ordines titulo missionis vel mixto cum aliquo patrimonio, certioret prius se explevisse totum numerum concessum.

¹⁾ Dit woord heeft Bassery er eigenhandig bijgevoegd.

²⁾ Tegen de Turken.

Prijsvragen van het Nuyensfonds.

Het Bestuur van het Nuyensfonds stelt de mededinging open naar de volgende prijsvragen:

- I. **De geschiedenis van de bijbelkennis en het bijbel-lezen in de Nederlanden vóór de Hervorming.** In 't bijzonder wijde men de aandacht aan de houding door de Moderne Devoten der 15^e eeuw tegenover deze punten aangenomen.
- II. **Prins Willem I en de Katholieken.** Bedoeld is een onderzoek naar 's Prinsen politiek ten opzichte van de Katholieken, en het gevolg daarvan voor hun positie in ons land. Dus niet naar de persoonlijke, godsdienstige of politieke, gevoelens van den Prins, tenzij in zoo verre noodig om het punt in kwestie te belichten of te verklaren.
- III. **De restitutie der kerken in ons land in den Franschen tijd.** Men behandle de wettelijke grondslagen (Art. 6 der Additioneele Artikelen bij de Grondwet van 1798, Dekreet van Koning Lodewijk Napoleon van 2 Aug. 1808 e.a.), de pogingen tot uitvoering, en het resultaat hiervan.

BEPALINGEN.

Mededinging staat open voor alle katholieke Nederlanders.

De beoordeeling wordt toevertrouwd aan een door het Bestuur te benoemen Jury, welker samenstelling te gelegener tijd in dagbladen en tijdschriften zal worden bekend gemaakt. Door medewerking van het Pater-de-Groot-fonds is het Bestuur in staat voor de beantwoording van elk der drie vragen een prijs beschikbaar te stellen van fl. 500.—

Het handschrift blijft het eigendom van den schrijver. De antwoorden worden uiterlijk **30 JUNI 1933** ingewacht bij den Secretaris van het Nuyensfonds. Zij zullen bij voorkeur niet geschreven zijn met de eigen hand van den steller (liefst in machineschrift); zij mogen niet onderteekend worden, doch moeten zijn gekenmerkt door een zinspreuk en vergezeld gaan van een gezegeld briefje, dezelfde spreuk tot opschrift voerende, en waarin des schrijvers naam en adres eigenhandig zijn opgegeven.

Namens het Bestuur,

C. PRINZEN, Secretaris. G. GORRIS S. J., Voorzitter,
Bergendalsche Weg 127, Nijmegen.

De aanslag op 's-Hertogenbosch in het jaar 1585 beschreven door een Minderbroeder

door

Fr. DALM. VAN HEEL, O. F. M.

Den 19^{en} Januari 1585 deed de prins van Hohenlohe een aanval op 's-Hertogenbosch. Onder welk voorwensel hij te werk ging, beschrijft Pieter Bor aldus ¹⁾: „Inden jaere 1585 hebbende de Grave van Hohenlo veel volcx byden anderen vergadert onder tdxel van preparatie te maken tot ontsettinghe vande Stadt van Antwerpen byden Prince van Parma belegert ofte tot bevrijdinghe vande Reviere de Schelde hadden een secreten aenslach ghemaect met eenen Capiteyn Juliaen Cleerhaghen van Brussel de welcke een huysvrouwe van 's Hertogenbosch ghetrouwt hadde van geslacht van Erpe op 's Hertogenbosch. . . .”

Uitvoerige bijzonderheden over deze overrompeling geeft het verhaal, dat de regeering daarvan in het Fransch aan Parma zendt: „*Brief discours d'une memorable entreprise naguères attentée sur la ville de Bois-le duc, le XIX de janvier l'an 1585*”, uitgegeven door Dr. C. R. Hermans ²⁾.

Dit Discours werd in hetzelfde jaar in het Nederlandsch vertaald en door Jan Scheffer te 's-Hertogenbosch uitgegeven onder den titel: *Cort Verhael van eenen voortreffelycken*

¹⁾ Pieter Bor, Christiaenzoon, *Gelegentheydt van 's Hertogenbosch, vierde Hooft-Stadt van Brabant. Haer oorspronck, fundatie ende vergrooinghe, verscheyden hare Belegeringen enz. in 's Graven-Hage, By Aert Meuris, Boekverkooper in de Papestraet in den Bybel. 1630. Blz. 51.*

²⁾ *Verzameling van Kronyken, Charters en Oorkonden betreffelyk de Stad en Meijerij van 's Hertogenbosch. ('s-Hertogenbosch 1848), blz. 603—616.*

aenslach onlancx voortsgেকেert opte stadt Shertogenbosch, ende byden borgeren ende ingesetenen vromelyck wederstaen ende affgeweert. ¹⁾

In het Duitsch verscheen: *Grundtliche Erclarung, wie es mit dem feindlichen Anlauff und Eingriff des Graven von Hohenlo in Hertzogenbosch, einer aus den vier Haupt Steden Brabandt, warhafftich geschaffen, und was sich ein wenig darvor, in und nach demselben verlauffen unnd zugetragen. Sampt einer guethertigen und mitleidigen Erinnerung an alle, die so noch unter dem Joch der Dienstbarkheyt, mit den Niderländischen Stenden wider ihren natürlichen Herrn anspannen. Gedruckt zu Cölln, bey Gerhart von Campen in Mariengarten Gassen. M.D.LXXXV.* ²⁾

Hieruit hebben Pieter Bor ³⁾, een Liefhebber der oudheit ⁴⁾, van Heurn ⁵⁾, en latere schrijvers hunne gegevens geput.

Ook een Minderbroeder heeft in het Latijn een verslag gegeven van den aanslag en de gevaren, waaraan de Katholicken en vooral de geestelijken en kloosterlingen waren ontsnapt.

In de koninklijke bibliotheek te Brussel berust een handschrift ⁶⁾, waarin een copie is opgenomen van een brief, vier dagen na de overwinning geschreven waarschijnlijk aan den Provinciaal der Minderbroeders, eertijds Gardiaan te 's Bosch.

De brief draagt de onderteekening: Gardianus ⁷⁾.

Wie was toen Gardiaan? Bij de beschrijving van het

¹⁾ Opnieuw uitgegeven in Dr Hermans, *Geschiedkundig Mengelwerk over Noord-Brabant*, deel II, blz. 367—377

²⁾ In Dr. Hermans, *Verzameling van Kronyken*, blz. 617—624.

³⁾ t. a. p.

⁴⁾ *Oudheden, en Gestichten van de Bisschoppelyke Stadt en Meyerye van 's Hertogen-bosch enz. door een Liefhebber der Oudheid, Leiden by Joh. Arnold Langerak, 1742, blz. 35.*

⁵⁾ Van Heurn, *Historie der Stadt en Meyerye van s' hertogenbosch*, (Utrecht 1776), deel II, blz. 159.

⁶⁾ MS. 5380 (14942—62) Documents pour l'histoire d Anvers au XVIe siècle Fol. 104—105 Guardianus minoritarum Buscoducensis de civitatis invasione et liberatione. 19 januarii 1585. En latin. J. van den Gheyn S. J *Catalogue des manuscrits de la Bibliotheque Royale de Belgique*. tome VIII, p. 79.

⁷⁾ De copust schrijft: Jardanus of Jardamus.

Minderbroedersklooster te 's-Hertogenbosch, welke Schutjes ¹⁾ geeft, wordt op de lijst der gardiaans omstreeks het jaar 1585 geen naam aangegeven.

Door de hulpvaardigheid van mijn medebroeder Pater Beda Verbeek, O. F. M. ben ik in staat gesteld om de lijst van Schutjes eenigszins aan te vullen en mede te deelen, wie in 1585 waarschijnlijk Gardiaan was van het Minderbroedersklooster.

De Gardiaansbenoemingen werden gewoonlijk gedaan op de Kapittels, welke in die jaren gehouden zijn te Thienen (5 Juni 1580), te Maastricht (1 Juli 1584), te Antwerpen (4 October 1587) ²⁾.

Nu vinden wij onder een publikatie, voorgeschreven door deken, kapittel, pastoors, schout en magistraat het volgende. „praedicta publicavi, ipso die Palmarum in conventu nostro Minoritarum anno 1583, ego fr. Henricus Bernevelt”. (Gardiaan? ³⁾ Verder vermeldt Coeverincx ⁴⁾. „Anna philips heeft deze professie gedaen in manibus guardiani Minoritarum, venerandi patris Silvestri, anno Domini 1584, mensis Septembris die” (niet ingevuld in Ms.)

Onder een kwitantie van 14 Februari 1587 staat: „Brueder Joost vander Grecht [niet Greeft, zooals Schutjes leest] Vicarius onweerdich van den voerschreven convente”. ⁵⁾

¹⁾ L. N. G. Schutjes, *Kerkelyke geschiedenis van het Bisdom 's Hertogenbosch*, ('s Bosch, 1870—1882.

²⁾ *Collectanea Franciscana Neerlandica*, ('s-Hertogenbosch, 1927) pag 364

³⁾ Coeverincx, *Analecta*, deel I, blz. 264.

⁴⁾ Coeverincx, *Analecta*, deel II, blz 431.

⁵⁾ Wij ondergescreven kennen midts desen In den naem ende van wegen des Convents van den Minderbroederen in Shertogenbossch ontfangen te hebben tot behoef des selve Convents vuyt handen Mattheussens vanden Weghe als gemechticht der fabrycke van St Jans evangelisten kerck binnen der stadt voorsz. de somme van vijf-en twintich Carolus gulden van twintich stivers stuck / volgende zeecker accoordt voer xxxij quarter Rynswijns / x quarter olien van olijven ende twee tonnen herincx jaerlicx bij Marijkenen van Doern gefundeert den voorsz. Convent jaerlicx vuyt te reycken Ende den zelven Convente verscheenen op Alle heijlegendach Anno XVc sessentachtentich lestleden In Orconde etc. den 14 februarij anno 1587

Brueder Joost van der Grecht

Vicarius onweerdich van den voerz. convente

Dierck aertsen van Meurs.

(Archief S Janskerk te 's-Hertogenbosch 1587 — Februari 14).

Brief van den Gardiaan der Minderbroeders te 's-Hertogenbosch over de inneming en bevrijding der stad.
1585, Januari 23.

Salutem in nomine Domini Jesu.

Venerande Pater. Quam verum sit illud profeticum: nisi Dominus custodierit civitatem frustra vigilat qui custodit eam, paucis abhinc diebus experti sumus et oculis nostris conspeximus ut merito cum propheta exclamemus, nisi quia Dominus erat in nobis dicat nunc Israel, dicant nunc incolae Buscoducenses, nisi quia Dominus erat in nobis cum exurgerent homines in nos, forte vivos deglutissent nos. Verum ter quaterque benedictus Dominus Deus fuit in circuitu timentium eum et civitatem hanc propter nomen suum cum omnium admiratione et stupore protegit, et ab inimicorum furore et superbia intollerabili liberavit. Paucis pervenit, ni fallor, ad vos tristissimus rumor (qui crescat eundo) de civitatis Buscoducensis invasione, quo circa hac de re volui R. P. V. certiore reddere sicut melius cognovi. Ipso die 19e Januarii in sabatho cum nil minus cogitaremus, ecce mane circa 8 horam cum aperiretur porta Vuchtensis quae respicit Antwerpiam demisso ponte statim insiliunt in portam qui in insidiis circa portam latebant milites Comitum Hollac¹⁾, et continuo portam illam obtinuerunt, quam turmatim ingrediuntur alii qui non longe aberant. Hanc portam solent Scoti nostri cum uno cive custodire. Hic bonus et fidelis civis ut vidit geusios, confestim ut potuit turrim portae conscendit et trabes illas quas vocant schotbalchen dimittit, sed eum citissime insequuntur duo gueusii et impediunt eumque in turri percutiunt et recludunt tamquam captivum in aliquo loco, posito nescio quo baculo ad ostium ne egrederetur. Cum vero civitatem intrassent gueusii sesqui mille vel ut dicunt bene duo milia, hi duo milites geusii qui stabant supra turrim custodientes ne trabes illae premissae demitterentur, videntes gueusios foeliciter certare et civitatem penetrare, predae avidissimi, descenderunt dicentes, quid hic

¹⁾ Philipp graaf van Hohenlohe-Langenburg (Hohenlo, Hohenloe, Hollac of Hollock) geb. 17 Febr. 1550, gest. 5 Maart 1606, huwde in 1595 met Maria, gravin van Buren, ongehuwde oudste dochter van Prins Willem I. Zijn huwelijk was kinderloos. Hieronymus, graaf van Hollac, die op het einde van den brief vermeld wordt onder degenen, die verdronken, is waarschijnlijk een bloedverwant. Zie: *Nieuw Nederlandsch Biographisch Woordenboek*, dl. V, blz. 239.

agimus, la ville est gagee, descendamus, praedemur et nos et ita excaecavit eos Dominus et sui reddidit immemores ut descenderent relicto cive illo taliter qualiter concluso, qui totus attonitus nil praeter mortem expectat. Interim cives viriliter et admodum strenue (tametsi valde imparati impetebantur) decertabant et manus conserebant, bis cogebantur vel ter cedere, tandem resumpto animo inferebant se in medios hostes qui non solum repleverant plateam quae vocatur Agger Vuchtensis a 1^a porta usque ad secundam sed etiam longe lateque sese sparserant supra maenia portae Vuchtensis ab utraque parte et undique querebant ad forum properare et omnia loca occupare, nihilominus boni cives et milites Weertenses qui pridie cum conductu Coloniensi ad nos venerant et clerus Domino Deo preeunte, paulatim prevaluerunt et hostes cogebant retrocedere, cumque clamarent hostes suis qui adhuc foris stabant ut intrare contenderent quod vincerentur a civibus, audivit hunc clamorem praedictus civis in turri conclusus, et tantum egit ut suum antrum egrederetur et cum neminem audiret amplius in turri et se solum inveniret, descendit et firmissime clausit ostium inferius quo ascenditur ad turrim, et continuo ascendens ad trabes in momento omnes demisit, ibique remansit equus occisus sub illis inferius. Antequam hoc fecisset intraverant civitatem Guesii ut dicitur ad duo millia, acerrime certatum est inter cives et hostes, ex civibus proh dolor occisis in conflictu certum non habeo numerum, tamen satis pauci sed multi vulnerati, et illi quotidie adhuc moriuntur, quoniam hostes intoxicaverant omnes suos globos, perierunt ex hostibus in magno numero. Inventa sunt corpora in civitate occisa quorum magnam partam jacentia nuda in plateis vidi centum et 80, capti et suspensi in foro 23 vel 25, capitanei captivi detinentur 5. Cum vero sic certarentur cives et prevalerent, hostes qui per portam intraverant coguntur se ejicere per fenestras et supra maenia et cum armis et equis sine numero praecipites se dederunt in flumen ab utraque parte portae Vuchtensis; plurimi submersi remanserunt, quotidie jam piscantur. Vidi extractos submersos plures quam 50 altero die adhuc extraxerunt 36, et adhuc latent in gurgite sine numero, evaserunt aliqui sed pauci in respectu submersorum. Hollac habuerat secum juxta civitatem nostram 3 vel 4 millia peditum et equitum ut fertur. Fuit ipse quidem in civitate sed quomodo evaserit, nescitur, fertur evasisse sed multum dubitatur. Novi filium civis cujusdam qui habuit equum ejus qui comiti Hollac constiterat mille florenis, jam venditus est

Domino de Helmont apud quem est etiam Page de Hollac, occisi multi capitanei, et cum multi e civitate effugissent, inciderunt statim in nostros milites van Engelen apud quos sunt multi captivi. Inter submersos inventus est Jeronimus comitis de Hollac, inter occisos filius illegitimus principis Auriaci ¹⁾, et frater Episcopi quondam Coloniensis Truxis ²⁾ et aliquot capitanei qui adhuc vivi custodiuntur; confessi sunt verum fuisse intentionem et mandatum ut occiderent omnes omnino monachos cujuscumque status vel ordinis fuissent, sacerdotes seculares ut illos e civitate educerent, et ne parcerent reliquae multitudini sed interficerent a minimo usque ad maximum, trucidarent viros, mulieres, parvulos ubera lactantes cum homine sene. Non fumus digni immolari Domino Deo, sit nomen ejus in omnibus benedictum qui retorsit morticinum in caput ipsorum, qui civitatem intiantes voce superba clamabant victoriam ante triumphum, nemini parcemus, civitas est nostra; hactenus fuerunt clausae portae, venit jam 3 vel 4 nuntius vel trompette pro redemptione captivorum, petit 14 capitaneos, neminem impetravit. Contendunt aliqui Domini pro pecuniis istos 5 liberare, cives id nolunt, res adhuc incerta, capitanei offerunt maximas summas, sed et fuerunt aliquot suspensi quorum unus offerebat duo milia aureorum, alius quinque alius 10 milia, alius ut peteret quid vellet et tamen suspensi fuerunt. Duravit conflictus circa duas horas, et ejectis hostibus paulatim hinc inde multos absconditos in domibus civium latitantes vel se abscondere cupientes requirunt, et statim in plateas eductos occidebant. Nunquam vidi talem stragem. Dolendum est de perditione tot animarum. Epistolaris angustia non capit omnia, alias latius. Raptum Buscoducis 23a Januarii die quarto a victoria quam fecit Dominus omnipotens 1585.

Subsignatum Jardanius [of Jardamus].

¹⁾ P Bor zegt t a p blz 52, Justinus van Nassau ontquamt en in Nieuw Ned Biogr Woordenboek, dl I, blz 1363 lezen wij, dat Justinus van Nassau de onechte zoon van Prins Willem I, die deel nam aan een mislukten aanslag van Hohenlo op den Bosch, is gestorven te Leiden 26 Juni 1631.

²⁾ *Allgemeine Deutsche Biographie*, deel VIII (Leipzig 1878) heeft op S 457—470 een levenschets van Gebhard Truchsesz von Waldburg, Erzbischof und Kurfurst von Koln en bericht op S 469 „Ferdinand (seine Bruder) war bereits im Jahre 1585 bei dem verunglückten Ueberfall von Herzogenbusch umgekommen.

De Abdij van Binderen onder Helmond

door

A. M. FRENKEN, pr. ¹⁾

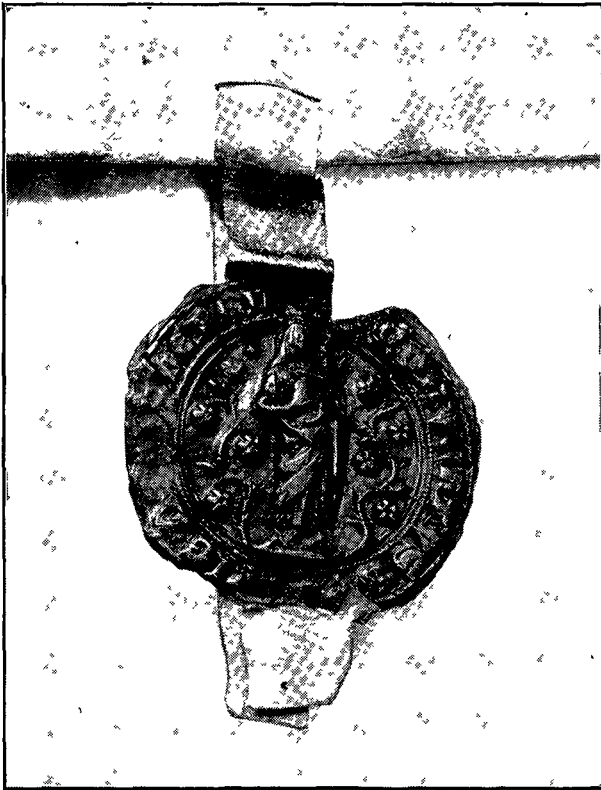
De voormalige vrouwenabdij van Binderen was een convent van adellijke kloosterlingen der orde van Citeaux, Cisterciënsers of ook wel Bernardinessen geheeten. Zij was gelegen onder Helmond aan de Noordzijde der stad op een afstand van ongeveer tien minuten buiten de Bindersche Poort. De rivier de Aa, zich tusschen Helmond en Binderen uitspreidende met twee armen, welke Noordwaarts voorbij de abdij zich wederom vereenigden, had de abdij met omliggend erf geheel ingesloten, zoodat deze als op een eiland gelegen was ²⁾. Het bouwland tegenover de tegenwoordige Bindersche Hoeve, nog omgeven met eene bijna dichtgegroeide gracht, is de plaats, waar het adelstift gestaan heeft ³⁾.

De abdij was toegewijd aan Onze Lieve Vrouw en voerde in haar wapen het beeld van Onze Lieve Vrouw met Kind, staande met de maan onder hare voeten op een weiland, waaruit opschieten twee rozenstengels, welke het beeld aan

¹⁾ Waar bij den tekst van dit artikel geen bron wordt aangeduid, hebben wij geput uit het Gemeente-archief van Helmond de stadsrekeningen met bijlagen en verschillende stukken, die nog niet geordend waren, toen wij ze raadpleegden, en waarvan thans een gedeelte staat aangewezen in den Inventaris-Ouwerling No 378 en 396.

²⁾ Aldus volgens de verklaring van Hendrik van Adrichem, drossaard van Helmond, tijdens een proces aangaande het recht van schouw over genoemde rivier 1754—57, de drossaard liet in 1755 door den landmeter F. van de Weijer een kaart teekenen, nog in het gemeentearchief aanwezig, waaruit inderdaad blijkt, dat Binderen door de rivier de Aa (de oude of kleine en de nieuwe of groote Aa) geheel omsloten werd. Volgens sommige meening zou de abdij hare benaming *Binderen* aan hare ligging *binnen de Aa* te danken hebben.

³⁾ Op dit land werd dit jaar (1931) de hoeve van v. d. Heuvel-Kuipers gebouwd.

ZEGEL VAN DE ABDIJ
VAN BINDEREN
1444.

weerszijde omgeven (doornen, verzinnebeeldend Cant. II, v. 2 : „Sicut lilium inter spinas”?) ¹⁾

De bekende schrijver Wichmans ²⁾ verhaalt verschillende bijzonderheden betreffende de abdij. Hetgeen hij mededeelt over hare wonderbare stichting en over het Bloedwonder, dat in de abdijkerk zou hebben plaats gehad, mogen wij als bekend beschouwen.

Volgens hem en meer andere schrijvers werd de abdij gesticht in 1231 door Maria van Leuven, dochter van Hendrik I, Hertog van Brabant. Zij was gehuwd met Keizer Otto IV. Na Otto's dood (1218) keerde zij terug naar Brabant, huwde met Graaf Willem I van Holland (die stierf in 1222) en kreeg uit de nalatenschap haars vaders de Heerlijkheid Helmond (tusschen de jaren 1220 en 1246 ³⁾).

Dat de ex-keizerin inderdaad de stichteres der abdij geweest is, is aan geen redelijken twijfel onderhevig ⁴⁾; immers:

1° De abdij van Bunderen ruilt in 1249 met de Norbertijner-abdij van Floreffe hare tienden te Arendonk tegen die te Aarle. De daarvan opgemaakte akte begint met de woorden: *A. divina permissione Abatissa et Conventus loci Imperatricis* en als eerste getuige wordt daarin vermeld *M. quondam Imperatrix* ⁵⁾).

¹⁾ Het wapen komt voor op het zegel der Abdij, dat hangt aan eene akte van 2 Juli 1444 in het gemeentearchief van Deurne en op de vóór-pagina van dit artikel gereproduceerd is; het wat afgebrokkeld zegel draagt tot rand-schrift: *(Sig)[illum] Conventus Be[ate] Marie de (Ben)deren*. Men vindt het wapen ook afgebeeld vóóraan in het werk *Groot Kerkelyk Toneel des Hertogdoms van Brabant* (1727); in Foppens *Historia Episcopatus Silvaeducensis* en in *Oudheden en Gestichten van de Bisschoppelyke Stadt en Meyerye van 's-Hertogenbosch* en eveneens in Sassen's *Hist. en Topogr. Atlas van Helmond* worden de wapens der abdij van Bunderen en der Priorij van Hooibonk met elkaar verwisseld.

²⁾ *Brabantia Mariana* (1632) blz. 652 e. v.

³⁾ Krom en Sassen, *Oorkonden betreffende Helmond*, N^o V en Vbis.

⁴⁾ Het wonderbare verhaal, dat Wichmans over de aanleiding der stichting te lezen geeft, laten wij overigens voor rekening van dien schrijver. Met hetgeen hij zegt, dat de ex-keizerin van jagen hield, stemt goed overeen de voorstelling, welke voorkomt op haar zegel (Sassen's *Tydschrift* I, blz. 16). En de Aetiooper of Moor, waarvan in het verhaal sprake is, zou medegebracht kunnen zijn naar Holland door haren gemaal Graaf Willem I, toen deze terugkeerde van zijn bekenden tocht naar Damiate.

⁵⁾ Welvaarts, *Geschiedenis der Vrijheid Arendonk*, blz. 18. Ook in een akte van 1244, waarin de ex-keizerin eenige goederen schenkt aan de Moor-

2° Reinier, scholaster van Tongeren, doet in 1263 uitspraak in een geschil aangaande zekere tienden onder Mierlo tusschen den pastoor van Mierlo en de abdij van Binderen; in de daarvan opgemaakte akte noemt hij de abdij *Conventum de loco Imperatricis prope Helmond* ¹⁾.

3° In een proces over de landzetting tusschen de stad Helmond en het convent van Binderen verklaart de Abdis in 1607, „hoe dat den voerscreven convente toebehooren van over memorie van menschen ende *sedert de fondatie des convents, gedaen bij de Keyserinne Maria hoochloffelijcker memorie, sekere drye hoeven bij ende ruerens voer den voorschreven convente geleghen.*”

4° Wichmans t. a. p. betitelt de abdij *Sancta Maria de Valle Imperatricis* ²⁾. Ook Philips Baron van Leefdael, die omstreeks 1645 eene beschrijving gaf van de Meierij van 's-Hertogenbosch ³⁾, noemt de ex-keizerin als de stichteres van Binderen, er bijvoegende „alles uytwesende der fondatiën”, waaruit men geneigd zou zijn af te leiden, dat deze schrijver de stichtingsoorkonde zelf onder oogen heeft gehad ⁴⁾.

Ten verzoeke der ex-keizerin werd de geestelijke zorg over de abdij door Paus Innocentius IV in 1246 toevertrouwd aan de mannenabdij van Villers ⁵⁾.

selsche hoeve te Lierop, noemt zij zich *Maria quondam Imperatrix*; Sassen's *Tydschrift* I, blz. 16, 58.

¹⁾ Sassen's *Volkssalmanak* 1891, blz. 457 e v.

²⁾ Nergens echter vonden wij de abdij als „*Keizerinnedaal*” betiteld.

³⁾ *Bijdragen v. h. Prov. Genootschap v. K en W in N Brab* 1918, II blz. 33.

⁴⁾ De waarschijnlijkheid hiervan wordt nog verhoogd, doordat de abdij in 1633 tijdens een proces aan den Raad van State overlegde „*oude Brieven van fundatie ende dotatie*”, waarin gewag gemaakt werd van de hoeve Kemenade (welke aan de abdij toebehoorde).

⁵⁾ Wichmans t. a. p.; Martene en Durand *Thesaurus novus Anecdotorum* III f° 1291. Nadat wij de eerste bladzijden van dit artikel reeds in proefdruk ontvangen hadden, deed de vriendelijkheid van Dr. P. J. M. van Gils te Roermond ons kennis maken met een uitgebreid handschrift, dat door Johannes van Grevenbroeck, Heer van Mierlo, in 1633 e v. jaren vervaardigd werd en waarin wij tot onze groote voldoening afschriften aantroffen van verscheiden documenten, welke betrekking hebben op de fundatie en incorporatie der abdij Binderen, alsook op haar bezit van zekere tienden onder Mierlo. Wij zullen deze belangrijke stukken laten volgen in de Bijlagen I en II.

Het bestuur der abdij bestond uit een abdis, een priorin, een suppriorin, een bourseres (of boursière) en somtijds nog uit een onderbourseres. Verder gewagen de archieven van eene kosteres, eene cantores (voorzangster) en eene kelneres. De abdis werd als *Vrouwe* betiteld, in tegenstelling met de overige kloosterlingen, die *Jonkvrouw* of *Joffrouw* genoemd werden.

Behalve de eigenlijke nonnen of koorzusters waren in de Cisterciënser vrouwenkloosters oudtijds ook werkzusters, z. g. leekzusters of conversen, die echter van af het midden der 15^e eeuw er overal door wereldlijke dienstboden vervangen werden ¹⁾. Ditzelfde zal toen ook wel in Binderen zijn geschied, hoewel wij omstreeks 1650 nog vernemen van de aanwezigheid eener leekzuster aldaar en er blijkbaar ook reeds vóór de 15^e eeuw wereldlijke personen op die abdij in dienst waren, daar tijdens een geschil ten jare 1397 verscheiden ouden-van-dagen verklaarden, dat de dienstboden van het klooster te Binderen „haere Sacramenten althoes in de kercke van Helmont gehaeldt hebben”. ²⁾

In de vrouwenkloosters, die onder de geestelijke leiding van Cisterciënser mannenkloosters stonden en van deze gevisiteerd werden, werd de zielzorg uitgeoefend door twee

¹⁾ Dr. Heimbucher, *Die Orden und Kongregationen der Katholischen Kirche* (1907) I blz. 452, '53, waar ook gezegd wordt, dat de conversen geheel afgescheiden waren van de nonnen en in eigen huizen woonden.

²⁾ Paus Alexander IV (1254—'61) gaf in het derde jaar van zijn Pontificaat aan de mannelijke kloosterlingen der Cisterciënser abdijen, die de Abten daartoe zouden aanstellen, jurisdictie om wereldlijke personen, die op de abdijen in dienstbetrekking („in famulatu”) waren, biecht te hooren; ook om zieke vreemdelingen en gasten te biechten, hun de H. Communie toe te dienen en ze te begraven. Ook van Paus Innocentius VIII vernemen wij, dat hij 19 April 1490 aan de Cisterciënsers van St Bernard te Clairvaux jurisdictie toestond met betrekking tot wereldlijke personen. Wat Binderen betreft, verleende Bisschop Zoesius 20 Juni 1624 aan den Bernardijner-pater Reinerus Vleshauder jurisdictie om biecht te hooren in de abdij „hominum secularium in servitia ejusdem existentium, necnon hospitum ac peregrinorum ad dictum conventum confluentium” (Archief Bisdom). Ook toen nog, evenals in 1397, schijnen de dienstboden der abdij de H. Sacramenten overigens ontvangen te hebben van de parochiegeestelijkheid. Tijdens een proces tusschen de stad en de abdij in 1633 verklaarde de toenmalige pastoor van Helmond (nopens de vraag, of Binderen al dan niet onder Helmond hoorde), dat hij binnen de abdij twee dienstboden des kloosters in het huwelijk verbonden had.

priesters der mannelijke orde, die kapelanen genoemd werden ¹⁾. Dit is vermoedelijk ook te Binderen meestal zoo geweest; wij bevonden althans, dat er somtijds twee priesters aan de abdijkerk verbonden waren en een van hen, Jan van den Perce 1427—'31, wordt „capellaen der Abdisse van Bynderen” geheeten ²⁾.

Bij de haardtelling in 1496 telde de abdi behalve de Abdis 30 Jonkvrouwen, die de provenen of kloosterprebenden genoten, 6 à 7 „jonge maeghdekens”, die er in de kost en tevens in de leer waren, 1 pater en 1 wereldlijk „cappellaen”, 7 gehuurde knechten en werklieden en 11 wereldlijke dienstmeiden, te zamen 56 personen. Een zelfde opgave werd gedaan bij de haardtelling van 1526 ³⁾. Philips Baron van Leefdael, t. a. p. omstreeks 1645 die haardtelling vermeldende, maakt er uit op, dat elke Jonkvrouw afzonderlijk haar prebende had ⁴⁾, waaruit volgens hem blijkt, dat ook elk van haar afzonderlijk placht te wonen, gelijk ook te zien is — zoo vervolgt hij dan — „uit de ruynen van de verscheyden huysen, die daer nogh eenige staen ende met de troubele tyden, ghelyck oock de kercke, gheheel afgebrant ende ver-

¹⁾ Dr. Heimbucher t. a. p.

²⁾ Hij komt voor in een paar akten van n° 216 en 217 van het Protokol van Helmond (Rijksarch. 's Bosch), dat wij korthedshalve voortaan als *Prof.* zullen aanhalen. Enkele andere priesters, die aan de abdi verbonden waren, vindt men in Schutjes IV, blz. 137 e. v. Volgens Dr. Heimbucher t. a. p. werd het uitwendig beheer over de Cistercienservrouwenkloosters gevoerd door een Proost, die meestal eveneens een priester der mannelijke orde was. Wij gelooven echter niet, dat zulks ook het geval was te Binderen, waar immers de tijdelijke belangen door verschillende seculiere priesters behartigd werden, zooals hierna nog blyken zal.

³⁾ De uitslag der haardtelling in 1496 schijnt in 1526 eenvoudig overgeschreven te zijn.

⁴⁾ Inderdaad, zulks blijkt ook uit tal van Schepenakten, waarbij roggepachten enz. aan de particuliere Jonkvrouwen werden verkocht of opgedragen. Om slechts één van 9 Aug. 1478 te vermelden: Jhr. Adriaen van Grevenbroeck heeft verkocht en opgedragen aan Joffr. Kathelijn van Beeck, conventuaal van Binderen, eene jaarlijksche erfpacht van 5 lopen raapzaad te gelden met Kerstmis uit zijn huis en goederen te Mierlo, op voorwaarde, dat na Kathelijn's dood zijne wettige huisvrouw Joffr. Beel de 5 lopen heffen zal en na dezer dood de kosteres van Binderen, „die alsdan nae hoere costume die voerschr. vijf lopen raepsaets bekeren sal ende schuldich sijn te bekeren in verluchtige 's Heylichs Sacraments inder kercke van Binderen.” (Prot. n° 224, blz. 53).

destruert zijn"; doch sedert dien — aldus diezelfde schrijver — hebben de Jonkvrouwen samen gewoond en algemeene tafel gehouden ¹⁾).

Later is het aantal (geprofeste) religieuzen der abdij verminderd; in 1571 waren er 20, in 1603 nog slechts 8, in een Schepenakte van 26 Nov. 1641 ²⁾ worden er 11 en in eene lijst van omstreeks 1650 worden er 10 opgenoemd ³⁾).

De „jonge maeghdekens" of leermeisjes werden reeds aangenomen op den leeftijd van 2 tot 7 jaren; op 8- à 15-jarigen leeftijd werden zij novice en hadden zij een leeftijd van 16 à 21 en soms méér jaren bereikt, dan konden zij t.w. degene, die het religieuze leven wilden omhelzen en daarvoor ge-roepen geacht werden, hare professie doen ⁴⁾).

Behalve in de opvoeding der vrouwelijke jeugd, bestond de voornaamste taak der Cisterciënserzusters in koorgebed en handenarbeid. Zooals wij elders geschreven hebben ⁵⁾, behoorden koorgebed en handenarbeid dan ook ongetwijfeld tot de voornaamste taak der adellijke Jonkvrouwen te Binderen ⁶⁾,

¹⁾ Een der abdijgebouwen diende tot verblijf van vreemdelingen en gasten en was bewoond door een *gastwerder*, een wereldlijk persoon, die de gasten ontvangen en verzorgen moest. Omstreeks 1590 was Joest Ceelen (Joest Marcellis) *gastwerder* op Binderen.

²⁾ Prot n° 269.

³⁾ *B(ossche) B(ydragen)* III, blz. 265, '66. Ofschoon de abdij exempt was, was het toch gebruikelijk, dat de jonkvrouwen door den Bisschop of diens plaatsvervanger tot de professie moesten toegelaten worden; zie *B. B.* IX, blz 189.

⁴⁾ Al waren er misschien velen, die van hare prieste jeugd af als kweekeling of als novice in de abdij hare opvoeding genoten, zoo zullen er denkelyk slechts weinigen onder haar geweest zijn, die later verkozen geprofest te worden en daardoor het religieuze leven te omhelzen.

⁵⁾ A. Frenken, *Helmond in het Verleden*, I, blz. 64.

⁶⁾ Uit een testament van Gevard van Doerne te Deurne d.d. 20 Jan 1504 blijkt, dat de Jonkvrouwen nachtkoor hielden, genoemde testateur vermaakt met toestemming van Heer Johan van Doerne, kanunnik te Luik, uit eene hoeve „ten Moesdyck" eenen wagen houtskolen, jaarlyks op Binderen te leveren, „omne des nachs in den choer den Joffrouwen te verbernen in Goedsdienste" (testament in het gemeentearchief van Deurne). Ook hielden de Jonkvrouwen Vigilen, Wouter, zoon van wijlen Willem Wouters, transporteerde immers in 1485 ten behoeve van Katharina van Beeck, conventuale te Binderen, eene erfpacht van 3 malder rogge onder voorwaarde, dat na haren dood de 3 malder rogge komen zullen aan het klooster, dat daarvoor jaarlyks op haar jaargetyde Vigilie zal moeten doen. (Prot. N° 226 f° 25*).

ofschoon deze den ruweren arbeid wel zullen hebben overgelaten aan leekzusters en, vooral na het midden der 15^e eeuw, aan wereldlijke personen, t.w. aan de knechten en meiden, die — zooals uit de haardtelling van 1496 blijkt — op de abdij inwoonden.

Zooals gezegd, hadden de Jonkvrouwen elk voor zich haar eigen prebenden of inkomsten. Ook ontvingen zij haar aandeel in het versterf harer ouders ¹⁾, dat dan waarschijnlijk altijd, althans grootendeels, der abdij in eigendom kwam. Hoewel zij over hare jaarlijksche prebenden of inkomsten blijkbaar vrijelijk konden beschikken, lieten zij buiten het klooster hare tijdelijke particuliere belangen (zooals in het koopen en verkoopen van jaarlijksche erfpachten) meestal of altijd behartigen door een of ander wereldlijk priester, die dan uit naam en ten behoeve der Jonkvrouwen optrad ²⁾.

Als men bedenkt, dat de Jonkvrouwen stamden uit de adellijke familiën des lands ³⁾, dan begrijpt men gemakkelijk na hetgeen wij gezegd hebben, dat de abdij zich verheugde

¹⁾ Dit blijkt b.v. uit eene Schepenakte van 3 Juni 1481, waarbij Hadewich van Eyck, „oetmoedige Abdisse” van Binderen, macht en verlof geeft aan hare medeconventualen Joffr. Luitgard en Heilwig, dochters van wijlen Henricus Celen, haar ouders versterf te ontvangen en met de medeerfgenamen te deelen en te scheiden (Prot. n° 224, blz. 281)

²⁾ Zoo zien wij optreden navolgende priesters: Rover van den Papendonk in 1481 (namens Geertruid van Waterhalen); Sander Alaerts in 1483 en '84 (namens Katharina van Beeck) en in 1503 (namens Heilwich van Beeck); Gerrit Swerts in 1484 (namens Heilwig van Padbroek); Peter van der Vloet in 1485 (namens Katharina van Beeck); Aert van der Meyden, ook Aert van Best geheeten, in 1485 (namens de Abdis Hadewich van Eyck); Jacop de Jeger in 1498 (namens Mechteld Berthoud's Jegersdochter); ook de abdij zelf liet zich wel eens door een priester vertegenwoordigen, o. a. in 1483 door genoemden Rover van den Papendonk, in 1512 door Willem Michiels en in 1522 door Govard van Doerne; zie Prot. N° 224, blz. 304; N° 225 f° 20^v, 21^r, 42^r, 60^r, 72^r; N° 226 f° 18^r, 25^r; N° 227 f° 83^v, 366^r; N° 229 f° 139^r, 144^v. Mogelijk waren een of meer dezer priesters als biechtvader of kapelaan aan de abdij verbonden. Genoemde Aert van der Meiden komt nog voor in een Schepenakte van 30 Jan. 1499 in Prot. N° 227 f° 334^r.

³⁾ Philips van Leeftael stelde (in de 1ste helft der 17^e eeuw) met zijn zwager (Everard van Boshuyzen, Heer van Croy) ter rekvisitie van Joh. Bapt. van Eelen (Heer van Gasborre, aan wien in 1643 de heerlijkheid Stiphout met het Huis van Croy werd opgedragen blijkens *Taxandria* jg. 24 blz. 93, 94) een attest op, dat in de abdij Binderen alleen adellijke personen worden aangenomen; zie Sassen's *Volksalmanak* 1889, blz. 104.

in het bezit van vele rechten en goederen. In de stad Helmond bezat zij het recht op de gruit (maheria), dat zij echter in 1329 verkocht ¹⁾; op verschillende dorpen bezat zij eenige tienden ²⁾, zooals onder Aarle, Son ³⁾, Tongelre en Zeelst ⁴⁾; bovendien bezat zij op vele plaatsen der Meierij cijnsen of erfpachten. Haar rijkste bezit bestond evenwel in hare rondom de abdij en elders gelegen landerijen en hoeven.

Een groot gedeelte dezer landerijen was afkomstig van de Tempeliers, die oudtijds onder het aangrenzende Rixtel een klooster met vele goederen hadden ⁵⁾. Toen de orde der Tempeliers in 1312 werd opgeheven, werden hare goederen te Rixtel verdeeld tusschen de Johanniterridders en de religieuzen van Binderen ⁶⁾.

Het rechtmatig eigendom dezer goederen schijnt kort daarop aan de abdij van Binderen betwist te zijn (vermoedelijk door de Johanniterridders, die, zich beroepend op de twee bekende Bullen van Paus Clemens V, denkelijk alle Tempeliersgoederen zullen opgevorderd hebben). De abdij wist echter van Hertog Jan van Brabant in 1347 een Brief of akte van proctectie of sauvegarde te verwerven, welke daarna nog door twee andere gevolgd werd, t.w. een van dienzelfden Hertog in 1353 en een van Hertogin Johanna in 1367.

Deze drie Brieven, welker inhoud de abdij tot hare „*kloosterprivilegiën*” rekende, zijn, helaas, niet meer aanwezig, doch tijdens een proces tusschen de stad Helmond en de abdij van Binderen ten jare 1633 werden zij alle drie door de abdij

¹⁾ Krom en Sassen, *Oorkonden betreffende Helmond*, n° XV.

²⁾ Dit blijkt uit eene rekening van Johannes Donder, rentmeester der geestelijke goederen in het Kwartier van Peelland, van zijn beheer over de bezittingen van het Klooster Binderen 1 Jan. 1673—31 Dec. 1673, berustende in de Boekerij van het Prov. Genootschap van K. en W. in N. Brab., Handschriftenverzameling n° 225e; deze rekening zullen wij in het vervolg van dit artikel aanduiden met de letters R. R. P.

³⁾ Onder Son bezat de abdij een achtste deel van de Wolfstiede.

⁴⁾ Waarschijnlijk bezat de Abdij van Binderen samen met de Priorij van Hooidonk oudtijds het patronaatsrecht over de kerk van Zeelst.

⁵⁾ Volgens een handschrift van W. C. Ackersdijck (in het kasteel van Croy) stond het klooster tegenover de kerk van Rixtel.

⁶⁾ Zie o. a. Philips van Leeftael t. a. p., blz. 50.

nog overgelegd. Den gedeeltelijken inhoud dezer Privilegiebrieven leeren wij kennen uit een *Advertissement*, dat in het proces alsdan door de stadsregeerders aan den Raad van State werd overgegeven. Ziehier wat de stadsregeerders tegen den inhoud dier Brieven aanvoerden :

... dat het merendeel van de goederen, tot het voorschreven clooster van Bynderen tegenwoordich specterende, van oude tijden toebehoort hebben de, Heeren van de Ordre der Templieren.

Dewelcke onder andere mede een clooster met veele treffelijke goederen hadden leggen onder Rixtel achter 't voorschreven clooster van Bijnderen ¹⁾.

Ende gemerckt, deselve Templiers niet lange vóór den voorschreven jaere XIII^c sevenenveertich door de gantsche Cristenheijdt op eene tijt omgebracht wesende, derselver goederen overal aengeslaeghen wierden,

Ende dat die van 't clooster van Bijnderen mette selve goederen aldaer geleghen — ende die noch tegenwoordich Bona Templariorum genoemd werden — bij den hooggedachten Hertoghe Jan gebeneficeert synde, haer daerinne verscheijden turbatiën door vreemden ende andere in die trouble tijden werden aengedaen, —

¹⁾ In zijn werk *Oorkonden betreffende Rixtel*, blz. 128 trekt Jhr. Mr. A. F. O. van Sasse van IJssel het in twijfel, dat de Tempeliers onder Rixtel een klooster zouden gehad hebben, omdat hij op grond van hetgeen hij dan verder vermeldt, van oordeel is, dat de Tempeliers aldaar enkel en alleen eene bouwhoeve bezaten en dat het klooster, hetwelk zij in het Brabantsch deel van Noordbrabant hadden, te Alphen bij Breda stond. Dit laatste echter sluit geenszins uit, dat zij ook een klooster onder Rixtel hadden. En uit hetgeen de schrijver dan verder mededeelt, kunnen wij geenszins een bewijs voor zijne meening ontdekken. De door hem medegedeelde verklaring van Hertog Hendrik van Brabant uit het jaar 1214, dat Willem Graaf van Megen en Dirk zijn zoon hun allodiaal goed te Rixtel hebben geschonken aan de Tempeliers, stelt hem veeleer in het ongelijk. Daarin lezen wij toch, dat zij geschonken hebben „allodium suum in Rikestele cum omni integritate et omnibus attentis templo Domini in Jerusalem.... ad usus Fratrum ibi Deo militantium, tam in *jure patronatus*, quam terris quam pratis et nemoribus”. Wat voor zin hebben de woorden in *jure patronatus*, als hier geen sprake zou zijn van kerk of klooster? Het getuigenis van Wichmans in zijn *Brabantia Mariana*, blz. 402 en dat van Philips Baron van Leefdael in zijne *Beschrijving der Meijerij van 's-Hertogenbosch*, blz. 50 laten na bovenstaande verklaring der *Helmondsche stadsregeerders* (aan wie de inhoud der drie bovenbedoelde Brieven bekend geweest moet zijn) het bestaan van een Tempelierenklooster te Rixtel naar onze meening geenszins twijfelachtig.

Soo is 't, dat deselve Hertoge Jan, alsdoen mede Heer van Helmont sijnde, ende successivelijcke de hooggemelte Hertoginne Johanna de voorschreven Acten van Protectie respectivelijck aen die van 't voorschreven clooster van Bijnderen gegeven hebben, —

Principaelijck daertoe tenderende, dat die van 't selve clooster in 't gebruijck van haere goederen niet geturbeert, maer daerinne peijselijcke gemainteneert ende van alle cracht ende gewelt bevrijt souden werden;

Tot welcken eijnde oock de Schouteth van den Bossche gelast werdt om haeren beschermer te sijn, als hebbende van wegen den Hertoge van Brabandt criminele jurisdictie, soo over deselve stadt als haerder Meijerije, te weeten daer geene particuliere grontheeren en sijn.

Maer daeruijt en can in 't minste niet geinfereert werden, dat die van 't voorschreven clooster van Bijnderen niet en souden resorteeren onder de jurisdictie van Helmont, maer een corpus apart soude wesen, gelijk sij in desen met grooten onrechte pretexeren,

Nochte oock dat sij ofte haere goederen vrij ende exempt souden sijn van den lasten, contributiën ende schattingen, die successivelijcke aen de Hertoghen van Brabant betaelt hebben moeten worden.

Uit bedoeld Advertissement blijkt ons verder nog, dat op het einde der Brieven bevolen werd,

„dat niemandt sich onderwenden soude, aen des voorschreven cloosters goederen ofte de luijden, daertoe behoorende, eenige moeijenisse ofte bedwanck aen te doen sonder Onse beveelen ende tot Onsen wederseggen toe.”

Elders hebben wij als onze meening te kennen gegeven ¹⁾, dat de stad Helmond, althans voor een aanzienlijk deel, haar opkomst en bloei te danken had aan de abdij van Binderen, doordat deze reeds terstond na hare stichting de rondom haar liggende uitgestrekte landerijen begon te ontginnen en daarop voorts hoeven bouwde, welke zij door vrije pachters liet bebouwen en bebouwen ²⁾.

¹⁾ A. Frenken, *Helmond in het Verleden*, I, blz. 65.

²⁾ De abdij schijnt zich mede bijzonder op fruitteelt toegelegd hebben; in de 16^e en 17^e eeuw kende men in de Meierij en daarbuiten appelen, welke

Wij zien dan ook, dat de hoeven der abdij behooren tot de oudste der ons bekende pachthoeven onder Helmond. Het waren:

De hoeve binnen de poort der abdij, die vermoedelijk niet verpacht, maar door de knechten en meiden of leezusters der abdij bewerkt werd; de hoeve Oud-Kemenade, ook Groot Kemenade genoemd, afkomstig van Henrick Bendorp van Camenaijen ¹⁾; en de Kleine Kemenade (of Kamenade) of de hoeve op Bijsterveld geheeten (thans de Kameneesche hoeve genaamd), terwijl aan de abdij ook nog toebehoorden in de 16^e eeuw de hoeve genaamd Nieuw-Kemenade; in de 17^e eeuw de Vijfeiken, dezelfde waarschijnlijk als de z.g. Pannenhoef; en ook de Bommeneesche hoef, doch deze laatste eerst na het midden dier 17^e eeuw ²⁾.

Om den lezer eenig denkbeeld te geven van de wijze, waarop de abdij hare hoeven in de 15^e eeuw aan hare laten verpachtte, zullen wij achter dit artikel als Bijlage III publiceeren eene pachtcedulle uit 1419, waarop Klein Kemenade of de hoeve op Bijsterveld aan een der laten in pacht gegeven werd ³⁾.

Behalve de vermelde onder Helmond gelegen hoeven, behoorden aan de abdij verschillende hoeven elders.

In eene schuldbekentenis van 7 Sept. 1530 bekennen Abdis en kloosterlingen van Binderen 200 Rijns gulden (tegen 6 procent) geleend te hebben van Dirk Jan Dirk Thielen „onsen laet op onse hoeve *te Rutt* geheiten”, Jan Custers „onse laet op

naar de abdij „Bindersoete” of „Bindersappelen” geheeten werden (Protokol v. Nuenen N° 17 f° 89^r en N° 19), volgens Dr. Hermans (*Charters en Geschiedk. Bescheiden betr. het Land van Ravestein*, I, blz 369) was deze appelsoort omstreeks 1850 nog zeer bekend

¹⁾ Naar hem werd het goed van Benderen of Binderen aanvankelijk waarschijnlijk geheeten *het goed van Bendorp*, later verbasterd *het goed van Benderen of Binderen*.

²⁾ Bijzonderheden betreffende deze hoeven vindt men in *Helmond in het Verleden*, I, blz. 46—48.

³⁾ Bij de jaarlijksche verpachting van het weggeld werd door de stad Helmond geconditionneerd, dat het klooster van Binderen en deszelfs laten, als dezen hun pacht of „enniche waer” naar 't klooster brachten, vrij zouden zijn van weggeld. Het klooster moest daarvoor jaarlijks één mauwer rogge geven ten behoeve der gerruwkamer in de kerk van Helmond.

onse hoeve *opten Vorst* geheiten" en Steven Jan's Beirckers „onsen laet op onse hoeve *te Kerckhoff* geheiten", wyl zij deze 200 gl. noodzakelijk moesten „uutreycken onse eerwerdigen ende alre-oversten Heer in Goede, den Abt van Cistiaulx voer sijn visitatie ende ondersueck, die hij met sijnen Heer in onsen convente dede, als voer sijn vacatie, die hij in 't comen ende in 't vertreck wederom dede, soe dat behoerde ende wij sculdich waren te doen, gelijc oeck dat genoch te kennen waert gegeven" ¹⁾).

De twee genoemde hoeven op Rutt en De Vorst waren bij elkander gelegen onder Vlierden, in welker onmiddellijke nabijheid de abdij (althans in later tijd) nog eene andere hoeve had, nl. de Hazeldonk. Ook de hoeve *te Kerckhoff* was onder Vlierden gelegen ²⁾).

Verder bezat de abdij twee hoeven op het gehucht Brouwhuis (Bruheze) onder Vlierden, welke *Rijpelberch* geheeten en van het geslacht Horn afkomstig waren ³⁾); onder het dorp Son eene aanzienlijke hoeve, *Herpenbeek* genaamd ⁴⁾), en onder Deurne de *Groote Bottel* ⁵⁾); onder St. Oedenrode (op Olland en Houthem) de hoeve *In de Busselen* of *Den Heesakker* en de daar dichtbij gelegen *Bindersche Hoeve* ⁶⁾); dan nog blijkt ons uit eene Helmondsche schepenakte d.d. 29 Oct. 1587 ⁷⁾), dat de Abdis van Binderen eene hoeve verhuurde, welke

¹⁾ De schuldbekentenis (los stuk) ligt in Prot. n° 230.

²⁾ De hoeven op Rutt en De Vorst behooren sinds 1847 aan de Beelsfundatie te Helmond.

³⁾ Schutjes, IV, blz. 136; op of nabij datzelfde gehucht onder Vlierden bezat de abdij ook een vischvijver.

⁴⁾ Uit een schepenakte van 9 Jan. 1632 (Prot. n° 261) blijkt, dat het convent Binderen goed had op Boort onder Son; waarschijnlijk behoorde dit goed aan bovenvermelde hoeve Herpenbeek.

⁵⁾ Coppens III: 1, blz. 365; vlg. *Taxandria*, jg. 34, blz. 261 e. v.

⁶⁾ Beide hoeven werden 11 Juni 1659 door het Land verkocht aan Petrus Lus, oud-schepen en raad der stad 's-Bosch; A. C. Brock, *Beschrijving van St. Oedenrode*, blz. 200—206 (Parochie-arch. v. St. Oedenrode). De *Bindersche hoeve*, groot 25 bunder, werd door de erfgenamen van Dirk Versantvoort en Anna Maria Hurxx op 2 Dec. 1829 voor f 8295 verkocht aan Jan Philips Baron de Girard de Miolet van Coehoorn, kapitein der artillerie te 's-Bosch (verkoopakte in parochie-arch. v. Olland).

⁷⁾ Prot. n° 241 f° 181r.

„op Boert” geheeten werd en op de Beeksche Donk (Beek-en-Donk) gelegen was ¹⁾.

Betreffende den zedelijken toestand der abdij lezen wij in een rapport, dat door den Abt van Villers aan Karel V uitgebracht en 10 Aug. 1543 gedateerd werd, als volgt ²⁾:

Il y a dix à onze ans environ, que déjà à cause de la vie déréglée que l'on y menait, le couvent a été réformé et j'y ai placé un certain nombre de religieuses de l'abbaye de Valduc ³⁾, où la réforme avait déjà été introduite. L'une d'elles fut élue abbesse, et vu que l'ancienne et un certain nombre de religieuses n'ont voulu la reconnaître, par ordre de votre Majesté elles ont été forcées de quitter l'abbaye et d'aller s'enfermer dans d'autres couvents pour y vivre plus dignement avec une pension alimentaire.

Vers ce temps le couvent fut dévasté par les bandes de Martin van Rossum ⁴⁾, et après cet événement Agnès van Amelroye, l'ancienne abbesse, y revint et ne voulut plus le quitter.

Toen de abdis Katharina Bruffa(e)rts om haar hoogen leeftijd in 1571 haar ontslag gevraagd had, werd met het oog op de keuze eener nieuwe abdis op last van Alva door Laurens Metsius, Bisschop van 's-Bosch, en Franchois, Abt van Villers, 7 Aug. van genoemd jaar eene z.g. *Informatie* ter abdij ingesteld ⁵⁾. Een dag later zonden beide Commissarissen den uitslag aan Alva. Enkele stukken in het Archief des Bisdoms,

¹⁾ Voor het beheer harer vele en uitgestrekte goederen had de abdij een rentmeester aangesteld; als rentmeesters vinden wij vermeld: Mr. Willem van Cranenbroeck in 1538 (Prot. N° 231 f° 3^v); den priester Peter Leyten in S. A. 2 Sept. 1557 en 15 Mei 1571 (Prot. N° 236 en 238); Peter de Backere van Ophem in 1585; Mr. Joost Coolen in 1608—'25; Mr. Gerard Lommers in 1629—'33 en Jan Brants in 1646.

²⁾ Naar een handschrift van P. Cuypers van Velthoven, medegedeeld in *Taxandria* jg. 18, blz. 135, '36.

³⁾ Valduc of 's Hertogendaal bij Leuven.

⁴⁾ Hoogstwaarschijnlijk is bedoeld de inval van Maarten van Rossem in Juli 1543, bij welke gelegenheid nog een ander vrouwenklooster onder Helmond (in De Hage) verwoest werd. De boven aangehaalde woorden „Vers ce temps” verstaan wij dus van den tijd, waarin het rapport werd opgemaakt.

⁵⁾ De *Informatie* geschiedde „voer die traillie”.

welke deze informatie betreffen ¹⁾, vermelden niets, wat nog wijst op eenig gebrek aan kloosterlijke tucht.

Ditzelfde valt te zeggen van de in datzelfde Archief berustende stukken betreffende eene *Visitatie*, welke op last van Aartshertog Albert 13 Juni 1603 ter abdij werd ingesteld door Bisschop Masius met assistentie van diens secretaris Johan Bardoul.

Door Bisschop Zoësius werden echter in 1619 maatregelen noodig geacht om te beletten, dat de zusters te veel buiten haar convent gingen ²⁾. Toch schijnt dit misbruik in 1633 nog bestaan te hebben, zooals blijkt uit een getuigenis van de regeerders van Helmond, waaraan men evenwel niet te veel waarde mag hechten, omdat het niet „sine ira” gegeven werd, immers tijdens een proces, dat de stadsregeerders in dat jaar met de abdij te voeren hadden.

De toenmalige abdis was Johanna van Eyll. Aan haar en aan hare zuster Livina van Eyll, ook religieuse van Binderen, welke de andere zusters „nae haer pijpen doen dansen”, werd de oorzaak van het proces door de stadsregenten geweten. En de toeleg der abdis volgens hen was slechts „buyten het convent van d'eene plaetse in d'andere alhier te lande bij haere favoriten, onder pretext van 't voorschreven proces te vervolghen, haer vermaeck te nemen ende te gaen playsieren, gelijk sij nu eenigen tijt herwaerts gedaen heeft” ³⁾.

Evenals verschillende andere abdijen in den lande, genoot ook die van Binderen aanzienlijke privilegiën. Jammer, dat

¹⁾ Uitgegeven in v. d. Elsen-Hoevenaars, *Analecta Gijsberti Coeverincx*, II, blz. 417—'20.

²⁾ B. B., IX, blz. 162, 169. Bisschop Ophovius bracht een bezoek aan Binderen op 15 Mei 1630 (*Diarium Ophovii*).

³⁾ Bedoelde „favoriten”, die voor de requiranten, nl. de religieusen der abdij, als getuigen optraden, waren Johannes van Grevenbroeck, Heer van Mierlo (van wien het hiervoren op blz. 104, Noot 5 vermelde handschrift afkomstig is) en Philips van Leefdael, Heer van Waalwijk en Beek (de auteur der door ons vermelde Beschrijving der Meierij van 's-Hertogenbosch). Laatstgenoemde had eene zuster in de abdij en de Heer van Mierlo had er verscheiden nichten en bloedverwanten in. Beide Heeren „spreecken oock genoechaem naer den broode” — aldus de stadsregenten — „alsoo sij seer dicwijls der requiranten taeffelgasten sijn ende haer verscheijden plaisieren comen aendoen.”

ons de drie Hertogelijke Brieven uit 1347, 1353 en 1367, welker inhoud de abdij tot hare „Kloosterprivilegiën” rekende, slechts voor een klein gedeelte en dan nog slechts zeer oppervlakkig zijn bekend geworden. (Zie hiervoren blz. 109 e. v.)¹⁾.

Een der voornaamste privilegiën bestond hierin, dat de abdij behoorde tot het eerste lid van de drie leden der Staten van Brabant. Dit privilege was voor de stad Helmond van groote importantie, daar de abdij diensvolgens exempt was van verschillende belastingen en niet te samen met het corpus der stad, doch afzonderlijk met de geestelijkheid in de beden betaalde²⁾.

Dit nu was een doorn in het oog der stadsregenten, die herhaaldelijk eischten, dat de abdij met de ingezetenen der stad zoude medecontribueeren, wat meermalen aanleiding werd tot processen³⁾.

Van zulk een proces vernemen wij voor het eerst in het bamsjaar 1553—'54, „doen men den peys macten metten convent van Binderen”⁴⁾. In 1605 en latere jaren werd een proces gevoerd over het landgeld, waarin de onder Helmond gelegen abdijschouwen waren aangeslagen, gedurende welk proces die van Binderen zelfs dreigden „met censuren ende excommunicatiën”⁵⁾. Voor zoover wij konden nagaan, had de stad echter geen succes met hare processen.

Na de reductie van 's-Hertogenbosch in 1629 begrepen de stadsregeerders zeer wel, dat hun kansen op succes heel wat grooter waren bij een Staatsche dan bij een Spaansche rechtspraak. Toen dan ook na de invoering van de Redemptie der Gemeene Middelen de abdij in 1633 weigerde, daarin

¹⁾ Philips van Leefdael in de meer aangehaalde Beschrijving l. c. vermeldt het privilege of de „spetiale gherechticheydt” der abdij „om te moegen torven in de moeren, den Peel ghenaeemt”.

²⁾ Dit laatste wordt o.a. gezegd bij de haardtelling in 1496.

³⁾ De stad schijnt haar eisch, dat de abdij zou medecontribueeren in de beden, in zooverre te hebben doen gelden als „procederende van zeeckere lantbouwinge, die voorschreven Convent onder Helmont als werlycke (= wereldlijk) sijn doende” (Stadsrekening 1 Oct. 1597—1 Oct. 1598).

⁴⁾ De „peysmakers” waren Walraven van Nuenhem en Willem van Gerwen.

⁵⁾ Het ging over den aanslag der abdijschouvenaars doch dezen verscholen zich achter de abdij als eigenares.

haren taux voor de stad op te brengen, en de burgemeesters deswege twee paarden met eene karosse, aan de abdij toebehoorende, lieten in beslag nemen ¹⁾, lagen stad en convent weldra wederom in proces, doch niet te Brussel, maar te 's-Gravenhage ²⁾; doch ook toen schijnt het proces ten voordeele der abdij te zijn afgeloopen ³⁾.

't Is intusschen alleszins verklaarbaar, dat de stadsregeerders in een meerdere belastingheffing op de abdij heul zochten voor de gemeentelijke finantiën, welke vooral ten gevolge der langdurige oorlogen in steeds treuriger toestand geraakten.

Doch ook de abdij had in de oorlogsrampen een ruim aandeel.

Naar een officiële verklaring, opgemaakt in 1515, had het klooster Binderen vanwege den Gelderschen oorlog voor meer dan 5000 gl. schade geleden „van brantscatte, brande ende anderssins” ⁴⁾.

Bij den inval van Maarten van Rossum (hoogstwaarschijnlijk in Juli 1543) werd de abdij verwoest. (Zie hiervoren blz. 114).

Volgens het verhaal van Wichmans t. a. p. werd zij in 1566 (?) aangevallen door beeldstormers, die de gruwelijkste heiligschennis pleegden ⁵⁾, en werd veel van wat toen nog

¹⁾ Op de karosse waren gezeten de Heer van Mierlo en die van Waalwijk, de twee „favoriten” der abdij (zie blz. 115).

²⁾ Door geen enkel klooster in de Meierij — zoo beweerden de regeerders — werd in de Redemptie apart betaald. Wat reden, recht of billijkheid heeft het dan — zoo vroegen zij — dat alleen die van Binderen „het water commen vuilj maecken”?

³⁾ Bij gelegenheid van dit proces liet de stad (begin April 1633) den Eindhovenschen schilder Jacob van Diepenbeeck eene „afbeelding” maken van de stad Helmond en Binderen. In drie dagen maakte hij zijn werk af, waarvoor de stad hem 42 gl. betaalde. De door hem gemaakte afbeelding schijnt helaas verloren. Overigens danken wij aan dit proces verschillende stukken met bijzonderheden betreffende de abdij Binderen, welke wij in dit artikel hebben kunnen benutten of reeds elders benut hebben, zooals in *De Oude Schutsgilden van Helmond*, blz. 102, (waar wij schreven over de twee schutterijen, die oudtijds naar de abdij van Binderen trokken) en in B. B., VIII, blz. 94 (waar wij mededeelden, dat jaarlijks op de Kruisdagen de processie naar de abdij trok).

⁴⁾ *Taxandria*, jg. 29, blz. 30; een zekere Kerstgen van Buyll, die bedreigd had, het klooster van Binderen, Willem van Erp, de Heeren van Liessel en van Lierop met al hunne laten te zullen „vermoertbarnen”, werd in 1533 te Arnhem gevangen gezet; *Taxandria*, jg. 1, blz. 243, '44.

⁵⁾ Zie A. Frenken, *Helmond in het Verleden*, II, blz. 66, 67.

gespaard bleef, vernield in 1571 door eene bende Staatsche soldaten (Engelschen en Schotten), die de slaapplaats en de kerk der abdij plunderden ¹⁾. Maar nog grooter onheil zou de abdij overkomen op 4 Juli 1587 (niet 1588, zooals Wichmans zegt), toen de soldatenbende van Graaf Philip van Hohenlohe tegelijk met de stad Helmond en de naburige kerken ook de abdij van Binderen met al haar goed in brand stak ²⁾.

De waarheid van het verhaal dezer rampen zien wij door de religieuzen der abdij zelf in zekere mate bevestigd bij gelegenheid der Kloostervisitatie van 1603. Zij verzochten alsdan, dat voor de Abdiskeuze geen commissarissen van den Raad van Brabant zouden afgevaardigd worden, maar Johan Schutteput, pastoor van Helmond, en de deken van het Kwartier, nl. de pastoor van Someren; zij deden haar verzoek, om groote kosten te vermijden en wijl de abdij zoo slechte tijden beleefde, „laquelle durant ces pernicieuses guerres at esté par l'ennemi bruslée, diverses fois saccagée et pilée”. En ook in 1608 tijdens het proces tegen de stad over het landgeld verklaren de religieuzen, dat zij „in voerleden jaeren grondelycken zijn affgebrandt by den vyandt ende tot verscheyden reysen berooft, geplondert ende geruyneert ende daerdoer hebben moeten vluchten tot andere plaetsen”. ³⁾

¹⁾ Op 20 Nov. 1581 kreeg de abdij door bemiddeling van Mr. Jan Janssen van Aerle verlof van het Bisdom om de H. Mis in 't klooster te laten lezen „in altari viatico” (*Analecta Gijssb. Coeverincx*, I, p. 71).

²⁾ Zooals uit de aantekeningen van Wichmans verder blijkt, waren ten zynen tijde (1632) de gruwzame overblijfsels van dezen brand nog te zien en waren door den brand wel niet alle archieven, maar toch, zooals hij zegt „de meeste monumenten”, welke zijn verhaal nog beter zouden kunnen bevestigen, vernietigd. Zooals blijkt uit hetgeen wij in *B. B.*, IV, blz. 219 mededeelden, waren na dien brand 40 schapen der abdij op een harer hoeven ondergebracht. Gedurende den 80-jarigen oorlog ondervond de abdij vermoedelijk veel overlast van soldaten, die bij voorkeur binnen hare muren hun kwartier schijnen genomen te hebben. Immers eene weduwe van ongeveer 76 jaren getuigde op 11 Oct. 1632 onder eede, dat haar vader omstreeks 44 jaren geleden gedurende 28 jaren op de abdijshoeve „Kemenade” woonde, dat in hare jeugd, toen zij circa 16 jaren oud was, het vierde of vijfde deel der soldaten, die te Helmond kwamen, op het Godshuis Binderen logeerden en dat de soldaten-oversten nabij de Kerk of het Klokhuis op de Markt speelden en lootten, wie van hen naar Binderen zouden trekken.

³⁾ Ook in hetgeen Philips van Leeftael schrijft (zie hiervoren blz. 106, 107) vindt het verhaal van Wichmans bevestiging.

Na het sluiten van den vrede van Munster in 1648 zou over de oude abdij weldra de doods-klok luiden.

Gelijk men weet, werden de vrouwenkloosters in de Meierij alstoen gedoemd om langzaam uit te sterven. Voor het klooster van Binderen echter, evenals voor dat van Hooidonk, was zulk uiteinde eene nog te groote gunst. Beide kloosters werden met al hare goederen door het Land aangeslagen en de zusters werden verdreven onder toekenning van een jaarlijksch pensioen, zoolang zij leven zouden.¹⁾

Wat de abdij van Binderen betreft, geschiedde dit waarschijnlijk in 1650; het aan de zusters dezer abdij toegekende pensioen bedroeg voor sommige 550 gl. en voor andere 400 gl.²⁾

De meervermelde baron van Leefdael, van wien in dien tijd een zuster als religieus en een dochtertje als kweekeling in de abdij verbleven, was ooggetuige van den gedwongen uittocht der zusters. Hij verhaalt, hoe ze hare dierbare abdij al kermende en schreiende („clameurs, larmes et gemissemens”) verlieten, terwijl het zoo hard vroom, dat het haar bijna niet mogelijk was zich te bedienen van wagens of karren om zich naar elders te begeven.³⁾

Enkele vrienden der zusters — zoo verhaalt van Leefdael verder — deelden haar na hare verjaging in het geheim mede, dat de Staten-Generaal wellicht nog zouden te bewegen zijn om haar in de abdij te laten terugkeeren tot aan haar sterven. Doch toen de toenmalige abdis daarop te dien einde pogingen deed in Den Haag, ondervond zij van den kant dergenen, die gerapporteerd hadden, welk een aanzienlijke reuuen de aanslag der abdiigoederen aan het Land zouden opleveren,

¹⁾ De Vicaris Judocus Houbraken zegt uitdrukkelijk, dat de kloosters van Hooidonk en Binderen aangeslagen werden wegens hunne rijke bezittingen; *Taxandria*, jg. 23, blz. 84.

²⁾ Blijkbaar voor de oudere 550 gl. en voor de jongere 400 gl.; het pensioen der leekzuster Maria Paradijs bedroeg slechts 150 gld.; ook den portier Willem Gerrids werd een pensioentje toegekend (R. R. P.)

³⁾ *Afbeeldingen van Kerken, Kasteelen en andere Gebouwen in Oostelijk Noordbrabant door H. Spilman met aantekeningen van Jhr. Mr. A. van Sasse van IJsselt*, 2^e stuk, blz. 48 e. v.

alsook van den kant der rentmeesters, die reeds over de geestelijke goederen waren aangesteld, zulk een tegenstand, dat die pogingen op niets uitliepen.

De tegenstanders der zusters bedienden zich daarbij zelfs van allerlei slinksche middelen en valsche rapporten („par toutes sortes des sinistres moyens et faux rapports”) en strooiden uit, dat er verscheidenen onder de zusters waren, welke van die pogingen der abdis niets wilden weten en genegen waren het religieuze leven vaarwel te zeggen om een huwelijk aan te gaan. Ten einde dezen laster tegen te spreken, lieten de zusters voor de Schepenen van Helmond eene openbare akte opmaken, welke zij eigenhandig onderteekenden. Hoe valsch die aantijgingen waren, werd bovendien duidelijk genoeg bewezen, doordat al de zusters — zooals van Leefdael nog aantee kent — aan haar kloostergeloften trouw bleven en zelfs de toenmalige novicen en kweekelingen later den religieuzen staat omhelsden.

Na hare verdrijving verspreidden de zusters zich her en der, waar ze zoo goedkoop en sober mogelijk konden leven, doch de meesten schijnen een heenkomen gezocht te hebben naar Venray ¹⁾. Een lijst der zusters volgt in Bijlage IV.

De door haar verlaten abdij werd betrokken door Johannes Pieterse, die door de Staten-Generaal was aangesteld tot rentmeester over de geestelijke goederen in het Kwartier van Peelland.

De meeste goederen der abdij werden door Gecommitteerden van den Raad van State achtereenvolgens verkocht in de jaren 1658, '59 en '64. De abdij zelf en hare *onder Helmond* gelegen hoeven en goederen werden krachtens akte van autorisatie der Staten-Generaal van 11 Jan. 1658 door Gecommitteerden van den Raad van State publiek verkocht in de maand October 1658. Alsdan toch werden door hen verkocht alle in Helmond staande huizen en het klooster van Binderen met broeken, beemden, tuinen, boomgaarden, grach-

¹⁾ Zie de zoeven aangehaalde *Afbeeldingen van Kerken*, enz. blz. 50 en *Taxandria*, jg. 27, blz. 244 e. v.

ten, singels en verdere ap- en de-pendentiën ¹⁾; voor drie vierde gedeelte werden deze goederen gekocht door Jhr. Johan Gans, heer van Bommenede, wonende te 's-Bosch, en voor één vierde gedeelte door Arnoud Lus, die in 1664 vermeld wordt als gewezen rentmeester in West-Vlaanderen en als woonachtig in 's Hage ²⁾; krachtens akte van autorisatie van den Raad van State van 8. April 1659 werden de goederen op 23 Oct. d. a. v. door Johannes Pieterse aan genoemde koopers overgedragen. ³⁾

Van de hoeve Klein Kemenade op Bijsterveld ⁴⁾ vernemen wij, dat zij (bij scheiding en deeling tusschen de twee koopers) in eigendom kwam van den heer Arnoud Lus, wiens zoon, de zeekapitein Abraham Lus, haar later verkocht aan den heer Frederik Caspar Engel en dat deze haar op 4 Jan. 1678 verkocht aan den toenmaligen Heer van Helmond Edmond van Cortenbach. ⁵⁾

De hoeve de Bottel te Deurne, de Hazeldonk en de Kerkhofsche hoeve te Vlierden en de hoeve Herpenbeek te Son waren in 1673 nog niet verkocht. Over dat jaar werd van de toen nog onverkochte goederen der voormalige Abdij door den rentmeester der Geestelijke Goederen in Peelland ontvangen eene som van ongeveer 2800 gl., terwijl zijne uitgaven bedroegen ongeveer 3800 gl., t. w. 3400 gl. aan pensioenen der verdreven zusters en ongeveer 400 gl. aan andere uitgaven. ⁶⁾

¹⁾ Wij vinden vermeld, dat verkocht werden o. a. het groote huis (ten jare 1670 in den hof staande), het huis der abdis, de brouwerij met inventaris en „de calcey“ (het plaveisel of bestraatsel); R. A., 's Bosch, *Archieven van Helmond*, n° 423.

²⁾ Volgens Schutjes, IV, blz. 136 bedroeg de koopsom 44000 gl.

³⁾ Of de hoevenaars onder hunne nieuwe heeren er beter aan toe waren dan vroeger onder de abdisen? Een paar jaren na bovenvermelden verkoop ging eene weduwe, die de hoeve Oud Kemenade in huur bezat, failliet. Doch toen een andere weduwe 30 à 50 jaren voordien (in oorlogstijd derhalve) op een der abdijhoeven in armoede geraakte, vernemen wij, dat zij met hare kinderen liefderijk door de toenmalige abdis in het convent werd opgenomen en verzorgd (Schutjes, IV, blz. 139).

⁴⁾ Deze hoeve was in 1650 groot 81 lopensen en 15 roeden.

⁵⁾ Prot. n° 275.

⁶⁾ Over 1716 had hij nog slechts 400 gl. + 150 gl. = 550 gl. aan pensioenen te betalen; over dat jaar bedroegen zijne ontvangsten 1896 gl. 19 st. en zijne uitgaven 1163 gl. 10 st. 2 penningen. Zijne ontvangsten over 1718

Na Jhr. Johan Gans, heer van Bommenede, werd diens zoon Jhr. Cornelis Gans, heer van Nuland, eigenaar der voormalige abdij; beiden lieten haar waarschijnlijk bewonen door eenen rentmeester. ¹⁾

Een merkwaardig voorval had plaats bij den bekenden inval der Franschen in 1672, toen de meesten der aanzienlijkste Protestanten in het Kwartier van Peelland uit vrees voor de Franschen de vlucht namen. Wellicht koos ook de toenmalige bewoner van Binderen het hazenpad. Hoe dit zij, van de vrees, welke er heerschte bij al wat niet Katholiek was, en van de groote onzekerheid en verwarring, welke alom ontstaan waren, werd door een der verjaagde kloosterzusters met name Eva Bernarda Monnicx gebruik gemaakt om de abdij wederom in bezit te nemen. De moedige religieuse wilde haar geliefde, oude abdij blijkbaar in haar vorigen staat herstellen. Opmerkelijk is, dat zij daarbij werd ter zijde gestaan door Ds. Cornelius Costius, alsdan predikant te Helmond, die immers ten haren voordeele eene attestatie gaf, waarom de eigenaar der abdij, de Heer van Nuland, genoemden predikant liet aanzeggen, dat deze zich niet meer met de zaak had te moeien. ²⁾ Wij weten niet, of de overige verjaagde kloosterzusters zich met hare voormelde medezuster ter abdij hebben samengevoegd, daar wij verder weinig over deze z.g. inname der abdij vernemen. Toen in 1681 Hendrik Herincx en Lucas de Haes, burgemeesters der stad resp. 1 Oct. 1671—1 Oct. '72 en 1 Oct. 1672—1 Oct. '73, van den Heer van Nuland eischten, dat hij de verpondingen over 1671—'73 betalen zou, beweerde deze, dat Joffr. Monnicx in die jaren Binderen in bezit gehad en de vruchten daarvan genoten had, terwijl Joffr. Monnicx opwierp, dat zij de goederen van den

waren 2023 gl. 10 st. 15 penningen en zijne uitgaven 971 gl. 9 st. 10 penningen (R. R. P.). Ontvangsten en uitgaven over 1795, zie Bijl. V.

¹⁾ Johannes Pieterse, de vroegere abdiwbewoner, ging wonen in een huis te Helmond op De Wiel, dat hij in Maart 1659 gekocht had.

²⁾ Door zijne hulpvaardigheid opzichts Joffr. Monnicx wilde Ds. Costius den Franschen waarschijnlijk in 't gevele komen; hij werd in die dagen beschuldigd, dat hij met de Franschen heulde.

Heer van Nuland had beschut, bewaard en aan hem overgeleverd en zodoende niet tot betaling gehouden was. Wij mogen hieruit besluiten, dat Joffr. Monnicx de abdij alsdan hoogstens een paar jaren heeft „ingenomen” gehad en dat zij daarna voor de tweede maal daaruit verdreven werd.¹⁾

Jhr. Cornelis Gans, Heer van Nuland, stierf 21 Sept. 1699. Na diens dood vestigde diens weduwe Johanna Maria Tromp (dochter van den beroemden Admiraal) zich metterwoon op de voormalige abdij. Deze stierf 7 Jan. 1717.²⁾ Uit hare nalatenschap kreeg Frederik Thomas Ivoy, generaal-majoor en commandeur van 's-Hertogenbosch, het goed van Binderen, die de voormalige abdij tot aan zijn dood schijnt bewoond te hebben.³⁾ Bij akte van 7 Mei 1726 werden de goederen van Binderen door de voogden der nagelaten onmondige kinderen van wijlen Federik Thomas Ivoy getransporteerd op de echtelieden Arnold van der Moelen en Aafje (Agatha) van der Saen, die den Huize Binderen metterwoon betrokken. In de transportakte werd het goed Binderen aldus omschreven: „Een schoone en welgeleegen hujsinge met de neerhujsinge, stallinge, koetshujs, oranjeriehujs, brouwhujs, hooven, graghten en vijvers met ap- en dependentie vandien, gen^t de abdijs van Binderen.” Navolgende hoeven als de abdij toebehoorende werden mede getransporteerd: de hoeve binnen de poort, bewoond en beploegd wordende door Jacob Berkers; de hoeve „Nieuw Kemenade”, bewoond en gebruikt wordend door Mathijs Swinkels; de hoeve „Oud Kemenade” bewoond en gebruikt door Bernard Dielissen; „de Bommeesche hoeve”, bewoond en gebruikt door de erfgenamen Wilbert Janssen van Baekel, en „de Pannehoeve”, bewoond en gebruikt door Wouter Hendrix. Verder werden ook nog

¹⁾ Het was misschien ten gevolge harer abdij-inneming, dat de Heeren in Den Haag 16 Nov. 1674 besloten haar pensioen voortaan in te houden.

²⁾ Een uittreksel van den inventaris harer nalatenschap, vermeldende hare roerende goederen op het Huis Binderen, komt voor in Sassen's *Protocollen der Helm. Notarissen*, N° 248 en in Sassen's *Tijdschrift* II, blz. 230 e. v.

³⁾ Hij stierf in 1719; na zijn dood werd Binderen waarschijnlijk (mede) bewoond door Anna Wernar, weduwe van Hendrik Blom. Zie Aug. Sassen *De Protocollen der Helmondsche Notarissen*, n° 265.

getransporteerd een veld „genaamd de Leembeemd”, groot 40 lopensen, gelegen onder Aarle-Rixtel en aan het Huis van Rixtel leenroerig, een „seeker moerassig velt” onder Bakel en eindelijk alle de abdij toebehoorende heidevelden onder Helmond.

Na den dood van Aafje van der Saen ¹⁾ huwde Arnold van der Moelen met Maria Wijnants Adriaansen van Woensel. Na den dood van haar man huwde deze in 1744 met Willem van Dijck, die daarna Binderen bewoonde. Krachtens akte van autorisatie van den Raad van Brabant van 20 Sept. 1753 werd Binderen door de voogden der onmondige kinderen van wijlen Arnold van der Moelen en diens tweede vrouw op 21 Mei en 4 Juni 1754 publiek op het stadhuis van Helmond verkocht. De koper was Paulus Hendrik Justus Ivoy (zoon van bovengenoemden Frederik Thomas), ontvan-ger van 's Lands gemeene middelen te Rotterdam, voor eene som van 11415 gl. ²⁾

Op 27 Aug. 1762 werd Binderen met bijgebouwen en hoeven met nog eenige vaste goederen, welke waarschijnlijk na 1754 waren aangekocht, door P. H. J. Ivoy verkocht aan den oud-schepen en raad der stad 's Hertogenbosch Diderik Huygens te St. Oedenrode voor eene som van 16000 gl. ³⁾ Een der conditiën was deze:

Aangezien de bloedvrienden der verkoopers het recht toekwam om de verkochte goederen binnen het jaar te mogen vernaderen en de koper voornemens was, den gang van de heerenhuizinge te vernieuwen, alsmede een nieuwe boeren-

¹⁾ Zij stierf te Helmond 21 Juli 1735, tot hare nagelaten goederen behoorde o a de helft van „het Convent van Bynderen met de stallinge, neerhuysinge, poorten, boomgaert, hoven binnen sijne gragten, mitsgaders plantagien op den cingel met de aleen buyten de poort”, welke helft getaxeed werd op 1200 gl.

²⁾ De verkoopakte spreekt van „een schoone en welgelegen heerenhuysinge, koetshuys, stallinge, tuinmans- en koetsierswoning enz., gelegen binnen de grachten” en van vijf bijbehoorende magnifieke hoeven en landerijen. Een kaart van Binderen uit dien tijd vindt men in Sassen's *Hist. en Topogr. Atlas van Helmond*. (Plaat 7).

³⁾ Diderik Huygens was van hetzelfde geslacht als de bekende Constantijn Huygens, heer van Zuylichem; zie Sassen's *Tydschrift*, III. blz. 164 e.v.

woning te timmeren, waartoe hij kappen en gebruiken zou de eikenboomen, staande buiten de lanen en dreven van Binderen, — zou de verkooper, indien de naderman bij vernadering der goederen den kooper wegens het kappen der boomen zou „beactionneeren” en zou weigeren de gedane „melioratiën” aan den kooper te voldoen, den kooper schadeloos stellen.

Toen Huygens nu in November 1762 den gang met het dak begon af te breken om hem niet meer op te bouwen en de eiken begon te kappen om deze te verkoopen, liet Ivoy hem door den vorster aanzeggen, dat hij een en ander had te staken. Ook zond hij een rekest aan den Raad en Leenhove van Brabant en de Landen van Overmaas, waarin hij bovendien zijn vrees uitsprak, dat Huygens met het sloopen van huizing en gebouwen en met het rooien van boomen zou blijven voortgaan. Gemelde Raad beval, dat beide partijen 13 Dec. d.a.v. zouden verschijnen voor hunne commissarissen „houdende middelerwijl alles in staete-surcheance.” De afloop van het proces bleef ons onbekend. Maar wel vernemen wij later, dat Diderik Huygens de huizinge of het gewezen klooster van Binderen afbrak en „destrueerde”, ¹⁾ dat een groot gedeelte der goederen, aan Binderen behorende, door zijne crediteuren „geëxecuteerd” werden ²⁾ en dat een gedeelte door hem vrijwillig verkocht werd, zoodat hij niets meer overhield dan een hoeve of boerenwoning (t.w. de oude hoeve binnen de poort der abdij) met eenige landerijen, een negende gedeelte uitmakende van hetgeen voordien aan Binderen behoorde. ³⁾ De man, die ook elders kloostergoederen gekocht

¹⁾ Op 21 Jan. 1765 worden de juffrouwen Isabella de Gijsselen en Margrita Johanna Huygens (zuster van Diderik) als eigenaressen van het z. g. Convent van Binderen vermeld. Een gezicht op het huis Binderen kort vóór zijn afbraak vindt men in Sassen's *Hist. en Topogr. Atlas*. (Plaat 10⁵).

²⁾ Drie hem behorende hoeven (Oud- en Nieuw-Kemenade en de Pannenhoeve) werden op 28 Juni 1764 verkocht door P. H. J. Ivoy uit kracht der „Letteren-Executoriaal”, door dezen 14 Jan. 1764 van den Raad en Leenhove van Brabant verworven.

³⁾ In 1782 was niets meer van de Abdijgebouwen over dan deze hoeve binnen de poort; in den voorgevel zag W. C. Ackersdijck Jr. destijds een steen, waarop stond „Anno XVcLIII”; zie *Tweede Proeve van Oudheid-Taal en Dichtkunde* (1782) blz. 217, 18.

had (te 's Bosch het klein Begijnhof en het Karthuizerklooster), ondervond blijkbaar de waarheid van het oude spreekwoord, dat kerkelijk goed ijzeren tanden heeft.

Door bovenstaande mededeelingen wordt de beteekenis van een lied, dat in dien tijd ontstond en dat wij als Bijlage VI zullen laten volgen, in een helder licht gesteld. Dit lied werd gevonden onder de nagelaten papieren van H. J. Beugels, die in 1851 als pastoor en deken van Helmond overleed. Jos. Habets publiceerde het in 1880 in *Publications de la Société Historique et Archéologique dans le Duché de Limbourg* Tome XVII, blz. 369—'72; het lied werd nog in 1880 in den omtrek van Helmond gehoord, zegt Habets; het handschrift dagteekende uit de 18e eeuw; het lied heeft echter niet betrekking op de lotgevallen der Abdij onmiddellijk na den verkoop van 1658, zooals Habets meende, doch op haar lotgevallen na den verkoop van 1762.

De hoeve en de landerijen, welke Diderik Huygens nog had overgehouden, werden later, t. w. op 26 Juni 1778, door hem verkocht aan Johan Abraham van der Voort, oud-gouverneur van Amboina, wonende eerst te 's Bosch, later te Oirschot.

Op 1 Dec. 1781 kwamen zij (door weder-opdracht van J. A. van der Voort) wederom in het bezit van Diderik Huygens, totdat zij op 11 Dec. 1792 „bij wijze van executie” van Landswege verkocht werden ¹⁾. Het goed Binderen, gestaan hebbende ten name van wijlen den Heer Diderik Huygens, stond alsdan ten name van Goord van Glabbeek en werd aldus omschreven: „Een huizinge, stal, schuur en hoven met de daarbij gelegen groes en teullanderijen, van ouds genaamd het Convent van Binderen, leggende rondom in zijne grachten”; ook de dreven behoorden tot den koop, alsmede verscheiden perceelen weiland. Het goed werd alsdan gekocht door Baron Johan Carel Gideon van der Bruggen,

¹⁾ De verkoop geschiedde om daaraan te verhalen 13 gl. 14 penningen, verschuldigd wegens een Koningsbede over het jaar 1790—'91.

Heer van Stiphout en Croij, voor 4392 gl. ¹⁾ Diens dochter Jkvr. Johanna Carolina Constantia Wilhelmina van der Brugghen, overleden 19 Maart 1873, vermaakte zoowel hare goederen van Binderen als die van Croij bij testament aan den Algemeenen Arme der Gemeente Stiphout. Nadat in 1921 bedoelde hoeve van Binderen was afgebrand, werd zij gekocht door den toenmaligen huurder Jan Kuipers, die haar weer opbouwde en wiens weduwe haar thans nog in eigendom bebouwt.

„Voor 25 jaren — zoo vertelde in 1880 een liefhebber van historie ²⁾ — vond een arbeider van Croij een gouden ring met wapen in een der grachten; en een heiligenbeeldje is nog in wezen, wat vroeger bij het bebouwen van den akker, waar eertijds de abdij stond, gevonden is.”

Ter herinnering aan het voormalige adelstift ziet men ter plaatse thans nog een steenen paal eener ingangspoort. De sierlijke, zware, uit de hand gesmeden ijzeren poort, welke thans hangt in de portiek des huizes genaamd „Het Klein Hof” te Lieshout, moet van de Abdij-Binderen afkomstig zijn. ³⁾

Voor eenige jaren werd het denkbeeld geopperd, om op de plaats der vroegere Lieve-Vrouwe-Abdij een eenvoudig gedenkteken te plaatsen in den vorm van een kapelletje. Mochte dit denkbeeld dit jaar 1931, nu het juist 700 jaren geleden is, dat de Abdij gesticht werd, eens werkelijkheid

¹⁾ Bovenstaande bijzonderheden over den verkoop op 11 Dec. 1792 vonden wij in het Archief van het Kasteel van Croij.

²⁾ Die in den eersten jaargang van den Helmondschen Courant *Nieuws van de Week* eenige schetsen over Helmond schreef.

³⁾ In het midden van den boog boven de poort zit een arduinen sluitsteen met het jaartal 1474, terwijl de bel, die aan den binnenkant hangt, het opschrift heeft: „Johan Gans 1641.” De poort schijnt in het begin der vorige eeuw naar bedoeld huis te Lieshout overgebracht te zijn, tengevolge van een kaartspel tusschen den bewoner van dat huis met name Johannes Jacobus Ribbius en diens vriend Baron Johan Karel Gideon van der Brugghen, Heer van Croij. Deze laatste zette zijn geheele bezitting Binderen op het spel en verloor. Ribbius stelde zich echter tevreden met het afstaan der ijzeren poort van Binderen. Zie *De Zuidwillemsvaart* 12 Juli 1919, Tweede Blad.

worden! Waar eertijds bij dag en nacht het liturgisch koor-gezag der adellijke Jonkvrouwen ruischte en waar thans nog slechts te hooren is het ruischen van het ranke riet der grachten of van het golvend graan der akkers, daar zou dan ten minste van tijd tot tijd misschien nog eens een devoot „Wees gegroet” gepreveld worden ter eere van . . . de Lieve Vrouwe van Binderen.

BIJLAGEN.

I.

Oorkonden betreffende de Stichting en Incorporatie der Abdij.

Het handschrift, afkomstig van Johannes van Grevenbroek, Heer van Mierlo, thans berustend bij Dr. P. J. M. van Gils (zie blz. 104, noot 5) is een cartularium der heerlijkheid Mierlo. Het bevat 131 beschreven folio's, waarvan er drie, nl. f° 117—119, ontbreken (uitgesneden). Onder het opschrift „Bynderen prope Helmont” behelzen de folio's 120 en 121 afschriften van zeven oorkonden, welke in chronologische orde hier volgen.

1°. 1238 September 4. Hertog Hendrik II van Brabant oorkondt, dat hij aan zijn zuster de exkeizerin Maria heeft toegestaan om ter plaatse Binderen in haar allodium een Cisterciënser vrouwenklooster te bouwen en dat hij de daarin te plaatsen kloosterlingen en de plaats zelf met al haar bijhoorigheden onder zijne bescherming neemt ¹⁾).

H., Dei gratia Dux Lotharingie et Brabantie, universis presentes litteras inspecturis salutem in Domino sempiternam. Notum sit omnibus tam presentibus quam futuris, quod Nos, cupientes cultum religionis in terris Nobis subjectis ampliari, sorori Nostre Domine M., quondam Romanorum Imperatrici, concessimus, ut in terra Nostra in loco, qui dicitur Bynderen in allodio suo claustrum monialium Cisterciensis Ordinis edificet, ipsas moniales, que pro tempore ibi fuerint locande, et ipsum locum cum omnibus appertinentiis suis sub Nostra protectione suscipientes. Datum anno Domini MCCXXXVIII proximo Sabbatho ante Nativitatem Beate Virginis.

¹⁾ Waarschijnlijk werd met de stichting des kloosters begonnen in 1231 en was het gebouw in 1238 genoegzaam gereed om betrokken te worden.

ADVERTENTIE-BIJVOEGSEL VAN „BOSSCHE BIJDRAGEN”

BOUWSTOFFEN VOOR DE GESCHIEDENIS
VAN HET BISDOM 'S-HERTOGENBOSCH

DL. XI. AFLEV. I. OCTOBER 1931

Boekhandel W. BERGMANS, Tilburg.

Beste adres voor zuivere, harsvrije

WIEROOK.

Deze voldoet geheel aan de voorschriften van het Caeremon.
Episcop., waarin verlangd wordt, dat bij de vermenging
de wierook in hoeveelheid verre de andere bestanddeelen
overtreffe. :—:

Prijs f 1.30 — f 1.60 — f 1.80 per pond.

PITTEN GUILLON voor Godslampen f 1.75.

MEDAILLES H. Familie (koperen) 20 ct. — f 17.50 per 100.

” ” ” (aluminium) 8 ct. — f 7.00 per 100.

” Congregatie O. L. Vr., 12¹/₂ ct. — f 10 per 100.

DIPLOMA'S H. Familie en Congregatie vanaf 20 ct.

Uitgaven van G. MOSMANS & ZOON, 's-Hertogenbosch
Uitgever van den H. Stoel

Bij alle boekhandelaren verkrijgbaar:

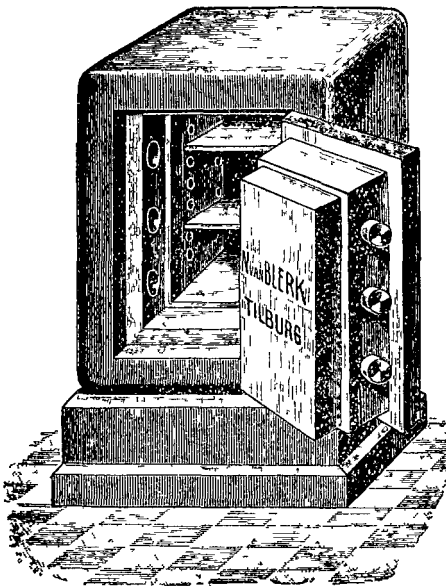
NAZARETH. Conferentiën vooral voor Directeuren van H Familie, door A. VERGNES C. SS. R., 2 deelen ingenaaid f 6.—. In 2 banden f 8.—.

HET GEBED EN HET GEESTELIJK LEVEN volgens de H Schrift en de Klooster-traditie, naar het Fransch van DOMNA CECILIA BRUIJÈRE, door C. Louwerse Obl. O. S. B. Nieuwe uitgave, ingenaaid f 2.75; gebonden in linnen band f 3.50.

HET RIJK GODS. Gedachten voor het Katholiek Gebedsleven, door DR N. GIHR. Ingenaaid f 2.50; in linnen band f 3.25.

HET INWENDIG LEVEN of de ziel van het Apostolaat, door DOM. J. B. CHAUTARD, Abt van Sept Fons, vertaling van H MOSMANS C. SS. R. In linnen band f 1.50.

HET H. HART VAN JEZUS, beschouwd in de Katholieke overlevering, door DR G. KANTERS, Priester van het H. Hart. I. Verklaring van de Litanie van het H. Hart. II. Verlangens en Beloften van het H. Hart. III. De Godsvrucht tot het H. Hart in de vroegere Staten der Nederlanden. Elk deel vormt een afzonderlijk geheel. Prijs f 1.25 per deel.

VAN BLERK'S
TABERNAKELKASTEN

VAN BLERK'S
OFFERBUSSEN

VAN BLERK'S
KLUISDEUREN

VAN BLERK'S
BRANDKASTEN

„De beste waarborg”

Zonder eenige verplichting
persoonlijk te ontbieden

VAN BLERK'S
Brandkastenfabriek

Tilburg, Tel. Int. 374

Ferdinand G. J. van den Gererbeemt

Fabrikant van Kerkhaarsen,

Hoffveranciers van
2 H Paus Benedictus XV

Witte Was, Wierook, Godslamp-olie, enz.

's-Hertogenbosch,

Hinthamereinde 53

B. ZWAANS

TILBURGSCH E

Steenkolenhandel

TEL. 216.

Piusstraat 89, Tilburg

M. v. Bokhoven & Jonkers

's-HERTOGENBOSCH

BEELDHOUWERS

ATELIER VOOR

DECORATIEVE SCHILDERKUNST

H. VERBUNT VAN DIJK

Gasthuisstr. 64

TILBURG

Kerkelijke Kunst

Gegarandeerd Zuivere Miswijnen

Alle Kerkbenoodigdheden

Kloosterstoffen

LENTJES & DROSSAERTS

'S-HERTOGENBOSCH

EFFECTEN, COUPONS, DEPOSITO'S enz.

Belásten zich speciaal met het plaatsen en verhandelen van leeningen ten laste van Provinciën, Gemeenten, Waterschappen, R. K. Kerken, Kloosters en Instellingen op de meest voordeelige voorwaarden. :-:

Fabriek van Machinale Houtbewerking „De Mark”

JACQ. van GROENENDAEL

BREDA

Alle Timmerwerken

Speciaal in eikenhouten Kerkbanken,
Kerkstoelen, Schoolbanken enz.

vacant

H. FUNNEKOTTER

❖ ❖ ROTTERDAM ❖ ❖

WEDEROM VERKRIJGBAAR:

de bekende Loopers „Super aspidem”

op 70 en 90 c/m. breedte.

Smyrna-loopers en Tapijten

in elke gewenschte afmeting, naar speciale ontwerpen.

BILLIJKE PRIJZEN.

SPECIAAL ADRES voor

PRIESTERKLEEDING

Arnold Vielen - Marktstraat - Veghel

Vacant

Oude en Nieuwe Boekhandel
UITGEVERIJ
N.V. v./h. DEKKER & v. d. VEGT en
J. W. v. LEEUWEN
Oranjesingel 4, NIJMEGEN
Oude Gracht, UTRECHT
Verzendt op aanvraag gratis
Catalogen.
Koopt oude Boeken.

Gebr. WEHMEIJER, 's-Hertogenbosch

Liturgische Paramentiek

Zijden Kazuivels (zonder katoen) 30-33 gulden
Kazuivelstoffen, franjes enz. voor Vereenigingen
tegen en-gros prijzen

Boekhandel W. BERGMANS, Tilburg.

Mgr Dr TH. GOOSSENS

Het Arme Brabant

Prijs f 0.70

Het Keerpunt van Brabant, 1 Maart 1796

Prijs f 0.70

ATELIER VOOR KERKELIJKE KUNST

OPGERICHT 1872

H. VAN DER GELD & ZOON

'S-HERTOGENBOSCH

□ BEELDHOUWWERKEN □

KERKMEUBELN IN HOUT EN STEEN

□ IN VERSCHILLENDE STIJLEN □

POLYCHROMIE

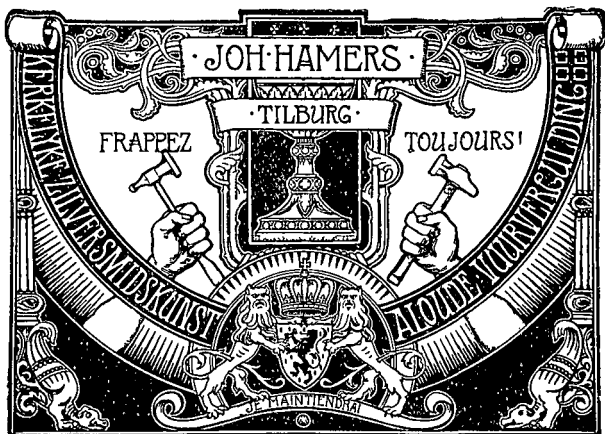
□ □ □

KRUISWEGEN

OOK IN GIPS

⊠ Eenige werkplaats te Tilburg ⊠

Langestraat 51

Langestraat 51

Groote voorraad in alle metalen Kerkwerken

⊠ 1e Klas werk aan voordeelige prijzen ⊠

Vacant

Firma J. H. de Leeuw
's-HERTOGENBOSCH

Groothandel in Koloniale waren
Koffie = Thee

Telefoon 497 en 1146

J. A. VERBUNT

WIJNHANDEL OPGERICHT 1848

TILBURG

INTERESSÉ DE LA MAISON

SCHRODÈR & DE CONSTANS

BORDEAUX

SPÉCIALITÉ VINS FINS ET

VINS CACHET DU CHÂTEAU ET

ÉTAMPÉ

PROPRIÉTAIRE DE LA RÉCOLTE ENTIÈRE 1928 ET
1929 DU **DOMAINE MOULIN DE SOUBEYRAN**

BOSSCHE BIJDAGEN

**BOUWSTOFFEN VOOR DE GESCHIEDENIS
VAN HET BISDOM 'S-HERTOGENBOSCH**

**ONDER REDACTIE VAN FERD. FRANSSSEN
A. FRENKEN EN DR TH. GOOSSENS**

**DEEL XI
AFLEVERING 2**

ST MICHIELS-GESTEL — MAART — 1932

INHOUD:

De Abdij van Binderen onder Helmond, door A. M. Frenken, pr. (<i>vervolg</i>)	blz. 129
Benoeming van Mgr. Zwijsen tot bisschop, door J. Kleijntjens, S. J.	blz. 149
Het Apostolisch-Vicariaat van Ravenstein en Megen door J. Kleijntjens, S. J.	blz. 152
Het Augustinessen-Klooster te Zoeterbeek, door A. M. Frenken, pr. (<i>Wordt in de volgende aflevering voortgezet.</i>)	blz. 174

VOORWAARDEN:

De „**Bossche Bijdragen**” verschijnen minstens éénmaal en hoogstens driemaal in het jaar op niet vast bepaalde tijden.

Drie afleveringen vormen één deel.

De prijs van één deel bedraagt fr. p. post *f* 5.—.

Telkens bij het verschijnen van een derde aflevering zal over het bedrag van drie afleveringen worden beschikt.

De intekening staat open bij de Administratie te Tilburg, Bosscheweg 95, en bij den Boekhandel.

Brieven, boeken of bijdragen voor dit tijdschrift te adresseeren aan den Redactie-Secretaris, Dr Th. GOOSSENS, Tilburg, Postchèque en Giro 50174.

Drie oorkonden ontleende de auteur van het cartularium aan een register der abdij van Villers blijkens zijn aanteeke-ning: „Extractum ex magno registro litterarum abbatie Villariensis, ubi folio CXIII^{vo} continentur he tres littere, que concernunt fundationem monasterii Bynderensis juxta Helle- mont et incorporationem ejusdem per Ordinem Cisterciensem”. Twee daarvan, welke daar voorkwamen onder den titel „De Fundatione monasterii Bynderensis”, volgen nu.

2°. 1240 October 19.

Robertus, Bisschop van Luik, hecht zijn goedkeuring aan het voornemen der ex-keizerin om in de door haar op Binderen gestichte congregatie van vrouwen en maagden, levende volgens de Cistercienser orde, deze orde te doen invoeren.

Robertus, Dei gratia Leodiensis Episcopus, universis presen-tes litteras inspecturis, salutem in Domino. Cum illustris mu-lier M., quondam Imperatrix, ut in loco qui dicitur Bindre infra parochiam de Helmont Cisterciensem Ordinem intro-ducatur, congregationem quandam mulierum ac virginum juxta eundem ordinem degentium adduxerit, vobis volumus esse notum, quod Nobis beneplacitum est et acceptum, ut ibi juxta statuta ejusdem Ordinis et ejus tute privilegiis in dicto loco sibi perpetuam mansionem et habitaculum faciant et vi-tam ducant salutarem, quando ipsas incorporari contigerit Ordini supradicto. Datum Malonie anno Domini MCC qua-dragesimo, mense Octobri in crastino beati Luce.

3°. 1240 October 21. Het Kapittel van St. Lambertus te Luik hecht zijn goedkeuring aan bovenomschreven voornemen der ex-keizerin. Daar de inhoud dezer oorkonde in dezelfde bewoordingen vervat is als de voorafgaande, geven wij alleen den aanhef en de dateeringsclausule.

J., dei gratia Prepositus, J. Decanus, Archidiaconus totum-que beati Lamberti in Leodio Capitulum universis presentes litteras inspecturis salutem in Domino. Cum illustris mulier M., quondam Imperatrix, ut

Datum Leodii anno Domini MCCXL, mense Octobri, Dominica ante festum beati Severini.

4°. 1244 Januari 29. De ex-keizerin oorkondt, dat zij haar allodium te Someren, t. w. twee curtes (aanzienlijke hofsteden) met haar goederen op Binderen en het vruchtgebruik harer tienden in Arendonk en Tongelre ge-schonken heeft aan het Cistercienserklooster te Binderen en dat de klooster-lingen zullen zorgen, dat in een kapel te Vlierden de Goddelijke Officiën zullen gevierd worden, gelijk tot nu toe gebruikelijk is geweest.

Maria, quondam Imperatrix, universis tam presentibus quam futuris, quos presens scriptum contingit auscultari, salutem ac

scire veritatem. Notum fieri volumus omnibus, quod Nos allodium nostrum in Somer, duos curtes ¹⁾ scilicet, cum bonis in Bynderen, ad Nos pertinentibus, cum omni et eodem jure, quo Nos contingunt, usumfructum etiam decimarum in Arendonck et Tonghere ad Nos pertinentium, clauastro Ordinis Cisterciensis edificando in Bendenen, quod appellatum est Imperatricis Locus ²⁾, contulimus et ipse claustrales procurabunt, quod in capella de Vlierden, sicut hactenus fuit consuetudo, Divina Officia celebrentur. ³⁾ In hujus facti testimonium presens scriptum anno Domini MCC quadragesimo tertio feria sexta ante Purificationem beate Virginis sigilli nostri munimine fecimus roborari. ⁴⁾

5° 1246 De ex-keizerin oorkondt, dat zij aan haar nieuwe stichting op Binderen geschonken heeft den grond, waarop het klooster gelegen is, met de daarbij behorende bezittingen, welke zij van Hendrik Bendorp van Kemenade gekocht heeft voorts twee landgoederen te Someren met bijhorige huizen, akkers, weiden enz , het landgoed de Bottel met huizen, akkers, weiden enz , alsook een moeras en bosch nabij het klooster

Ego Maria, Romanorum quondam Imperatrix, votum facio universis presentes litteras inspecturis, quod ego pro remedio anime mee et antecessorum meorum et specialiter pro anima Domini Wilhelmi Illustris Comitis Hollandie, quondam mariti mei, contuli novelle plantationi, que dicitur Locus Imperatricis, Cisterciensis Ordinis, quam fundavi prope Helmont, fundum, in quo sita est ipsa domus, cum appertinentiis suis et possessionibus, que fuerunt quondam Henrici Bendorp de Caminata ⁵⁾, quas propriis sumptibus acquisivi; duo etiam predia apud Somere cum domibus et agris, pratis et similibus ad ea pertinentibus; predium etiam de Bothele cum domibus, agris, pratis et similibus; paludem etiam et nemus juxta dictum monasterium inter flumen, quod dicitur Aa, et molendium de Schepstal ⁶⁾, in eleemosinam libere et absolute perpetue

¹⁾ Het hs heeft *curtus*

²⁾ Hieruit blijkt, dat het klooster alstoen nog niet geheel voltooid was

³⁾ Wichmans t a p zegt, dat door de ex-keizerin het patronaatsrecht over eene Lieve-Vrouwe-kapel te Vlierden werd opgedragen aan de abdij van Binderen

⁴⁾ De stijl van deze en volgende oorkonde komt goed overeen met die van de oorkonde der ex-keizerin van 31 Jan 1244, zie Sassen's *Tydschrift* I, blz 16, 58

⁵⁾ Henrick Bendorp van Camenayen, die geweest is een particulier persoon onder Helmond geseten, zie A Frenken, *Helmond in het Verleden* I, 46, het hs heeft Henrici Bendop de Cummata (of Cuminata)

⁶⁾ Een watermolen op de Bakelsche Aa t moeras en t bosch waren dus waarschijnlijk gelegen achter de tegenwoordige hoeve „de Busch”, waar

possidendam, nullo mihi vel successoribus meis in omnibus supradictis jure reservato. Ut autem hec omnia perpetue rata maneant et inconvulsa, presentem chartam sigillo meo roboratam dicte domui contuli penes se servandam. Datum anno Domini MCC quadragésimo sexto

Nu volgt de derde oorkonde, welke de auteur van het cartularium ontleende aan het vermeld register der abdij van Villers en welke daarin voorkwam onder den titel „De Incorporatione de Bynderen”

6° 1246 Augustus 17 De ex-keizerin verzoekt aan den Abt en het Kapittel der Cisterciensers haar nieuwe stichting te willen incorporeeren ¹⁾

Reverendo Patri ac Domino in Christo carissimo Abbati Cisterciensi totoque Capitulo Generali ejusdem Ordinis M, Dei gratia quondam Imperatrix Romanorum, soror Illustri[s] viri Domini Ducis Brabantie, salutem et paratum in omnibus sue possibilitatis obsequium Cum Domino inspirante ²⁾ novellam plantationem Ordinis Cisterciensis edificare cepimus pro salute anime Illustri[s] viri Domini Ottonis mariti nostri, quondam Imperatoris Romanorum, et ob remissionem nostrorum peccaminum, ut ibidem virgines Deo dicat ³⁾ suo famulatu sequantur Agnum quocumque ierit, et cum Ordinem Vestram prerogativa dilexione ceteris omnibus dilexerimus, rogamus Paternitatem Vestram attentius omni quo possumus affectu, quatenus intuitu divine pietatis predictam plantationem Ordini Vestro incorporetis et incorporare velitis, cum nullam prolem, cui nostra post nostrum discessum relinquere possumus, habeamus et Nos ob hoc Vobis ad perpetuas teneamur gratiarum actiones Datum in Octavis beati Laurentii anno Domini MCCXLVI

Ex originalibus pendet sigillum cum cera virginea integrum cum cauda duplici.

het ook nu nog zeer moerassig is Merkw aardig, dat het een moeras nabij Bunderen was waaruit de ex-keizerin volgens het bekend verhaal van Wichmans, van den dood gered werd

¹⁾ Waarschijnlijk was het klooster eerst in 1246 zoover afgebouwd, dat er het kloosterslot kon ingevoerd worden en de incorporatie kon plaats hebben

²⁾ Zoo deze woorden al niet doelen op de wonderbare wording der abdij, hebben ze toch waarschijnlijk aanleiding gegeven tot het ontstaan van het miraculeus verhaal daarover

³⁾ Hs dicare

7° 1259 Augustus 16 De ex-keizerin, ziek zijnde, smeekt haren bloedverwant Hertog Hendrik III van Brabant, een vader en verdediger te willen zijn van haar klooster, dat zij als t ware boven alles ter wereld liefheeft, en om te zorgen, dat de legaten, welke zij daaraan vermaakt heeft, na haren dood rustig door de abdis en nonnen zullen bezeten worden en dat haar testament zal uitgevoerd worden

Nobili et magnifico Domino Henrico, Dei gratia Duci Lotharingie et Brabantie, consanguineo suo charissimo, Maria, quondam Romanorum Imperatrix, salutem et erga decumbentem caritatis visceribus habundare. Quum, Domine carissime, ad Vestram voluntatem me, sicut decebat, paratam habuisti et invenisti, Nobilitatem Vestram flexis genibus et fuis lachrimis exoro, quatenus memor fidelitatis mee, quam ad Vos habui, claustrum mei, quod quasi super omnia que in mundo sunt diligo, specialis pater et defensor esse velis, illud efficaciter promovendo et ab invasoribus defendendo; illa etiam, que legavi eidem, secundum quod in litteris meis patentibus super hoc confectis continetur plenius, si me viam carnis universe nunc ingredi contingat, Abbatissam et moniales, si Vos super hoc requisierint, habere pacifice demandetis; testamentum quoque meum ¹⁾, Nobilitati Vestre commissum et Vobiscum viris religiosis, sicut in litteris super hoc similiter confectis continetur plenius, intuitu pietatis divine et propter anime mee salutem servari et executioni demandari Vestra Dominatio procurare et precipere dignetur, ut Ille, qui per suam mortem nos redemit, Vobis hoc compensare dignetur Datum anno Domini millesimo ducentesimo quinquagesimo nono in crastino Assumptionis beate Marie Virginis.

II.

Het hierboven sub I aangehaalde cartularium behelst op f° 3 en 4^r de afschriften van twee oorkonden aangaande het recht der Abdij van Binderen op zekere tienden onder het dorp Mierlo

1256 September 6 Henricus, Elect-Bisschop van Luik, keurt goed en bevestigt de collatie, waarbij wijlen Hendrik van Rode, ridder, Heer van Mierlo, met goedvinden van den pastoor van Mierlo novale tienden onder dat dorp geschonken heeft aan de abdis en het convent van Binderen

Hⁱ, Dei gratia Leodiensis Electus, universis presentes lit-

¹⁾ Een codicil der ex-keizerin dagteekent van 9 Maart 1260, zie Butkens, *Trophees du Duche de Brabant I, Preuves du Livre IV, 76*

teras visuris salutem in Domino. Cum bone memorie quondam Hendricus de Rode, miles, Dominus de Mierle, decimam novalium ejusdem ville Abbatisse et conventui de Loco Imperatricis legavit et contulit, investito predictae ville consentiente, sicut in litteris super hoc confectis plenius continetur, supplicarunt Nobis Abbatisa et conventus predictae, ut collationem hujusmodi approbare vellemus. Nos igitur, ipsarum precibus inclinati, dictam collationem approbamus et eam auctoritate Nostra confirmamus. Datum anno Domini millesimo ducentesimo quinquagesimo sexto, feria quarta ante Nativitatem beate Marie Virginis. ¹⁾

De hierop volgende oorkonde van 7 November 1263 bevat de uitspraak van Reinier, scholaster van Tongeren, in een geschil tusschen den pastoor van Mierlo en de Abdij van Binderen aangaande zekere novaal- en smal-tienden van eenige huizen te Mierlo. Deze oorkonde is uitgegeven in Sassen's *Volksalmanak*, 1891, blz. 458, '59 ²⁾.

III.

Cedule van 20 Jan. 1420, waarop het Convent van Binderen de hoeve Klein Kemenade of Bijsterveld verpacht (Prot. N° 215, f° 170 e. v. ³⁾):

Vrouwe Hillegunt van Erpe, Abdisse, ende 't ghemeyne Convent des cloesters van Bynderen hebben verpacht Arnt, geheiten Ayen Hermans natuerlic soen van Eyndhouts, hoer cleyne hoeve ende goet, geheiten Bystervelt, met allen alsulken toebehoerten der hoeve ende des goets voirschr., gelyc die voer-laten die hoeve ende 't goet voirschr. getoelt ende

¹⁾ Volgens Jhr. Mr. A. F. O. van Sasse v. Ysselst (*Afbeeldingen van Kerken, Kasteelen en andere Gebouwen in Oostelijk Noordbrabant*, 2e stuk, blz. 59) legateerde Hendrik van Rode, Heer van Mierlo, in 1256 de novale tienden en het patronaatrecht der kerk van Mierlo aan de abdij van Binderen; waarschijnlijk een onjuistheid.

²⁾ Het oorspronkelijk stuk berust in de abdij van Tongerlo. Het daaraan hangend zegel van Binderen, ofschoon niet hetzelfde als staat afgebeeld hiervoren bij blz. 102, heeft toch ongeveer hetzelfde wapen; 't is echter zoo beschadigd en onduidelijk, dat men alleen de hoofdlijnen van het Lieve-Vrouwebeeld kan zien (mededeeling van Dr. A. Erens, O. Praem. te Tongerlo).

³⁾ Zie hiervoren blz. 112, waar wij de cedule bij abus op 't jaar 1419 stelden.

gehauden hebben ende in manieren, toebehoerten ende voerwerden hiernaer verclaert, ende oic met alsulcken lande ende desselfs lands toebehoerten van graven ende kanten als voirtijts Arnts Creppen plach te wesen, gelegen bij den Cloesterrijnde van Bynderen, alsoe die hoeve ende 't goet metten toebehoerten voirschr. sesse jaer lanc ende die vijf jaer ¹⁾ te beghinnen tot Pinxten in den jaer Onss Heren als men scriven sal duesent vierhondert ende XX ²⁾ ende Creppen-lant mit sijnre toebehoerten voirschr. soeven jaer lanc ende die te beghinnen tot Pinxten naestcomende nae datum des briefs, van Arnt, geheiten Ayen voirschr., te hebben, te besetten ende te toelen te laetsrecht, gelike goede laten boven ende beneden geseten sculdich ende gewoonlec zijn te toelen hoer hoeven ende goede, die zij te pacht hebben. Ende in manieren hiernaer gescreven.

Item so sal Art, geheiten Ayen, alle jaer van de sesse jaeren voirschr. sculdich sijn te betalen op Onser Vrouwe Lichtmisse der Vrouwe der Abdysen ende Convent voirschr. van den goede ende hoeve voirschr. XIII mudden rogs ende VI mud gersten, cusbaer ³⁾ corens, gelyc opten goede wassen sal, met vlegelen ende wannen wael bereijt, der maten van Helmont ende metten lopen des cloesters te leveren ende twee lopen raepsaets met enen nuwen zac ende twee pont wasse met eenre zeynde van vier ganzen, sesse hoenren, acht maten boteren ende vier mauerren eyeren. Ende op dat yerste jaer sal hi die halve schaer hebben ende daer sal hi den alingen pacht af betalen. Ende op 't lest jaer sal hi 't goet voirschr. wael bezeyen ende missen als gewoonlec is ende dair die halve schaer af vueren sonder pacht daerof te gheven. Ende Aye sal dat stroe van sijnre toelinge, die hi toelen sal in den jaer alsoe hi op 't goet comen sal, altemael op 't goet voirschr. brengen. Voertaen so sal Aye alle jaer op 't goet voirschr. brengen 't gras van twee buentre beemts sonder der Abdisse ende 't Convente cost. Item so sullen alle vier-vueteghe beesten, die Aye opten goede voirschr. ende in sijnre huysingen daerbij gelegen vueden ende hauden sal, ende alle ymen ⁴⁾, teynden dat se hem wederse[e]t sullen wesen, d'een helft daerof der Abdisse ende Convent toebehoren ende d'ander helft Ayen ende hi en sal en gheen helften veranderen noch

¹⁾ Eerst stond geschreven *sesse jaer*.

²⁾ Eerst was het jaar 1419 hier vermeld.

³⁾ Zuiver, in goeden staat verkeerend.

⁴⁾ Bijenkorven.

vercopen, daer en sal yemant van der Vrouwe der Abdisse wege bij wesen.

Item XII zeylperden ¹⁾ — sonder argelist! — sal Aye des zomers mogen driven ende beweyden op dat Kemaetsche broec, gelijk des laets perden van Kemenaden.

Item so sal Aye alle jaer van den ses jaren voirschr. leveren op sinen cost tyen voederen torfs der Vrouwe ende den cloester. Item so sal Aye alle jaer sinen tijt duerende sculdich zijn te gelden al den grontcijs, die men uijt den goede ende uyt Creppen-lant sculdich is te gelden sonder der Vrouwe ende des convents coste ende schade. Item so sal Aye sculdich sijn die huysinge van den goet in goeden gereke te houden van dake ende van wenden; ende so wes men aen der huysinge tymmeren sal, daertoe sal die Vrouwe hout ende yser toe gheven ende die wercluden lonen ende Aye sal se vueden. Ende Aye sal graven, luken ende cheuten ²⁾ ende andere zaken, die boven niet vercleert en zijn, doen ende maken, gelijk een goet laet sculdich is te doen. Ende hi en sal en gheen elsen hout op Creppen-lant of op dat goet voirschr. houwen noch ander rijsse, et en zij hem yerst van der Vrouwe wegen gewijst, mer gehoede wilgen sal hi mogen choten ter goeder tijt altois. Item so sal Aye alle jaer van den zoeven jaeren voirschr. sculdich zijn te betalen der Vrouwe voirschr. van Creppen-lande vijftien lopen roggen ende vijftien lopen gersten ende derdehalf mudde haveren der mate voirschr. ende op dat leste jaer, als hi van den goede varen sal, so sal hi dat Creppen-lant wael missen ende bezeien ende sal nummermeer dan die halve schaer van den lande voirschr. met hem vueren ende daerof en sal hi en ghene pacht gheven, mer die Vrouwe sal d'ander helft van den schaer voirschr. voer den pacht behouden. Item so sal Aye alle jaer, also lange die termijn van den goede voirschr. duren sal, sculdich zijn te betalen op Onser Vrouwe-misse voirschr. der Aelmoesen-Vrouwe des cloesters voirschr. soeven mudden corens, half rog ende half gerste der mate voirschr., ende enen gulden van drie lichten schilden ende den cijs van den lande, totter almoessen behorende, gelden. Item Aye sal dienen met sinen wagen ende beesten der Vrouwe der Abdissen ende den

¹⁾ Eerst stond geschreven: „Item alle alsulcken perden als Aye bewynteren mach oerst goede voirschr.“. Zeelpaarden zijn paarden, die (doorgaans) nog aan 't zeel staan, nog te jong om te werken.

²⁾ *Cheuten* of *choten* (ook *coten*) beteekent hakken of graven. Vgl. Mndl. Wdb. III, 1991.

Joffrouwen van den Convent als gewoonlic is van den laten voer geweest ende gelijc een goet laet sculdich is te doen. Item so sal Aye alle jaer die haghe meyen voer Sunte Jansmisse, om die naeschaer der Vrouwen daerof te hebben, of binnen acht dagen na Sunte Jansmisse die hage te meyen. Item so sal Aye sijn lant mogen toelen metten beesten opten goede wesende ende sijn profijt ende orber metten scharen doen; ende want hi die scharen opten goede brengen sal van sinen lande, so sal hi sijn landen missen gelijc den anderen landen van den goede.

Ende hiervoor hebben Willem Emants ende Willem van Eyndhouts geloeft gesamerhand ende elc van hen voir al op hen ende op al hore goet, Heer Janne Wouters priester tot behoefte etc., dat Art Aye voirschr. alle voirschr. saken vaste ende stede houden sal ende volvueren in der mate voer verclaert. Getugen Art Celen ende Jan Snoex XX Januarii anno [MCCCC]XX.

Item Art Ayen voirschr. heeft overgegeven ende opgedragen Willem ende Willemmen voirschr. alle sijn have ende alle sijn erve. Datum et scabini ut supra.

IV.

Abdissen en Religieuzen van Binderen.

Abdissen zijn geweest:

A(leydis?), 1249 ¹⁾.

Heylwygis, 1329 ²⁾.

Catharina van Mierlo, 1389 ³⁾.

Hillegund van Erp, 1420 ⁴⁾.

Elisabeth van der Aa, 1425 ⁵⁾.

Hildegundis van Dinter, 1444—'48 ⁶⁾.

Geertruid de Roover, 1471 ⁷⁾.

Hadewich van Eyck, 1481—'90; op 16 Maart 1491 is zij

¹⁾ Welvaarts *Gesch. der Vrijheid Arendonk*, blz. 18.

²⁾ Krom en Sassen *Oorkonden betreffende Helmond*, blz. 23.

³⁾ Schutjes IV, blz. 136.

⁴⁾ Prot. N. 215 f° 170.

⁵⁾ Krom en Sassen a. w., blz. 128.

⁶⁾ *Taxandria* jg. 34, blz. 261; Schutjes IV, blz. 136.

⁷⁾ *Taxandria* jg. 36, blz. 99, 100.

niet meer abdis, wordt echter in 1493 als zoodanig weder vermeld ¹⁾).

Philippe die Buc, waarschijnlijk in 1494 ²⁾).

Elisabeth van Doerne, 1495—1529 ³⁾).

Agnes van Ameroy, 1530 en omstreeks 1533 ⁴⁾).

Philippina de Bie (mogelijk Magdalena de Muysen, die volgt), omstreeks 1533 van de abdij 's-Hertogendaal bij Leuven overgeplaatst naar Binderen ter reformatie der abdij, werd alsdan tot abdis gekozen en stierf in 1540 ⁵⁾).

Magdalena de Muysen (mogelijk Philippina de Bie) omstreeks 1533 van 's-Hertogendaal overgeplaatst naar Binderen en in 1540 door den Abt van Villers, na bekomen verlof van de landvoogdes Maria van Hongarije, zonder dat een kiezing plaats had, tot abdis aangesteld ⁶⁾).

Cathelijnn Bruffa(e)rts ⁶⁾, van 's-Hertogendaal overgeplaatst naar Binderen, geprofest omstreeks 1533, bourseres tot 1553, abdis 1553—'71, toen zij als zoodanig haar ontslag nam ⁷⁾).

Magdalena Fuert, geprofest omstreeks 1545, suppriorin tot 1571, abdis 1571—'84 ⁸⁾).

Josine van Malsen, geprofest omstreeks 1542, kelleres 1556—'71, abdis 1585—1603, als wanneer zij stierf ⁹⁾).

Marie van Mersen, geprofest omstreeks 1565, priorin tot 1603, in welk jaar zij tot abdis gekozen werd ¹⁰⁾).

¹⁾ Prot. N. 224 f° 281; N. 227 f° 31^v, 127^r.

²⁾ Tegen het einde van 1534 wordt van haar getuigd, dat zij 10, 20, 30 of 40 jaren geleden abdis van Binderen was; Prot. N. 230 f° 146^r.

³⁾ Prot. o a. N. 227 f° 211^v; Sassen's *Tydschr.* III, blz. 177; zij was eene zuster van Mr Jan van Doerne, kanunnik te Luik (Prot. N. 229 f° 72^r).

⁴⁾ Vermeld op 2 losse akten, de eene van 7 Sept. 1530 in Prot. N. 230, de andere van 26 Maart 1534 in Prot. N. 228; zie verder wat wij over haar schreven hiervoren op blz. 114.

⁵⁾ Foppens *Historia Episcopatus Silvaeducensis*, blz. 287, Rijksarch Brussel, Audience, Enquêtes eccl., reg. 892

⁶⁾ Niet *Brussaert* zooals beweerd wordt in *Taxandria*, jg. 29, blz. 47, op tal van plaatsen in het Prot hebben wij haren naam aangetroffen.

⁷⁾ Foppens t. a. p.; Informatie van 1571 (archief des Bisdoms), wat Schutjes IV, blz. 137 over abdis en religieuzen uit 1571 mededeelt, is aan deze Informatie ontleend.

⁸⁾ Informatie van 1571; Schutjes IV, blz. 137, '38

⁹⁾ Informatie van 1571; Schutjes IV, blz. 138.

¹⁰⁾ Visitatie van 1603 (archief des Bisdoms).

Margriet van Kessel, geprofest in 1571, werd in 1609 of '10 als abdis aangesteld en bleef dit 22 jaren. Onder haar bestuur werd de abdij, die tijdens den oorlog geheel verwoest was, opnieuw opgebouwd ¹⁾. Zij stierf als abdis 26 Jan. 1632 in den ouderdom van 80 jaren ²⁾.

Johanna van Eyll, geprofest omstreeks 1595, bourseres in 1616, werd gekozen tot abdis in 1632 en stierf 24 Oct. 1651 ³⁾.

Sophia van Broeckhuysen, geprofest in 1629, vermeld als postulaat-abdis in 1677 tot 11 Juli 1684, toen zij te Venray stierf ⁴⁾.

Anna van Eyck, abdis 1694—'96 ⁵⁾.

Eva Bernarda Monicx, dochter van Rogier en Maria van Os, geprofest omstreeks 1630, verbleef in 1656—'59 te Leuven, nam in 1672 bezit van de (geseculariseerde) abdij en wordt vermeld als laatste abdis 1 Juli 1701, als wanneer zij te Venray stierf ⁶⁾.

* * *

¹⁾ „Fuit durante hoc bello plane dirutum, sed reedificatur“, aldus Bisschop Zoes in een brief „de clausura monialium“ aan den Pauselijken Nuntius te Brussel 9 April 1616. De Bisschop voegt er bij „Nondum licuit locum inspicere, audio tamen esse boni nominis et fame“ (*Arch. Bisd. pakket Nic. Zoes*).

²⁾ In het exemplaar van Wichmans *Brab. Mariana*, dat eigendom is van de Bibliotheek der Eerw. Fraters te Tilburg, trof Drs. L. C. Michels onlangs een bedrukt blaadje met dezen tekst „Anno ab Incarnatione Domini 1632 die 26 Januarii obiit in monasterio loci Imperatricis, aliàs Binderen prope Helmont, Ordinis Cisterciensis, Diocesis Sylveducensis, nobilis ac venerabil[is] Abbatissa Domina Dna *Margarita van Kessel*, quae posteaquam praedicto monasterio annis 22 cum laude praefuisset, per multos annos plurimis afflicta calamitatibus, perturbato hoc totius Patriae Catholicorum omnium statu, optata ac pia morte animam Creatori suo reddidit anno aetatis suae 80, professionis vero 61. Pro cuius animae refrigerio precum vestrarum suffragia ex charitate obnixè postulamus. Requiescat in pace. Amen.“ Soortgelijke blaadjes werden bij den dood eener zuster waarschijnlijk altijd naar de aanverwante en bevriende kloosters gezonden

³⁾ Visitatie van 1603; Prot. N° 252, akte 19 Jan. 1616; Bijlagen Stadsrekening 1633 en R. R. P.

⁴⁾ B. B. III, blz. 265 (het aldaar gepubliceerde lijstje van Bindersche kloosterlingen dateert van omstreeks 1650), *Taxandria* jg. 27, blz. 245 e v.

⁵⁾ R. R. P. en Coppens III¹, blz. 366

⁶⁾ B. B. III, blz. 265; Sassen, *De Protocollen der Helm. Notarissen*, N° 12; *Taxandria* jg. 27, blz. 247.

Religieuzen zijn geweest :

Twee jonkvrouwen uit het geslacht Horn ¹⁾).

Hille, zuster van Walther Comans, 1309 ²⁾).

Heilwigis en Aleidis, dochters van Hendrik, Heer van Mierlo, 1317 ³⁾).

Katharina van Dinter, 1392 ⁴⁾).

Aleydis van Heersel ⁵⁾).

Gheerburg van Bruheze, einde 14^e eeuw ⁶⁾).

Beatrijs van der Aa, dochter van Willem en zuster van Floris, 1409—'21 ⁷⁾).

Luitgard van Doerne, dochter van wijlen Ghevard, 1422 ⁸⁾).

Jutte van Padbroec, 1425 ⁹⁾).

Hadewich de Luwe ¹⁰⁾).

Kathelijnn van Beek, 1440—'93, die eene natuurlijke dochter Geertruide had ¹¹⁾).

Heilwich van Beek, priorin in 1446, kosteres in 1488 en weder priorin in 1503 ¹²⁾).

¹⁾ Schutjes IV, blz. 136.

²⁾ Welvaarts, *Het Refugiehuus der Abdy Postel te 's Hertogenbosch*, blz. 16.

³⁾ Sassen's, *Volksalmanak* 1891, blz. 467, '68. Uit de mededeelingen aldaar en uit het meervermeld cartularium der heerlijkheid Mierlo blijkt, dat Hendrik, Heer van Mierlo, nog deze andere kinderen had. Gosewijn Moedel alias Gosewijn van Mierlo, deken van St. Jan te Luik 1305, '35, deken der kerk van St. Oedenrode 1317, '18 en Heer van Mierlo 1335—'37; Hendrik Rover, Joannes, kloosteroverste van St. Trudo 1305, '35, Alard, pastoor van Dinther 1315, '17, Elisabeth, gehuwd met Herman de Langhel, Catharina, Elisabeth, non te Hooidonk, en waarschijnlijk Henricus Dickbier junior 1317.

⁴⁾ Krom en Sassen a. w., blz. 62.

⁵⁾ *Taxandria*, jg. 37, blz. 303.

⁶⁾ *Taxandria*, jg. 36, blz. 195.

⁷⁾ Huisarchief van Helmond N° 335, f° 19^v, en Rentmeestersrekening 1421—'22.

⁸⁾ Prot. N° 216, f° 20.

⁹⁾ Prot. N° 216, f° 79.

¹⁰⁾ *Taxandria*, jg. 38, blz. 150, 152.

¹¹⁾ Prot. N° 219, f° 41; N° 227, f° 125^r, bij akte van 3 April 1486 draagt Kathelijnn van Beek op aan het Groot Gasthuus te 's Bosch alle recht, dat zij heeft in een watermolen, „Tsceen" geheeten, te Heeswijk en in een windmolen te Schyndel (Prot. N° 226, f° 54^r).

¹²⁾ Sassen's *Volksalmanak* 1890, blz. 460; Prot. N° 226, f° 119^r; N° 227, f° 336^r.

- Lijsbeth van Beeck, 1450 ¹⁾.
 Kathelijn van Eyndhouts, 1453 ²⁾.
 Walburg van Lanckvelt ³⁾.
 Laen van Erp, 1469—'85 ⁴⁾.
 Margriet van Plees, 1469—1527 ⁵⁾.
 Geertruid van Waterhalen, 1471—'81 ⁶⁾.
 Luitgard Celen, dochter van wijlen Henricus, 1481—1516 ⁷⁾.
 Heilwich Celen, zuster der voorgenoemde, 1481—1515 ⁸⁾.
 Heilwich van Padbroeck, 1481—'86 ⁹⁾.
 Mechteld van Beeck, nicht van vermelde Kathelijn van
 Beeck, 1483—1516 ¹⁰⁾.
 Heilwich van Lanckvelt ¹¹⁾.
 Berthoud Knoyen (?), 1486 ¹²⁾.
 Johanna Bax, 1498 ¹³⁾.
 Mechteld Berthoud 's Jegers dochter, 1498, bourseres in
 1530, nog als religieuse vermeld in 1534 ¹⁴⁾.
 Margriet van Doerne, zuster der abdis Elisabeth van Doerne,
 1504—'16 ¹⁵⁾.
 Elisabeth die Luwe (hoogstwaarschijnlijk dezelfde als Elisa-

¹⁾ Prot. N° 223, akte 21 Jan. 1450.

²⁾ Prot. N° 223, akte 4 Febr. 1453.

³⁾ *Taxandria*, jg. 38, blz. 152.

⁴⁾ Prot. N° 222 (achteraan in den Index van Schepenbrieven 1458—'72); N° 226, f° 30r; op 10 Juli 1480 werd aan haar getransporteerd „tot behoef der elmoesen van Bynderen” een klein perceeltje beemds „een geswat” geheeten (Prot. N° 224, blz. 198); zij was waarschijnlijk dezelfde als Laen v. Myddegael, vermeld in *Taxandria*, jg. 35, blz. 311.

⁵⁾ Prot. N° 222 (achteraan in zoeven bedoelden Index van Schepenbrieven); N° 230, f° 33v.

⁶⁾ Prot. N° 222, akte 22 Jan. 1471; N° 224, f° 304.

⁷⁾ Prot. N° 224, f° 281; N° 229, akte 27 Febr. 1516.

⁸⁾ Prot. N° 224, f° 281; N° 229, f° 68v.

⁹⁾ Prot. N° 224, f° 304; N° 226, f° 48v.

¹⁰⁾ Prot. N° 225, f° 55v; N° 229, losse akte 27 Febr. 1516.

¹¹⁾ Uit de zoeven vermelde akte van 27 Febr. 1516 blijkt, dat zij eertijds conventualin van Binderen was.

¹²⁾ Prot. N° 226, f° 48v.

¹³⁾ *Taxandria*, jg. 35, blz. 310.

¹⁴⁾ Prot. N° 227, f° 83v; N° 230 losse akte 7 Sept. 1530; N° 228 losse akte 26 Maart 1534.

¹⁵⁾ Prot. N° 229 (?), f° 68v en een losse folio, waarop akte 7 Febr. 1516.

beth Sluen en Lijsbet, dochter van wijlen Dirk Slouwen), 1508—'25, wordt in 1508—'16 als priorin vermeld ¹⁾).

Cornelis van der Bruggen, geprofest omstreeks 1511, nog vermeld in 1571 ²⁾).

Marie van Bruheze (Bruyhuysen), dochter van Dirk, 1513—'33, suppriorin in 1515, priorin in 1531 ³⁾).

Elsbeen van Berckel, dochter van Gerard 1524 ⁴⁾).

Margriet van Me(e)rsen (Meersel), dochter van Jacob, 1528—'34, priorin 1530—'34 ⁵⁾).

Cornelis van Malsen, dochter van Otto, 1528—'34, bourseres in 1530 ⁶⁾).

Aleydis van Dinter ⁷⁾).

Sevenna Zuermons, suppriorin 1530 ⁸⁾).

Maria Helmich (van Helmich) geheeten van Doerne, 1530 en '31 ⁹⁾).

Willem Momb(a)ers, 1530—'32 ¹⁰⁾).

Heilwich van Aelsvoert, 1530—'40 ¹¹⁾).

Elisabeth van Eyck, 1531 ¹²⁾).

Anna Cleynhouts, 1534 ¹³⁾), waarschijnlijk dezelfde als Anna Cleynaël, vermeld in 1526 (bij Schutjes, IV, blz. 137), en als Anna Cleynants, om haar heiligen levenswandel vermeld bij Wichmans t. a. p.

Margaretha van Leefdael, geprofest omstreeks 1536, priorin 1553—'71 ¹⁴⁾).

¹⁾ Prot. N° 228, f° 398; N° 230, f° 7^r; N° 229 losse akte 27 Febr. 1516.

²⁾ Informatie van 1571.

³⁾ Prot. N° 229, f° 36^r, 68^v; N° 230, f° 88^r, 110^v; *Taxandria*, jg. 35, blz. 310 vermeldt een Margartha van Bruhese (jaar onzeker).

⁴⁾ Schutjes IV, blz. 137.

⁵⁾ Prot. N° 230, f° 34^v, 88^r en losse akte 7 Sept. 1530; N° 228 losse akte 26 Maart 1534.

⁶⁾ Prot. N° 230, f° 35^r en de twee zoeven vermelde losse akten.

⁷⁾ *Taxandria*, jg. 38, blz. 227.

⁸⁾ Prot. N° 230, losse akte 7 Sept. 1530.

⁹⁾ Prot. N° 230, losse akte 7 Sept. 1530 en f° 88^r.

¹⁰⁾ Prot. N° 230, losse akte 7 Sept. 1530 en f° 103^r.

¹¹⁾ Prot. N° 230, losse akte 7 Sept. 1530; N° 231, f° 25^v.

¹²⁾ Prot. N° 230, f° 88^r, *Taxandria*, jg. 35, blz. 310 vermeldt een Christina van Eyck (jaar onzeker).

¹³⁾ Prot. N° 230, f° 127^v.

¹⁴⁾ Informatie van 1571.

Anna van Doerne, geboortig van Roy (St. Oedenrode of Venray), geprofest omstreeks 1539, cantores 1571 ¹⁾.

Maria van Alphen, geprofest omstreeks 1539, onderbourseres 1542—'53, bourseres 1553—'71 ²⁾.

Henrick(a) Steenhuys (van Steenhuysen), geprofest omstreeks 1539, suppriorin 1558, kosteres 1571 ²⁾.

Dierick van Steenhuys, geprofest omstreeks 1540, leefde nog in 1571 ³⁾.

Aleydt, weduwe van Willem Bruyffaert, 1547; het blijkt echter niet met zekerheid, dat zij als religieuse in de abdij verbleef; bij akte van 13 Maart 1547 droeg zij op aan de abdij „allen alsulcken meubelen goeden, als zij met haer in den voerscr. convent ingebracht heeft ende sy selfte macht ende auctoriteyt over heeft" ⁴⁾.

Kathelijan van Werchter, geprofest omstreeks 1552, leefde nog in 1571 ⁵⁾.

Marie Oudaert(s), geboortig van Rixtel, geprofest omstreeks 1558, stierf als priorin 16 Febr. 1602 ⁶⁾.

Henrick van Steenhuys, geprofest omstreeks 1561, leefde nog in 1571 ⁷⁾.

Marie van den Broeck alias van den Bosch, geprofest omstreeks 1562, bourseres en suppriorin in 1603; zij wordt alsdan vermeld als de eenige der religieuzen, die niet van adel was, maar als afkomstig van eene toch aanzienlijke Bossche familie ⁸⁾.

Katharine van Nuynhem, geprofest omstreeks 1564, leefde nog in 1571 ⁹⁾.

¹⁾ Informatie van 1571; *Taxandria*, jg. 35, blz. 311 vermeldt nog Katharina en Maria van Doerne, beide dochters van Michiel van Doerne (jaren onzeker).

²⁾ Informatie van 1571; Prot. N° 236, akte 4 Aug. 1558.

³⁾ Informatie van 1571.

⁴⁾ Prot. N° 235, f° 28 r.

⁵⁾ Informatie van 1571.

⁶⁾ Informatie van 1571; A. v. Sasse v. Ysselt, *Oorkonden betreffende Rixtel*, blz. 139.

⁷⁾ Informatie van 1571.

⁸⁾ Informatie van 1571; Visitatie van 1603.

⁹⁾ Informatie van 1571.

Johanna van Gerwen, geprofest omstreeks 1564, in 1616 de oudste der religieusen, stierf 22 Nov. 1633 ¹⁾).

Lijsbeth van Hamel, geprofest omstreeks 1564, leefde nog in 1571 ²⁾).

Anna van Doerne, geprofest omstreeks 1567, nog vermeld in 1571 ²⁾).

Livina van Eyll, zuster der abdis Johanna van Eyll, geprofest omstreeks 1595, priorin in 1616 tot omstreeks 1633 ³⁾).

Margaretha van Kessel, geprofest omstreeks 1600, verbleef in 1603 nog ter abdij, maar later verliet zij deze en huwde in 1609 te Grave met Werner Adolf van Hungen, genaamd Wassenberg ⁴⁾).

Francoise Dancel(la), geprofest omstreeks 1608, stierf kort na 1673 ⁵⁾).

Johanna van Hoengen, genaamd Wassenberg, dochter van J^{or} Adolf te Herpen, 1614—'20; zij stierf in of vóór 1630 ⁶⁾).

Geertruid van Heumen, geprofest omstreeks 1615, bourseres in 1641, priorin omstreeks 1650 tot 15 Jan. 1669, als wanneer zij stierf ⁷⁾).

Helena van Os, geprofest omstreeks 1617, suppriorin 1641—'44, stierf te Venray 3 Aug. 1661 ⁸⁾).

Marie Paradijs alias Heymerix, een leezuster, geprofest omstreeks 1620, verbleef te Venray in 1653 en leefde nog in 1673 ⁹⁾).

¹⁾ Informatie van 1571; Prot. N° 251, akte 19 Jan. 1616; Sassen's *Tijdschrift* I, blz. 20.

²⁾ Informatie van 1571.

³⁾ Prot. N° 252 akte 19 Jan. 1516; Bijlagen stadsrekening 1632—'33; een gedeelte van een grafzerk, thans liggend op het binnenplein van het raadhuis (kasteel) te Helmond en afgebeeld in Sassen's *Hist. en Topogr. Atlas v. Helmond* (Plaat 4^a) is waarschijnlijk van haar graf afkomstig.

⁴⁾ Visitatie van 1603; *Taxandria*, jg. 25, blz. 156.

⁵⁾ B. B. III, blz. 265; R. R. P.

⁶⁾ Prot. N° 250 akte 17 Febr. 1614; N° 253 akte 30 April 1620; N° 262 akte 18 Nov. 1630.

⁷⁾ Prot. N° 269 akte 26 Nov. 1641; B. B. III, blz. 265; R. R. P.

⁸⁾ B. B. III, blz. 265; Prot. N° 269 akte 26 Nov. 1641; Bijdr. v. h. Prov. Gen. v. K. en W. in N.-Br., 1918. II, blz. 33; *Taxandria*, jg. 27, blz. 246; R. R. P.

⁹⁾ B. B. III, blz. 266; *Taxandria*, jg. 27, blz. 247; R. R. P.

Justina Clara van Leefdael, zuster van Philips, Heer van Waalwijk en Beek, vermeld in 1633, stierf 16 Nov. 1672 ¹⁾.
N. N. Oudart, 1633 ²⁾.

Geertruid van Boshuysen, vermeld in 1633, priorin in 1641, stierf in 1644 ³⁾.

Anna Marie van Eyck, geprofest omstreeks 1638, stierf te Venray 16 Mei 1669 ⁴⁾.

Johanna Vaeck, geprofest omstreeks 1638, stierf 16 Aug. 1656 ⁵⁾; in zake hare nalatenschap had Joffr. Eva Bernarda Monincx „religieuse van het adelyck stift Bynderen” (de latere abdis) in 1656 en volgende jaren een proces te voeren tegen Jhr. Christiaan Stockheym (wonende te Huisseling in het Land van Ravestein) als man van Isabella Vaeck ⁶⁾.

Anna Margriet van Vlierden, geprofest omstreeks 1638, stierf 20 Sept. 1659 ⁷⁾.

Maria Dancella, 1641 ⁸⁾.

Maria van Elen, 1641 ⁸⁾.

Anna Cecilia van Eyk, op 3-jarigen leeftijd aangenomen omstreeks 1634, novice geworden omstreeks 1642, stierf in Febr. 1666 ⁹⁾.

Geertruid Martine van Gerwen, op 2-jarigen leeftijd aangenomen omstreeks 1634, novice geworden omstreeks 1643, leefde nog in 1675 ⁹⁾.

Maria Margaretha van Doerne (Dueren), op 6-jarigen leef-

¹⁾ Bijl. Stadsrekening 1632—'33; R. R. P.

²⁾ Bijl. Stadsrekening 1632—'33; waarschijnlijk Barbara Oudart, vermeld in *Taxandria*, jg. 35, blz. 310, en jg. 36, blz. 273.

³⁾ Bijl. Stadsrekening 1632—'32; Prot. N° 269 akte 26 Nov. 1641; Bijdr. v. h. Prov. Gen. v. K. en W. in N.-Br. 1918, II, blz. 33.

⁴⁾ B. B. III, blz. 265; R. R. P.; in *Taxandria*, jg. 27, blz. 246 wordt onder n° 3 haar grafzerk beschreven, waar echter als haar sterfdag 19 Aug. 1669 vermeld staat.

⁵⁾ B. B. III, blz. 265; R. R. P.

⁶⁾ Eva Bernarda Monincx werd 6 Sept. 1657 door schepenen van Helmond veroordeeld om de geheele nalatenschap van Johanna Vaeck aan genoemden Stockheim uit te reiken; de veroordeelde schreef, dat het „een geuzenvonnis” was; zie Rol van Schepenen van Helmond (Rijksarch. 's Bosch) o. a. N° 40, akte 30 Sept. 1656 en N° 43 akte 6 Nov. 1659.

⁷⁾ B. B. III, blz. 265; R. R. P.

⁸⁾ Prot. N° 269 akte 26 Nov. 1641.

⁹⁾ B. B. III, blz. 266; R. R. P.

tijd aangenomen omstreeks 1639, novice geworden omstreeks 1648, stierf kort na 1673 ¹⁾).

Agnès van Hackfoort, op 5¹/₂-jarigen leeftijd aangenomen omstreeks 1643, waarschijnlijk novice geworden omstreeks 1646, leefde nog in 1673 ¹⁾).

Johanna Bertramme van Pollaert, op 6-jarigen leeftijd aangenomen omstreeks 1644, leefde nog in 1675 ²⁾).

Sophia Juliana van Leefdael, op 2-jarigen leeftijd aangenomen omstreeks 1645, leefde nog in 1673 ³⁾).

Johanna Mechteld van (de) Voort, op 7-jarigen leeftijd aangenomen omstreeks 1645, stierf 6 Jan. 1673 (misschien 6 Jan. 1674 ³⁾).

Beatrix van Grevenbroeck, op 3-jarigen leeftijd aangenomen omstreeks 1647, nog vermeld omstreeks 1650 ⁴⁾); verder vonden wij niets over haar.

¹⁾ B. B. III, blz. 266; R. R. P.

²⁾ B. B. III, blz. 266; R. R. P.; eene Johanna Bertram van Pollart komt in 1672 en 1681 voor als kloosterzuster van St. Gerlach te Houthem, zie mr. G. D. Franquinet, *Beredeneerde Invent. der Oork. en Bescheiden v. h. Adelijk Klooster St. Gerlach* (1877), blz. 231, 234.

³⁾ B. B. III, blz. 266; R. R. P.

⁴⁾ B. B. III, blz. 266.

V.

Het Kantoor der Geestelijke Goederen in Peelland had nog over het jaar 1795 navolgende ontvangsten en uitgaven (eerste, tweede en derde cijfer respectievelijk guldens, stuivers en penningen) wegens de goederen van het „Stigt van Bynderen”, welke het Rijk in dat jaar nog bezat ¹⁾.

ONTVANGSTEN :		UITGAVEN :	
		De reële lasten over 1795 :	
De tienden over 1795, aan de municipaliteiten aangeschreven .	1260	De tienden te Zeelst	1— 5—10
De tienden van Son	102—2—2	„ „ „ Aarle	12—11— 4
De landerijen .	34—10	Verpondingen der tienden te Aarle	67
De koornpachten, 263 vaten rogge, Peelsche maat, à 1—6—10 't vat	350—2—6	De rijdende tienden te Tongelre	27—14
De geldrenten .	421—9—8	De landerijen te Bakel	1—17—12
Summa grossa	2168—4	Reële lasten	<u>110— 8—10</u>
		Allerhande zaken over 1795 :	
		Den armen van Helmond 19 vaten rogge, Peelsche maat, à 1—6—10 't vat	25— 5—14
		De kerk te Helmond	1—15
		Den armen van Breugel 3 vaten rogge à 1—6—10	3—19—14
		In- en uitmeten van 'sLands koorn Keeren en wenden van 't zelve	14—10
		Copiëeren van documenten, resolutiën enz.	3—10
		Ordinaire vacatie	16
		Rente aan de kerk te Tongelre	4
		Allerhande zaken	<u>83—10—12</u>
		Reële lasten	<u>110— 8—10</u>
		Summa grossa	<u>193—19— 6</u>

¹⁾ Volgens een Rekening des Rentmeesters van de Geestelijke Goederen in Peelland over het jaar 1795, berustend in het archief v. h. Bisd. 's-Bosch.

VI.

Klaaglied der Abdij van Binderen ¹⁾.

De Abdij klaagt om hare verwoesting, nadat zij in 1762 in handen gekomen was van Diderik Huygens, „een kaalen serviteur” ²⁾:

Hoort, Heeren van het land: hoort, Borgers van de steden,
Aanhoort mijn rouwbeklag, hoort mijne droevigheden:

Ik ben geschendt, veragt en zoo ver in den nood,
Dat ik hier aan het graf verwacht de vrede dood.

In Peelland was ik eens de peerel der gebouwen,
Versterkt met muur en vest, omringd met schoon landouwen;
Mijn luister, roem en lof, mijn schoonheid zonder end
Was door heel Nederland aan iedereen bekend.

Ik voedde in mijn schoot een tal van vrome maagden,
Waar ik den goeden God des Hemels met behaagde;
Men sprak van mij veel lof, eenieder gaf mij prijs,
Vermits hier ieder dogt te zijn in 't Paradijs.

Mijn doel is in dit lied mijn lijden te verhaalen,
Hoe ik in oudertijd met luister stond te pralen;
't Is om u allemaal te toonen metterdaad,
Hoe dat ik was in fleur, maar nu in droeven staat.

Het is nu twalef jaar of wel ietwat daarboven,
Ik stond in pragt gebouwd in veld en wei en hoven,
Mijn muuren waren sterk, zeer hoog en digt en schoon,
Zij stelden mij van ver aan iedereen ten toon.

Ik had ten westenwaart een uitzigt wonderschoon
Op weiden ende dreef, beplant met schoon plantsoen,
Het was een breede laan tot aan de waterbeek,
Al hoorde mij toen toe tot Rixtel-Aerlebeek.

Ten oosten mijn gezigt was op een schoon warande
En daar-benevens-af op wei en ackerlanden;
Ten noorden was het land een halfuur in het rond
En aan de zuiderzij lag die stadt Hellemont.

¹⁾ Zie hiervoren blz. 126.

²⁾ In 1884 werd de legende van de *stichting* der abdij bezongen in Sassen's *Tijdschrift* I, blz. 149—151.

Nog had ik in mijn sticht veel soort, van schoone bloemen,
 Waar dat haar Flora zelf met reden op kon roemen,
 Als tulpen, resida en roozen wonderschoon,
 Renonkel, leliën, iris en anemoon.

Nog was er op mijn plein een schoon koetshuis gelegen,
 Gebouwd seer hoog en sterk met stallen daar-beneven,
 En nog twee poorten schoon, voorwaar een duurzaam werk,
 Met ijser wel gesierd, verligt, seer schoon en sterk.

Men brak die af met haast en leidt die daar op hoopen
 En voor een kleinen prijs ging men dat schrot verkoopen;
 Mijn hagen, bosch en struik, die wel een weinig waard,
 Verkogt men om het geld, gegraven uijt de aard.

Dit alles, soo gezeid, lag tusschen dubbel hagen,
 Waar dat nog achter was een breede gragt gegraven,
 Die was seer lang en diep en daartoe wonder-groot,
 Zij gaf mij verschen visch, wanneer ik was in nood.

Hier kwam de nachtegaal met zijne zoete keelen
 Met 't andere vooglenheir zijn lenteliedjes kweelen,
 Als was ik in mijn rust en in mijn volle fleur,
 Maar toen kreeg ik tot spijt een kaalen serviteur.

Ik wierd door hem gestroopt, geplunderd en bedroogen,
 Ik was den man te groot, ik kost hem niet gedoogen;
 Hij brak de helleft af der huizing met geweld
 En al het beste hout verkogt hij om het geld.

Hiermee was 't niet gedaan, ik had nog schoone boomen
 Langs mijne wegen staan, langs mijne waterstroomen;
 Die werden ook verkogt en ik wierd zoo ontbloot,
 Dat daar nog niet en bleef, ja schier niet eenen poot.

Dan werd ik nog ontdaan van wei en ackerlanden,
 Pachthoeven vet en groot nam hij al uit mijn handen;
 In 't kort, daar bleef niet meer als stukken hout en steen;
 Ik wacht de dood nu af, ik schrei, ik zugt en ween....

Adieu! dan voor het laatst, Gij, Borgers ende Heeren,
 Wanneer gij met uw kroost hier nogmaals komt spanseeren,
 Zoo doet hun een verhaal, zoo ik u heb gedaan,
 En zegt: „Hier is de plaats, waar *Binderen* heeft gestaan.”

Benoeming van Mgr. Zwijsen tot bisschop

door

J. KLEIJNTJENS, S. J.

Mgr. Capaccini schreef 1 Oct. 1840 aan den Kardinaal Staatssecretaris den Heiligen Vader te verzoeken, om niet tegelijkertijd de Apostolische Vicarissen van Den Bosch en Breda en den Coadjutor van Mgr. Den Dubbelden, Zwijsen, evenals de apostolische prefecten in de Missie in Oost- en West-Indië, tot bisschoppen te verheffen, uit vrees dat de protestanten alarm zouden maken ¹⁾, als ze op eenmaal zooveel bisschoppen benoemd zagen, waar er voorheen bijna geen was. En in zijn bericht van 11 Oct. herhaalde Capaccini hetzelfde verzoek.

Toen aan Mgr. Ferrieri de benoemingsbul van Mgr. Den Dubbelden en Mgr. Zwijsen den 6^{den} Jan. 1841 gezonden werd, zond deze die niet aan de betrokken personen door, maar vroeg in zijn schrijven van 25 Jan. den Kardinaal verlof, om alleen aan Mgr. Den Dubbelden zijn benoeming tot bisschop bekend te maken en na 5 of 6 maanden aan Mgr. van Hooydonk en later aan Mgr. Zwijsen. Binnen een jaar zouden alle drie met de bisschoppelijke waardigheid bekleed zijn en de koning zou zich niet kunnen beklagen, dat de H. Vader de hem gedane belofte, om niet in eens 3 nieuwe bisschoppen te benoemen, niet had vervuld.

¹⁾ Om diezelfde reden had later ook op verzoek van den koning de bisschopswijding van Mgr. Nieuwindt niet te Amsterdam in de Mozes en Aaronkerk plaats, waar reeds alle voorbereidselen getroffen waren, maar in de kapel van het Seminarie te Warmond.

Mgr Zwijzen en van Hooydonk waren 4 April 1842 naar Den Haag gekomen, om zich aan Z M voor te stellen. Deze had hen allermeezaamst ontvangen en tot het noemenmaal uitgenoodigd. Onder tafel gaf Z M aan Mgr Zwijzen den wensch te kennen, dat hij gaarne bij diens bisschopswijding tegenwoordig wilde zijn, die in de parochiekerk te Tilburg zou plaats hebben. Bij die gelegenheid bracht Zwijzen ook ter sprake, dat hij als Coadjutor van den Apostolischen Vicaris van Den Bosch geen hooger tractement ontving, terwijl hij als bisschop een hooger staat moest voeren en daarbij nog van de inkomsten van zijn parochie afstand moest doen. Z M besprak die kwestie later met De Pelichy, alles werd in dier voege voorloopig geregeld, dat Zwijzen de titularis der parochie in Tilburg zou blijven, maar zich door een Kapelaan zou laten vervangen en dat hij hetzelfde tractement zou ontvangen als de overige vicarii apostolici, totdat bij het budget van 1844 alles nader zou geregeld worden.

Mgr v. Wijckerslooth wilde met assistentie van Mgr Laurent en Mgr Paredis de nieuw benoemde bisschoppen consacreeren, maar behalve, dat het niet wenschelijk was, dat Mgr. v. Wijckerslooth lang in Brabant vertoefde, wilde Mgr Laurent ook gaarne als consecrator optreden. Deze aangelegenheid werd onderling geregeld.

Mgr. Zwijzen vroeg aan den H. Stoel verlot op Hemelvaartsdag ¹⁾ de Bisschopswijding te mogen ontvangen, om zoo te voorkomen, dat Willem II er bij tegenwoordig kon zijn, die op dien dag in Amsterdam zou moeten verblijven. Daardoor wilde Zwijzen den kop indrukken aan alle praatjes van den kant der Protestanten en tegelijkertijd zouden de onkosten verminderen, die noodzakelijk zouden geweest zijn door de tegenwoordigheid van Z. M. ²⁾

¹⁾ Bij pauselijk schrijven van 3 April 1842 werd dit toegestaan.

²⁾ Mgr Zwijzen ha voluto sollecitare la sua consecrazione a motivo di evitare che S. M. che trovandosi in Amsterdam avesse potuto intervenire alla funzione, come avea promesso lo che rincreseva molto allo Zwijzen e per le maggiori spese che avrebbe dovuto incontrare et per le dicerie che i protestanti non avrebbero mancato di fare (19 April 1842, Fernieri aan Fransoni).

Ferrieri ontving van Kardinaal Frasoni de opdracht, om de regeering en vooral Z. M. in kennis te stellen met de benoeming der nieuwe bisschoppen. Dit moest geschieden op uitdrukkelijk verlangen van den H. Vader, die door de benoeming van Zwijsen, die Z. M. zeer aangenaam was, een bewijs wilde leveren van zijne welwillendheid jegens den Koning.

De protestanten waren verbitterd wegens de benoeming der bisschoppen en hadden in Brabant een hatelijk pamflet verspreid, waarin zij het afschilderden, als zou spoedig geheel het land vol bisschoppen en kloosterlingen zijn.

Om slechts een voorbeeld aan te halen. De Minister van Buitenlandsche Zaken had zich niet zoover kunnen beheerschen, dat hij aan een gezien lid van het corps diplomatiek, een uitstekend Katholiek, zeide, dat hij met de Katholieken niets meer te maken wilde hebben en de Katholieke werklieden, die op zijn buiten in de omgeving van Den Haag werkten, had ontslagen.

Het Apostolisch-Vicariaat van Ravenstein en Megen

door

J. KLEIJNTJENS, S. J.

De Directeur-Generaal van den R. K. Eeredienst, baron de Pélichy, schreef 30 Oct. 1838 aan den zaakgelastigde van den H. Stoel te 's-Gravenhage, dat het de wensch van Willem I was, om het vicariaat van Ravenstein en Megen, een der vier vicariaten, waarin de provincie Noord-Brabant verdeeld was, op te heffen en te vereenigen met dat van 's-Hertogenbosch. Een gunstige gelegenheid zou zich daarvoor weldra voordoen bij het spoedig te verwachten overlijden van Amplissimus Arnoldus Eduardus Borret, die meer dan 80 jaar oud en ernstig ziek was.

Ten tijde der Kerkelijke organisatie der Nederlanden in 1559, maakten de landen van Ravenstein en Megen deel uit van de provincie Noord-Brabant en waren door de Bulle van Pius IV, van 11 Maart 1560 vereenigd met het nieuw opgerichte bisdom Den Bosch. Eerst op het einde der 17e eeuw gingen deze streken over onder de jurisdictie van den prins-bisschop van Luik. Na de opheffing van het oude bisdom Luik in 1801, bleven deze gewesten, die aan de Bataafsche Republiek waren afgestaan, onder het geestelijk bestuur van Mgr. de Méan, vroeger prins-bisschop van Luik, die tot zijn commissaris benoemde Arnoldus Eduardus Borret. Toen bij het overlijden van Mgr. de Méan in 1831, de jurisdictie van Borret expireerde, werd Borret 10 Juni van dat jaar door Gregorius XVI benoemd tot apostolisch vicaris van Ravenstein en Megen en in die hoedanigheid erkend bij Koninklijk Besluit van 10 Augustus 1831. N. 10.

De landen van Ravenstein en Megen, die eertijds een deel uitmaakten van een der 10 dekanaten van het oude bisdom Den Bosch telden in 1840 slechts 18 parochies met 18000 zielen en 30 geestelijken. De geografische ligging dezer parochies maakte, volgens de Pélichy, een vereeniging met het apostolisch vicariaat van Den Bosch wenschelijk. Deze maatregel zou tevens een stap verder brengen tot het doel, dat men in 1827 zich voorgesteld had, dat deze streken een deel zouden uitmaken van het bisdom Den Bosch.

Ook onder een ander opzicht was deze vereeniging wenschelijk, wanneer men nl. overweegt, dat een zóó klein vicariaat niet in zijn eigen behoeften op geestelijk gebied kon voorzien, wat aangaat b. v. de opleiding en het onderwijs der toekomstige geestelijken. Daarom zou het Z. M. zeer aangenaam zijn, zooals de Pélichy schreef, wanneer bij het overlijden van Borret, Gregorius XVI het apostolisch vicariaat van Ravenstein en Megen met dat van Den Bosch zou willen vereenigen. Maar de Koning wenschte ook nog de vereeniging van het oude bisdom Roermond met het apostolisch vicariaat van Den Bosch. De Directeur-Generaal van de zaken voor den R. K. Eeredienst, de Pélichy, richtte daarom aan Mgr. Antonucci een desbetreffend verzoek met de volgende nota:

La Haye le 5 Janvier 1839.

Direction Générale
pour les affaires du
Culte Catholique

No 1
B 177
Sécret

Sa Majesté le Roi des P. B. a manifesté le désir, qu'à la mort de Mr. *G. Hermans* vicaire Général Apostolique des Districts Hollandais en ci-devant Evêché de *Ruremonde*, ce vicariat

soit supprimé, et que les Paroisses qui en dépendent, soient réunies au vicariat Général Apostolique de *Bois-le-Duc*.

Par un ordre du Roi du 18 Décembre dernier N. 53 secret, le soussigné a été autorisé spécialement à donner connaissance de ce désir à Mr le Chargé d'affaires du St. Siège près de cette Cour pour en informer Sa Sainteté, et concourir à ce qu'il y soit donné suite le plus tôt possible, vu que

l'âge avancé de Mr. G. Hermans, et son état sanitaire peu favorable font prévoir la vacance prochaine de ce vicariat, et qu'il semble urgent de régler les affaires en question avant le décès de cette autorité Ecclésiastique.

Pour satisfaire aux intentions du Roi, le soussigné a l'honneur de faire parvenir à Mr le Chargé d'affaires la note ci-jointe ¹⁾.

A Mr le Chargé d'affaires
du St. Siège près de S. M. le
Roi des Pays-Bas.

Note.

L'Evêché de *Ruremonde*, érigé en 1559 ayant été supprimé par suite du Concordat an 1808 en vertu de la bulle de Sa Sainteté Pie VII, du 3 des Calendes de Décembre de la dite année, le dernier Evêque de ce diocèse *Jean Baptiste Robert* Baron de Velde de Melroy se démit de sa juridiction sur les parties de son diocèse, soumises à la République Française, et comprises dans la circonscription des Evêchés de Liège, et d'*Aix-la Chapelle*, nouvellement érigés à cette époque. Après cette suppression ce Prélat continua d'administrer au spirituel les 53 paroisses situées sur le territoire de la République Batave, et en 1811 la suppression de l'Evêché d'*Aix-la-Chapelle* remit de nouveau quelques paroisses, qui en dépendaient, sous sa juridiction.

Déjà depuis l'année 1811 l'Evêque ci-devant de *Ruremonde* avait désigné au consentement du St. Siège quelques Ecclésiastiques pour exercer, lors de son décès, *provisoirement*, la juridiction sur les paroisses confiées à ses soins. Cependant à l'époque de sa mort arrivée le 11 Janvier 1834, seulement deux Ecclésiastiques du nombre de ceux, qu'il avait délégués, lui survécurent, et ce fut donc à *Mr G. Hermans*, et *F. A. Consgen*, que passa l'administration spirituelle de la partie Hollandaise du ci-devant Evêché de *Ruremonde*, conformément à la disposition du St. Siège du 13 Mars 1811, placeté par arrêté royal du 10 Février 1834 N. 161. Monsieur *F. A. Consgen* étant décédé le 8 Mai 1817, *Mr. G. Hermans* continua seul d'exercer la juridiction avec le titre de *vicairé Général Apostolique de la partie Hollandaise*. Cet ecclésiastique respectable remplit encore aujourd'hui ces fonctions

¹⁾ De volgende documenten berusten in Archief der Internuntiatuur Busta III f. 1.

avec zèle; cependant son âge avancé, et surtout les attaques réitérées d'apoplexie, auxquelles il est très sujet, jointes à d'autres infirmités font prévoir sa fin prochaine, et le moment où une nouvelle disposition sera nécessaire par rapport à l'administration spirituelle des paroisses confiées à ses soins. S. M. le Roi des P. B. a donc délibéré sur la question de savoir: si la mort de Mr G. *Hermans* ne présenterait pas une occasion opportune de supprimer le vicariat Général de la partie Hollandaise du ci-devant Evêché de *Ruremonde*, qui n'a été établi que *provisoirement*, et d'en incorporer les paroisses au vicariat Général Apostolique de *Bois-le-Duc*. S. M. a cru qu'une réponse affirmative ne pouvait être douteuse. Le bien de l'Eglise, et celui de l'Etat rendent cette réunion même nécessaire. La fusion de ces deux vicariats limitrophes facilite plus tard l'érection du nouvel Evêché de *Bois-le-Duc* arrêtée par sa Sainteté Léon XII en 1817, et peut-être considérée comme désirable dès à présent, et tout à fait convenante dans l'intérêt des districts, qui en font partie, et dont les affaires religieuses pourront être gérées sur un pied bien plus conforme. La position géographique des paroisses intéressées, les moeurs, et les usages de la population, et la circonstance, que le vicariat de l'ancien Evêché de *Ruremonde* ne possède pas de Séminaire, et que depuis longtemps la plupart des élèves du Sacerdoce de ce district reçoivent leur éducation cléricale dans le Séminaire du vicariat de *Bois-le-Duc* militent en faveur de la réunion projetée, outre que le défaut de moyens suffisans, ne saurait conseiller dans les circonstances actuelles, la conservation de deux vicariats séparés. S. M. souhaite donc aussi bien dans l'intérêt de l'Etat, que de l'Eglise, qu'il soit fait à bien des arrangemens à ce sujet, pour prévenir les difficultés, qui pourraient surgir à la mort de Mr G. *Hermans*, et c'est dans ce but, que S. M. désire que Sa Sainteté Grégoire XVI veuille supprimer les districts Hollandais du ci-devant Evêché de *Ruremonde*, comme vicariat distinct, et incorporer les paroisses au vicariat Général Apostolique de *Bois-le-Duc*, et à dater du décès de Mr G. *Hermans*. S. M. n'ayant pas l'intention de faire résigner à cet Ecclesiastique très respectable ses fonctions, ni même de l'engager à s'en démettre.

La Haye le 5 Janvier 1839.

20 April zond de Pélichy opnieuw een schrijven aan Mgr. Antonucci over de hangende kwestie:

Le soussigné Directeur Général pour les affaires du culte Catholique a eu l'honneur de porter à la connaissance de Mr le Chargé d'affaires du St. Siège, près la Cour Royale des P. B. par la note confidentielle du 22 Octobre dernier K. B. ^{1/185}, le désir manifesté par S. M. le Roi touchant la réunion éventuelle du vicariat apostolique de *Ravestein*, et de *Megen* à celui de Bois-le-Duc, avec prière de donner communication à S. Sainteté de la manifestation de ce désir.

Six mois se sont écoulés depuis cette demande du soussigné faite par suite des ordres du Roi, et il n'a reçu jusqu'à ce jour aucune réponse ou décision sur une affaire, d'autant plus urgente que le grand âge, et les infirmités toujours croissantes de Mr *Borret*, vicaire Apostolique actuel de *Ravestein*, et de *Megen* fait craindre une fin très prochaine, et que sous plus d'un rapport il est désirable, que la réunion demandée soit arrêtée et réglée avant la vacance du vicariat.

D'après ces considérations S. M. vient par rescrit royal du 15 de ce mois litt. M²⁰. Cabinet, de donner au soussigné l'ordre exprès d'insister près M^r le Chargé d'affaires du St. Siège afin d'obtenir de Sa Sainteté par son intermédiaire une prompt conclusion de cette affaire.

En attendant le résultat de cette seconde démarche, il sera agréable au soussigné d'apprendre pour en rendre compte à S. M. s'il y a lieu d'espérer, dans un bref délai, une réponse à sa note confidentielle du 22 Octobre 1838 K. B. ^{1/185}.

Le soussigné saisit cette occasion pour renouveler à M^r le Chargé d'affaires du St. Siège près la Cour R. des P. B. les sentimens de sa haute considération.

Le Directeur Général
pour les affaires du Culte Catholique
De Pélichy.

Op dit schrijven antwoordde Mgr Antonuci aan den Directeur Generaal voor de zaken van R. K. Eeredienst:

La Haye le 22 Avril 1839.

Le soussigné, Chargé d'affaires du St. Siège a l'honneur d'accuser à M^r le Directeur Général pour les affaires du Culte Catholique la réception de la Note de ce mois au sujet de l'affaire de la réunion éventuelle du vicariat apostolique de *Ravestein* et *Megen*, dont M^r le directeur Général a bien voulu lui écrire confidentiellement par la Note du 22 Octobre dernier K. B. ^{1/185}.

Aussitôt que le soussigné reçut cette Note, il s'empressa d'en faire connaître le contenu à Sa Cour. Aucune réponse lui en est venue jusqu'ici. Toutefois, il se fera un devoir de solliciter en écrivant à cet égard de nouveau à Sa cour.

En attendant le soussigné prie M^r le Directeur Général pour les affaires du Culte Catholique d'agréer les assurances de sa haute considération.

Bij het overlijden van Borret op 10 Mei 1831 drong de Pélichy nogmaals op antwoord aan :

Le soussigné, Directeur Général pour les affaires du Culte Catholique en conformité des ordres de S. M. le Roi, qui lui ont été transmis par dépêche de S. E. le Ministre Secrétaire d'Etat en date du 7 du présent mois, a l'honneur de porter à la connaissance de Mr le Chargé d'affaires du St. Siège près la Cour des Pays-Bas, que S. M. informée du décès de Mr A. S. Borret, en son vivant vicaire Apostolique de Ravestein et Megen, souhaite qu'il ne soit point nommé par le St. Siège un successeur au défunt; mais que dans le plus bref délai possible, il soit satisfait au voeu exprimé dans la Note du soussigné en date du 8 Octobre 1838, 165, par la suppression du vicariat vacant de Ravestein et Megen, et par sa réunion au vicariat Général Apostolique de Bois-le-Duc.

Le soussigné par suite des ordres du Roi susmentionnés, prie M^r le Chargé d'affaires du St. Siège de vouloir bien faire connaître le plus tôt possible à Sa Sainteté le désir de S. M. afin que par une prompte décision de cette affaire, soient prévenues les difficultés, qui pourraient naître dans l'administration du District de Ravestein et Megen.

Le soussigné se flatter de recevoir bientôt une réponse à sa présente Note, saisit avec empressement, cette occasion de renouveler à M^r le Chargé d'affaires, l'expression de sa haute considération.

le Directeur Général pour les affaires du Culte
Catholique
de Pélichy.

A Monsieur le Chargé d'affaires
du St. Siège près la Cour des
Pays-Bas.

Den 18^{den} Mei zond Kardinaal Frasoni aan Mgr. Antonucci bericht, dat Zijne Heiligheid benoemd had tot opvolger ad interim van Borret, Henricus van der Velden.

De clerus in het algemeen van het ap. vicariaat Ravenstein en Megen zou, zooals deze aan Mgr. Antonucci mededeelde, gaarne bij den Bosch geïncorporeerd worden. De Pélichy werd ongeduldig en richtte enkele dagen later weer een schrijven aan Antonucci.

Par une note du 10 Juin dernier Mr. le Chargé d'affaires du St. Siège près la Cour des Pays-Bas a fait connaître au soussigné en réponse préalable à ses notes du 22 Octobre 1838, 165, et 5 Janvier 1839, 177, relatives au désir de S. M. que les vicariats Apostoliques de Ravenstein et Megen ainsi que celui de Grave soient réunis à celui de Bois-le-Duc, que ces Notes „avaient été mises sous les yeux du St. Père, qui en avait ordonné le renvoi à la S. Congregation de la Propagande afin qu'après mûr examen, un rapport fût soumis à Sa Sainteté, qui puisse servir de base à une décision finale de cette affaire."

Le soussigné n'ayant pas reçu de Mr le Chargé d'affaires d'avis ultérieur d'une pareille décision finale, et le Gouvernement continuant à mettre le plus grand intérêt à voir se réaliser cette réunion nécessaire sous plusieurs rapports, il lui est enjoint d'inviter Mr. le Chargé d'affaires du St. Siège près la Cour des Pays-Bas de vouloir lui communiquer le résultat des délibérations de Sa Sainteté, ou pour le cas, que le St. Père n'eût pas encore pris de décision, de faire les démarches nécessaires près de la cour, pour qu'il soit donné suite à cette affaire le plus promptement possible, vu que la vacature du vicariat de Ravenstein, et Megen, et l'âge avancé du vicaire Apostolique G. Hermans à Grave rendent une prompt conclusion de cette affaire très urgente.

Le soussigné en s'acquittant par la présente des ordres, qu'il a reçus, saisit cette occasion pour renouveler à Mr le Chargé d'affaires du St. Siège les sentimens de sa haute considération.

Le directeur Général pour les affaires du
Culte Catholique
de Pélichy.

Eindelijk kwam 1 Aug. een definitieve beslissing van de Congregatie de P. F., die geen voldoende reden aanwezig achtte, welke volgens de Canones een vereeniging van R. en M. met den Bosch konden rechtvaardigen. Daarom werd v. d. Velden, theologieprofessor te Uden tot vicaris van Ravenstein en Megen aangesteld en voor Grave in diezelfde hoedanigheid benoemd.

V. d. Velden kreeg bij pauselijke Breve van 2 Juni 1840 ontslag als Apostolisch Vicaris en bij een beschikking van de Congregatie de Propaganda Fide, dato 28 November 1840, werd hij tot medehelper van den Apostolischen Administrator van het vicariaat Den Bosch benoemd en belast met het geestelijk beheer der districten, die vroeger de vicariaten Grave, Ravenstein en Megen hadden uitgemaakt en die bij Breve van 2 Juni 1840 met dat van Den Bosch waren vereenigd.

De districten, welke hereenigd zijn door de Pauselijke Breve van 2 Juni 1840, met het Apostolisch Vicariaat van *'s-Hertogenbosch* en welke daarvóór deel uitmaakten van de Apostolische Vicariaten van *Grave* en van *Ravenstein* en *Megen* zijn verdeeld als volgt:

Voorheen Vicariaten	Dekenaten.	Parochies.	Aantal Zielen.	Aanmerkingen.
Grave	Cuyk	21	20.876	
	Nijmegen	20	27.364	
	Druten	15	12.648	
Ravenstein en Megen	Ravenstein en Megen	16	17.500	
	Totaal	72	78.388	

PAROCHIËN VAN HET DEKENAAT VAN CUYK,

Parochiën	Aantal zielen	Aanmerkingen
Antonis (St.) . . .	962	
Beers	639	
Beugen	1.021	
Boxmeer	1.921	
Cuyk	2.121	
Escharen	770	
Gassel	638	
Grave	2.713	
Groot Linden . . .	250	
Haps	694	
Hubert (St.) . . .	524	
Ledeacker	223	
Maashees	320	
Mill	1.800	
Oeffelt	898	
Oploo	486	
Overloon	590	
Rijkevoort	425	
Sambeek	1.319	Bij deze parochie behooren twee kapellen gelegen in Vortum en Mullem bediend door een Rector.
Vierlingsbeek . . .	1.383	
Wanrooy	1.179	
Totaal	20.876	

PAROCHIËN VAN HET DEKENAAT NIJMEGEN.

Parochiën	Aantal zielen	Aanmerkingen
Balgooy en Keent	785	
Beek	1.115	
Beuningen	790	
Ewijk	719	
Groesbeek	2.220	
Heumen	567	
Kekerdom	409	
Löeth	228	
Malden	713	
Millingen	1.280	
Neerbosch	2.287	
Nijmegen		
(Augustijnerkerk)	2.550	
Nijmegen		
(Broederkerk)	2.568	
Nijmegen		
(Minderbroederkerk)	2.450	
Nijmegen		
(Regulierenkerk)	3.590	
Overasselt	1.009	
Ooy en Persingen	455	
Weurt	387	
Winssen	782	
Wychen	2.460	
Totaal	27.364	

PAROCHIËN VAN HET DEKENAAT
RAVENSTEIN EN MEGEN.

Parochiën	Aantal zielen	Aanmerkingen
Boekel	2.256	
Damen en Langel	256	
Dennenburg	170	
Deursen	250	
Haren bij Megen.	426	
Herpen	1.595	Bij deze parochie behoort een succursale gelegen in Overlangel, bediend door een Rector.
Huisseling	490	
Macharen	354	
Megen	1.017	
Ravenstein	750	
Reek	902	
Schayk	1.458	
Teeffelen	69	
Uden	5.310	Bij deze parochie behoort een succursale gelegen te <i>Volkel</i> , be- diend door een Rector.
Velp	547	
Zeeland	1.650	
Totaal	17.500	

PAROCHIEËN VAN HET DEKENAAT VAN DRUTEN.

Parochiën	Aantal zielen	Aamerkingen
Afferden en Deest	1.237	
Alphen . . .	790	
Altforst . . .	278	
Appeltern . . .	463	
Batenburg . . .	512	
Bergharen . . .	702	
Dreumel . . .	1.509	
Druten . . .	1.358	
Horssen . . .	662	
Hernen en Leur .	655	
Leeuwen . . .	1.898	
Maasbommel . .	635	
Niftrik . . .	300	
Puyflijk . . .	430	
Wamel . . .	1.219	
Totaal	12.648	

Naar aanleiding van het schrijven van Mgr. Capaccini aan Kardinaal Fransoni, waarin de Nederlandsche regeering de benoeming wenschte van twee Apostolische vicarissen met bisschoppelijke waardigheid (nl. in Breda en Den Bosch), verzocht de Kardinaal aan den zaakgelastigde Mgr. Ferrieri, vice-superior der Hollandsche Zending, die 21 Nov. 1841 aan Capaccini was opgevolgd, om den Ap. Administrator van Ravenstein, Grave en Megen, van der Velden te bewegen zijn demissie aan te bieden. Tegelijk zou Mgr. Ferrieri bij den Apostolischen Vicaris van Limburg Mgr. Paredis aandringen, dat deze aan van der Velden een der rijkste dekenaten zou toedeelen. Het dekenaat Arcen bij Venlo, de parochie Roermond, werden hem ook aangeboden, maar v. d. Velden sloeg dit af, omdat bij hem reeds lang neiging tot het kloosterleven bestond. Hij vertoefde na zijn demissie 16 Dec. 1841, eenigen tijd bij de Kruisheeren in Uden en trad toen in de orde der Minderbroeders te Megen, 28 Aug. 1843; later

bekleedde hij het lectoraat der theologie. 30 Mei 1857 overleed Pater Pius van der Velden als Minderbroeder te Thielt in België.

Wij laten hier de over de demissie van Van der Velden gevoerde briefwisseling volgen.

Schrijven van Mgr. Ferrieri aan van der Velden, 10 Dec. 1841, met het antwoord van v. d. Velden, 16 Dec. d.o.v.

Illme Dne.

Cum Ssmus Dmus Noster Gregorius XVI majori hujus Regni Catholicorum bono prospiciens, jam in eo sit ut Vicarios Apostolicos vel administratores Episcopali caractere cum titulo in partibus infidelium insignire velit, cumque deprehenderit Illmam Dnem tuam citra culpam, attamen impedimento ¹⁾ quodam detineri quominus hanc dignitatem consequi possit, hinc juxta voluntatem Sanctitatis suae et jussu Sacrae Congregationis Christiano nomini propagando praepositae, cogor Dni Tuae suadere ut sponte intra ipsius Pontificis Maximi manus, administrationem quam hucusque gessisti Vicariatus Ravensteniensis, Megensis et Gravensis, resignet. Abdicationis vero Epistolam ad me transmittere curabis, ut eam sine mora ad ipsam Sacram Congregationem de Prop. Fide mittere valeam.

Hic non immoror Tibi Illme Dne suggerere rationes, quae in eadem epistola uti possis — siquidem Ecclesiae bonum, fidelium utilitas, ac praesertim temporum circumstantiae unice Sedem Apostolicam ad id movent, quare ex parte tua vel haud satis firmam valetudinem, nec non gravissimum onus quo premeris in regimine animarum sollicitudini tuae usque adeo commissarum, vel denique rationabilem etiam causam tibi magis benevisam pertendere potes.

Nec putes imminui ob id erga te Apostolicae Sedis benevolentiam et favorem, imo augetur potius et quoties occasio sese obtulerit certe luculenta argumenta percipies.

Interim ut vel ab initio horum specimen habeas, scias oportet Illum ac Revm D. Episcopum Hirinensem administratorem Apostolicum Vicariatus Limburgensis de ipsius S. Congnis consensu paratum esse tibi conferre unum ex illius Vicariatus Decanatibus, qui ceteris tum dignitate, tum redditibus ante-

¹⁾ impedimentum ex defectu natalitium.

cellat, et in hoc officio, dum congruam ac decentem substantiationem percipias, zelum quoquo pro animarum salute flagras, pari modo exercere poteris.

Plura addere supervacaneum puto cum mihi nota perspectaque apprime sit tua erga Sedem apostolicam devotio, submissio, ac proinde dum omni veneratione et obsequio signor

Ferrieri.

Illustrissime et Rme Domine!

Honoratissimis vestris de dato 10 hujus literis, ut debite satisfaciam, mitto inclusam hic renuntiationem meam, ut eam Illma et Rma Dominatio vestra Romam curare possit perferendam.

Non possum, quin Illmae et Rmae Dominationi vestrae pro benevolentia mihi exhibita maximas habeam gratias, dum totus venerabundus signor ex animo,

H. van der Velden,
Adm. Apost.

Schrijven van Ferrieri aan Paredis, 18 Dec. 1841.

Illme ac Rme Dne!

Vix Illmus ac Rmus D. J. Capaccini jam apud Senerissimum Neerlandiae Regem Internuntius Aplicus, et S. Sedis Legatus extraordinarius accepit per R. D. Cuyten Praesidem Seminarii Buscoducensis Illmam Dnem Tuam paratam esse conferre quamdam in Tuo Vicariatu provisionem R. H. van der Velden, statim praesul ille hanc Dnis Tuae promptitudinem Sacrae Congni patefecit, simulque methodum rectissimam proposuit, qua illo sublato ordinari possit administratio Districtuum Ravenstein, Megen et Grave:

Sacra Congregatio probavit quae Praesul Capaccini proposuit, et dum injunxit mihi ut antea gratias plurimas Dni Tuae referrem, id quod libentissime exequor, pro data spon- sione providendi eumdem H. van der Velden de quodam pin- gui et illustri Decenatu tui Districtus, ad illorum executionem procedere imperavit.

Quapropter jam eo devenimus, Deo favente ut Dtio Tua datam sponsonem exequatur. Siquidem H. van der Velden jam munus administratoris Aplici Districtuum Ravenst: Grav:

et Megen: abdicavit equidem sponte; verum a me rogatus et insimul promissionem accepit de superius memorata provisione — Quare Illma Dtio juxta praescripta S. Congregationis ad illius nominationem procedere potest; nisi opportunum judicaverit antea ei vacantes Decanatus offerre; ut quem maluerit, si id tibi expedire videtur, eligere possit. Dum super hoc favorabile aliquod responsum ab Illma Dne Tua ominor omni qua per est obsequio et veneratione signor.

Paredis aan Ferrieri, 30 Dec. 1841.

Receptis honoratissimis illustrissimae Dominationis tuae literis de die 18 hujus, absque mora sponsionem de qua executioni mandavi, offerendo Revdissimo H. van der Velden, Pastorum in hocce vicariatu quemcumque sibi eligere vellet. Responsum vero illius hodie receptum est: „quod mihi pro hacce benevolentia gratias agat maximas utpote quia patriam suam non libenter derelinqueret.”

Quid vero ultra faciendum prudenti judicio illustrimae Dnis tuae hisce submitto.

Ferrieri aan Paredis, 3 Jan. 1842.

Detuli jam ad S. Congnem de Prop. Fide quae Illma ac Rma Dtas Tua mihi pandit per Epistolam 30 Decembris ac praecipue super responsione Dni Van der Velden acceptandi quem voluerit Decanatum in Tuo districtu. — Attendum erit quid super hoc congregatio definiri judicaverit, interim istius et meo nomine gratias plurimas tibo refero. Attamen rem sane acceptissimam mihi faciet Dtio Tua, si innuere velit num expediat quod ille in sua Patria maneat.

Potest fieri quod impedimento sit successoris ejus praesentia quominus libere jurisdictionem exercent et hoc ob eos e clero qui partibus van der Velden adhaerent — sententiam Dtionis Tuae super hoc exquiro, humanissime. — Vota amplissima et ex intimo cordis tibi refero pro exordio novi anni; desideria cordis tui exaudiat Deus.

Paredis aan Ferrieri, 28 Jan. 1842.

Notandum, hacce occasione, puto, quod ipsa Ruraemundensis Paroecia hucusque vacat, idque vel ideo, ut sic absque ulla difficultate, locum aliquem convenientem Rmo Dno van

der Velden, juxta sponsonem concedere possem — verum res haec diu perseverare non poterit, siquidem jamjam conquerrantur parochiani quod tamdiu suo Pastore privati maneant, faciuntque suppositiones cujuscumque generis.

Velit ergo illustrissima ac Rma tua Dignitas quantocius *feri poterit*, quid in negotio van der Velden fuerit statutum mihi communicare, ut sic et huicce paroechiae providere et ex consquenti, omne inconueniens ulterius praeueniri valeam.

Paredis aan Ferrieri, 11 Febr. 1842.

Ut votis illustrissimae ac Rmae dominationis tuae satisfactionem, brevibus in quantum licet mentem meam quoad negotium van der Velden candidè hisce pando.

Non arbitror, illust. Domine, vel quidquam ex parte Rmi Dni supradicti timendum fore, quod, liberae successoris illius administrationi impedimento sit futurum, ipsum enim semper habui ut virum religiosum sibimetipsi magis ac studiis quam rebus exterioribus intentum. Qui vero sacerdotes partibus ejus adhaerent ravenstenienses sunt aliqui et megenses; caeteros vero (paucis exceptis) specialiter illi addictos fore non arbitror. Sed et priores dispositioni Sanctissimi Dni nostri, ut veros sacerdotes decet, perfacile acquiescant, et quidem facilius, meo judicio, si Rmo Dno van der Velden maneat ibidem residendi libertas, quam si renitens cogeretur patriam suam relinquere.

Licet ergo absentia dicti Rmi Dni illius successoris fors magis optanda sit quam ejus praesentia, illam tamen, ut conditionem sine qua non, exigere non auderem.

De caetero si, accepto responso a S. Congne de prop. fide illustrissima Dtio tua necessarium judicet ut propositionem meam jamjam R. D. van der Velden factam renovem et in *hunc finem* apud illum insistam, illud promptitudine maxima et libenter praestare paratus sum.

Ferrieri aan v. d. Velden, 19 Febr. 1842.

Quum Beatissimo Patri D. N. Gregorio XVI desiderium declaverit Reverentia Tua cessandi ab administrando districtu Ravensteynensi, Megensi et Gravensi, nuperrime S. Congregatio de Propaganda Fide ejus rei a Ss. Patre conscia probe facta ad me perscripsit.

Quum ad Illustrissimum ac reverendissimum Dominum H. den Dubbelden Episcopum jamjam renuntiatum mihi literas dederit eadem S. Congregatio, quibus statuit qua ratione res

feri deinceps velit, easque ego ad Illust. ac Reverendissimum Dm. den Dubbelden transmittere debuerim, rogo Reverentiam Tuam ut hisce literis acceptis eundem Illustriss. ac Reverendissimum Dominum scribere etiam ipsa velit, ab administratione praedicti Districtus cessatum a se esse.

Summa qua par est veneratione.

Literis a S. Congregatione de p. f. ad me datis jussus sum Reverentiam tuam certiozem facere S. Patrem N. Gregorius XVI accepisse et admisisse renuntiationem sponte a Rev. tua oblatam administrationis Districtuum Ravensteyn etc.

v. d. Velden aan Ferrieri, 23 Mei 1842.

Quum ex honoratissimis Illustrissimae ac Rmae Dominationis Vestrae litteris dd. 19 hujus, ac incluso iis S. C. de Prop. Fide Rescripto, jam intellexerim, solutum me esse a suscipiendo munere, de quo inquietabar; tenore praesentium Sanctissimo Patri in persona Perillustris Dignitatis Vestrae humillimas grates meas persolvo; quin et Eidem Dignitati Vestrae pro cura et labore mei tantum gratia susceptis obligatum me gratus agnosco, quibus vicem aliquam rependere, si unquam mihi detur, vere erit gratissimum. Secura sit, rogo plurimum, Illma ac Rma Dominatio Vestra quoad subindicatam a me suspicionem, quippe quae tota jam evanuit. Hinc plurima, qua par est, veneratione, gratitudine, ac promptitudine subscribor,

Reeds einde 1841 besloot de Propaganda om de districten Grave, Ravenstein en Megen te voegen bij het vicariaat Den Bosch. Voorloopig zou het door een coadjutor van Mgr. Den Dubbelden met eenige afhankelijkheid van dezen bestuurd worden. Als candidaat werd toen wel genoemd G. P. Wilmer, secretaris van Den Dubbelden, maar bij breve van 18 Januari werd Zwijsen door Gregorius XVI benoemd tot bisschop van Gerra i. p. i. en coadjutor cum iure successionis van den Apostolischen Vicaris van Den Bosch, en tot Vicaris van de districten Grève, Ravenstein en Megen ¹⁾).

¹⁾ Vgl. *De Katholek*, Deel XX, blz. 201; *Godsdienstvriend*, Deel 48, blz. 271. Mgr. Zwijsen werd den 17 April te Tilburg; Mgr. Den Dubbelden, en Mgr. Hooydonk, die resp. tot bisschop van Emmaus en bisschop

Mgr. Den Dubbelden had in het begin aan Mgr. Zwijsen alle faculteiten verleend voor het vrije bestuur van de districten Grave, Ravenstein en Megen. Maar toen hij bemerkte, dat hij door het schenken van deze faculteiten zelf alle verantwoordelijkheid over die districten verloor, zij het tegenover de regeering, zij het tegenover den H. Stoel en daardoor de weg gebaand werd tot een scheiding dezer districten van het Ap. Vicariaat Den Bosch, zooals die vóór de Breve van 2 Juni 1840 bestaan had, onttrok hij aan Mgr. Zwijsen alle volmachten.

Beide prelaten brachten de aangelegenheid voor Mgr. Ferrieri. Deze schreef toen aan Mgr. Den Dubbelden en zette hem uiteen, welke de bedoeling van den H. Stoel geweest was, toen deze een coadjutor benoemde, aan wien speciaal de zorg over genoemde districten was toevertrouwd, en wat deze coadjutor eigenlijk volgens de Propaganda te doen had.

De Apostolische Vicaris begreep nu de ware bedoeling van den H. Stoel en zijn coadjutor kreeg, zooals uit volgende brieven blijkt, zijn vorige jurisdictie over Grave, Ravenstein en Megen terug.

Mgr. Zwijsen dankte Mgr. Ferrieri voor zijn beleid in deze aangelegenheid in het schrijven van 12 Augustus: *Je me félicite que cette affaire s'est terminée par votre obligeante intervention et je vous en dis bien cordialement mes grâces* ¹⁾. Alle moeilijkheden waren nu uit den weg geruimd. De zaak-gelastigde van den H. Stoel was er van overtuigd, dat bovengenoemde bezwaren voortkwamen „*piu tosto da difetto d'intelligenza che da volontà*”, zooals hij 21 Nov. 1842 aan Kardinaal Frasoni schreef. Ook Willem II had Mgr. Zwijsen onderhouden over de gerezen moeilijkheden, maar „*j'ai répondu que les différences s'étaient arrangées à l'amiable par votre intercession*”, aldus Mgr. Zwijsen aan Mgr. Ferrieri 3 Dec. 1842.

van Dardanië op 14 Jan. 1842 benoemd waren, werden de eerste in Den Bosch op 10 April, de laatste te Hoeven op 1 Mei door Mgr. v. Wyckerslooth geconsacreerd.

¹⁾ Nunt. Arch. Busta III fasc. 4.

Excellentissime ac Revendissime Domine,

Quamvis spem continuo foveo, fore ut brevi Excell^{am}. ac Rmam D. Tuam in Domum meam recipere mihi liceat, et os ad os loqui; attamen propter gravitatem negotii consultum duxi Ex. ac Rev^{mae}. D. Tuae significare, me facultates omnes, nuper a Sacr. Coegne de Propaganda fide mihi impertitas, communicasse Illm. Episcopo Gerrensi pro districtibus Gra- viensi et caeteris, una cum potestate Pontificalia ibidem exer- cendi, item instituendi Pastores et Sacellanos, sequens scilicet in hisce omnibus voluntati Tuae, mihi per R^{dum} D. Praesidem notificatae, licet hoc pacto unio jam coepta fere ad eundem statum redigendum sit, in quo tempore Administrationis Rmi. Dni van der Velden conspiciebatur: nisi tamen id quod mihi ingratum haud foret, Illmus Coadjutor ut Principalis cum gubernio correspondere valeat, quod praefato Dno van der Velden, ut notum est, denegatum erat. In hoc casu unioni qui- dem non consuleretur, sed meo commodo, quum molestum enim id sit cum gubernio agere de iis rebus quae penitus alte- rius regimini subjectae sunt, sub Administratione memorati Domini van der Velden nimium quantum expertus fui, qua- propter, si talis sit voluntas Sacrae Congregationis vel Illmae Dominationis Tuae, verum obsequium mihi praestiterit, si id apud Gubernium procurare posset.

Schrijven van Mgr. Ferrieri aan Mgr. Den Dubbelden,
1 Juli 1842.

Voto ac desiderio Illmae ac Rmae Dns Tuae incunctanter satisfacere cupiens, brevi respondeam ad dubium propositum per Epistolam 28 hujus.

Duo sunt consideranda quoad modum existendi istius Vica- riatus, primum scilicet Breve apostolicum diei 2 Junii 1840 per quod territoria quaedam unita et conjuncta sunt Vicaria- tui Buscoducensi, ita ut haec simul sumpta unam eandemque dioecesim constituent; alterum est breve pariter apostolicum per quod Coadjutor Tibi datur pro faciliori administratione tam ampli districtus. Jam ni fallor exulat idea quaecumque divisionis, etiam in abstracto et Illmae Dni Tuae incumbit responsabilitas, si ita loqui fas est, etiam illarum tui Vica- riatus partium, quas administrandas *quatenus et in quantum* tibi libuerit concessisti Illmo ac Revmo Epo Gerrensi: Igitur non video cur Illma Dtio tua agere cum Gubernio renuat

pro negotiis quae hasce Vicariatus tui partes conspiciunt: Equidem Illma Dtio Tua facultates omnes supra laudato Episcopo Gerrensi tribuisti; ast liber omnino eras, sicuti et nunc liber es eas vel in totum vel in parte, prout magis fidelium bono in Dno expedire judicares, retrahere; in id enim praecipue intendunt memorati Brevis Apostolici verba *quatenus et in quantum*.

Hierop zond Den Dubbelden het volgende antwoord, 23 Juli.

Ex honoratissimis Excelmae ac Rmae Dnis Tuae litteris dd. 1 Julii me intellexisse arbitror, quae in Administratione districtuum Graviae, Ravesteinensis et Megensis, partem vicariatus Apostolici Buscoducensis constituentium, habenda sit ratio. — eadem igitur mente (ut scilicet Beneplacito Ssmae Sedis faciam satis) qua facultates omnes, una cum Administratione Spirituali Illmo et Rmo Coadjutori pro memoratis partibus communicaveram, nunc, ut vere coram Deo et Ssma Sede de Administratione, cujus *responsabilitas* mihi incumbit, respondere queam, facultates Apostolicas equidem omnes Eidem confirmatas volui, verum in negotiis *gravioribus*, quae Administrationem concernunt, influxum aliquem a me exercendum necesse duxi. Hinc Illmo Coadjutori significavi collationes et Institutiones Pastorum et Capellanatum ab Illmo quidem *signandas* esse, attamen eas executioni mandandas non esse nisi approbatione mea prius obtenta: tantumdem in casu quo *statuta ferre vellet generalia*, vel prae ceteris *majoris momenti*; demum desiderare me, ut post institutas visitationes districtuum *relationem* mihi exhibere dignaretur. Restrictiones istae istius mihi esse videntur *indolis*, ut potius ex natura rei profluere quam imperatae censendae sint: quis enim respondeat de regimine ad se nullo modo spectante? — aut quis ordinarius temporalia Cleri cum Gubernio tractet, circumstantiarum parochialium curaeque planè ignarus?

Attamen ne praecipuus agere viderer, superiores Seminarii una cum Decano vicario de Wijs, consului, quibus opinionem meam approbantibus, supra memorata cum apographo laudatae Tuae Epistolae Illmo Coadjutori transmisi.

Quid dicam? fatentibus consiliariis, ea omnia absque ullo jussu aut praescripto, sponte sua a Coadjutore fuissent essentque praestanda, verum Illmus Coadjutor non ita opinatur: imo vero queritur quasi hoc facto fiducia data ipsum spoliare velim, minaturque se aditurum auctoritatem competentem, ut ab omni Administratione eximatur etc.

Haec itaque Excellmae et Rmae Dni Tuae perscribere volui, ut, in quo statu res versetur, cognosceret. Novit, uti confido, Excellma D. Tua me regimem spirituale istorum locorum nulatenus affectasse; per me omnino licet, si ita placet Ssmae Sedi, ut quoad *omnem et singulam* partem ab Illmo. Coadjutore administrarentur, verum si ego curare cogar *temporalia Cleri*; — si ego respondere debeam de ipsa administratione; — si *unioni* tandem districtuum providere oporteat, quis mihi jure succedat, non video, dum saltem aliquam in regimine spirituali superintendentiam exerceam.

Nec dicat Illmus Coadjutor me pedetentim facultates tribuisse, aut administrationem plenam vix datam restrinxisse etc. nam quod primum attinet, expressissime me Illmus Coadjutor rogavit, ut totam administrationem Ego obirem, usque dum ipse sedem ibi suam fixisset: statim tamen et successive novas et novas facultates petiit, quas omnes ei concessi, excepta *instituenti* potestate, pro qua prius iudicium vestrum audire volui; si quidem ea mihi unioni districtuum adversari videretur, nisi tamen, uti nunc statur, praevia mea opinio requiratur.

Quod vero ad secundum spectat, notum sit Excellmae Dni Tuae, me iterato Illmo Coadjutori dixisse, timere me ne in Breve 2 Junii 1840, atque adeo in mentem S. Sedis infringere, independentem ei administrationem istorum districtuum relinquendo; verum, se *responsabilem fore, si taliter procederem*, saepius asseruit; ita ut si quod minus grati in restrictionibus modo appositis occurrat, ipsi imputare merito possit. Aiebat enim me hoc pacto menti Sac. Congnis de propaganda fide satisfacturum.

Haec pro elucidatione Excellentmae Dnis Tuae in praesentiarum puto sufficerent quod si alia in me objecta fuerint, id rogo et obtestor, ne Excellma Dnio Tua, quae vestra prudentia est, in hisce opinionem prius suam formare velit, quam alteram partem benigne audierit.

Cum de futuro suo adventu in vacariatum nostrum Apostolicum in praefata sua Epistola Excellma Dtio Tua non scripserit, spes mea aucta fuit, futurum ut Distributioni praemiorum praesidere dignetur: dies iste qui jam fixus fuerat 17 Augusti ob difficultatem subortam, in 18 translatus fuit.

Gratissimum mihi fuerit Excellma Dtio Tua, si mihi adventum suum sive per navigium sive per rhedam significare non gravetur, quatenus pro digna receptione cuncta disponere valeam.

Interim me meaque Excellmae Dni Tuae enixe commendans,
profundissimae venerationis sensu subscribor.

Excellentissime ac Reverendissime Domine,
Excellmae ac Revmae Dnis Tuae
famulus humillimus et obsequiosissimus
† H. den Dubbelden, Epus Emausensis
vicarius Aplicus Buscoducensis.

Gestel St. Michaelis hac 23 Julii 1842.

Het Augustinessen-Klooster te Zoeterbeek

door

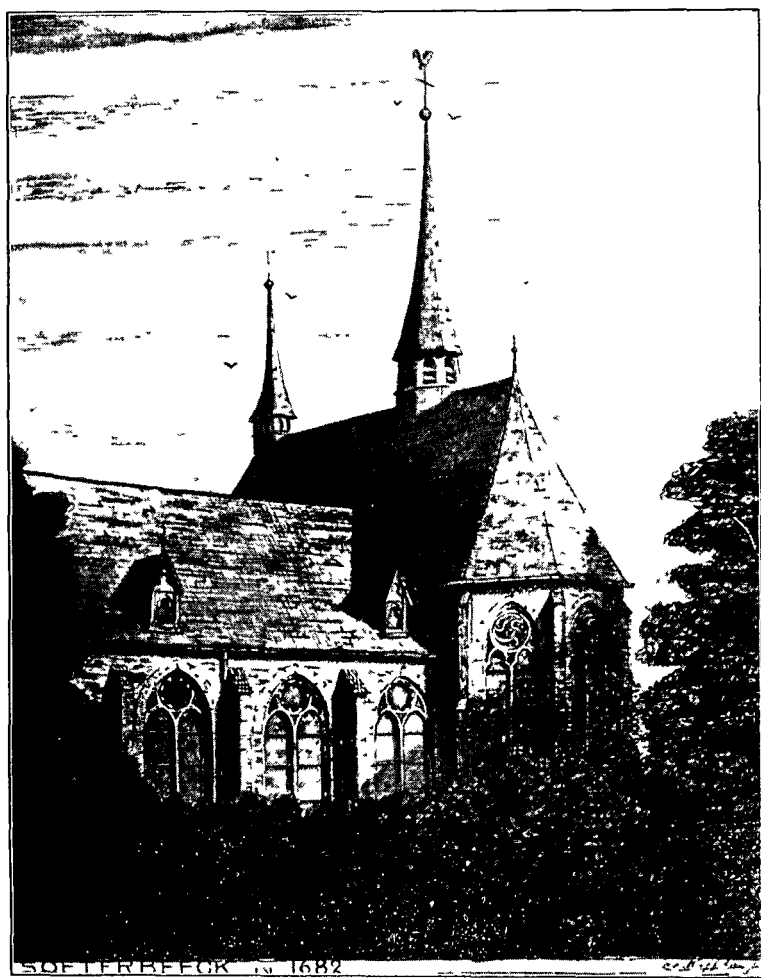
A. M. FRENKEN, pr.

*AAN DE EERW. MATER PRIORIN,
MARIA DEKKERS, BIJ GELEGENHEID
VAN HET 200-JARIG BESTAAN VAN
HAAR KLOOSTER „NIEUW ZOETER-
BEEK” TE DEURSEN, 1 MEI 1932.*

Vergissen we ons niet, dan hebben naast de Brigittinessen te Uden de Reguliere Kanunnikessen van St. Augustinus te Deursen bij Ravenstein de oudste der vrouwelijke klooster-gemeenten, welke tegenwoordig in het Bisdom van 's-Hertogenbosch nog bestaan en verdienen zij dus onder dat opzicht onze belangstelling boven alle andere der in dat Bisdom bestaande vrouwenkloosters. Bovendien, onder alle Nederlandsche kloosters, die oudtijds behoorden tot het beroemde Kapittel van Windesheim of naar de wijze daarvan waren ingericht, is dat te Deursen het eenige, dat de tijden trotseerend tot op den dag van heden op onzen vaderlandschen bodem is blijven voortbestaan ¹⁾.

Te Deursen wonen deze Zusters Augustinessen eerst van af 1 Mei 1732. Te voren was haar klooster te Zoeterbeek nabij de oude heerlijkheid Eckart. Hiernaast ziet men het afgebeeld,

¹⁾ De Augustinessen van St. Oedenrode zijn eerst in 1796 van uit Diest in België zich in ons land komen vestigen.

ZOETERBEEK (gedeeltelijk) in 1682

gelijk het nog was in 1682 ¹⁾. 't Is over dit klooster te Zoeterbeek, dat wij dit artikel schrijven ²⁾.

De meeste stukken, die wij hiervoor raadpleegden, berusten in het kloosterarchief te Deursen ³⁾.

De oudste oorkonden werden reeds uitgegeven door L. v. Miert S. J. ⁴⁾ en Dr. Hermans ⁵⁾. Den inhoud daarvan vergelijkend met hetgeen J. B. Gramaye ⁶⁾ en Aug. Wichmans ⁷⁾ over Zoeterbeek geschreven hebben, meenen wij de vroegste geschiedenis van dit vrouwenconvent als volgt in 't kort te kunnen wedergeven.

I. De oprichting en verplaatsing des kloosters.

Het werd opgericht ten jare 1448 door den toenmaligen pastoor van Nederwetten Henricus Sanders van Someren in de parochie Nederwetten (aan de Zuidzijde dier parochie) tegen de grens der parochie Nuenen, nabij eene beek, die geheeten werd *die Suetbeek* ⁸⁾,

¹⁾ Foto eener panteekening van Cor Roffelsen, architect te Helmond, vervaardigd naar een schilderij van 1682 (in het klooster te Deursen), voorstellend het portret van een 30-jarig Augustijner-Kanunnik met het klooster Zoeterbeek tamelijk vaag als achtergrond.

²⁾ In de Introductie van zijn werk *Les Moines d'Occident* schrijft Graaf de Montalembert: „L'amour du monastère se peignait dans ces noms charmants, que les moines donnaient aux lieux de leur retraite et de leur pénitence”; onder de vele kloosterbenamingen, zooals Beau-Lieu, Bon-Port, Val-Sainte enz. vermeldt hij ook *Font-Douce*; „voilà bien Zoeterbeek!” zoo meende nu een halve eeuw geleden de Maeseysche Kruisheer R. Schippers (in een zijner brieven aan de Douairière Mathilde Smits van Eckart te Tongelre, welke brieven thans berusten op het huis Eckart onder Woensel).

³⁾ Dankbaarheid verplicht ons te memoreeren, dat de Zeereerw. Heer Nic. Nuyens, rector des kloosters, alles deed om ons de raadpleging van het kloosterarchief en 't schrijven van dit artikel te vergemakkelijken.

⁴⁾ *Taxandria* jg. 28 blz. 145 e.v.

⁵⁾ *Verzameling van Chartres en Geschiedkundige Bescheiden betrekkelijk het Land van Ravestein* II blz. 388 e.v.

⁶⁾ *Antiquitates Belgicae* (1708), *Taxandria* p. 21.

⁷⁾ *Brabantia Mariana* p. 854 e.v.

⁸⁾ Tegenwoordig „de Heuvelakkersloop” geheeten. Als de plaats, waarop het klooster gestaan moet hebben, worden door de overlevering aangewezen de landerijen, gelegen tusschen den nieuwen en den ouden weg van Nederwetten naar Boort (aan de Oostzijde van den nieuwen weg), ten Zuiden afgesloten door den Heuvelakkersloop (tegenwoordig Sectie A N° 2243, 2245, 2513, 2515, 289 en 294).

De stichter deed zekere huizen, die hij daar ter plaatse bezat, tot een soort van klooster inrichten en daarbij eene kapel met klokketorentje bouwen, terwijl hij verder nog drie hoeven onder diezelfde parochie Nederwetten aan zijne stichting afstond ¹⁾. Twee dochters des stichters behoorden tot de eerste conventualen ²⁾.

Om de zusters — immers nog nieuwelingen — te onderichten kwamen er leermeesteressen uit het St. Ursula-klooster te Leuven, welks leden in dien tijd wel een gemeenschappelijk leven leidden, maar zich niet tot een bepaalden kloosterregel verbonden hadden ³⁾. Ditzelfde was denkkelijk ook het geval met de bewoonsters van het convent te Nederwetten.

Niet lang daarna wenschte de stichter, dat de zusters den regel van St. Augustinus zouden aannemen, waardoor haar convent eerst een eigenlijk klooster zou worden in de strikte beteekenis des woords, en dat zij zich zouden stellen onder de geestelijke leiding van het Windesheimsch mannenklooster Mariënhage te Woensel. Hij richtte deswege een verzoek aan den grooten kloosterhervormer Kardinaal Nicolaas de Cusa tijdens diens verblijf in de Nederlanden (1451, '52), die daarop bij brief van 12 Febr. 1452 den Bisschop van Luik gelaste om na de noodige informaties aan het verzoek zoo spoedig mogelijk gevolg te doen geven.

Eerst 16 Febr. 1454 gaf de bisschop Jan van Heinsberg de verlangde goedkeuring, bepalende o. a., dat het klooster den naam zou dragen van Onze Lieve Vrouw van Zoeterbeek ⁴⁾ en dat eenige koorzusters uit het St. Agnes-klooster te Thienen of uit een ander soortgelijk klooster des bisdoms

¹⁾ Een dier hoeven lag aan de Suetbeek.

²⁾ De naamlijsten der zusters vermelden bovenaan Jenneke Sanders als koorzuster en Geertruid Sanders als werkzuster. Die naamlijsten zijn nog te Deursen in Kl(ooster-)Arch(ief).

³⁾ Gramaye, *Antiquitates Belgicae, Lovanium*, p. 19.

⁴⁾ Het jongste kloosterzegel stelt voor: onder een gothisch baldakijn Maria met Kind, aan wier voeten eene beek en op den voorgrond traliewerk (het kloosterslot symboliseerend). Op een vroeger zegel komt echter (volgens een afdruk uit 1733) de beek niet voor.

zouden overkomen om de kloosterlingen te onderwijzen in de geestelijke oefeningen.

Bedoeld klooster van Thienen was vermoedelijk dat van St. Barbaradal (vermoedelijk toegewijd aan de H. Barbara als *patrona primaria* en de H. Agnes als *patrona secundaria*), dat in het eerste decennium der 15^e eeuw den regel van St. Augustinus had aangenomen ¹⁾. Wij weten niet, of er uit dit klooster inderdaad zusters ter onderrichting naar Zoeterbeek gekomen zijn; wel kennen we een religieuse, die omstreeks 1455 naar Zoeterbeek kwam en zelfs als de tweede der Zoeterbeeksche maters of oversten vermeld wordt, met name Elisabeth Treysenaerts ²⁾, maar deze kwam niet uit Thienen, doch uit het klooster van den St. Nicolaasberg te Aerschot, dat in 't begin des jaars 1454 den regel van St. Augustinus had aangenomen ³⁾.

Weldra bleek, dat de ligging des kloosters verschillende ongemakken veroorzaakte; de grond was er moerassig, hetgeen rheumatiek en andere ziekten ten gevolge had; het water deugde niet en was ook niet altijd voldoende voorradig; bovendien lag het oord onder het gebied van twee verschillende parochiën, Nederwetten en Nuenen, waaruit op den duur moeilijkheden zouden kunnen rijzen. Maar het grootste ongerief voor de zusters, die immers met het weven en bereiden van linnen in haar levensonderhoud moesten voorzien ⁴⁾, bestond wel hierin, dat haar convent — gelijk achter in een oud Statutenboek staat aangeteekend — te ver van „den lopenden stroom”, de rivier De Dommel, was gelegen.

¹⁾ Over St. Barbaradal zie Gramaye l. c. p. 42, Welvaarts, *Geschiedenis van Corsendonck* II blz. 64, Dr. Acquoy, *Het Klooster te Windesheim en zijn invloed* (1880) III blz. 195; in dit laatste werk II blz. 364 worden St. Barbaradal en het St. Agnetenklooster te Thienen als twee afzonderlijke kloosters vermeld. Overal, waar wij verder Dr. Acquoy zullen citeren, is het zoeven aangehaald werk bedoeld.

²⁾ Naamlijsten der zusters; als eerste mater staat daarop vermeld mater Thoma; de volgorde op de naamlijsten is echter niet overal chronologisch juist.

³⁾ Gramaye l. c. p. 54.

⁴⁾ In den nog te vermelden brief van den Bisschop van Luik d.d. 16 Juni 1462 lezen wij immers: „ubi etiam eadem regularissae in humilitatis et paupertatis spiritu ad vitae ductum lineum pannum conficere possent et adaptare”.

Bij schrijven van 16 Juni 1462 werd daarom door den Bisschop van Luik, Lodewijk van Bourbon, aan de zusters op haar verzoek toegestaan om haar klooster, dat als gebouw niet veel te beteekenen had, af te breken en over te brengen naar een hooger gelegen terrein ongeveer een boogshot verder zuidwaarts onder de parochie Nuenen aan de rivier de Dommel, op voorwaarde dat het kerkhof, dat reeds gewijd was, maar waarop nog niemand begraven lag, ommuurd en in orde gehouden zou worden ¹⁾).

Dat terrein bij de Dommel was niets dan een woest en leelijk heideveld; toch werd het uitgekozen „want op die loopenden stroom lagh”, gelijk de aantekeningen in vermeld Statutenboek zeggen.

Bij het bouwen van het nieuwe klooster ondervonden de zusters veel steun, o. a. van Matheus Tempeler, doch vooral van Henrick Dirx, zóó zelfs dat ze dezen als haren tweeden kloosterstichter beschouwden ²⁾).

We vinden van hem vermeld, dat hij landbouwer en schepen van Nuenen was, gehuwd was met eene rijke Sonsche, Jut geheeten, die een zuster te Zoeterbeek in 't klooster had, en dat hij geen kinderen had ³⁾). Hij had het convent „seer wonderlyck lief” en was speciaal bevriend met den toenmaligen rector, want er ging bijna geen dag voorbij, of „sy waeren byeen”.

¹⁾ De plaats, waar het oude klooster eenmaal stond, heette in de dagen van Wichmans (zie *Brabantia Mariana* p. 854) nog „het Begijnenkerkhof” (in welks nabijheid de Kerkhofsche hoeve lag). In het Memoriaal der parochiekerk van Nuenen schreef W. P. v. Lent, pastoor dier kerk 1840—'79, een artikel over Zoeterbeek, dat grootendeels door Schutjes is overgenomen en waarin als „het Begijnenkerkhof” geheel onjuist een akker bij de parochiekerk van Nederwetten wordt aangewezen (Ter plaatse van de Kerkhofsche hoeve staat tegenwoordig de boerderij van Piet Slegers).

²⁾ Blijkens *Taxandria*, jg. 28, blz. 151 hadden zoowel Tempeler als Henrick Dirx vaste goederen in de onmiddellijke nabijheid van het nieuwe klooster. Een Mathias Tempeler en Henrick Dirx waren mede van de voornaamste inwoners van Nuenen, die in 1496 den Bisschop van Luik verzochten om de kerken van Gerwen en Nuenen te scheiden (Arch. Bisdom Gerwen).

³⁾ Ten teeken van zijn rijkdom wordt gezegd, dat hij van die van Erp de tienden van Gerwen kocht. In 1496 wordt Henricus Dirx „armigerus” d. i. man van wapenen geheeten. Uit zijn geslacht stamt hoogstwaarschijnlijk de familie de Greef te Nuenen-Gerwen.

Tot steun der zusters bij het bouwen van het nieuwe klooster schonk hij haar zijne huizing met vele omliggende landerijen — waarschijnlijk dus een hoeve — genoemd „dat goet ter Dommelen” en gelegen nabij het heideveld, waarop het nieuwe klooster verrijzen zou ¹⁾). Hij deed zijne schenking onder voorwaarde, dat de zusters jaarlijks op Lichtmisdag uit dat goed vijf mudden rogge zouden gelden aan hem, zoolang hij leven zou, na zijn dood aan zijne huisvrouw, na haar aan Catharijn Lucas, na deze aan zijne dienstmaagd Catharien van Tright en na doode van deze allen aan de H. Geesttafel van Nuenen.

De bouw van het nieuwe Zoeterbeek was 30 Aug. 1467 zoo ver gevorderd, dat alsdan het kloosterslot kon ingevoerd worden ²⁾). De nieuwe kloosterkerk, die zou toegewijd worden aan O. L. Vrouw-Boodschap, moest toen echter nog gebouwd worden ³⁾).

De zoeven vermelde invoering van het kloosterslot ge-

¹⁾ Met het oog op het zegelen der transportakte werd van weerszijde goedgevonden, een geringe som te betalen. Wij vermoeden, dat de hoeve „Ter Dommelen” lag tegenover dat heideveld, dus tegenover het tegenwoordig goed „Zoeterbeek” aan den overkant van den steenweg, waar ook nu nog een hoeve ligt. Was waarschijnlijk dezelfde hoeve, die het klooster ook in later tijd nog vast bij het klooster bezat en die herhaaldelijk vermeld wordt als liggende op Boort onder Opwetten (behoorende tot het dorp Nuenen). Behalve deze hoeve bezaten de zusters in de eerste helft der 17e eeuw nog slechts één andere hoeve en deze stond onder Nederwetten Wellicht hebben zij dus twee van de drie hoeven, die ze gekregen hadden van pastoor Henricus Sanders, bij het bouwen van 't nieuwe klooster verkocht, 't waren waarschijnlijk deze twee hoeven, die later vermeld worden als „de Kerkhofsche hoeve” en de hoeve „Ter Straten”, beide als toebehoorend aan het klooster Hooidonk.

²⁾ In later tijd wordt het klooster beschreven als liggend binnen zijne grachten.

³⁾ Erardus van der Marck, bisschop van Luik, gaf 4 Aug. 1518 aan Zoeterbeek verlof om het feest van Kerkwijding, dat tot dan toe op den 1sten Zondag van September gevierd werd, over te brengen op den 1sten Zondag na St. Dionysius en gezellen (Kl. Arch. N° 28). Wat Schutjes V 215 zegt van St. Clemens als patroon van Zoeterbeek berust op een verkeerde lezing van vermeld Memoriaal der kerk van Nuenen. Volgens dienzelfden schrijver (blz 220) werd de kloosterkerk opnieuw geconsacreerd op Zaterdag 27 Aug. 1616 door Bisschop Zoësius en werden daarin door hem toen ook altaren gewijd. Vermoedelijk stonden in de kerk een altaar ter eere van O. L. Vrouw-Boodschap, de Patronen des kloosters, en een St Anna-altaar

schiedde door twee leden der Windesheimsche kloostervereniging, t. w. door Art Roelofs, prior van Mariënhage te Woensel en visitator van Zoeterbeek, en Jacob Rotaer, prior van Corsendonk.

II. De Inrichting des Kloosters, blijkende vooral uit zijn lidmaatschap van het Kapittel van Venlo en uit zijn Statuten en Ceremoniëel.

Het klooster Zoeterbeek behoorde tot de vereeniging van vrouwenkloosters, welke het Kapittel van Venlo geheeten werd.

Deze nog weinig bekende kloostervereniging was ingericht naar de wijze van de beroemde, zoeven vermelde kloostervereniging of het Kapittel van Windesheim.

Om het groot aantal vrouwenkloosters, dat het Kapittel van Windesheim in zich opgenomen had, verbood Paus Eugenius IV bij decreet van 8 Nov. 1436 om voortaan nog meer andere vrouwenkloosters in de Windesheimsche congregatie op te nemen ¹⁾. Ter oorzake nu van dit verbod schijnt het Kapittel van Windesheim in 1455 het initiatief genomen te hebben tot de oprichting van een nieuw Kapittel, het z. g. Kapittel van Venlo, ten einde daarin te vereenigen een viertal vrouwenkloosters, die naar de wijze van het Windesheimsch Kapittel ingericht, maar daarbij niet aangesloten waren, en ook om eventueel nieuw te stichten vrouwenkloosters daarin te kunnen opnemen.

De oprichting van het Kapittel van Venlo werd goedgekeurd door den Bisschop van Luik Johannes van Heinsberg op 4 Nov. 1455 en bevestigd door Paus Calixtus III op 7 Dec. 1456 ²⁾. Tot het Kapittel behoorden alstoen het klooster Maria-weide te Venlo, Mariagaarde te Roermond, het St. Agnetenklooster te Maeseyck en dat van St. Geertruid

¹⁾ Dr. Acquoy III blz. 290 stelt het decreet bij vergissing op naam van Paus Martinus V.

²⁾ G. v. d. Elsen-Hoevenaars, *Analecta Gijsberti Coeverincx II*, blz. 224—'29. Korthedshalve zullen wij dit werk verder vermelden als *Coev.*

te 's-Hertogenbosch. Weldra traden nog vier andere kloosters toe, wier inlijving door den Bisschop van Luik Johannes van Hoerne 18 Mei 1485 officiëel werd goedgekeurd ¹⁾; deze vier kloosters waren allerwaarschijnlijkst Zoeterbeek te Nuenen, het Lieve-Vrouwe-klooster in 'De Hage te Helmond, Bethania of de Windmolenberg (Wiemelberg) te 's-Hertogenbosch en Nazareth te Waalwijk ²⁾. Later sloten zich nog aan St. Anna-burg te Rosmalen en St. Annatroon te Driel en wellicht eveneens het St. Maria-Magdalena- en het St. Agneten-klooster, beide te Zaltbommel, de zusters van Orthen en de Zwart-zusters of Swesteren te 's-Hertogenbosch en vermoedelijk nog meer andere ³⁾.

Aan elk klooster van het Venlosch Kapittel werd, voor zoover wij konden nagaan, steeds een kanunnik van dat Kapittel tot rector en biechtvader aangesteld. Wel werd dikwijls een Windesheimsch kanunnik tot rector benoemd, maar, als wij ons niet vergissen, ging deze dan bij zijne aanstelling altijd over tot het Kapittel van Venlo. De rector, die pater en ook wel prior geheeten werd, had dikwijls nog enkele mannelijke religieuzen onder zich: vooreerst een of meer leekebroeders, die onderscheiden werden in conversen en donaten en handenarbeid verrichtten; verder een of meer priesters zijner orde, die hem soms in zijne geestelijke functiën ter zijde stonden en later gewoonlijk zelf tot rector van een der aan-

¹⁾ *Coev.* II, blz. 231, '32; de vermelde bevestiging van Paus Calixtus III en de goedkeuring van Johannes van Hoerne werden door Wilhelmus Lindanus, bisschop van Roermond, 7 April 1573 bekrachtigd. *Coev.* II blz. 235, '36.

²⁾ Waarschijnlijk waren deze kloosters *feitelijk* reeds geruimen tijd in het Kapittel ingelijfd vóór de officiële goedkeuring op 18 Mei 1485; de feitelijke inlijving van Zoeterbeek dagteekent waarschijnlijk van 1467, toen er het kloosterslot werd ingevoerd.

³⁾ In de *Publications de la Société Hist. et Arch. dans le Duché de Limbourg* VI, blz. 383 e.v. publiceerde Jos. Habets „Drie Chronykjes” van het St. Agnetenklooster te Maeseyck en vermeldde daar onder de aangesloten vrouwenkloosters ook dat van Eindhoven en dat van Hooidonk; deze vermelding berust echter op een misverstaan van hetgeen in bedoelde Chronykjes over die beide kloosters staat meegedeeld; het klooster van Eindhoven (eigenlijk Woensel) was trouwens geen vrouwen-, maar een mannenklooster van Windesheim. De aangehaalde *Publications* zullen wij verder citeeren als *Publ. de Limb.*

gesloten kloosters werden aangesteld; bovendien had de rector somtijds ook nog onder zich een of meer clerici, die nog geen priester waren, maar zich tot het priesterschap voorbereidden. Deze hulp priesters en clerici zijn het, die meermalen als „socii” of „gesellen” (des rector's) voorkomen ¹⁾.

Bedoelde leekebroeders en clerici, voor zoover zij elders althans het kloosterhabijt nog niet ontvangen hadden, werden „ingekleed” in 't zelfde klooster, dat zij bewoonden, deden daar hunne professie en werden daarna als eigen „professiebroeders” beschouwd ²⁾. Werd een priester of zelfs een nieuwe rector aangenomen, die zijn professie had gedaan in een ander klooster, ook al behoorde dat zelfs tot het Venlosch Kapittel, dan hernieuwde hij zijn professie. Zoowel de clerici als leekebroeders beloofden gehoorzaamheid aan den rector huns kloosters, terwijl de rector zelf waarschijnlijk gehoorzaamheid moest beloven aan den algemeenen Overste des Kapitells ³⁾.

Deze Kapitteloverste, die Generaal en ook wel Prior genoemd werd, werd gekozen door de gezamenlijke Priors der onderhoorige kloosters, die met hem het bestuur van het Generaal Kapittel vormden en op gezette tijden in een of ander onderhoorig klooster ter Kapittelvergadering onder het voorzitterschap van den Prior-Generaal bijeen kwamen ⁴⁾.

Daar de kloostervereeniging van Venlo, in tegenstelling met die van Windesheim, niet exempt was, maar onder bis-

¹⁾ De hulp priesters werden te Zoeterbeek in later tijd „medeheeren” genoemd.

²⁾ De leekebroeders-donaten uitgezonderd; deze werden niet geprofest.

³⁾ Voor de vrouwenkloosters van het Kapittel van Windesheim gold de bepaling: „clerici et conversi et donati universi, in domibus monialium habitantes, tantum rectori et non priorissae promittunt obedientiam”. Wat wij hierboven over de clerici en conversen en donaten mededeelden, bleek hoofdzakelijk uit de vermelde chronikjes van Maeseyck.

⁴⁾ Generaals van het kapittel van Venlo zijn geweest: Waarschijnlijk de Helmondenaar Reinerus Kepkens, prior te Venlo, in 1462 (B. B. IV 259); Bernard Daelen in 1509; Lenard Dalen, prior te Venlo, die stierf in 1527; Peter Mans van Mechelen, prior te Helmond, in 1532 (Coev. II blz. 232) tot zijn overlijden in St. Annaburg te Rosmalen 18 Aug. 1544; Tilman van Geysbach, prior te Venlo, die tot Generaal gekozen werd ter Kapittelvergadering te Maeseyck 31 Aug. 1544 en nog vermeld wordt in 1560; waarschijnlijk ook Mathijs van Roermond in 1578 en Peter van Wessem in 1589; zie *Publ. de Limb.* VI blz. 388, 400, '32, '33, '35.

schoppelijke jurisdictie stond, spreekt het van zelf, dat het Venlosch Kapittel bij lange zoo'n grooten invloed niet uitoefende op zijn onderhoorige kloosters als het Windesheimsch Kapittel op de zijne, zooals dan ook duidelijk blijkt bij vergelijking van de Statuten der Venlosche met die der Windesheimsche vrouwenkloosters ¹⁾).

Zoo werden — om iets te noemen — de visitatoren der Venlosche Congregatie niet gezonden door het Generaal Kapittel, gelijk bij die van Windesheim, doch de visitatie geschiedde van wege den Bisschop, die voor elk klooster bepaalde, door welke personen de visitatie gedaan moest worden en daarvoor gewoonlijk twee of meer Priors der Venlosche of Windesheimsche Congregatie aanwees ²⁾). Ook beloofde de Priorin van een Venlosch klooster geen gehoorzaamheid aan het Kapittel, zooals in de Windesheimsche Congregatie, doch aan de visitatoren, die namens den Bisschop gezonden werden.

Elk klooster had zijn eigen Statuten. Een origineel exemplaar der oude Statuten van Zoeterbeek, dat waarschijnlijk uit het midden der 17^e eeuw dagteekent, berust nog in het kloosterarchief te Deursen ³⁾. Ook zijn daar nog de Statuten van het Lieve-Vrouwe-klooster in De Hage te Helmond, terwijl die van St. Annaburg te Rosmalen en van de Swesteren te 's Bosch voor een gedeelte gepubliceerd zijn in *Coev.* II, blz. 241 e. v. en 291 e. v.

Als men al deze Statuten met elkaar vergelijkt, ziet men aanstonds zeer groote overeenkomst, maar ook tal van onderlinge verschilpunten. De overeenkomst is echter van dien aard, dat ze alle moeten zijn opgesteld, direct of indirect, naar een gemeenschappelijk model.

¹⁾ In de Statuten van Zoeterbeek wordt het Generaal Kapittel zelfs niet eens vermeld.

²⁾ Althans tot aan de oprichting der nieuwe Nederlandsche Bisdommen in de 16^e eeuw.

³⁾ In de tegenwoordige Statuten der zusters te Deursen zijn de oude bepalingen zooveel mogelijk gehandhaafd gebleven. Zoo is het ceremonieel van Mis en Getijden nog hetzelfde als oudtijds.

Welk is dat model geweest? Ongetwijfeld de Constituties van het Venlosch Kapittel, die als de algemeene grondwet of grondregel dienden voor elk der aangesloten kloosters. Ofschoon die Constituties ons onbekend zijn, is het toch zeker, dat ze grootendeels eensluidend waren met de Constituties der Windesheimsche vrouwenkloosters.

Deze laatste Constituties zijn te vinden in het tijdschrift *Archief voor Nederlandsche Kerkgeschiedenis*, V, blz. 250 e. v.; ook vindt men daar blz. 345 e. v. een handschrift uitgegeven, behelzende de Statuten, welke oorspronkelijk bestemd waren voor een vrouwenklooster in of bij Zwolle (een St. Agnetenklooster), maar later dienden voor het vrouwenklooster Bethlehem bij Hoorn, welke kloosters geen van beide tot de Windesheimsche vereeniging behoorden, maar wel naar de wijze daarvan waren ingericht ¹⁾. De Constituties zijn in het Latijn en ontleend aan een handschrift, dat toebehoorde aan het Windesheimsch mannenklooster te Albergen in Twente; de Statuten van Bethlehem zijn in het Middelnederlandsch; beide werden t. a. p. uitgegeven door Prof. Gallée en voorzien van eene inleiding door prof. Pijper (blz. 229 e. v.). Kortheidshalve zullen wij de Constituties aanduiden als Hs. A, de Statuten als Hs. B.

Zooals Prof. Pijper terecht constateerde, bestaat er ontwijfelbaar zeker nauwe verwantschap tusschen Hs. A en B. Beide zijn verdeeld in vier deelen; het aantal, de volgorde en de opschriften der hoofdstukken zijn nagenoeg dezelfde; volzin achter volzin stemmen overeen. Toch bestaan tusschen beide belangrijke verschilpunten. Na de voornaamste daarvan nagegaan te hebben, komt Prof. Pijper tot de alleszins gegronde overtuiging, dat de Statuten van Hs. B een zelfstandig karakter bezitten en iets anders zijn dan een Middelnederlandsche vertaling der Constituties van Hs. A.

Welnu, ditzelfde ongeveer moeten wij getuigen van de Statuten van Zoeterbeek en andere Venlosche kloosters.

¹⁾ Behoorden zij misschien tot het Kapittel van Venlo?

't Is of ze van het begin tot het einde zijn opgesteld naar Hs. A als model; grootendeels zelfs lijken ze daarvan een woordelijke vertaling, zoodat de Constituties van Venlo zeker voor een groot deel gelijkkluidend moeten geweest zijn met die van Hs. A. Daar zijn echter ook belangrijke verschilpunten. Een zeer groot verschil van negatieve aard bestaat hierin, dat het eerste deel van Hs. A over de kloostervisitatie en het kiezen en aanstellen der Priorin en ook het laatste deel over de conversen in de Statuten van Zoeterbeek en andere Venlosche kloosters gemist worden. Maar hiervan afgezien, zijn er zooveel andere positieve verschilpunten, dat men aan de Statuten der Venlosche kloosters wezenlijk een ander karakter moet toekennen dan aan de Constituties van Hs. A ¹⁾).

't Lijkt ons ondoenlijk al die verschilpunten aan te wijzen en ook onnoodig, daar wij de Statuten van Zoeterbeek hierachter in Bijlage I in hun geheel zullen publiceeren en ze hier en daar, vooral door vergelijking met Hs. A, toelichten ²⁾).

Zooals uit de Statuten blijkt, stond aan het hoofd van het klooster Zoeterbeek, evenals bij de andere kloosters van het Kapittel van Venlo, een Priorin, die ook wel Mater geheeten werd. Deze werd in haar bestuur bijgestaan door een suppriorin (een enkele maal submater geheeten) en een procuratrix en nog door een paar andere zusters, die met de suppriorin en de procuratrix, in later tijd althans, „discretæ” of raad-zusters genoemd werden.

De zusters werden in drie soorten onderscheiden. De voornaamste waren de koorzusters, ook wel nonnen geheeten. Hare voornaamste bezigheden bestonden in den liturgischen koordienst en de fijnere handwerken. Om den zwarten wiel of sluier, dien ze droegen, werden ze als de gewielde zusters

¹⁾ Uit hetgeen wij schreven volgt van zelf, dat ook Hs. B zeer groote overeenkomst heeft met de Statuten van Zoeterbeek en de andere kloosters der Venlosche vereeniging. Maar ook dat vertoont vele verschillen en weer andere dan die bestaan tusschen Hs. A en B.

²⁾ De belangrijkste verschilpunten tusschen de Venlosche en de Windesheimische vrouwenkloosters waren naar onze meening deze: de eerste hadden geen exemptie en geen nachtkoor, de laatste wél.

of „velatae” aangeduid. Zij deden professie en legden dan de drie geloften af van gehoorzaamheid, bezitloosheid en zuiverheid. Ook waren ze slotzusters en moesten dus binnen het kloosterslot of de aangewezen clausuur blijven.

De tweede soort zusters waren de conversen of conversinnen ¹⁾. Ook deze waren slotzusters en legden bij haar professie de drie vermelde geloften af, evenals de koorzusters, hoewel vermoedelijk naar een eenigszins ander formulier ²⁾. Zij droegen echter in tegenstelling met de koorzusters geen zwarte wielen, maar waren wit gesluiert en werden niet-gewielde, „non velatae” en ook „albae” of witte zusters genoemd ³⁾. Zij waren belast met de meer alledaagsche werkzaamheden, bijzonder in de bijgebouwen des kloosters, zooals stal, waschhuis en dergelijke en werden daarom ook werkdusters geheeten.

Eindelijk de derde soort waren de donaten of donatinnen ⁴⁾. Ook deze waren werkdusters, maar toch meer bijzonder bestemd tot het verrichten der noodzakelijke diensten „buiten den slote” in stad of dorp, waarom ze dan ook waarschijnlijk buitenzusters geheeten werden. In tegenstelling met de koorzusters en conversinnen waren zij „onbesloten”, d. w. z. niet gebonden aan de eigenlijke clausuur. Ook deden ze geen professie, noch geloften en behoorden daarom ook niet tot de eigenlijke moniales of ordezusters, zoodat ze om haar ongeschiktheid of wangedrag konden weggezonden worden en ook geen apostaten waren, indien ze zelf vrijwillig uit het klooster liepen. Als ze aangenomen werden, deden ze een-

¹⁾ De conversen of conversinnen (bekeerden) werden zoo genoemd, omdat zij de wereld vaarwel gezegd en zich bekeerd hadden tot het religieuze leven.

²⁾ Wij spreken hier uitsluitend over Zoeterbeek, want van het Lieve-Vrouweklooster in De Hage te Helmond weten wij met meer zekerheid, dat het professie-formulier der conversinnen er eenigszins anders luidde dan dat der koorzusters.

³⁾ Wij vermoeden, dat zij „non velatae” of niet-gewielde zusters eigenlijk genoemd werden, omdat haar wielen of sluiers niet apart gezegd werden, gelijk die der koorzusters.

⁴⁾ De donaten of donatinnen (overgegevenen) werden zoo genoemd, omdat zij zich met het hare hadden overgegeven aan het klooster, dat haar daarvoor alle benodigdheden moest verschaffen.

voudig de belofte van te zullen gehoorzamen aan haar overheid¹⁾. Overigens waren ze in het dagelijksch leven gelijk aan de conversinnen, behalve dat er tusschen deze beide soorten nog een weinig verschil in kleeding bestond²⁾.

Of het was wegens het klein getal van conversinnen en donatinnen, of wel wegens de nederigheid van beider staat tegenover de zooveel talrijkere en voornamere koorzusters, weten wij niet, maar opvallend is het, dat in de Statuten van Zoeterbeek zoo goed als nergens ex professo over de conversinnen en donatinnen gehandeld wordt³⁾, zoodat het bij oppervlakkige lezing zelfs den schijn heeft, dat daarin haast

¹⁾ In Hs B wordt gezegd, dat de donaten in tegenwoordigheid van Rector en Priorin voor een notaris en getuigen moesten beloven „puer ende simplicke omme Godes willen onderdanich to wesen der Priorynne ende den convent in allen dinghen ende staen onder correctie ende ghehoersamheit oer oeversten nae ghemene ghewoenten onses huyses ende weesen oer convent truwe . Zoolang ze in 't klooster bleven, moesten ze de Evangelische raden onderhouden.

²⁾ Blijkens Hs. A werden in de Windesheimsche vrouwenkloosters ook de donaten conversen genoemd, de drie soorten werden er immers onderscheiden in 1° moniales, 2° conversae moniales (= conversinnen) en 3° conversae (= donaten) In den regel mochten daar niet méér dan 50 ordezusters zijn, nl 40 koorzusters en 10 conversinnen, en niet méér dan 10 donaatzusters. Geheel ten onrechte beweerde Prof Pijper, dat er blijkens Hs. B in Bethlehem geen conversen noch donaten waren, het laatste deel van Hs. B is immers behalve aan de nog niet ingekleede of nog niet geprofezte zusters geheel gewijd aan de „onbeslotenen“ of aan „die susteren, die ghene professie doen“ In zijn boek *Johannes Brinckerinck en zijn Klooster te Diepenveen* (1914) blz. 97—99 onderscheidt Dr. Kuhler niet minder dan vijf soorten van zusters in het Windesheimsch klooster te Diepenveen t.w. nonnen, conversinnen, buitenzusters, sorores familiares en donaten Wij vermoeden, dat ook hij zich vergist, wijl die z.g. buitenzusters zeker wel dezelfde zullen geweest zijn als de donaten De sorores familiares waren niets anders dan vrouwelijke dienstboden, die een kloosterhabijt droegen. Waarschijnlijk waren ook te Zoeterbeek de vrouwelijke dienstboden in kloosterhabijt, hoewel daar noot van „sorores familiares“ gesproken wordt. Wel komen sorores familiares voor op een oude gravure, welke in t klooster te Deursen bewaard wordt, ze worden daarop vermeld als „laicae“. Deze gravure is vervaardigd door Th Galle en geeft een voorstelling van de verschillende habjten, welke door de mannelijke en vrouwelijke kloosterlingen van St. Augustinus gedragen werden.

³⁾ Slechts ter loops wordt er voor haar iets bijzonders voorgeschreven, t.w. voor de „witte susteren“ (conversinnen en donatinnen) in Cap 26 en voor de donatinnen („de donaten“ en „de susteren, die uitgesonden worden“) in Cap. 1 en 22 In Hs. A handelt het „quarta pars“, veruit het kleinste gedeelte, over de conversen (blijkbaar meer over de conversinnen dan over de donatinnen).

uitsluitend de plichten der koorzusters geregeld worden. Toch golden die Statuten ook voor de conversinnen en donatinnen en dienden de daarin vervatte meer algemeene bepalingen ook háár ten richtsnoer in het dagelijksch leven. Hare meer bijzondere verplichtingen evenwel, zooals b. v. hare gebedsoefeningen, waren er niet in geregeld, gelijk dat wèl het geval was met die der koorzusters. De regeling hiervan geschiedde waarschijnlijk bij gebruik en ongeschreven wet, waarvan als hoogste gebod gold te gehoorzamen aan de mondelinge bevelen der oversten, vooral der Priorin en procuratrix ¹⁾).

Beiden, conversinnen en donatinnen, baden in plaats van de getijden der koorzusters een soort van ersatz-getijden, hoofdzakelijk bestaande in een zeker aantal Onze Vaders. Zij verrichtten deze in stilte, somtijds, zooals op de voornaamste dagen van het kerkelijk jaar, gezamenlijk onder de getijden der koorzusters, maar meestal elk voor zich afzonderlijk in de kerk of daarbuiten tijdens haar werkzaamheden. Ook werd voor beide soorten te zamen op andere tijden dan voor de koorzusters kapittel gehouden, ofschoon ze waarschijnlijk om bijzondere redenen zoowel gezamenlijk als afzonderlijk ook in het kapittel der koorzusters konden geroepen worden. In de kerk, den refter en op de slaapzaal hadden de conversinnen en donatinnen afzonderlijke plaatsen, afgescheiden van die der koorzusters.

De bestuursfuncties, zooals het ambt van priorin, suppriorin en procuratrix, konden natuurlijk door geen conversinnen of donatinnen bekleed worden, doch uitsluitend door koorzusters. Zelfs werden, naar het schijnt, ook de officiën van keldermeesteres, keukenzuster, ziekenmeesteres enz., gelijk die in de Statuten worden opgesomd, uitsluitend aan koorzusters toevertrouwd; geen geval is ons althans bekend geworden, dat een

¹⁾ In Hs. A wordt over de conversen gezegd: „Omnis enim earum ob-servancia obediencie postponitur. Unde etiam pauciores eis constitutiones determinate sunt, ut sciant obedienciam Priorisse sue summam sibi fore constitutionum”: *Arch. v. Nederl. Kerkgesch.* V, blz. 311.

Zr. CONSTANTIA VAN DER MEIREN.
geb. 1640. † 1701. April 10

conversin of donatin tot een dier officiën werd aangesteld ¹⁾).

Wat het habijt der zusters betreft, zagen wij reeds, dat de koorzusters zwarte en de conversinnen en donatinnen witte wielen hadden; allen droegen witte rokken (tunieken), maar in plaats van over den bovenrok een wit subtiel te dragen, gelijk de koorzusters, droegen de conversinnen een wit scapulier, de donatinnen een zwart ²⁾); wanneer ze de kerkelijke diensten bijwoonden of gezamenlijk in de kerk hare getijden baden, waren de koorzusters in zwarten en de andere waarschijnlijk in grijzen mantel ³⁾); voorts droegen allen witte kousen, zwart-leeren schoenen en om haar middel een vaal-lederen gordel ⁴⁾).

Behalve in eenigen landbouw en wat veeteelt bestond de arbeid der zusters in allerlei handwerken, zooals spinnen, weven, bleeken, naaien, breien, enz. ⁵⁾); sommige koorzusters zullen zich ongetwijfeld ook bezig gehouden hebben met het afschrijven van liturgische en andere godvruchtige boeken ⁶⁾).

¹⁾ In Diepenveen werden deze betrekkingen blijkbaar bij voorkeur aan de conversinnen toevertrouwd; zie Dr. Kühler, a.w. blz. 94.

²⁾ Als de vrouwelijke dienstboden een kloosterhabijt droegen, gelijk wij veronderstellen, dan bestond dit uit een bruin tuniek, witten sluier en zwart scapulier.

³⁾ Over het subtiel en onder den mantel droegen de koorzusters pelsen, doch waarschijnlijk alleen als 't koud was.

⁴⁾ Voor bijzonderheden betreffende het habijt en ook voor de onderkleeding der zusters verwijzen wij naar de Statuten, Cap. 10. De zusters te Deursen worden tegenwoordig enkel nog onderscheiden in koorzusters en conversinnen; donatinnen kent men er sinds lang niet meer. Het habijt der koorzusters is nog altijd als vroeger behalve dat ze geen pelsen hebben; de conversinnen dragen echter geen wit habijt meer, maar een zwart met zwart scapulier en ook zwarten sluier.

⁵⁾ De kerkmeesters van Nuenen betaalden volgens hun kerkrekening in 1634 aan de zusters van Zoeterbeek 4 gl. 14 st. „van alben te maecken ende koorkleederen“. Zeker zal ook de borduurkunst door de zusters beoefend zijn. Ook in andere kloosters van het Kapittel van Venlo legde men zich toe op spinnen, weven en borduren, zooals in Mariaweide te Venlo (zie Habets, *Gesch. v. h. Bisd. Roermond* III, blz. 691) en in het St. Agnetenklooster te Maeseyck, dat beroemd was wegens het fijne linnen, dat er gefabriceerd werd, en waar o.a. ook kasuifels werden vervaardigd (*Publ. de Limb.* VI blz. 384, '85). Volgens de kerkrekeningen van Nuenen werd te Zoeterbeek ook misbrood gebakken; het daartoe gediend hebbend apparaat is nog te Deursen.

⁶⁾ Vijftig jaren geleden bezat het klooster te Deursen nog verschillende geweven stukken en geschreven boeken, welke van het oude Zoeterbeek afkomstig waren; zie Bijlage XV. Ook in Diepenveen copieerden de zusters boeken; Dr. Kühler a.w. blz. 298 e.v.

Bovendien was aan het klooster eene kostschool voor meisjes verbonden. Al kennen wij het bestaan dier school eerst met zekerheid in de eerste helft der 17^e eeuw (de leerlingen werden toen „scolares” en ook „commensales” geheeten), toch moeten wij veronderstellen, dat zij ook lang voordien bestond. Sommige meisjes werden reeds op zeer jeugdigen leeftijd op deze kostschool aangenomen; waarschijnlijk ontvingen zij op lateren leeftijd ook eenig onderricht in de Latijnsche taal, want uit deze leerlingen vooral zal men de toekomstige koorzusters aangeworven hebben.

Om als novice, dus als toekomstige zuster, in het klooster aangenomen te worden, moest men minstens 12 jaren oud zijn en om geprofest te worden minstens 14 jaren. Was men als novice op 12-jarigen leeftijd aangenomen, dan werd men in den regel een jaar later door den Prior ¹⁾ „ingekleed”, na kort te voren door de Priorin in het kapittelhuis ter inkleeding „ontvangen” te zijn ²⁾; was men echter bij de aanneming reeds méér dan 12 jaren oud, dan was waarschijnlijk geen geheel jaar vóór de inkleeding noodig. Bij de inkleeding ontving men het kloosterhabijt, dat alsdan werd ingezegend, alleen dat der donatinnen uitgezonderd; doch de novicen, die koorzuster zouden worden, ontvingen dan een subtiel zonder mouwen en bleven dan ook nog ongewield, terwijl de novicen, die conversin zouden worden, dan een kort scapulier kregen. Met de plechtigheid der inkleeding was voor de donatinnen alles geschied, doch de anderen kregen dan nog een jaar noviciaat ter verdere beproeving. Daarna volgde dan de plechtigheid der professie, welke evenals de inkleeding door den Prior verricht werd. Wie als koorzuster geprofest werden, ontvingen dan in plaats van het subtiel zonder mouwen een dito met mouwen en den zwarten wiel, welke kleedingstukken dan tevens ingezegend werden, terwijl den conversinnen bij hare professie een lang scapulier

¹⁾ Het blijkt niet, of de Rector des kloosters dan wel de Generaal van het Kapittel bedoeld is.

²⁾ Over deze „ontfanginge” zie de Statuten Cap. 17.

werd omgehangen, dat vermoedelijk niet werd ingezegend ¹⁾). De plechtigheid der professie bereikte haar hoogste punt bij de aflegging der hiervoren reeds vermelde drie geloften: van gehoorzaamheid, bezitloosheid ²⁾ en zuiverheid ³⁾.

Het ceremonieel van inkleeding en professie vindt men in het z.g. Manuale, waarvan de zusters te Deursen nog een oorspronkelijk exemplaar in handschrift bewaren ⁴⁾). Zij beschouwen dit met reden als een kostbaar bezit, want geen enkel ander exemplaar van dien aard schijnt nog bekend te zijn. De 16^e eeuwse Aartsdiaken Gijsbertus Coeverincx moet een soortgelijk exemplaar onder oogen hebben gehad blijkens zijne „Analecta”, waarin hij echter van de meeste gebeden uit het door hem benutte Manuale slechts alleen de beginwoorden afschreef ⁵⁾). Zelfs van de zoo uitgebreide congregatie van Windesheim schijnt geen Manuale meer bekend te zijn. „Het Manuale Windesemense is mij niet voorgekomen”, zegt Dr. Acquoy immers ⁶⁾).

¹⁾ In Hs. A leest men onder het opschrift „De professione conversarum” aldus „Eodem ritu celebratur professio earum sicut aliarum, excepto quod vestes earum non benedicuntur nec versum *Suscipe me Domine* dicunt, sed statim, postquam indute fuerint et *Regnum mundi cum Collecta* terminatum fuerit, legant professionem suam”. Evenals in de Windesheimsche kloosters, deden waarschijnlijk ook in die van Venlo de koorzusters haar professie in het Latijn en de conversinnen in de landstaal.

²⁾ „Te leven sonder proper of eygen”, in 't Latijn: „carentiam proprii” (in de door Prof. Gallée bezorgde uitgave van Hs. A en B leest men telkens *caventiam* in plaats van *carentiam*) Sinds enkele jaren moeten de Deursensche zusters armoede beloven in plaats van „te leven sonder proper of eygen”.

³⁾ In een paar ons bekende kloosters van het Kapittel van Venlo werd ook „stedicheit” (*stabilitas loci*) beloofd, te Zoeterbeek echter niet; hier konden de zusters dus overgeplaatst worden naar een ander klooster (vgl. Statuten Cap. 24, eerste alinea), hetgeen zelden, maar toch ooit geschiedde, in de lijst der Zoeterbeeksche nonnen staat van Elisabeth Mus aangeteekend, dat zij stierf in de Cistercienser-abdij ter Kameren bij Brussel.

⁴⁾ Dit ceremonieel wordt nog altijd nagenoeg in zijn geheel nageleefd. Tegenwoordig (sinds een verklaring van den Pauselijken Stoel d.d. 16 Dec 1913) zijn haar geloften niet meer te beschouwen als vota solemnia, maar als *simplicia*. Overigens werd het oud ceremonieel nog goedgekeurd door Mgr. A. F. Diepen bij schrijven van 23 Jan 1930 N° 176

⁵⁾ Coev. II blz. 16—20.

⁶⁾ Dr. Acquoy I blz. 210, volgens dezen schrijver (I blz. 209) heeft de Windesheimsche vereeniging haar Manuale (waarmede dat van Zoeterbeek zeker grootendeels zal overeengestemd hebben) na vergelijking met die van verschillende andere kloosterorden vastgesteld en onder voorlichting van

Het Zoeterbeeksch exemplaar, voorzien van een perkamenten bandje, bestond oorspronkelijk uit 19 bladen papier, waarvan het eerste en laatste onbeschreven waren, doch in later tijd werden achterin nog 6 bladen bijgevoegd, waarop de kerkelijke plechtigheden voorkomen, welke nu een paar eeuwen geleden bij het gouden jubilé eener zuster gebruikelijk waren en die, welke tegenwoordig bij die gelegenheid nog plaats hebben ¹⁾. De oorspronkelijke bladen zijn 137 m.m. hoog en 102 m.m. breed; de bladzijden tellen afwisselend 18 tot 22, doch meestal 21 regels schrift op een hoogte van 100—105 en een breedte van ongeveer 75 m.m. De opschriften en grootere initialen zijn met rooden inkt geschreven; kleinere hoofdletters zijn rood-doorstreept. De ritueele aanwijzingen, welke men de rubrieken zou kunnen noemen, zijn wel niet altijd, maar toch meestal rood onderlijnd. Den inhoud van het Manuale, dat vermoedelijk dagteekent uit de 15e eeuw, zullen wij mededeelen in Bijlage II; een fascimile van den daarin voorkomenden kerkzang „Regnum mundi” in Bijlage IIA; en de beschrijving der wijze, waarop vroeger het gouden jubilé eener zuster gevierd werd, in Bijlage IIB.

Wat we hiervoren schreven over de mannelijke religieuzen in de kloosters van het Kapittel van Venlo in 't algemeen, mag ook gelden voor die te Zoeterbeek. Zooals wij reeds zeiden, werd Zoeterbeek omstreeks 1452 gesteld onder de geestelijke leiding van het Windesheimsch mannenklooster Mariënhage te Woensel. Ook na Zoeterbeek's aansluiting bij het Kapittel van Venlo schijnt steeds een regulier kanunnik van Mariënhage tot rector van Zoeterbeek benoemd te zijn. Dikwijls werd deze door een of meer priesters zijner orde ter zijde gestaan en somtijds had hij ook een of meer leekbroeders in zijnen dienst. Verder waren aan het klooster nog

„meer ervaren personen” en wel kort na de goedkeuring der Windesheimsche vereeniging door Paus Bonifacius IX (ten jare 1395).

¹⁾ Bovendien werd in den allerlaatsten tijd tusschen blad 7^b en 8^a nog een blad gevoegd, waarop een paar wijzigingen in het formulier der professie worden aangegeven met betrekking tot het afleggen der tijdelijke geloften, zooals dat in 1913 is ingevoerd.

enkele wereldlijke dienstboden verbonden, zoowel mannelijke als vrouwelijke ¹⁾).

De rector met de hem onderhoorige mannelijke religieuzen woonde in het z. g. priesterhuis, dat min of meer stond afgescheiden van het kloostergebouw; ook de mannelijke en vrouwelijke dienstboden zullen wel aparte woningen hebben gehad buiten het eigenlijk klooster. Het z. g. kwartier, dat onderscheiden werd in een heeren- en in een vrouwenhuis en als gastenverblijf diende, was vermoedelijk eveneens van het klooster afgezonderd ²⁾. Tot de overige bijgebouwen, die wij vermeld vonden, behoorden een koehuis, een slachthuis, een brouwhuis en een waschhuis ³⁾

Telde Zoeterbeek in 1467 behalve de mater nog slechts 18 koorzusters en 1 conversin ⁴⁾, bij de haardtelling van 1526 was het getal zusters gestegen tot 48, waarvan 4 niet geprofest waren; er waren alstoen 2 biechtvaders, 5 knechten en 3 dienstmeiden ⁵⁾. Daarna volgde een sterke daling, waarop de armoede des kloosters tengevolge der langdurige oorlogen zeker van grooten invloed was; bij de visitatie des kloosters door Bisschop Masius op 1 Oct. 1608 telde het nog slechts 7 geprofeste zusters ⁶⁾. Omstreeks het einde van het 12-jarig Bestand (1609—'21) was het aantal zusters weer geklommen tot ongeveer 25, waarvan ongeveer een derde gedeelte werkzusters waren.

¹⁾ Zooals wij hiervoren blz 187, noot 2, en 189, noot 2 schreven, droegen de vrouwelijke dienstboden waarschijnlijk een kloosterhabijt; dit-zelfde meenen wij ook te moeten zeggen van de mannelijke (de knechts).

²⁾ Volgens Dr. Kuhler a.w. blz. 306 verstrekke het klooster te Diepenveen aan de gasten wat zij noodig hadden en ging de rector of een zijner priesters met hen aan tafel; zoo was het vermoedelijk ook te Zoeterbeek.

³⁾ Het z.g. ziekenhuis zullen wij wel niet onder de bijgebouwen mogen rekenen.

⁴⁾ Blijkens de oorkonde (vermeld in *Taxandria*, jg. 28, blz 150 e.v.), waarbij het kloosterslot werd ingevoerd; dat alsdan van geen donatinnen melding gemaakt wordt, is volstrekt geen bewijs, dat die er destijds niet waren.

⁵⁾ Bij die haardtelling wordt gezegd, dat Zoeterbeek in alle lasten en bedden contribueert met het dorp Nuenen. Cartularium der Heerlijkheid Mierlo f° 113r.

⁶⁾ Schutjes V 216.

III. De Toestand des Kloosters onder geestelijk en stoffelijk Opzicht, de nadeelige Gevolgen der Oorlogstroebelen en eenige Kloostervisitatie's in de eerste helft der 17e eeuw.

Zooals men weet, hebben de kloosters, die aan het Kapittel van Windesheim onderworpen waren of naar de wijze daarvan waren ingericht, over het algemeen uitgemunt in innigheid van godsdienstig leven, doch slechts gedurende het eerste tijdperk van hun bestaan, want later wisten vele hunner zich niet te vrijwaren tegen het bederf.

Heeft ook Zoeterbeek dergelijk verval gekend? Volgens eene traditie, waaraan wij volstrekt niet alle waarde willen ontzeggen, zouden in Zoeterbeek ten allen tijde armoede en deugd hand aan hand zijn gegaan. Daar is echter iets, wat hiertegen pleit. Op de lijst der Maters staat achter den naam van Geertruid van Lijnbeeck, die omstreeks het midden der 16^e eeuw Zoeterbeek als Mater bestuurde: „van Weert gekomen ende wederom derwaerts gegaen.” Deze korte aantekening wijst er o.i. met groote waarschijnlijkheid op, dat er in het leven der Zoeterbeeksche religieuzen toentertijd zekere ongeregeldeheid was binnengeslopen, welke eenige reformatie behoefde, en dat aan Geertruid van Lijnbeeck uit het Windesheimsch klooster Maria-Wijngaard te Weert de taak werd opgedragen, die reformatie tot stand te brengen. Aan grove, ergerlijke misbruiken heeft men hier evenwel, naar onze meening, niet te denken, want hadden die er bestaan, dan dunkt ons, dat daarover allicht in meer andere archiefstukken zou gesproken worden.

Betreffende de latere tijden vinden we wel bewijzen, dat omstreeks 1613 en eenige daarop volgende jaren de onderlinge liefde der zusters ten gevolge van vrouwelijke jaloezietjes nog al eens erg verstoord was en dat in die jaren ook de Statuten op sommige punten nog al eens overtreden werden, doch deze tekortkomingen waren geenszins van dien aard, dat wij zouden mogen spreken van bederf.

Dat ook in dien tijd de kloostertucht op Zoeterbeek over 't algemeen nog niet te wenschen overliet, blijkt wel hieruit, dat Bisschop Zoes in 1617 het voorstel deed om eene der Zoeterbeeksche zusters, nl. de superiorin Petronella van Berckel, een tijd lang naar het naburige vrouwenklooster van Hooidonk te zenden om daarin de noodige reformatie te helpen tot stand brengen ¹⁾.

Wij zijn dan ook van meening, dat aan Zoeterbeek de lof niet mag onthouden worden, den voorbeeldigen Windesheim-schen kloostergeest — zij het dan somtijds met eenige verslapping — de eeuwen door te hebben bewaard en dat het daarom ook in hoog aanzien stond niet alleen bij Bisschop Zoes, maar ook bij andere hooggeplaatste kerkelijke personen. Bisschop Masius, de voorganger van Zoes, placht zelfs te zeggen, „dat Soeterbeek waer een paradis” ²⁾. Ook voordien schijnen mannen als Jacob van Croy, Bisschop van Kamerijk 1502—'16, en Kardinaal Willem van Enckevoirt de Zoeterbeeksche zusters bijzonder gunstig gezind geweest te zijn. De eerste toch komt voor als haar weldoener op de doodenlijsten des kloosters ³⁾. En door toedoen van den tweede was 't waarschijnlijk, dat Paus Julius II bij bulle van 11 April 1507 ⁴⁾ het klooster Zoeterbeek onder zijne bescherming nam en het bevestigde in al zijne goederen, vrijheden en voorrechten; zie Bijlage III.

Wie die Pauselijke bulla plumbea naleest en niet met den stijl van dergelijke officiële stukken bekend is, zou den indruk kunnen krijgen, dat Zoeterbeek rijk aan goederen en inkomsten geweest moet zijn. Toch stond het in den volksmond algemeen bekend als „het arm clooster van Soeterbeek”. Als men den „Staat der inkomsten en lasten” van het convent

¹⁾ Arch. Bisdom: *Hooidonk*.

²⁾ Aldus bovengenoemde Petronella v. Berckel omstreeks 1617 in een harer brieven aan Bisschop Zoes, maar zij voegt er bij: „Och, het is seer verandert, dat den hemelschen speelhof becans een helle is worden”. (Arch. Bisdom: *Zoeterbeek*).

³⁾ Berustend in Kl. Arch.

⁴⁾ W. van Enckevoirt was toen wel verbonden aan de Pauselijke Curie, maar nog niet als Kardinaal.

uit het jaar 1634 inziet (we zullen dien „Staat” enkele bladzijden verder nog bespreken), dan zal men bevinden, dat de zusters het waarlijk niet breed hadden, of, zooals aan 't slot van dien „Staat” gezegd wordt, dat „de spueling geweldig dun” was en „de dagelijcx portie zeer sober”¹⁾.

Volgens het getuigenis van Aug. Wichmans²⁾ moest het klooster grootendeels onderhouden worden met de opbrengst van den arbeid der zusters. Ook zegt hij, dat de kloosterkerk tamelijk hoog was en schoon, maar dat de overige gebouwen ook uiterlijk een nederig aanzien hadden. Volgens dienzelfden schrijver was het klooster met kerk en overige gebouwen in zijnen tijd (omstreeks 1632) tegen de verwoestingen des oorlogs en de vernielzucht van het Staatsche krijgsvolk nog altijd behoed gebleven, hetgeen echter niet zeggen wil, dat het nooit overlast ondervond van soldaten- of ander grauw.

Om de kloostergemeente tegen dreigende moedwilligheden te beschermen, gaf Hertog Philips de Schoone 5 Aug. 1497 haar een brief van sauvegarde, haar tevens toestaande, bij hare bezittingen zijn wapenbord te plaatsen ten teeken zijner bescherming; zie Bijlage IV.

Een zware ramp trof het klooster 20 Maart 1539, doordat er een brand uitbrak, die kerk, slaapplaats en vrouwenhuis verwoestte³⁾. Volgens den kroniekschrijver van Zoeterbeek, Arnoldus Beckers, rector van het klooster te Deursen in 1772—1810, wiens kroniek nog in het kloosterarchief bewaard wordt⁴⁾, ontstond de brand ten gevolge van de onachtzaam-

¹⁾ Een teeken harer armoede vinden wij ook in het verzoek, dat de rector Waltherus van Boxtel op 3 Febr. 1622 (Donderdag vóór Zondag-Quinquagesima) richtte tot den Bisschop om voor eenige zusters tegen den Vastentijd dispensatie te verwerven „super esum lacticiniorum”; hij verzocht immers „ob halecis, salparum et similium caritatem, ut possent cocae facere pultem pro tota communitate ter quaterque, prout integrum erit, ex lacte aut vulgari aut dulci, ut habebunt”. (Arch. Bisd. Zoeterbeek).

²⁾ *Brabantia Mariana* p. 855.

³⁾ Schutjes V 219.

⁴⁾ Genoemde rector schreef eigenlijk twee gelijksoortige kronieken over Zoeterbeek, die slechts hierin verschillen, dat de eene uitvoeriger spreekt over het oude Zoeterbeek en de andere over „nieuw Zoeterbeek” (te Deursen). Deze kronieken bevatten verschillende onjuistheden en zijn benut door den schrijver van de „Korte Geschiedkundige Schets” over Zoeterbeek in *De*

heid eener zuster ¹⁾. Diezelfde kroniekschrijver zegt, dat o. a. de zwarte mantels en de brevieren der zusters door 't vuur vernietigd werden ²⁾. Ook verhaalt hij, dat de toenmalige rector „met een schelle” langs de huizen ging bedelen om de brandschade te kunnen herstellen. In een stuk van 1556 leest men aangaande deze ramp alleen, dat die van Zoeterbeek „den brandt in huer goidshuis” hadden, „daerby dat zy grotelycx beschadicht zyn geweest”, zoodat zij genoodzaakt waren geweest „die huysinghe van den convente wederom op te timmeren” ³⁾

Toen de beruchte Geldersche veldheer Maarten van Rossum ten jare 1543 een zijner bekende strooptochten door de Meierij van 's Bosch ondernam, behoorde Zoeterbeek tot de kloosters, die door het Geldersch krijgsvolk geplunderd werden ⁴⁾

Godsdenstoriend van 1833 Dl XXXI Rector Beckers is ook de auteur der handschriften *Canonica Gaesdonckana* en *Beschryving der Kloosters en Canonieke Regulier bijzonder van de Vergaderingh van Windeszem in de Nederlanden*, zie Dr Acquoy II 6, 22, 222, III 46

¹⁾ Beckers stelt den brand kort na de plundering des kloosters door Maarten van Rossum in 1543, deze onjuistheid bracht Schutjens er toe om van twee branden te gewagen

²⁾ De Windesheimers hadden een eigen Breviarium tot 1570 In dat jaar namen zij (ingevolge de voorschriften van Pius V in 1568) het Romeinsch Brevier aan met behoud van een eigen Proprium Sanctorum, dat waarschijnlijk bijna geheel conform was met dat der Reguliere Kanunniken van St Jan van Lateranen, toen er echter later in de Windesheimsche kloosters meerdere Heiligen-Propriums in omloop waren, die nog al veel van elkaar verschilden, stelde de Generaal Aug Schepers 24 Jan 1731 het Proprium der Reguliere Kanunniken van St Jan van Lateranen (aan wier kerkelijke privilegies de Windesheimers deelachtig waren) voor de geheele congregatie verplichtend, met behoud evenwel van het Officium Divisionis Apostolorum Te Zoeterbeek gebruikte men het Breviarium der Windesheimers tot aan bovenvermelden brand (1539), van toen af tot 1906 heeft men er bij wijze van privilegie altijd het Officie van O. L Vrouw gebeden, waarschijnlijk met commemoratie s der dagheiligen uit het Proprium, dat de Windesheimers hadden In 1906 namen zij het Romeinsch Brevier aan met het Proprium Sanctorum der Reguliere Kanunniken van St Jan van Lateranen

³⁾ Kl Arch N° 35 Tegelijk met de kerk zal zeker ook het torenklokje door het vuur vermeld zijn geworden In datzelfde jaar 1539 werd immers een nieuw klokje gegoten met het opschrift *Maria is mynen naem. Jaspas Moer en(de) Jan syn soen maeckten my int jaer MCCCCXXXIX* (tuschen het opschrift St Christoffel, doek met H Aanschijn, de Salvator en het Kruis) Het klokje woog 88 KG, had een diameter van 53 cM en bleef als torenklokje in het klooster te Deursen in gebruik tot 1931, toen het scheurde en door de firma Petit en Fritsen te Aarle-Rixtel vergoten werd.

⁴⁾ Coppens III 1 blz 405 Houben, *Gesch v Eindhoven* I blz 110

Groot nadeel ook schijnt het convent geleden te hebben gedurende den oorlog van Keizer Karel V tegen Hendrik II, den Koning van Frankrijk, in de jaren 1551—'56, van zekere „[krijgs]knechten¹⁾, die alle twee of drye dragen die provisie van eeten ende drincken des voirs. Godshuys geduerende die voirs. oorloghe hebben geeten ende gedr[oncken]”, zoodat de conventualen „nauwelyck genoeg broodts en hebben gehad om hun te sustineren”²⁾. Wegens de armoede, waarin de zusters mede tengevolge van deze rampspoeden gedompeld waren, verleende Philips II haar op 22 Dec. 1556 voor vijf jaren kwijtschelding eener bede van 20 ponden (van 40 grooten)³⁾.

Ongetwijfeld heeft Zoeterbeek ook zijn deel gehad in al het leed, dat de Tachtigjarige oorlog zoo ruimschoots over de Meerij heeft uitgestort⁴⁾. Zoo namen de zusters in 1583 de vlucht naar Helmond uit vrees voor de naderende Staatsche troepen, die bij hun komst het klooster plunderden⁵⁾. Bij de inneming van Eindhoven op 2 Juli 1587 door de Staatsche benden van Graaf Philip van Hohenlohe zagen zij zich met vele anderen uit den omtrek genoodzaakt andermaal naar Helmond te vluchten, waar zij twee dagen later van af het kasteel, waarop zij hun toevlucht genomen hadden, door diezelfde benden het oorlogsvuur zagen ontsteken, zoodat bijna de geheele stad verwoest werd⁶⁾. Ook het klooster Zoeterbeek zelf diende meermalen tot toevluchtsoord voor de omwonende dorpingen, die bij het naderen der plunderzieke

¹⁾ Waarschijnlijk soldaten op weg naar Frankrijk.

²⁾ Kl. Arch. N° 35; dit stuk is aan één zijde gedeeltelijk afgesneden, zoodat het niet in zijn geheel leesbaar is. Uit zijn inhoud blijkt nog, dat de zusters in dien tijd verschillende renten moesten derven, o.a. die ze hadden op huizen te Eindhoven, welke bij den grooten brand dier stad op 2 Jan. 1554 verwoest waren; vgl. Houben l.c. blz. 112.

³⁾ Kl. Arch. N° 35.

⁴⁾ Volgens Schutjes V 219 zou ook de pest in het klooster geheerscht hebben in 1558 en nog feller in 1580. De Schrijver der kloosterkroniek haalt voor zijn vermoeden, dat Zoeterbeek van de beeldstormers zou hebben te lijden gehad, als eenigen grond slechts aan, dat in het klooster te Deursen omstreeks 1800 nog „verbrookene, nieuw vermaakte beelden” te zien waren.

⁵⁾ De Zoeterbeeksche suppriorin Maria van Geldrop stierf in 1583 te Helmond in de abdij van Binderen; Schutjes V 219.

⁶⁾ A. Frenken, *Helmond in het Verleden* II blz. 22, 23.

soldaten hunne kostbaarste goederen binnen de kloostermuren in veiligheid zochten te brengen, hetgeen wel niet bevorderlijk geweest zal zijn voor den geest van ingetogenheid onder de bewoonsters.

De oorlogstroebelen waren dan ook zeker een der oorzaken, waarom de tucht in het klooster omstreeks 1613 begon te verslappen, zooals wij hiervoren reeds hebben opgemerkt. Daar kwam nog bij, dat in datzelfde jaar zeven van de zusters van St. Annaburg, die haar klooster te 's Bosch aan de Paters Jezuiten hadden afgestaan, zich vereenigden met die van Zoeterbeek ¹⁾). Tegen wil en dank hadden deze zeven in den afstand van haar huis te 's Bosch toegestemd en bleven daarover, te Zoeterbeek zijnde, ontevreden; bijzonder bleef het zevental mokken over de jaarlijksche inkomsten, welke Bisschop Masius haar bij haar vertrek uit 's Bosch had toegekend. Nog een andere oorzaak, en wellicht de voornaamste, van het inzinken der discipline te Zoeterbeek in dien tijd zien wij hierin, dat de toenmalige priorin Margaretha van Grevenbroeck, die in 1613 reeds 80 jaren oud was, om haar hoogen leeftijd niet meer in staat was, het klooster naar behooren te besturen, gelijk o.a. blijkt uit de brieven van zuster Petronella van Berckel aan Bisschop Zoes ²⁾).

Ten einde de zusters tot grooteren ijver in het vervullen harer plichten op te wekken, werden in dien tijd vanwege het Bestuur des Bisdoms verschillende visitaties te Zoeterbeek gehouden en tal van voorschriften gegeven.

¹⁾ Zie over dien afstand *Bossche Bijdragen* IV, p. 270; acht zusters van St. Annaburg vroegen en verkregen bij die gelegenheid verlof om naar een ander klooster harer Orde over te gaan; zeven er van gingen naar Zoeterbeek, één naar het St. Geertruidenklooster te 's Bosch. Met de zusters van St. Annaburg te Rosmalen hadden zich vereenigd die van Helmond van O. L. Vr. in de Hage ten jare 1543 en die van St. Annatroon te Driel ten jare 1572. Het klooster te Deursen bewaart thans nog een Mariabeeldje, dat uit St. Annatroon te Driel afkomstig moet zijn. (Volgens den schrijver der kloosterkroniek zou dit beeldje, genaamd „'t Moederken van Driel", ten tijde der beeldstormerij op de Dommel tegen-stroom-op te Zoeterbeek zijn komen aandrijven en door de Zoeterbeeksche religieuzen zijn opgevischt).

²⁾ Een vierde oorzaak was wellicht, dat de toenmalige rector de stoffelijke belangen des kloosters meer behartigde dan de geestelijke en soms ontstichting gaf door wat te diep in den drinkkroes te kijken.

Enkele voorschriften werden gegeven door Bisschop Masius bij zijn visitatie van 8 Mei 1613; zie Bijlage V ¹⁾. Een tweede visitatie geschiedde 25 Juli 1615 door Bisschop Zoes; zie het verslag daarvan in Bijlage VI. Op 17 Mei 1618 was Zoes wederom in Zoeterbeek ter visitatie en gaf toen enkele korte voorschriften, te vermelden in Bijlage VII.

Dat omstreeks dien tijd de jaren van verslapping der kloostertucht zeker grootendeels reeds voorbij waren, blijkt wel hieruit, dat genoemde Bisschop in het verslag, dat hij in 1619 over zijn Bisdom bij den Paus indiende, over het klooster Zoeterbeek geen enkele klacht te uiten had („de quo nulla est querela”) ²⁾.

Ter visitatie, welke door dienzelfden Bisschop geschiedde 12 Sept. 1620 in tegenwoordigheid van Henricus van der Leemputte, kanunnik te 's Bosch, en Henricus van Hegelsom, kannunik te St. Geertruidenberg, werd door enkele zusters verzocht, dat ze ook op Nieuwjaarsdag zouden mogen communiceren, dat een der zusters als vestiaria zou aangesteld worden, die met het verstellen der kleederen zou belast worden, en dat de procuratrix jaarlijks op tijd rekening en verantwoording harer inkomsten en uitgaven zou doen. Ingevolge dezer visitatie gaf de Bisschop de ordonnantie van 26 Oct. 1620, die wij zullen mededeelen als Bijlage VIII en wier onderhouding hij waarschijnlijk persoonlijk op 2 Nov. d. a. v. onder het houden van een sermoon den zusters kwam aanbevelen.

De laatste visitatie van Bisschop Zoes aan Zoeterbeek had plaats in de maand Juni van 1623; hij was toen vergezeld van den aartsdiaken Franciscus van Gestel en den reeds genoemden Henricus van der Leemputte; op den 26sten der

¹⁾ Hiervoren (blz. 193) vermeldden wij reeds een visitatie des kloosters door Masius op 1 Oct. 1608. Diens bezoek was toen echter slechts kortstondig. Van St. Oedenrode, waar hij op 29 Sept. het Kapittel visiteerde, begaf hij zich immers 1 Oct. naar de Priorij van Hoodonk, waar hij het H. Vormsel toediende, en vervolgens naar Zoeterbeek. Hier hield hij een aanspraak tot de zusters, gaf enkelen in 't bijzonder een vermaning en vormde er, na het middagmaal gebruikt te hebben, nog ongeveer 300 personen. Hij vertrok nog dienzelfden 1 Oct. naar het kasteel van Helmond, waar hij om zes uren tegen den avond aankwam. Arch. Bisd. *Variae Visitaciones*.

²⁾ B. B. IX 160.

genoemde maand arriveerden zij. Daags na hun komst werden de zusters door hen onderhoord; zie Bijlage IX. Vóór hun vertrek op 30 Juni d.a.v. brachten zij nog enkele wijzigingen en aanvullingen in bovenvermelde ordonnantie van 26 Oct. 1620 ¹⁾; zie Bijlage VIII, waar wij met bedoelde ordonnantie ook die wijzigingen en aanvullingen zullen mededeelen.

Bij de visitatie van Bisschop Ophovius 22 Oct. 1627 bleek, dat het kloosterslot zeker zoo streng werd onderhouden als ooit te voren („Non fuit strictior clausura quam modo”). Niettemin vond dit nog eenig beletsel in het klein aantal der religieuzen; drie waren dikwijls verhinderd met het wasschen van linnen. Ook werd geklaagd, dat het convent overladen was met werk wegens de wasch van vreemden. Uit deze visitatie blijkt verder nog, dat de zusters het Klein Officie van O. L. Vrouw baden ²⁾; op Zon- en Feestdagen werd het gezongen, op werkdagen gelezen ³⁾. Eenige zusters vroegen om veelvuldiger de H. Communie te mogen ontvangen. Ook bleek bij deze gelegenheid, dat de werkzusters geen stemrecht hadden. De visitor hield in het koor der kerk een sermooen, waarna de vernieuwing plaats had der aanneming van het kloosterslot.

In den vroegen morgen van 27 Mei 1630 bracht Ophovius, die toen te Geldrop verbleef, wederom een bezoek aan Zoeterbeek; hij las er de H. Mis, sprak daarna in het koor der kerk een opwekkend woord „de corde contrito et humiliato” en diende vervolgens een berisping toe aan zuster Catharina van den Borcht, omdat ze kort te voren langer bij haar familie te 's Bosch was gebleven dan ze mocht; na het middagmaal gebruikt te hebben, keerde hij terug naar Geldrop ⁴⁾.

¹⁾ De drie visitors zullen denkelijk wel niet heel dien tijd van 26—30 Juni te Zoeterbeek vertoefd hebben, maar ondertusschen ook dienstreisen gedaan hebben in de omgeving.

²⁾ Nl. 's werkdags het Officie van O. L. Vrouw met slechts een Nocturn, zie het begin van Cap. XV der Statuten (Bijlage I)

³⁾ Die uit St. Annaburg gaven te kennen, dat ze graag het orgel van haar vroeger convent zouden hebben

⁴⁾ *Diarium Ophovii* (Seminarie Haaren) Blijkens datzelfde *Diarium* schreef Ophovius 2 Aug 1631 uit Antwerpen aan den pastoor van Mierlo

In het bijzijn van den aartsdiaken Franciscus van Gestel visiteerde Ophovius het klooster andermaal op 12 Nov. 1632. Ook toen werd door sommige religieuzen het verlangen te kennen gegeven om veelvuldiger te mogen communiceren. Ook werd er over geklaagd, dat de menschen uit de omgeving (wegens de oorlogsgevaaren) hunne granen in de graanschuur des kloosters en andere goederen zelfs in de slaapzaal brachten. In de ordonnantie, die de visitator toen uitvaardigde, werd hierop orde gesteld; zie Bijlage X.

In het tijdperk, dat toen volgde, zullen de visitaties wel onmogelijk zijn geworden door de beruchte plakkatens tegen het verblijf der geestelijkheid in de Meierij van 's-Hertogenbosch.

IV. Welk Aandeel het Klooster had in de Godsdienstvervolgung der Katholieke Meierij van af het jaar 1629.

Zooals men weet, deden de Staten-Generaal al spoedig na de inneming van Den Bosch in 1629 vergeefsche pogingen om de kerken en kerkelijke goederen in de Meierij aan de Katholieken te ontnemen. Ook hun pogingen om de kerken en kloosterkapellen te doen sluiten en om de priesters en de mannelijke kloosterlingen te verdrijven, hebben grootendeels gefaald.

Met de vrouwenkloosters toonden de Hoogmogende Heeren zich iets inschikkelijker. Het schijnt, dat ze aan de vrouwelijke religieuzen de vrijheid wilden bieden om in de wereld terug te keeren of in het klooster te blijven, maar dat ze zich in ieder geval de kloostergoederen wilden toeëigenen en uit de opbrengsten daarvan aan al degenen, die in de wereld zouden terugkeeren, een zeker jaarlijksch inkomen toekennen ¹⁾; doch ook deze toeleg mislukte.

Toch kwam de zaak zoover, dat sommige vrouwenkloosters

Aug. Wichmans (den auteur van *Brabantia Mariana*), dat deze namens hem eene novice te Zoeterbeek zou examineeren ter inkleeding.

¹⁾ Vgl. v. Heurn, *Hist. der Stad en Meyerye van 's-Hertogenbosch* II, blz. 467.

in de jaren 1633 en 1634 een lijst van hare jaarlijksche inkomsten en uitgaven indienden.

Door het convent van Zoeterbeek werd zulk een lijst of „Staat” overgegeven op 12 Febr. 1634. ¹⁾

Volgens dien Staat bedroegen de jaarlijksche inkomsten des kloosters aan geldrenten 497 gl. 15 st. 3 oort en aan roggepachten 225 gl. 19 st. ²⁾ Daarentegen was het jaarlijks schuldig in geld: aan den pastoor van Nuenen 13 st.; aan de Aalmoesjuffrouwe te Hooidonk 5 gl.; aan het convent van Hooidonk 44 st.; aan den Heer van Helmond een cijns van 13 st. 3 oort en nog aan drie andere cijnsheffers samen 7 st., terwijl het jaarlijks in rogge te betalen had: aan het convent van Hooidonk 6 lopen (of 48 st.); aan de Lieve-Vrouwe-Broeders te 's Bosch 1 Peellandsch mud; aan den pastoor van St. Michiel te Leuven 1 Bosch mud plus 14 st.; aan de H. Geesttafel van Eindhoven 6 lopen (of 3 gl.) en aan het H. Kruisaltaar te Nuenen 30 lopen (of 9 gl.).

Aangaande de verdere inkomsten en lasten des kloosters vermeldt de Staat ten slotte nog het volgende:

Hierenboven heeft het voirs. convent noch twee hoeffkens: d'eene vast aen 't convent gelegen, ontrent XXX lopensaet seylants groot, uytbrengende tegenwoordich IX mud rog, IIII mud garsten, I mud boeckweyts ende één mud haveren ende in gelt van het voirlyff van de coeyweye XL gulden, XL pont botere, XC eyeren ende een steen. vlas, maer daer moet wederom affgaen alle nootelycke reparatie, d'een jaer méér als min by den convente te dragen.

D'ander hoeffken, gelegen onder Nederwetten, groot ontrent XXIII lopens seylants, uytbrengende tegenwoirdich jaerlycks VII mud garsten, een mud haveren ende anderhalf mud rog, alle Peelse maet, met noch XXXIIII gl. voirlyffs voor de coeyweye ende XXX pont botere, behalven de reparatie daarvan by den convente te dragen.

Daer beneffens is het convent selver onder hen gebruyck

¹⁾ Bibliotheek v. h. Prov. Gen. v. K. en W. in N. Br., Handschriftenverzameling No 225^c. Het klooster van St. Clara te Boxtel diende een dergelijke lijst in op 10 Maart 1633, dat van St. Catharinendaal te Oisterwijk op 21 Dec. 1633.

²⁾ De geldrenten en roggepachten staan specifiek op den Staat vermeld.

off ploech teulende ende laborerende ontrent XXVI lopen-saet seylants ende soeveele groese, daer men ontrent VI koeyen ende III leechbeestkens met twee perden nauwelycks can geweyden. Ende hiervan moeten wy alle de contributie ende dorpslasten van beyde de zyden, egeene uytgescheyden, naer advenant helpen dragen ¹⁾ ende daerop alnoch onderhouden XXVIII geestelycke persoenen met een werlycke maecht ende twee werlycke knechts, behalven den gaenden man, soedat men wel can bemercken, dat de spueling geweldig dun moet vallen ende de dagelijcx portie zeer sober.

Na den vrede van Munster in 1648 richtten de Staten-Generaal hunne begeerige blikken weer aanstonds naar de z.g. geestelijke goederen in de Meierij van 's Bosch, zooals kerken, kloosters en andere godshuizen. Hun prooi zou hun thans niet meer als vroeger ontgaan, nu zij immers krachtens het vredesverdrag de onbetwiste oppermacht in de Meierij verkregen hadden.

Ongeveer dezelfde lotgevallen als aan de zusters van Zoeterbeek, zullen toentertijd ook overkomen zijn aan de zusters van Waalwijk, de Clarissen van Boxtel en de Franciscanessen van Oisterwijk, Dommelen en Ommel ²⁾. Vreemd echter, dat betrekkelijk zoo weinig over den toestand dezer vrouwenkloosters na 1648 bekend is geworden.

Over hetgeen er alstoen met Zoeterbeek geschiedde, vonden wij slechts enkele aanduidingen, maar toch genoeg om — naar wij althans vertrouwen — een goede voorstelling te vormen van den toestand, die toen voor het convent intrad.

De zusters werden dan niet onmiddellijk uitgedreven, maar men zou ze langzamerhand laten uitsterven. De Staten-Generaal verboden haar immers om nog nieuwe zusters aan te nemen. Ook werden de kloostergoederen niet onmiddellijk aangeslagen ³⁾; men stelde dit uit, totdat de kloostergemeente zou

¹⁾ Uit de visitatie van 22 Oct. 1627 blijkt, dat zij 200 gl. aan belasting betaalden; ook voorzagen zij toen mede in het onderhoud van den pastoor van Nuenen.

²⁾ *Taxandria* jg. 23, blz. 84

³⁾ Zooals wel geschiedde met de twee rijkste Meierij'sche vrouwenkloosters, t.w. dat van Binderen onder Helmond en dat van Hooidonk onder Neder-

zijn uitgestorven. De kloosterkerk mocht echter niet gebruikt worden voor kerkelijke diensten en alle gebouwen des kloosters met al deszelfs vaste goederen, pachten en renten werden onder het toezicht, ja zelfs onder een zekere beheering gesteld van den rentmeester der geestelijke goederen in het eerste gedeelte van het kwartier van Peelland, Izaak van Battum genaamd, die uit de inkomsten der kloostergoederen aan de zusters een z.g. „alimentatie” zou toestaan, maar te zorgen had, dat geen dier goederen vervreemd of verduisterd zouden worden en zonder wiens toestemming zelfs geen herstellingen aan de gebouwen des kloosters mochten geschieden. Ook moesten de pachten en renten der zusters haar door handen des rentmeesters uitbetaald worden ¹⁾, hetgeen echter eerst omstreeks 1655 een begin van uitvoering schijnt gekregen te hebben.

Zoo zagen de zusters dus haar lot in handen der haar vijandige Staten-Generaal en dezer ambtenaren. Een donkere toekomst gingen zij tegemoet; wel zouden ze niet van honger hoeven om te komen, maar ze wisten toch, dat men ze wilde laten uitsterven . . .

Toch hebben zij — zeker in de hoop op gunstiger tijden — het zoolang mogelijk op Zoeterbeek blijven uithouden, al werden reeds in 1664 pogingen gedaan om ze buiten het gebied der Staten een onderdak te bezorgen. Men had toen het oog gevestigd op Handel onder Gemert en ook op Boxmeer. Die pogingen zijn echter mislukt; een klooster onder Handel bleek onmogelijk wegens een contract, dat in 1662 gesloten was tusschen de Commanderij van Gemert en de Staten-

wetten, wier religieuzen reeds kort na den vrede van Munster werden uitgedreven. Volgens J. van der Hammen Nicz. werden de zusters van het klooster Nazareth te Waalwijk door de Staten-Generaal *reeds terstond na 1648* „beroid en schier kaalgeplunderd” (B. B. II, blz. 223); wij denken, dat die schrijver zich daar vergist zal hebben.

¹⁾ Bij plakaat van 24 Aug. 1648 werd iedereen, die tienden, pachten, renten, cijzen of andere lasten aan abdijen, kloosters, conventen of andere geestelijke personen in de Meierij geldende of schuldig was, verplicht deze te betalen in handen van hen, die de Staten-Generaal daartoe zouden committeren (de rentmeesters der geestelijke goederen).

Generaal ¹⁾); en wat het plan-Boxmeer betreft, zegt de kroniekschrijver: „dit behaegde niet”, om welke reden is ons onbekend; zie Bijlage XI.

Ofschoon het aan de zusters verboden was, haar kloosterkerk te gebruiken voor hare godsdienstoefeningen, deden zij dat natuurlijk toch en al spoedig werd zulks tegen de betaling van zekere recognitiën door de ambtenaren oogluikend toegestaan.

Het verbod van nieuwe zusters aan te nemen, waaraan zij zich óók niet hielden, leverde méér moeilijkheden op. Als er Gedeputeerden van den Raad van State kwamen, dan moesten — gelijk de kroniekschrijver zegt — de nieuw-aangenomen zusters zich zoolang „boven op den toren of ievers anders” verborgen houden. De moeilijkheden van den kant der ambtenaren wist men echter zoo goed mogelijk te overwinnen door hun de noodige „vereeringen” te doen, bestaande vooral in het aanbieden van zeer fijne linnen stukken ²⁾).

Deze wetsontduiking schijnt evenwel niet ontgaan te zijn aan de waakzame Classis van Peel- en Kempenland, die in 1699 eene lange lijst van klachten over de paapsche stoutigheden in de Meierij bij de Staten-Generaal indiende ³⁾. Daarin toch lezen wij o. a.:

De kloosteren van Ommelen, Soeterbeeck, Dommelen en verscheyde, die na alle waarschijnlijkckheit al lange ten profijte van den Staeten moesten sijn vervallen, blijven niet alleen in wesen, maer worden telckens met jonge bagijnen voorsien, daer door groote aenleydinge tot superstitie wordt gegeven, en verstrecken tot de voornaemste queeckschoolen van het Pausdom, daer dickmaels dertigh à veertigh en méér kinderen geleert werden, contrarie het Schoolreglement bij Uw Hoogmogenden geëmaneert ⁴⁾).

¹⁾ Zie Schutjes III, blz. 687.

²⁾ De vele diensten, welke de ambtenarij van de zusters vergde, maakten het haar onmogelijk, de clausuur in dien tijd strikt te onderhouden; vgl. B. B. XI 60, 68.

³⁾ Houben, *Gesch. v. Eindhoven* II, blz. 152 e.v.

⁴⁾ Genoemde kloosters gaven in dien tijd waarschijnlijk ter sluiks onder richt aan de omwonende jeugd (vooral catechismusonderricht).

Van de zusters, die omstreeks 1648 het bevel tot uitsterven ontvingen, bleef het langst in leven Josina van den Bogaart; de doodenlijsten der zusters vermelden haren sterfdag op 1 April 1716 en onmiddellijk daarop volgt deze aantekening:

Naar haare doot wierden alle onse overgegeven rentebrieven met twee hoeven aangeslagen en 't klooster van Soeterbeek met alle de eyckeboomen te 's-Hertogenbosch voor alle man geveilt en verkocht.

Inderdaad, het klooster met zijn twee hoeven en al zijn vaste goederen, renten, cijzen en pachten, volgens een Memorieboek uit dien tijd een waarde van méér dan 30000 gl. vertegenwoordigend, werd toen door de Staten-Generaal aangeslagen ¹⁾. Datzelfde Memorieboek zegt, dat de religieuzen van smart haar handen samenwongen en haar oogen ten hemel sloegen en dat ze „weenden altemael”, terwijl ze elkaar toch nog bemoedigden met vertrouwen op God, die de zijnen immers niet zou verlaten. Uit pure compassie schold de toenmalige rector Johannes Verheyden zijn tractement (44 gl.) voor dat jaar aan de zusters kwijt.

Niet bij machte om elders een nieuw klooster te bouwen en vast besloten als religieuzen bijeen te blijven, zagen ze uit naar middelen om haar dierbaar klooster met bijbehorende landerijen door een tusschenpersoon op den publieken verkoop, die 16 Juni 1716 te 's Bosch zou gehouden worden, te doen terugkopen ²⁾. Die tusschenpersoon werd gevonden in den koopman Jacob van Minten, wonend te 's Bosch aan de Hoofdwachter en gehuwd met Willemijn van Bree.

¹⁾ Een kistje vol met rentebrieven moesten de zusters naar Den Bosch zenden; onder die rentebrieven waren er verschillende afkomstig van St. Anna-burg te Rosmalen. De rentmeester Martinus des Tombe, die het goed Zoeterbeek na den aanslag in volle beheering kreeg, berekende de gezamenlijke opbrengst van renten en cijzen over het jaar 1717 op 569 gl., 2 st., 4 duiten. De hoeve te Opwetten bij het klooster (groot 31 lopensen, 3 roeden) bracht toentertijd op: 25 gl. voorlijf, 25 vat rogge, 20 vat garst, 12 vat haver; die te Nederwetten (groot 15 lopensen, 8 roeden): 60 vat garst en 2 vette varkens.

²⁾ De twee hoeven werden door het Land niet verkocht, maar voorloopig verhuurd.

Op den dag der verkooping ontvingen alle zusters de H. Communie en dien geheelen dag brachten ze verder door in vurig gebed voor een goede uitkomst. Haar vertrouwen werd blijkbaar niet beschaamd, want door genoemden tusschenpersoon werd het klooster met bijbehorende landerijen gekocht voor 3250 gl. ¹⁾; zie Bijlage XII.

Het gekochte goed lieten zij staan ten name des koopers, die daarop aan den Raad van State een verzoekschrift richtte, dat door de Schepenen van Nuenen ondersteund werd en waarin hij verlof vroeg om de zusters tot haren dood het door hem gekochte klooster te mogen laten bewonen, terwijl hij beloofde te zullen zorgen, dat in het klooster geen publieke Roomsche godsdienstoefening en ook geen school zou gehouden worden; zie Bijlage XIII.

Ofschoon dit verlof geweigerd werd, bleven de zusters toch, 't zij rustig of niet, haar klooster bewonen, vermoedelijk wederom ten koste van de noodige „vereeringen.” Het schijnt — aldus de meer aangehaalde kroniekschrijver — „dat door 't bidden der susteren Godt heeft gelieft, nogh eenigen tijdt het klooster te spaeren, want inderdaad in dien tijdt moeten sikh onder onse religieusen seer vrome personen hebben bevonden.”

Schier niets meer overhoudend om in haar levensonderhoud te voorzien dan den arbeid harer handen, maar toch blijde, dat ze haar woonplaats behielden, waren zij „seer nerstigh om den kost te winnen”, de eene met spinnen, de andere met bleeken. Haar levensonderhoud wisten zij in haar groote armoede tot bijna op de helft van vroeger te bekrampen, maar leefden niettemin buitengewoon eendrachtig en tevreden, zeggende: „Hebben wij 't niet vet, wij hebben 't dan maeger!” Ook begonnen zij nu weder te zorgen, dat haar klein aantal — ze waren in 1716 nog slechts met elven — vermeerderd werd door nieuwe zusters aan te nemen.

Bovendien, door verschillende weldadige personen daartoe in staat gesteld, brachten zij in 1716 en daarop volgende

¹⁾ Ongelden en alles inbegrepen, beliep de koopsom ongeveer 4000 gl.

jaren nog allerlei herstellingen in 't kloostergebouw aan, zooals aan muren, goten, vloeren, poorten enz., iets wat ze nu vrijelijk doen konden, daar ze niet langer meer te maken hadden met beheer of toezicht houdende rentmeesters ¹⁾).

Als van eene buitengewone weldoenster in dien tijd wordt met den hoogsten lof melding gemaakt van Juffrouw Catharina van Pollaert, religieuse van Hooionk, die in 1650 uit het klooster te Hooionk verjagen was en nu, nog met eene andere oud-religieuse van Hooionk nl. Anna Vaeck, haren overigen levenstijd doorbracht in het klooster te Zoeterbeek.

De groote weldaden, die zij aan Zoeterbeek bewees, vinden wij niet vermeld ²⁾. Wij weten echter, dat gedurende haar verblijf bij de zusters van Zoeterbeek deze in het bezit kwamen van de hoeve onder Nederwetten „Ter Straten” genaamd, welke oudtijds vermoedelijk had toebehoord aan het klooster Zoeterbeek ³⁾, later tot het jaar 1648 aan het klooster van Hooionk en toen door het Land aangeslagen en later — in ieder geval tusschen 1681 en 1725 — verkocht werd; bovendien weten wij, dat de zusters ook haar beide hoeven, welke in 1716 door het Land waren aangeslagen, omstreeks het overlijden van Catharina van Pollaert — zij stierf omstreeks 1724 — in eigendom terugontvingen. Zou het nu te gewaagd zijn om te veronderstellen, dat genoemde Catharina van Pollaert, wier weldadigheid opzichts Zoeterbeek zoo uitbundig geprezen wordt, deze drie hoeven, of althans één of twee daarvan, van het Land door een tusschenpersoon deed koopen en aan Zoeterbeek terugschonk? ⁴⁾

¹⁾ Het klooster was sinds 1648 zeer vervallen; de rentmeesters waren blijkbaar erg zuinig geweest met hunne toestemming voor het doen van reparaties.

²⁾ Ten teeken harer weldadigheid hing nog omstreeks 1800 een „schijn” in de kosterij van het klooster te Deursen.

³⁾ T.w. van 1448 tot 1462; zie hiervoren blz. 179, noot 1.

⁴⁾ Die tusschenpersoon was hoogwaarschijnlijk Mr. Anthony Molemackers, advocaat te Helmond (in het eerste kwart der 18^e eeuw), op wiens naam de hoeve „Ter Straten” stond. Na zijn dood droegen de zusters deze hoeve op aan anderen, wijl zij, gelijk alsdan uitdrukkelijk gezegd werd, geen goederen in de Meierij op eigen naam mochten hebben. Om later eventueele moeilijkheden te voorkomen, werd ze in 1771 door de zusters of liever door een

V. De Verdrijving der Kloosterlingen in 1732 en haar Vertrek naar Deursen.

Intusschen was het te voorzien, dat de Staten-Generaal het verblijf der zusters op Zoeterbeek ook nu niet op den langen duur zouden dulden. In 1725 vaardigden zij een plakkaat uit, waarbij de nog bestaande kloosters moesten ontbonden worden ¹⁾. Ook die van Zoeterbeek konden toen nog slechts den tijd afwachten, dat ze met geweld zouden worden uitgedreven.

Op 21 Nov. 1731 liet Gijsbert Gualtery, stadhouder van Baltasar Repelaer, kwartierschout van Peelland, door den vorster van Nuenen den religieuzen van Zoeterbeek aanzeggen, dat ze haar klooster binnen drie maanden moesten ontruimen; zie Bijlage XIV. Zij dienden daarop bij de Staten-Generaal nog een smeekschrift in „om nog eens te mogen uytsterven off eenige prolongatie van vertreck te versoeken”, wjl het voor enkele hoogbejaarde en gebrekkige zusters toch niet wel-doenlijk was om 's winters te verhuizen, en kregen daarop nog drie maanden uitstel ²⁾, zoodat ze vóór 1 Mei 1732 Zoeterbeek verlaten moesten.

Aldus genoodzaakt een haastig heenkomen naar elders te zoeken, kochten zij 19 Jan. 1732 onder Deursen bij Ravenstein van de weduwe van advocaat van den Broek voor

lid der Ravensteinsche familie van Orsou, op wier naam ze toen stond, uit de hand verkocht aan den huurder Francis van de Vijfeicken voor 4100 gl. De twee andere hoeven kreeg het klooster ten jare 1723 en '24 in erfpacht, maar reeds het daarop volgend jaar schijnt het ze in eigendom bezeten te hebben; daarom gissen wij, dat Catharina van Pollaert, na beide hoeven in 1723 en '24 te hebben doen koopen, deze aan Zoeterbeek tegen een jaarlijksche lijfrente terugschonk. Beide deze hoeven lieten de zusters waarschijnlijk verkoopen kort na haar vertrek in 1732 naar Deursen, waar zij toen veel geld noodig hadden voor het bouwen van een nieuw klooster. In 1733 hadden zij immers nog slechts over de één hoeve „Ter Straten”, waarvan ze toen jaarlijks 100 gl. trokken. (Deze hoeve stond, waar nu de nieuwe keiweg is, vlak tegenover de landerijen, waarop volgens de traditie het oude klooster stond; ze is afgebroken omstreeks 1910).

¹⁾ Schutjes III, blz. 159.

²⁾ Kl. Arch. No 60 en Memorieboek. Het smeekschrift der zusters, dat blijkens Schutjes V, blz. 218 in het kerkarchief van Den Dungen berustte, schijnt thans verloren.

eene som van 7000 gl. het goed „den Bogaert”, bestaande uit een huis ¹⁾ en hof met nog eenig bijliggend land, „het duifhuis” genaamd, om zich daar metterwoon te vestigen.

De heer van het Land van Ravenstein, Karel Philip, keurvorst van den Paltz, gaf haar daartoe 9 Febr. d.a.v. de noodige vergunning en 3 April d.a.v. kregen zij ook het noodige verlof van Georgius Ludovicus, Bisschop van Luik ²⁾.

Daags vóór 1 Mei 1732 verhuisden de zusters naar Deursen, daarbij geholpen zoowel door haar oude als door haar nieuwe geburen. Zelfs grafzerken en palmboomen werden medegenomen naar Deursen ³⁾. Op 20 April 1733 legde rector Johannes Verheyden daar den eersten steen voor een nieuw kloostergebouw.

Het oude Zoeterbeek werd door de zusters verkocht aan Aart Habraken te Nederwetten onder beding, dat het klooster tijdens zijn leven en dat de kerk bij leven zijner kinderen niet zouden worden afgebroken, welke voorwaarde is nageleefd. De gebouwen geraakten mettertijd in verval en werden eindelijk gesloopt, terwijl de omliggende landerijen in eigendom van dezen en genen overgingen. ⁴⁾

¹⁾ Dit huis werd in 1649 gebouwd.

²⁾ *Verzameling van Charters en Geschiedkundige Bescheiden betrekkelijk het Land van Ravestein II*, blz. 385 e.v., waar bedoelde verlofbrieven worden medegedeeld.

³⁾ Nog staat op het kloosterkerkhof te Deursen een palmboom, die volgens de traditie uit Zoeterbeek werd medegebracht. Ook liggen in den kloostertuin nog twee grafzerken, die van Zoeterbeek afkomstig zijn. Blijkens hun inschriften waren onder den eenen zerk begraven Elias (er staat *Ettas*) van Zeelst, die stierf 10 Sept. 1620, en diens dochter Maria (er staat *Marta*), een Zoeterbeeksche religieuse; en onder den anderen de Zoeterbeeksche rectoren Guilielmus Andreas van Woensel, die stierf 20 Sept. 1604 en Henricus van den Beemden, die stierf 20 Febr. 1656. Volgens Schutjes V, 218 werd Anna van Ophoven, zuster van bisschop Ophovius, te Zoeterbeek in de kloosterkerk bij het St. Anna-altaar begraven. Ook werd een J^{or} van Vlieden, bezitter van de heerlijkheid Eckart, in 't klooster begraven (*Taxandria*, jg. 3, blz. 240). Het schijnt, dat leeken, die zich bijzonder verdienstelijk hadden gemaakt jegens het klooster, daarin mochten begraven worden. Ook in Diepenveen was dit zoo (Kühler a.w. blz. 75, Noot 4).

⁴⁾ Het Kantoor der Geestelijke Goederen in Peelland had nog over het jaar 1795 (blijkens Rentmeestersrekening in het archief des Bisdoms) wegens de goederen van het voormalig klooster Zoeterbeek, welke het Rijk in dat jaar nog bezat, deze ontvangsten: van de landerijen 26 gl., van de koornpachten (18 vaten à 1 gl. 6 st. 10 p. per vat) 23 gl. 19 st. 4 p. en van

Toen de heer Jozef Smits van Oyen eigenaar van het goed Zoeterbeek geworden was, liet hij op de grondslagen van het voormalig klooster in 1835 een fraai landhuis, het z.g. kasteel van Zoeterbeek, bouwen ¹⁾. Na zijn dood kwamen huis en goed in eigendom van zijn twee ongehuwd gebleven dochters Theresia Joanna Antoinetta Maria en Emilia Norberta Maria. Aan deze beiden hebben de zusters van Deursen omstreeks 1884 tengevolge van finantiële relatie's verschillende kostbaarheden afgestaan, welke nog van het oude klooster te Zoeterbeek afkomstig waren. Nadat Theresia J. A. M. Smits van Oyen 12 Juli 1904 overleed (haar vermelde zuster was reeds overleden 20 Jan. 1901), werden het z.g. kasteel van Zoeterbeek en de daartoe behorende landerijen en goederen al spoedig publiek verkocht ²⁾; ook zijn toen de meeste der zoeven bedoelde kostbaarheden verkocht geworden; zie Bijlage XV.

Sinds 1930 is „het kasteel” tot een hôtel ingericht.

Daar ons doel slechts was, de geschiedenis van het voormalig klooster Zoeterbeek te schrijven, zullen wij het klooster te Deursen, „nieuw Soeterbeek” geheeten, verder onbesproken laten.

In Bijlage XVI zullen wij ten slotte nog naamlijsten laten volgen, eerstens van vele zusters en vervolgens van enkele rectoren en priesters, die het oude Zoeterbeek eenmaal bewoond hebben.

* * *

Op 1 Mei van dit jaar zullen de Kanunnikessen van St. Augustinus te Deursen het 200-jarig bestaan mogen vieren van haar klooster aldaar. Toch dunkt ons, dat haar vreugde dien dag niet geheel onvermengd zal kunnen zijn, wijl het

de geldrenten 289 gl. 11 st. 8 p., samen 339 gl. 10 st. 12 p., terwijl er geen uitgaven waren behalve 1 gl. 6 st. 8 p. wegens de reële lasten der landerijen.

¹⁾ Schutjes V, blz. 218.

²⁾ Boeken, oude handschriften enz. werden verkocht 14 Dec. 1904; de verdere inboedel en het z.g. kasteel met zijn vaste goederen werden verkocht in Maart en April 1905.

dan immers tevens 200 jaren geleden zal zijn, dat zij het oude Zoeterbeek onder Nuenen na een verblijf aldaar van bijna drie eeuwen moesten vaarwel zeggen.

Ongetwijfeld zullen velen met ons hopen, dat ze daar nog eens met eene afdeeling wederkeeren. Het oude Zoeterbeek wacht ze. Zij zullen welkom zijn!

BIJLAGEN.

I.

Statuten ofte Ordinantien des Cloosters van Soeterbeek.

Prologe off voorredene.

Want de susteren naer den Regel van Sinte Augustinus, onsen H. Vader, geboden wort te hebben één hert ende één ziel, als in 't beginne der Heyliger Kercke onder de menichvuldicheyt der gelooviger was één hert ende één ziel ende alle dingen waeren haer gemeyn, daarom is 't recht ende behoorlyck, dat dit leven onder eenen regel ende geloofte van eender professie gelyck sij in observantien der ordenen, opdat de eenicheyt, die men van binnen sal houden in 't herte, bewijse ende vuede de gelijkheit, die van buiten gehouden sal worden inder zeden. Dit mach men soo te volcomelycker houden is 't dat dit in schrift gesedt wort dat men doen sal ¹⁾, ende dat hen allen 't schrift toont, hoe dat men leven sal ende dat niemant geoorlofft en sij dat te veranderen, noch toe, noch af te doen. In dese dingen mach nochtans de Priorinne dispensereren met de susteren sommetijts daer 't hen noot waere, sonderlinge in uwendige dingen, die aengaen lichaemelycke oeffeninge, opdat sij als eene getrouwe dispenserster pijn te doen naer den regule als eenyglyck behoefft, ten waere dat die visiteerder van sommige anders ordineerde. De Priorinne sal oock genieten die dispenseringe gelyck een ander suster. Ende vallet, dat imant noot heeft dat men haer verlichte die strengicheijt der gemeijnder insettinge, die sal met oorlooff der Priorinne openbaeren haeren noot in 't capitel voor die susteren ende alsoo ontfermherticheijt bidden.

¹⁾ Hs. A: si ea, que agenda sunt, scripto fuerint commendata.

Wij verclaeren ende bidden, dat dese insettinge om een-drachticheijt ende vrede de susteren niet en sullen verbinden tot schult, dat is tot sonden, maer tot pijnre ende penitentie ¹⁾, ten waere overmits 't gebodt der Oversten off versmaedtheijt.

Opdat de susteren eer mogen vinden ende tot haer meerder baet in haer herten houden dese insettingen, soo sijn sij in dit boexken gedeijlt in haere capittelen. De Priorinne sal onderhouden, dat men die der susteren eens des jaers in 't gemeijne sal lesen tusschen den Advent ende Paeschen des Heyligendaegs, als 't niet en is solemnele feest, naer der noen als men gegeeten heeft. Als men vijndt eenige punten, die qualyck gehouden worden, daeraf sal men t'saemen tracteren ende spreken, hoe dat men 't alderbeste beteren en volcomelyck houden mach. Eest datter dan geen beteringe naer en volgt, is de Priorinne des oorsaeke, soo sal de Suppriorinne haer heijmelyck vermaenen, dat sij haer daerof betere; ende sijn die susteren ergens in schuldich, soo sal de Priorinne haer berispen ende, is 't noodich, corrigeren; ende wort het dan niet gebetert, sal men 't den bichtvader seggen, dat hy 't doet beteren; is 't datter noch geen beteringe naer en volgt, sal men 't den visiteerder openbaeren ende die schuldige noemen, opdat hij 't swaerlyck corrigere. Oock sal elcke geprofessijde suster die lesen bij haer selven ten minsten eens sjaers, is 't dat se lesen can.

De Priorinne sal dit boexken sommetijts presenteren den bichtvader ende hem laeten overlesen om de susteren daer-naer volcomelyck te onderwijsen.

De Priorinne sal eenider suster, die officie heeft, in schrift geven dat capittel haerder officie, dat haer bevolen is om dat dickwils te overlesen, opdat sij clærlyck weete, hoe sij haer hebben sal in haer officie. Ende sonderlinge hoort der Priorinne toe, allen dese insettingen in haer herten geschreven te hebben als in eenen boeck, opdat sij haer selven volcomelyck mach quijten in 'tgeene dat haer is bevolen ende allen den anderen susteren te beter te onderwijsen, hoe dat sij naer den ordene schuldich sijn te leven in alle gehoorsaemheijt.

Van de Priorinne. D'eerste capittel.

Wanneer de Priorinne gecoren ende geconfirmeert is, soo sal sij in de tegenwoordicheijt des convents aen haeren visiteerder gelooven gehoorsaemheijt ende getrouwicheijt in

¹⁾ Hs. A: sed ad penam tantum.

deser manieren: „Ick suster N. gelove gehoorsaemheijt en getrouwicheijt U, Vader, voor Ul., voor alle onse susteren ende voor ons hujs.“ De susteren ende donaten sullen de Priorinne in den capittel gehoorsaemheijt gelooven, ende haeren bichtvader in alle eerlycke ende geoorloofde dingen onderdanich sijn.

Eenider suster sal de Priorinne in eere ende reverentie houden. Soo wie voorbij haer gaet of haer wat geeft, sal ootmoedelijck luttel ter Priorinne waert nijgen met den hoofden; ende in wat steeden de susteren sitten ende de Priorinne comt, sullen sij opstaen, totdat de Priorinne geseten is of haer bevele te sitten; maer gaet sij voor 't gemeijn convent in de choir of op den rifter, soo sullen sij alleenlijck ootmoedelyck nijgen. Voorts sullen se inder tegenwoordicheijt der Priorinne sedich ende behoet sijn in alle wijsen ende manieren ende hen wachten iet onsedelycks te spreken.

De Priorinne hoort toe, dat alle haer conversatie een exempel sij aller gestichticheijt ende disciplinen. Sij moet haer wachten te misbruycken haere macht; soo veel te meer sal sij haer bedwingen in alle disciplinen, als sij in den clooster boven de anderen geset is. Want daerom en is sij niet overste gemackt, dat sij onder de discipline niet sijn en sal. Haer cleederen ende dat sij tot haeren bedde sal orbaeren en sal niet anders zyn dan der anderen, noch in verwe, noch in costelijckheijt, noch in curieusheijt van maeckselle. Sij sal haer pijnen te getijden vlijtelyck te comen. Sonderlinge en sal sij niet blyven van den Capittel der gebreken sonder merckelijcke noodsaekelyckheyt. In den choir hout sij haer weeke als een ander. In den meeste feesten hoort haer toe den dienst des choors. In den priemen ende completen seijt sij „confiteor“ ende naer den getijden „fidelium“ ende „adjutorium“ ende naer de completen geeft sij de benedictie. Naer de completen ende vóór de priemen sal sij haer pijnen silentie te houden, tenwaere om noodsaekelijckheijt met oorlooff des bichtvaders, tot dewelche die Priorinne toeganck sal hebben ende doen in de dingen naer synen raet ¹⁾).

Sij sal haer oock wachten te spreken op steeden, daer men silentie schuldich is te houden. In den rifter sal de Priorinne eeten metten andere susteren, ten waere dat haer sieckte of wekelijckheijt anders vereysten. Haer hoort oock toe de aelmoessen ende weldaden de susteren te condigen ende daer-

¹⁾ Deze laatste woorden zijn onderstreept.

voor doen bidden. Is 't dat sij 't vergeet, soo sal 't haer de procuratrix vermanen. Die Priorinne sal verwaeren, soo wanneer imant van haer susteren gestorven is, dat te kondigen, als sij eerst can, den anderen huysen van haerder ordene. Haer hoort toe te corrigeren die qualyck lesen of een ander bevelen ende sy seijnt hulpe van de eenen choor tot den anderen, als 't te doen is ¹⁾).

Als men eenige groote ofte swaere saecken, als van erffelijckheijt te copen of personen te vestigen in den godshuuse oft desgelycke, heeft te tracteren, sal men dat doen met consente des convents off de Priorinne sal t'saemen doen comen een deel van de verstandichste susteren, dewelcke die visiteerder daertoe gedeputeert ²⁾ sal hebben, met consent des convents; ende naer haeren raet ³⁾ ende consent van den meesten deel van hen sal men doen sonder utnemen der persoonen; ende soowie sijn gevoelen daertegen onmanierlyck ende met verkeertheyt pijnt te beschermen ende daerin gewoonte mackt ende vermaent sijnde niet en wil laten, die sal men uitsluijten van de gemeijne tractaten als een breeckster des vredes ende daertoe sal sij gepijnt worden met meerder correctie, die nae maeten der schult ende des persoons gematicht worden naer goetduncken des overste.

De Priorinne ende bichtvader, als men den visiteerder qualyck crygen can, mogen naer haer goetduncken dese voors. susteren alle speciale officien veranderen, als 't nut ende van node is om vrede der susteren ende orbaer des hujs; maer cleyne saken mach de Priorinne met raede des bichtvaders beslichten naer den meesten profijt ende stichtichheijt.

Oock sal die Priorinne eens des jaers met twee susteren een besoeck doen onder ende ontrent der susteren bedden, cleederen ende dingen, die sij hebben; ende sullen 't haer al toonen ende vijnt sij iet, dat eenige suster sonder oorlooff heeft of met eigentheijt houdende is, dat sal se haer afnemen ende daertoe groote penitentie stellen.

De Priorinne noch geen suster en sal brieven uutseynen, noch ontfangen van buyten ende opendoen sonder oorlooff ende toonen des bichtvaders, uutgenomen den visiteerder. Geen suster en sal eenige gave uutseyjnen of geven of ontfangen off eijsschen sonder oorlooff der Priorinne of des bichtvaders; ende sij sal oock die personen noemen ende die

¹⁾ Hs. A: cum opus est.

²⁾ Er staat *geputeert*.

³⁾ Vandaar dat men (in later tijd althans) sprak van raadzusters (*discretae*).

gifte toonen; soo wie anders doet, sal geoordelt worden als van diefte ende penitentie daervoor doen naer de grootheyt des misdaets. De Priorinne sal oock condigen den bichtvader de weldaden, die den susteren geschieden van buijten om daervoor te bidden ende danckbaer te sijn dengene, daer 't af comt.

Ende opdat de Priorinne niet te seer belast en blijve met sorge van tijdelycke dingen en soo te min moocht haer geven tot geestelycke dingen ende tot de susteren, soo sal men die officien sulcken susteren bevelen, die men in geestelycke ende tijtelijcke dingen betrouwen mach.

Hier staet te weeten, dat men aen eenen persoon wel meer dan één officie bevelen mach, opdat hen de anderen volcomelycker mogen keeren tot inwendige oeffeninge; maer het officie der suppriorinne ende procuraterse en sal men aen ééne persoon niet bevelen. Al is 't sake dat de Priorinne aldus haer sorge aen de anderen mededeylt, nochtans sal sijn die sorge van geestelycke ende tijtelijcke dingen mededragen, omdat sijn 't van conscientie wegen schuldich is; want uut gestadige sorchvuldicheijt ende vlyticheijt der overste comt grooten voortganck der deuchden in den clooster. De susteren, die de Priorinne haere sorge medegedeijlt heeft, sal sijn dickwils tot haer doen comen ende tsamen spreken, opdat eenigelijck hem quijte in 't officie, dat hem bevolen is. Oock sal de Priorinne dickwils omgaen tot de susteren, die in den arbeijt sijn ende besonder in de keucken ende sieckhuijs om eenigelyck onderstandich te sijn naer dat haeren last vereijtscht.

Ende sijn sal oock vernemen naer der susteren conversatie ende seden, haer vermanende tot stilheijt ende getrouwicheijt des arbejts van 't gemeijn, wat goets hen seggende, opdat se hen te beter tot inwendicheijt mogen keeren. Sommetijts mach sijn oock de suppriorinne seijnen, als sijn belet is, om de susteren aldus te troosten, wat goeds te seggen of voor te lesen. De Priorinne, de suppriorinne ende een ander suster, daertoe geset van den convente, sullen bewaeren onder drie slooten des convents zegelbrieven ende 't gelt dat ter effelijckheijt aengaet; ende elck sal sijnen sluetel nauw bewaeren, dat hij niet verloren en worde. De dingen, die men op geloove in 't clooster legt, het sijn gelt of ander dingen, die sullen weeten de Priorinne, de bichtvader, de suppriorinne, de procuratrix ende die ander suster, die den sleutel mede draegt; ende men sal se leggen in deselve bewaeringe bij

des convents brieven. Dese dingen sal men niet orbaeren, ontlenen of uitgeven sonder oorloof dergeenen, die 't daer geleijt hebben. De Priorinne en sal geen brieven zegelen in den naem des convents sonder weete ende consent des convents. Oock sal se met de susteren, daertoe gedeputeert van den visiteerder, sommetijts des jaers te samen spreken met den bichtvader van den gemeijnen staet des hujs. Alle jaere, als men visiteert, sal de Priorinne ootmoedelijck verlatenisse bidden van haere officie.

Van de Suppriorinne. Het tweede capittel.

De Suppriorinne sal men kiezen bij raede des bichtvaders met de stemmen des convents, als voor is beschreven.

Als sij gecoren is ende genoemt, bidt sij ootmoedelijck der susteren gebet ende voordaen sal sij sijn d'eerste in den slincken choor. Als de Priorinne in 't convent niet en is, sal de Suppriorinne haer steden houden ende sal men haer reverentie doen als de Priorinne, het sij in de choor, in 't capittel of in den rifter of anders, uutgenomen dat men haer maer en nijcht een luttel ende tegen haer niet op en staet. Ende dan en leest noch en dient sij niet ten rifter, maer is 't haere weeke, dan verwillicht sij een ander in haer stede.

Ende als die Priorinne tegenwoordich is, soo en nijcht men haer niet. Ende in andere dingen sal sij haer hebben als een ander suster. Alsoo lang als men de Priorinne bequamelijck vinden mach, en hoort de Suppriorinne niet toe ijmant oorloof te geven, ergens uut te gaen, of iets merckelycks te doen; maer en can men de Priorinne niet lichtelyck vinden, soo moet sij oorloof geven in cleijne dingen, als van de camer te gaen of met eenich suster te spreken. De Suppriorinne hoort toe de Priorinne te vermanen, daer sij in berispelyck is of versuijmelyck, dat sij gemerckt off gehoort heeft; ende sij sal se voor de andere susteren ontschuldigen, waer sij mach; anders en sal niemant de Priorinne conneelijck ¹⁾ ende vermetelijck berispen, noch van haer achtersprake spreken, maar sij mach de Priorinne of de Suppriorinne selver met vrese ende weerdicheijt ootmoedelijck te kennen geven, heeft sij iets berispelycks in haer bemerckt. Ende waer 't, dat sij aldus vermaent sijnde, versuijmt haer te beteren, soo sal men 't openbaeren den bichtvader, dat hy 't doet beteren;

¹⁾ Stoutelijck.

ende wort het dan niet gebetert, sal men 't den visiteerder de weete doen, dat hij 't doet betèren.

De Suppriorinne, als sij op eenige stede merckt der susteren onsedicheyt of luijtruchticheijt, daer sal sij die susteren af vermanen op denselven tyt of daernae al heijmelijck. Is 't dat sij hen niet en beteren, so sal 't sij de Priorinne con-digen of in 't capittel seggen. Als de Priorinne van den choir is ende Suppriorinne, dan seijt de hebdomadaria „fidelium“, „confiteor“, „adjutorium“ ende geeft de benedictie ende doet de andere dingen, die behooren tot den dienst Godts in den choir. De Suppriorinne sal telcke jaer in den visitatie ootmoedelyck bidden verlatenis haerder officien. Men mach se nochtans op andere tijden absolveren, als 't orbaer is met raet des bichtvaders ende dergeender, die se behooren te kiezen.

Van de Procuratense. 't Derde capittel.

Onder allen de susteren, die becommert sijn met uutwendige diensten, wort geset een Procuratrix, die men kiezen sal bij raet der Priorinne ende dergeener, die de Suppriorinne kiezen. Dese suster sal met neersticheijt vlijtelijck schrijven dat sij ontfangt ende uitgeeft. Dese draegt sorge van alle uutwendige dingen. Ende is 't datter iets groots of ongewonelycks te doen is, sal sij altoos bij de Priorinne te raede gaen; ende geen groote dingen en sal sij begrijpen, noch doen sonder oorloof. In aelmoessen te geven en sal sij niet bovengaan de gemeyne wijze of manier des huys sonder oorlooff. Sij en sal geen gelt wechleenen, noch eenich ding nemen te houden van buijten, noch merckelyck gelt ontleenen dan bij weete ende consent der Priorinne. Sij en sal niet geloven of borg worden voor imant. Alsoo verre als sij mach, en sal sij dat men den clooster schuldich is ende dat 't clooster schuldich is, niet lang laeten ombetaelt.

Tot haerder officie hoort toe, dat sij maene ¹⁾, doet maenen ende ontfangen ter gesetter tijt alle de renten des cloosters, wanneer sij comen ende de renten, die 't clooster schuldich is te betaelen.

Geender suster en is geoorlooft gelt te hebben, uutgenomen de procuratrix. Noch de Priorinne en sal niet lichtelijck iemant oorlooff geven gelt te houden, maer die suster, die 't wercken verwaert, mach wat gelts hebben met weete

¹⁾ Betaling verge.

der Priorinne om de lieden daarmede te ontcommeren ¹⁾ ende alsoo de procuraterse over te geven, als sijs derven mach. Geen suster en sal oock eenich arck, kist, of iet, dat men met sleutel sluijt, hebben, uutgenomen de procuraterse of anderen, die 't om haerder officie noot is ende dat nochtans met der Priorinne oorlooff. Alle susteren, die officie hebben, van 't gene sij daertoe behoeven, sullen haeren toeganck hebben totter procuraterse, die haer getrouwelyck onderstant doen sal naer de macht des huijs. Sij sal oock dickwils tot de keucken gaen ende spreken met de keukesuster ende kelderweerderse, wat men naer behoorycken tijden besorgen ende verwerven moet voor 't convent ende oock van buyten, opdat ter geen versuijmenisse en geschiede. Alsoo dickwils als sij geeijscht wort van de Priorinne, sal sij redene geven van al 't gene, dat haer bevolen is ende sal dickwils met haer spreken van den staet des huijs binnen ende buijten. Ende siet de procuraterse sommetijts of verneemt sij iet versuijmelycks of onbehooryckts geschieden van de susteren, die officie houden, haer hoort toe, als tijt is, ootmoedelyck te berispen off, is 't noot, de Priorinne te laten weten. Al is 't dat de procuratrix in Martha-officie sorgen moet om veel dingen, nochtans en sal sij het silentie ende ruste niet tenemael achterlaeten, maer alsoo veel, behoudelyck de dingen, die haer bevolen sijn, als sij mach, sal sij pijnen tot haer selve te gaen, opdat sij de onrustige verstroijtheit haers gemoets, die comen uut sorgen van uutwendige dingen, mach verjaegen met lesen, met goede gedachten ende met gebeden ende alsoo in de arcke haers herten wat salichlycks verbergen, dat sij de susteren suetelyck ende stichtelyck voortbrenge. Is 't dat sij versuijmich wort bevonden off overbreeckster of wederspannich ende dickwils vermaent haer niet en betert, so sal men een ander setten in haer stede ende haer wederbrengen tot haer selffs sorge, opdat sij haers selffs salicheijt wercke, die geen profyt aen de anderen en can doen.

De procuratrix sal eens sjaers voor alle 't convent rekeninge doen van alle dat se ontfangen ende uutgegeven heeft ende oock van alle schulden, die sij schuldich is, ende bidden dan verlatenis van haer officie.

Van de Kelderweerderse. Het vierde capittel.

Het officie van kelderweerderse sal men bevelen aen eene

¹⁾ Voort te helpen.

stichtige suster. Dese sal dickwils sijn bij de keucken ende de kelder om wijn, bier, broot, boter, vlees ende anderen dingen, die in de kelder sijn, te bewaeren ende aen degenen, die 't behoeven, naer dat nodich is ende den tijt vereijst, met beschede uut te reijcken. Sij sal oock neerstelijck besorgen, dat degenen, die backen ende brouwen, ten tijde dat doen. Sij sal neerstelijck besorgen, dat men naer macht des huijs goet broot en bier heeft. Haer hoort toe ter rolle des bichtvaders te gaen ende hem daer te reycken, dat hem nodich is, ende in de keucken toe te sien, datter geen versuijmenis en geschiede van 'tgene, dat men bereyden sal. Haer en is niet geoorloofft eenige merckelijcke sprake te houden aen de rolle met ijmanden dan met den bichtvader. Uutgenomen de Priorinne, procuraterse, kelderweerderse, keuckesuster ende sieckmeesterse, als noot is om der siecken wille, en sal geen suster gaen in den kelder of in de keucken. De kelderweerderse hoort toe den rifter te decken ende bereet te maken sout, broot, bier ende op de taeffel te setten, hantwaeter te besorgen, ammelaecken te veranderen, als 't noot is, ende diergelijcke; 's winters de kandelaeren metten lichten op de taeffel te setten, opdat de susteren bequaemelijck daeraf sien mogen. Als 't kout is, sal se de Priorinne vermaenen, dat het vier gestoockt is, opdat de susteren hen mogen wermen sonderlinge vóór den eeten.

Van de Suster, die ten rifter dient. Het vijfde capittel.

De Priorinne beveelt eender suster dagelycks ten rifter te dienen, spijs en dranck aen te dragen ende af te nemen. Eenijgelijck suster doet haer weeke naer ordre met dese suster in den rifter te dienen, van den jonxten opwaerts tot den outsten. Op de vastendaegen schenckt sij te drincken tot de collatie. Van Sondaegs van Papenvastenavont ¹⁾ tot Paeschen leest ende dient elcke suster haeren dach in de rifter.

Wij vermaenen oock de susteren, dat sij niet en vraegen noch ondersoecken, wat men koeckt; noch niemant en sal de spijs versmaeden, die in 't gemeyn bereet is, maer des hen gebreeckt, mogen sij ootmoedelyck de sieckmeesterse of de suster, die dient, openbaeren buijten den maeltijt, opdat het gebetert worde. Als een van de dienaerssen in den maeltijt confusie doet, als een schotel of eene pot stort of doet vallen ende desgelycke, soo sal sij comen vóór de Priorinne-

¹⁾ Zondag-Quinquagesima.

taeffel knielen, totdat se een teeken doet om op te staen. Misdoet iemant van degenen, die daer sitten, sal venie nemen vlus ¹⁾ als de susteren opgestaen sijn. De rifterse ²⁾ sal weeten de sieckte der susteren, die men bij goetduncken der Priorinne off der sieckmeesterse iet sonderlings geven moet. Onder den eeten sal sij sommetijts omsien, off imanden iet ontbreeckt, dat sij beteren moochte. Ontbreeckt imanden iet van 'tgene men in 't gemeijn geeft, dat een ander, die 't merckt, condige de suster, die ten rifter dient, opdat sij 't vervullen mach. Sij sal sommetijts ter Priorinne waerts sien, of sij iet gedaen wil hebben. Als sij vóór den richtvenster staet, en sal sij niet veel spreken en dat noodich is, heijmelijck seggen. Sij sal toesien, dat geen onrust en geschiede onder de maeltijden. Sonderlinge hoort haer toe de susteren te vermaenen die nae-eeten, waer 't dat sij haer silentium braecken of eenich onsedicheijt oeffenden; ende waer 't, dat sij vermaent sijnde, haer niet en beteren, soo sal sij 't de Priorinne condigen ende de susteren openbaeren.

Van ten rifter te comen. Het seste capittel.

Allen de susteren des morgens ende des avonts comen ten rifter tot beide maeltijden. Sonder oorloof der Priorinne en sal niemant daer afblijven, welcken oorlooff sij niet lichtelijck geven en sal. Als men ten rifter luyt, sullen de Priorinne ende susteren hen haesten met silentie ten rifter te comen ende daer manierlyck verbeijden, totdat de Priorinne, of die haer steede verwaert, des rifters schelle luyt ende dan gaen sij staen naer ordre; neijgende tot den cruijce, begint de suster, die de weeke heeft in de choor, ende de andere vervolgen voort die zegeninge. Naer den „Pater noster“, die sij al neygende seggen, segt de weecksuster „Et ne nos“ etc. ende de susteren richten haer op. De weecksuster benedijdt, maekende een cruijs tot des overster taeffel. De suster, die ten rifter lesen sal, gaet in 't middel ende al neijgende neemt sij de benedictie ende alsoo gaet sij naer den leesstoel, als de susteren geseten sijn ende 't geruchte des sittens gecesseert is, sal sij beginnen te lesen. De susteren en aenveerden de spijsse niet, voordat de Priorinne een teken doet, of dat sij die spijsse aentast. De leester mach vóór den eeten ontbijten ende vóór den avontmael ofte collatie drincken.

¹⁾ Fluks; hs. B: vluchtes.

²⁾ Dezelfde als de zuster „die ten rifter dient“ en ook keukenzuster werd geheeten.

Is 't dat de leester of dienstster daer niet en sijn ende geen andere gebeden en hebben, soo sal, die vóór haer gaet in de ordre, dienen ende die nae haer gaet, lesen. Comt daer imant naer de benedictie, die sal sitten naer degenen, die geseten sijn of ingegaen sijn te sitten; maer die comt naerdat sij al geseeten sijn, die sal met oorloof ingaen ende 't lest sitten. Als sij drincken, sullen se de potten ofte kroesen of glaesen met beide handen houden. Sij neygen oock een luttel, als men haer iet voorset off afneemt. Sij en vouwen haer ammelaeken niet, voordat de Priorinne voor haer vouwt.

Als de Priorinne siet, dat sij al gegeten hebben, doet sij een teeken met de schelle ende als gesegt is „Tu autem” ende „Deo gratias” staen sij alle op van der taeffelen ende de Priorinne luyt een weijnich met de schelle; ende als de susteren opstaen ende op haer steegen ¹⁾ geneijgt hebben tot den cruijce, de suster, die de benedictie begoost heeft, begint dat vers van de gratie ende als den psalm begost is, neijgen sij ten cruijcen ende gaen uut naer ordren, de jonxste voor ²⁾, al lesende. Als sij in 't choor gaen, neijgen sij ten altaere ende alsoo gaen sij tot haere steden ende seggen haer gratie, als gewoonelijck is ³⁾.

Niemant en sal eeten buijten den rifter sonder merckelijcken oorlooff dan die om haerder sieckte in 't sieckhuijs eeten. Die buijten den rifter eeten, neijgen luttel tot „Gloria Patri” ende „Pater noster” ende sy mogen seggen ter gratie den psalm „Laudate Dominum omnes gentes.”

Van de vastendaegen. Het sevenste capittel.

Van de Verheffinge des H. Cruijs tot Paeschen eeten de susteren eens des Woensdaechs ende des Vrijdachs, uitgenomen Heijligedaegen, die 's Vrijdachs niet en comen.

De Priorinne mach nochtans met de sommige dispensereren overmits merckelijcken arbeit off andere redelijcke sake; maer men sal met de gemeijne convente niet dispensereren sonder consente des bichtvaders, dat nochtans selden sijn sal, ende niet om bidden of aensoecken der gasten.

In den Advent sal men sonder vlees alle daegen vasten,

¹⁾ Plaatsen.

²⁾ Hs. A: junioribus precedentibus.

³⁾ De Windesheimsche kanunniken gingen na het middagmaal (den noen) zingende van uit den refter naar het kerkkoor om daar hun „gracias” (dankzegging) ten einde te brengen; Dr. Acquoy I, blz. 155.

ten waere met oorlooff om sonderlinge saecke. Op Kerstavont, op O. L. Vrouwe-Assumptie-avond ende Alderheijligen-avond vast men sonder suiivel. In andere vastendaegen ende des Vrijdaechs doen sij nae de gewoonte des lants. Opten Goeden Vrijdach laeten sij hen genoeghen met broot, bier en pottacie. 's Vrijdaegs in de Paesweeck eeten sij tweewerff. Op den Kerstdach, op wat daege hij comt, eeten sij tweewerff ende vlees. Op S. Marcusdach, des Maendachs ende Dijnsdachs in de Cruijsdaegen vasten sij sonder vlees, maer is 't, dat S. Marcus in de Paeschweeck comt, soo en vasten sij niet. Niemant en is geoorlooft te doen abstinentie, discipline, wae-kinge ofte eenige andere lichaemelijcke oeffeningen ¹⁾ sonder weete ende goetduncken des bichtvaders en der Priorinne.

Van der collatie te drincken. Het achste capittel.

In de daegen, als men maer eens en eet, sal men ter collatie luijden omtrent ten vijf ure des avonts ende als de susteren vergadert sijn, luijt de Priorinne de schelle des rifiers. Als de susteren dan naer ordre gestaen sijn, eijst de leester de benedictie in 't middel, dewelcke de weecksuster des choors geeft seggende „Noctem quietam” etc. Als men een luttel gelesen heeft, ter teeken der Priorinne segt de leester „Benedicite” en die de weeke heeft, segt al staende „Largitor omnium bonorum benedicat potum famularum suarum.” In de collatie sidt de Priorinne in 't eerste van haere taeffel ende bij haer de suppriorinne ende voorts van de outste naer ordre. Als men driewerff gedroncken heeft, ten teeken der Priorinne seijt de leester „Tu autem” etc. ende als men ge-seijt heeft „Deo gratias”, soo segt, die convent hout, „Adjutorium” ende alsoo gaen sij met silentie naer ordre ter kercke. Buijten den maeltijt en de collatie en sal niemant drincken sonder oorlooff; en dien oorlooff sal men schouwen te bidden naer het teecken des compleets. Die in den arbeit niet en sijn, sullen drincken in den rifter met silentie ende al sittende.

Van de Sieckmeestersse. Het negenste capittel.

De sorge der siecken sal de Priorinne bevelen een stichtige suster, dat sij eijlsche van de kelderweerdersse dat eenigelijck

¹⁾ Hs. A: exercicia corporalia, que communis institutionis nostre non sunt; hs. B: die van onser ghemeenre insettinge niet en syn.

ADVERTENTIE-BIJVOEGSEL VAN „BOSSCHE BIJDAGEN”

BOUWSTOFFEN VOOR DE GESCHIEDENIS
VAN HET BISDOM 'S-HERTOGENBOSCH

DL. XI. AFLEV. 2. MAART 1932

H. VERBUNT VAN DIJK

Gasthuisstr. 64

TILBURG

Kerkelijke Kunst

Gegarandeerd Zuivere Miswijnen

Alle Kerkbenoodigdheden

Kloosterstoffen

Boekhandel W. BERGMANS, Tilburg.

Mgr Dr TH. GOOSSENS

Het Arme Brabant

Prijs f 0.70

Het Keerpunt van Brabant, 1 Maart 1796

Prijs f 0.70

Vacant

De prijzen van **MISSAALS** en **BREVIERS** van
PUSTET zijn met 10% verlaagd. Vraagt nu
prospecti en prijzen bij

Boekhandel W. Bergmans, Tilburg.

Zoo juist is een nieuw vervolgwerk begonnen:

De Ontdekking van de Wereld

door **Mr W. J. VAN BALEN**

compleet in 16 afleveringen of 2 banden.

Vraagt een aflevering ter inzage bij

W. BERGMANS, Markt, Tilburg.

MARIE ADELHEID v. NASSAU

GROOTHERTOGIN VAN LUXEMBURG

door **MARIE SCHOUS**

Eenige Nederlandsche geautoriseerde bewerking naar
authentieke gegevens en persoonlijke informatie.

Prijs van dit rijk geïllustreerde boekwerk slechts **f 1.90**
en in prachtband met wapen en portret **f 2.65**

Het werk behandelt achtereenvolgens:

Marie Adelheid als kind. Plaatsbekleedster Gods. Strijdster voor
Christus' Koningsrechten. Luxemburgsche. Daarna troonafstand.
En tenslotte haar geduld, nederigheid en het zalig afsterven van
deze „**Hellige Groothertogin**”, zooals zij door Mgr. Nommesch,
Bisschop van Luxemburg, wordt genoemd

Prospectus op aanvraag.

Het werk is verkrijgbaar bij alle boekh. of bij den uitgever

G. Mosmans Zn, 's-Hertogenbosch

Firma J. H. de Leeuw

's-HERTOGENBOSCH

Groothandel in Koloniale waren

Koffie = Thee

Telefoon 497 en 1146

H. FUNNEKOTTER

⊗ ⊗ ROTTERDAM ⊗ ⊗

WEDEROM VERKRIJGBAAR :

de bekende Loopers „Super aspidem”

op 70 en 90 c/m. breedte.

Smyrna-loopers en Tapijten

in elke gewenschte afmeting, naar speciale ontwerpen.

BILLIJKE PRIJZEN.

ATELIER VOOR **KERKELIJKE KUNST**

OPGERICHT 1872

H. VAN DER GELD & ZOON

'S-HERTOGENBOSCH

☐ **BEELDHOUWWERKEN** ☐

KERKMEUBELEN IN HOUT EN STEEN

☐ **IN VERSCHILLENDE STIJLEN** ☐

POLYCHROMIE

□ □ □

**KRUISWEGEN
OOK IN GIPS**

LENTJES & DROSSAERTS

'S-HERTOGENBOSCH

EFFECTEN, COUPONS, DEPOSITO'S enz.

Belasten zich speciaal met het plaatsen en verhandelen van leeningen ten laste van Provinciën, Gemeenten, Waterschappen, R. K. Kerken, Kloosters en Instellingen op de meest voordeelige voorwaarden. :-:

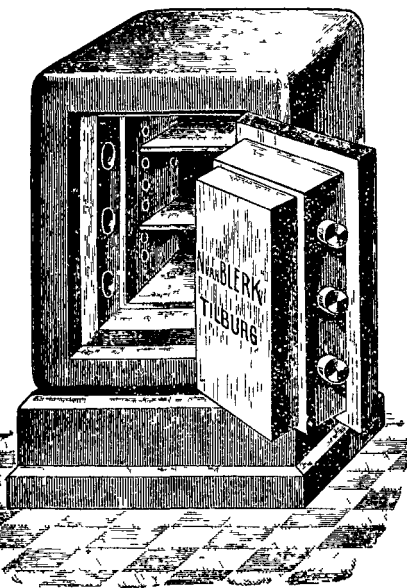
Fabriek van Machinale Houtbewerking „De Mark”

JACQ. van GROENENDAEL

BREDA

Alle Timmerwerken

Speciaal in eikenhouten Kerkbanken,
Kerkstoelen, Schoolbanken enz.

**VAN BLERK'S
TABERNAKELKASTEN**

**VAN BLERK'S
OFFERBUSSEN**

**VAN BLERK'S
KLUISDEUREN**

**VAN BLERK'S
BRANDKASTEN**

„De beste waarborg”

Zonder eenige verplichting
persoonlijk te ontbieden

**VAN BLERK'S
Brandkastenfabriek**

Tilburg, Tel. Int. 374

Vacant

Oude en Nieuwe Boekhandel
UITGEVERIJ
N.V. v./h. DEKKER & v. d. VEGT en
J. W. v. LEEUWEN
Oranjesingel 4, NIJMEGEN
Oude Gracht, UTRECHT
Verzendt op aanvraag gratis
Catalogen.
Koopt oude Boeken.

SPECIAAL ADRES voor

PRIESTERKLEEDING

Arnold Vielen - Marktstraat - Veghel

vacant

J. A. VERBUNT

WIJNHANDEL OPGERICHT 1848

TILBURG

INTERESSÉ DE LA MAISON

SCHRODÈR & DE CONSTANS

BORDEAUX

SPÉCIALITÉ VINS FINS ET

VINS CACHET DU CHÂTEAU ET

ÉTAMPÉ

PROPRIÉTAIRE DE LA RÉCOLTE ENTIÈRE 1928 ET
1929 DU **DOMAINE MOULIN DE SOUBEYRAN**

BOSSCHE BIJDRAGEN

**BOUWSTOFFEN VOOR DE GESCHIEDENIS
VAN HET BISKOPDOM 'S-HERTOGENBOSCH**

**ONDER REDACTIE VAN FERD. FRANSSEN
A. FRENKEN EN DR TH. GOOSSENS**

**DEEL XI
AFLEVERING 3**

ST MICHIELS-GESTEL — OCTOBER — 1932

INHOUD:

Het Augustinessen-Klooster te Zoeterbeek, door A. M. Frenken, pr. (<i>slot</i>)	blz. 225
De rechten der moederkerk van Zuilichem in het begin der dertiende eeuw, door Dr. J. S. van Veen	blz. 302
De Parochie Oeffelt, door J. Kleijntjens S. J.	blz. 305
Charter over het klooster Bethlehem te Haren bij Megen, door J. Cunen	blz. 308
De collatie van het Beneficium Sancti Severi-altaar te Oss, door J. Cunen	blz. 312
Registers, door H. Ebeling	blz. 313

VOORWAARDEN:

De „**Bossche Bijdragen**” verschijnen minstens éénmaal en hoogstens driemaal in het jaar op niet vast bepaalde tijden.

Drie afleveringen vormen één deel.

De prijs van één deel bedraagt fr. p. post *f* 5.—.

Telkens bij het verschijnen van een derde aflevering zal over het bedrag van drie afleveringen worden beschikt.

De intekening staat open bij de Administratie te Tilburg, Bosscheweg 95, en bij den Boekhandel.

Brieven, boeken of bijdragen voor dit tijdschrift te adres-
seeren aan den Redactie-Secrétaris, Dr Th. GOOSSENS,
Tilburg, Postchèque en Giro 50174.

van de siecke behoeft. Dese betaemt te weesen sonderling ontfermhertich, goedertieren ende medogende. Dese sal dagelycks, als van node is, de siecken visiteeren ende dat men hen bereijden sal tijdelijck verwerven naer des huijs vermogen. Men sal de siecken vermanen, dat sij naer sinte Benedictus leere gedachtich sijn haers opsets, dat sij aengenomen hebben; ende opdat sij dengeenen, die haer dienen, niet en beswaeren te eischen de dingen, die men niet wel hebben en can, of in te murmureren, soo sullen aensien, dat de siecken in 't clooster ongelijck sijn de siecken in de werelt, als de gesonden schilden van de gesonden. Men sal nochtans seer verhueden, dat de siecken niet versuijmt en worden van de dienerssen.

De sieckmeestersse mach spreken met den siecken, als 't oerbaer is of noot, en uut de getijden blijven ende desgelijcks oock de siecken. Sij sal oock versien boecken voor de getijden te leesen en de H. Lessen; ende als 't noot is, sal sij bij haer of bij een andere voor die siecken haer getijden lesen of iets goets van de H. Schrift. Dese mach hebben met oorlooff der Priorinne een suster, die haer helpt dienen, als 't noot is, in der siecken dienst ende die sal dickwils sijn in 't sieckhuijs, sonderlinge als de siecken tenemaal te bedde liggen ende dan sal sij niet lichtelijck ewechgaen, dan als de sieckmeestersse tegenwoordich is of met oorlooff der siecken; ende dan en sal sij niet lang utblijven. De sieckmeesterse hoort toe de Priorinne te bootschappen, dat men voor de siecken bidt, als haere sieckte bestaet te meerderen. Haer staet oock toe te verwerven dat tot den H. Sacramenten van node is, als imants doot naeckt de taeffel neder te slaen ¹⁾ ende naer de doot de baere ende het decksel te besorgen en de andere dingen, die tot den graeven noode sijn ende naer den graeve weder te setten, daer ider wel bewaert wordt.

De siecken alsoo lang sij in 't sieckhuijs sijn ende niet vast te bedde en liggen, soo sullen sij dese wet hebben: van de completen des avonts tot des anderen daegs naer priemen ende onder de getijden sullen sij silentie houden, ten waere dat se sommetijts spraecken, des hen noot waere, met korte woorden tot de sieckmeesterse offte haer hulpster.

Geen suster en sal gaen tot den siecken, als sij eeten, sonder de Priorinne, procuraterse, sieckmeesterse ende de

¹⁾ Hs. A: tabulam crebris ictibus pulsare; te Diepenveen werd dan met een hamer op een plank geslagen; Dr. Kühler a. w., blz. 254, noot 1. Volgens een oud Zoeterbeeksch handschrift (te vermelden in Bijlage XV, sub 2°) gebruikte men een ratel.

dienaresse. Oock en sal geen suster, die bij de siecken comt met oorlooff, eenige luijtruchticheyt off idelheijt hanteren. De sieckmeesterse hoort toe die te vermaenen, die daeraf gebrekelyck sijn, off de Priorinne te openbaeren.

Als men de susteren in 't capittel set eenige gemeijne gebeden, dat sal de sieckmeesterse den siecken condigen; of wort sij in 't capittel beroepen off misdoet sij ergens in, daeraf sal sij die vermanen of berispen; ende is 't, dat se haer niet en betert, sal 't sij de Priorinne seggen. Als 't de sieckmeesterse dunckt, dat den siecke geen noot en is langer in 't sieckhuijs te sijn, sal sij dat de Priorinne veropenbaeren, dat sij weder te convente gaet ende tot de gemeijne gewoonte, maer behoeven sij goetertierenheijt, soo behoort de Priorinne haer te doen versien van 't gene, dat se behoeven. Als daer geen siecken en sijn, daer de sieckmeesterse behoeft voor te sorgen, soo houdt sij haer orde als een ander suster.

De sieckmeesterse staet toe de Priorinne ten tyde te vermaene, als men laten ¹⁾ sal ende dat sij de procuratrix voorts vermaene, dat sij de susteren wat goede spijsse doet bereijden. Als de susteren laeten, scheeren off wasschen haer hoofd, sal de sieckmeesterse bereijden de vaten, water ende ander gereetschap; ende als 't gedaen is, sal sij eenigelijck dinck verwaeren, totdat men 't weder vandoen heeft.

Den eersten dach, als men laet, luijt men merckelijck eer dat eersten teeken tot den conventsmisse.

Van de Vestiariae. Het thiende capittel.

De vestiariae behoort allen de cleederen der susteren, wullen ende lijnen, pelsen ende subtijlen, wielen ende doecken, couzen ende schoenen ende het laecken tot de cleederen te verwaeren; 'twelcke sij al verwaeren sal ende hanteren, soodat sij niet verergert en worden van de motten. Dat gescheurt ende versleten is, sal sij maecken ofte doen maecken ende naer den staet des huijs sal sij eenigelijck suster minnelijck versien ende uutreycken naar goetduncken der Priorinne, dat hen nodich is.

De vestiaria sal haeren toeganck hebben tot de procuraterse om te verwerven dat se voor de susteren vandoen sal hebben. Ende haer hoort toe te weeten, wat sij te verwaeren heeft ende wat sij aen eenigelyck geeft ende weder van haer eyschen

¹⁾ aderlaten.

mach. De susteren sullen behuet sijn, dat sij geenderhande dingen van de vestiaria en eijschen, des hen geen noot en is; ende des hen gedaen wordt te orbaeren, sullen sij met eernste behueden dat het niet versuijmt of verloren en worde.

Niemant en sal eenig cleet versmaeden overmits groffheijt, outhijt off ongemaeckheijt of andere sinnelijckheijts wille, het en waere, datter andere openbaere oirbaerlijckheijt in gelegen waere. Oock en sullen de susteren onderen geenderhande cleedinge off oock andere dingen verwisselen off veranderen sonder consent der vestiarie off oorlooff der Priorinne; ende sij sal ten sekeren tyden de cleederen geven ende wedernemen ende neerstelyck bewaeren. Op den tijt van de cleederen te wasschen sal sij neerstelyck letten bij ordinantie der Priorinne, dat men de cleederen, dies niet te doen en hebben, niet lichtelyck en wassche; ende dies te doen hebben, niet te lang ongewasschen en laeten; ende desgelijcks sal men oock doen van de schoenen te smouten, naer dat het nut ende orbaer is. Men sal in den dormter, sonderlinge voor de geprofesside susteren, geen pluymen bedden, noch lijnden slaepellaken gebruicken, uutgenomen den siecken in 't sieckhuys ende met oorlooff der Priorinne.

Geen suster en sal pijnen te liggen sonder haer onderste cleet ende nachtdoek, dan degene, die het de Priorinne oorlooft om het sweeten off andere noot. De gewielde susteren en de gecleede novitie en sullen geen lijnden hemden draegen naer haer blooten licham, ten waer sake, dat de susteren sulcken sieckte cregen, dat den openbaere noot dat vereijschte, dan mag de Priorinne met den raet des bichtvaders daer met dispensereren ende oorlooffven, ende anders niet. De susteren sullen hebben culten ¹⁾ om op te slaepen met cnoppen gevult. ²⁾ Den hooftpoulinge ende oorcussens moogen sijn met pluymen gevult. De wullen laeckens ende overdecksels sullen sij hebben naer dat se behoeven. De susteren mantels sullen sijn van swart laken, dat groff is ende niet gemengt ende sij moogen met grove witte gevoedert sijn.

Haer koussen en rocken sullen sijn van wit laecken, welck laken in costelijckheijt wij aldus achten, dat de vier ellen niet te boven gaen en sullen de weerde van eenen vranckrijcksen schilt, ten waere dat het laeken merckelyck breeder waere dan twee ellen. De mantels sullen corter sijn willich een

¹⁾ Onderbedden.

²⁾ Hs. A: culcitram de noppis.

palme ende hebben boven twee off drie rouw knoppen. ¹⁾ De overste rocken sullen weesen van lengde, dat se boven de aerde gaen omtrent drie vingeren. De subtijlen sullen ruym corter weesen dan die overrocken anderhalff palme ende beneden ront; ende worden gemaect met hantgater, maer de rocken ende pelsen sullen knopen hebben ende voor open sijn tot beneden daer haer gordel staet; ende sullen soo wijt sijn onder de oxelen, dat men bequamelyck uitdoen mach; ende de mouwen en sullen geen cnoppen hebben, maer luttel voor open. Haer pelsen sullen sijn van lammeren off schaepevellen ende geen andere vellen en sullen wij gedogen of toelaten in ons habijt. De susteren schoenen sullen al sijn van swart leer en niet scherp noch eng om de voeten en met riemen gesloten. Der susteren gordelen sullen weesen van simpel, gemeijn, vael leder, ongeprent, ongeverfft, noch al te breed.

Noch aen gordelen, noch aan messen, noch aan eenich ander dingen, sullen sij besigen sijde, silver of gout of eenige sonderlinge sinnelijckheijt, hetsij dat se alleen besigen off in 't gemeijn, dan alleen tot de dingen, die tot den dienst Godts behooren, ten altaer of ten choor. Soo wie contrarie doet, die sal men van die dingen berooven ende naar goetduncken der Priorinne corrigeren. Als eenich suster eenich cleet, mes off iets anders desgelijcx gesonden off gegeven wort, soo sal men uut goeder gewoonte haer niet laeten om eigentheijt te schouwen, maer een ander geven; nochtans staet in de bescheedentheijt der Priorinne haer te laten, die 't gesonden is, of aen een ander te geven tot gemeijnen oirbaer.

Van de Corsterse. Het XIe capittel.

De corsterse sal de sluetelen, die de costerije toebehooren, ontfangen ende met de sluetelen in hueden nemen alle, dat de costerije toebehoort. Ende dat sal sij al in schrift hebben ende desgelijcks oock de Priorinne, omdat se weeten sal redene te eischen van de corsterse, als 't haer goetdunckt, van de dingen, die sij in hoeden heeft. De costerse sal den priester in hoede leveren de ornamenten, die hij behoeven sal tot den dienst der Missen, vermanende hem, dat hij vercondige, wanneer aen de ornamenten iet gebreeckt.

Met groote ernste sal de costerse toesien ende vernemen,

¹⁾ Hs. A: Mantella breviora sint tunicis circa latitudinem palme subducto panno albo vel pellibus ovinis et habeant superius duos vel tres nodos rudes.

off iet aen de ornamenten gebreeckt, te maken, te vermaken off te wasschen; keersen totter missen, olie tot de lamp off andere dingen, die men ter kercke behoefte, sal sij naer staet des huijs verwerven ende beschicken. Soo wanneer eenige gewijde cleederen, ornamenten of doexkens, daer men den kelck mede droogt, tot sulcke outheijt off verslijtens gecomen sijn, dat sij daertoe niet meer bequaem en sijn, so en sal men se niet besigen tot eenige dingen, die den H. Dienst niet toe en behoort.

Geen corporael, geen doexkens, daer den priester den kelck mede droogt ende sijn vingeren naer den H. Sacramenten, en sal sij noch geen suster aentasten, noch wasschen, den priester heeft se tevoren gewasschen.

De corsterse sal oock besorgen, dat den choor ende kercke ten behoerlycken tijde gekeert worde. Haer hoort oock toe te bewaeren vroeg en spaede den gesetten tijden om den dienst te doen ende daertoe te luiden ende van Paesschen tot H. Cruijs-Verheffinge, als de noene off de gratie gelesen is ¹⁾, een ure daernae de susteren te wecken. ²⁾

Tot de mettenen ende tot den getijden, die men vóór den conventsmisse doet, luyt men tweewerff, desgelycks tot de vesperen ende completen. Dat eerste teeken cort ende d'ander boven twee „miserere” niet merckelijck lang. Maer in solemnele feesten sal men te metten en te vesperen driewerf luyden.

Tot de mettenen sal men ontrent ten vier ure dat eerste teken luyden en een vierendeel van een ure dat ander. Als men niet en vast, soo sal men dat eerste teeken ter tertie luiden een half ure naer achten; ende als men vast, winter en somer, sal men soo luiden, dat omtrent elff ure al uut sij in de kerck, maer in de veertich daegen in de vasten ontrent twaelff ure.

Dat eerste teken ten vespere, als men niet en vast, luyt men naer drie ure en als men vast naer vier ure, maer als men lange vigilie leesen sal, luyt men een ure vroeger ende tot de vigilie van drie lessen een halff ure. Dat ander teeken ter conventsmisse ende ter vesperen luyt men altijd een half ure naer dat eerste teeken.

Ter completen sal men alle tijden des jaers, als men niet en vast, dat eerste teeken luiden in de gratie; en als men vast, sal 't men luiden naer de collatie. Dat leste teeken

¹⁾ Hs. A: finitis graciis vel nonis.

²⁾ In dat gedeelte des jaers gingen ze des middags naar haar cellen om een uur te slapen.

sal men lijden van Paeschen tot het H. Cruysdach in de gerstmaent naer seven ure ende dan naer de compleeten drie-werff cleppen tot „Ave Maria” en t'elcke mael maer drie cloppen; ende van H. Cruysdach af tot Paesschen luyt men het leste teken in den bedeepte ¹⁾ van den avont en daernaeflus cleppen tot den „Ave Maria”.

Van de boecken te bewaeren. Het XIIIe capittel.

De suster, die de boeken verwaert, sal al de boecken des convents in hoeden hebben en eenigelyck met sijnen naem besonder geteekent ende die sommetijts uutleggen ende besien ²⁾, soo datter geen van de wormen verbeten off andersins versuijmt en worde.

De Priorinne sal oock in een cedulle geteekent hebben alle die boecken om te weten waeraf dat sij redene eijtschen sal, als 't te doen is. Oock hoort haer toe met ordinantie der Priorinne de susteren, die ten rifter lesen sullen, te condigen, wanneer ende wat sij lesen sullen. De susteren, die wel ten rifter connen lesen, sal men tekenen in een cedula; ende van den jonxsten in den ordene sullen sij vervolgen bij der weeke tot den outsten; maer in de vasten mogen sij vervolgen bij den daege. De susteren, die noch niet wel lesen en connen ende nochtans bequaemheijt daertoe hebben, sal men des Heyligendaegs doen lesen nae goetduncken der Priorinne, totdat sij 't wel connen. Sij sal oock vlijtelijck onthouden de boecken, die sij eenigelijck suster leent ende sij sal in 't schrift tekenen de boecken, die men buijten leent; ende van ombekende lieden sal sij pandt nemen off handteeken, ten waere dat der Priorinne anders goetdochte. Ende sij sal oock sorgvuldich weesen, die boecken weder te eijtschen ende te hebben ten gesetten tijden, die sij geleent heeft binnen of buijten.

De susteren worden vermaent met alle sorge ende neersticheijt net te verwaeren de boecken, die hen geleent worden. Het en is niet geoorloofft aen een suster die boecken uut den rifter te draegen sonder weete der suster, die se te verwaeren heeft.

Geen suster en mach corrigeren de boecken sonder oorlooff des bichtvaders, noch veranderen bij haer selven.

¹⁾ Bij de schemering.

²⁾ Hs. A: exponere et recensere; Hs. B: uutleggen ende verluchten.

Van der Canterssen. Het XIIIe capittel.

Totten officie der canterssen hoort altijd tijdelijck te tekenen die men tekenen sal ¹⁾, dat sij de jonge niet en ordinere boven de oude. In al dat men van twee singen sal, sal sij ordineren, als mogelyck is, twee susteren, die gelycke stemmen hebben. Verandert sij iet in de taeffel, naerdatsij gelesen is, dat sal sij tijdelijck de weet doen, die sij verandert heeft; en is 't, dat imant niet en can volbrengen, daar hij toe geordineert is, die sal 't de cantersse laeten weeten, opdat sij een ander ordinere. Die wat singen off lesen sal in de kerck, sal 'tselve te vooren oversien, behoevet sij, off men sal se corrigeren. Isser niemant tegenwoordich van degenen, die in de taeffel geschreven staen, soo hoort de cantersse toe haer steden te vervullen of eenige andere te bevelen. Wort er gedwaelt off getwyffelt in den sanck, en sal haer niemant voorgaen ende dat sij eerst begint en sal niemant anders beginnen, uutgenomen de Priorinne. Valt er oock iet haestelijcx te singen of te lesen, dat niemant sonderlinge bevolen en is, soo hoort haer toe, dat te bevelen wie sij wilt. Tot haer hoort oock te wijsen, die ter taeffelen lesen, wat, wanneer sij lesen sullen. In der feesten leest men eerst der HH. Vaders homilie ende in ander dagen, die proper hebben; maer Saterdaegs leest men altoos den Regel ²⁾, ten waere dat men se voorlaese om eenige feestdach. Haer hoort oock toe de susteren de weet te doen, als men boven gewoonte sal haesten of vertrecken in den sanck. Sij sal altoos den sanck ter rechter maete brengen. Doet sij iet versuijmlijck, niemant en sal se vermetelijck berispen, maer men beroep se in 't capittel. De cantersse staet toe het middel te houden in den sanck, opdat hij mach devotie verwecken. Haer staet oock toe te vermaenen degenen, die in den sanck off psalmodie te seer trecken off haesten. In elcke choir sal altoos weesen een canterse off ondercanterse.

Van de Hebdomadaria. Het XIIIe capittel.

De ordinantie der susteren, die haer weeke bewaeren in de choir, begint van de outste, nedergaende tot elcker weecke van den eenen choir tot den andere tot den jonxsten toe ende alsoo weder tot de Priorinne. Is 't, dat de suster, wiens

¹⁾ Hs. A: omni tempore, que in tabula sunt notanda, tempestive signare.

²⁾ Den z.g. Regel van St. Augustinus.

weeke is, niet te choor en waere, soo sal de suster, die haer volgt in deselve sijde, haere stede bewaeren; maer is 't, dat sij boven de halff weeke uut den choor is, soo sal die wederom der susteren stadt bedienen, die de haer bewaert heeft, comt sij soo haest te choor.

De versiculen sullen seggen de novitien ende als er geen novitien en sijn, soo sullen de geprofesside susteren de versiculen seggen, beginnende van de jonxsten, veranderende alle weeken van den eenen choor tot den anderen, nochtans soo mach de Priorinne de outste susteren van dese ordinantie ontlasten.

Van de choorgetijden. Het XVe capittel.

Aensiende dat ootmoedich fundament ende privilegie der susteren ende haere godtshuijse, soo sullen de susteren, die te choor gaen, dagelijckx ten gesetten tijde devotelijck naer cloosters maniere Onser Liever Vrouwe getijden te choor lesen in 't latijn voor die canonicelijcke getijden ¹⁾ om hen mede te gelijcken de gewoonte der Heijliger Kercke, ende dat inder manieren hiernaer beschreven, te weeten:

Des Maendaegs ende des Donderdaegs sullen sij ter mettenen lesen de eerste drie psalmen van den eersten nocturne; des Dijnsdaegs ende des Vrijdaegs de drie psalmen van den tweeden nocturne; 's Woensdaegs ende Saterdaegs de drie psalmen van den lesten nocturne ende altoos met haeren antieffen, lessen en reponsen, als voors. is. De laudes en ander getijden des daags sullen sij lesen ten gesetten tijden naer inhoud haerder boecken ende anders niet. Totten choorgetijden ende conventuale misse sullen allen de susteren comen, uutgenomen die overmits haer sieckheyt off onvermogentheyt niet en connen comen. Die tot de wercken off officie geset sijn en sullen sonder oorlooff niet uutblijven, uutgenomen de procuraterse, als 't noot is. Als men luijt om te choor te gaen, wat dat de susteren voor handen hebben, off op wat stede dat sij sijn, alle dinck achtergeset, sullen sij haesten te choorwaerts.

Geen suster en sal uut de getijden of dienst gaen sonder oorlooff; ende als sij gedaen heeft, daar sij om ginck, sal

¹⁾ Uit deze bepaling valt af te leiden, dat de redactie der Statuten, gelijk wij ze hier mededeelen, zal dagteekenen van na den brand des kloosters in 1539.

sij weder ter getijden off ter misse comen. Wanneer men teeken doet om op te staen ter mettenen, sullen de susteren vlijtelijck opstaen ende hen cleeden ende voor haer slaepstede gesatelijck blijven ¹⁾, tensij dat se noot hebben af te gaen, oeffenende haer in goede gedachten ende gebeden tot den lesten teeken, opdat sij met devotie ter choorwaerts gaen mogen. In den choor gaende, sullen sij ootmoedelijck ten auterwaerts nijgen ende soo voortgaen elck naer sijn steede, staende met den aensicht ten auterwaerts, totdat volluijt is ende dan sullen se hen nijgende seggen „Pater noster” sonder eenich gerucht off geluijt te maken. Onder de getijden en sal niemant over den choor gaen ende is 't sake datter imant over den choor gaet, als men „Gloria Patri” of glorie van van eenige himnen of collecte leest ²⁾, sal nijgende stil blijven staen. Soo wanneer imant, naerdad den himnus ter mettenen begost is, te choor coomt, en sal sonder oorlooff niet ingaen ende dan sal sij cussende die forme ³⁾ venie nemen.

Al is 't sake, dat de susteren naer den Regel schuldig sijn op alle plaetsen haer manierlijck ende behuedelijck te houden, dat niemant in haer berueringen onsticht en worde, nochtans sullen sij sonderling in de kerck, daer den dienst Godts geschiet, ende in den rifter haer gesicht bewaeren, soodat sij met ombehuetheijt haerder oogen geen verstroeytheit noch murmuratie des herten en veroorsaeken. Haer handen sullen sij gemanierlijck tsamen houden ende alle haere leden van alle ongesaetheijt ⁴⁾ bedwingen, opdat sij niemant hinderen in sijn devotie offte inkeeringe.

Wanneer imant eenich boeck of ander dinck laet vallen ende gerucht maekt, die sal die forme cussen ende venie nemen. Soo wanneer van eenich suster venie te nemen is ende sij daertoe vermaent is te neijgen ende niet en nijgt, off als sij in 't lesen confusie maekt, soo sal metter hant die paviment tastende ⁵⁾ haer venie nemen; ende als sij oorsaeke is, dat een ander suster confusie maekt, soo sal sij daeraf in 't capittel haer schult spreken. Als imant alleen confusie maekt in 't lesen, soo en sal sij niet terstonts, maer als 't uut is, dat sij leest, met haer hant het paviment rakende venie nemen.

1) Hs. A: quiete manentes.

2) Hs. A: „Gloria Patri” vel gloriam ymni vel collectam.

3) De breede, schuine lijst der koorbanken, die diende tot lessenaar, waarop men de armen kon laten rusten, als men zat gekniel.

4) Hs. A: ab omni inquietudine.

5) En dan den vloer kussend.

Als de Priorinne of die in haer plaets is een teeken geeft naer den „Pater noster” voor de metten, soo sullen haer de susteren oprichten ende naer den autaar keeren ende naerdad „Domine labia” geseijt is en men begint „Deus in adiutorium” etc., sal elck een cruys voor hem maken ende dat tot „Gloria Patri” etc. sullen sij neigende tegen malcanderen staen tot „sicut erat”; ende soo sullen sij in allen de getijden doen.

Op den choor, daer de weeke is ¹⁾, sal een suster altoos de „Venite”, de versiculen ende de responsen ten cleijne getijden lesen met de lexie voor den complete. Onder de psalmen der mettenen, laudes ende andere getijden, soo sal nu den eenen choor sitten, nu den anderen, soodat altoos onder elcke psalm eene choor sal sitten ende eene staen, uutgenomen de siecken ende onvermogende susteren, die sitten mogen, maer moeten opstaen tot „Gloria Patri” ende neijgen met de gemeijnte. De psalmen sullen sij van eene wijze lesen bescheijdelijck ende in 't middel der versen sullen sij cleijne ende bescheijdelijcke pausen houden. De lessen sullen de jonxste susteren beginnen, alsoo opgaende, ende eenigelijck sal dat vers oock lesen van de reponse, die hij gelesen heeft. De suster, wiens weeke dat is, en sal geen lexie lesen ende sij en derfft oock om de benedictie te geven niet opstaen, ten waere dat de Priorinne eene lectie leesde.

Als het dobbelfeesten sijn, sullen de outste susteren de lexie lesen ende de Priorinne de leste. Tot de lessen ende responsen sullen de susteren al sitten. Als men „Te Deum laudamus” leest of singt, soo sullen sij staen, d'eene choor tegen den anderen; als men seijt „Virginis uterum” sullen sij nijgen ende oock tot „pretioso sanguine” ende altoos tot den weerdigen naem Jesus, Maria, als in 't convent genoemdt worden. Tot den versiculen voor de laudes sullen sij hen ten autaarwaerts keeren tot „Gloria Patri” toe. Tot den lesten vers behalve één van de „Benedicite” ²⁾ ende tot den lesten vers der hymnen ende tot „Gloria Patri”, tot den eersten collecten, totten „Pater noster”, tot „Credo in Deum”, tot „Confiteor” ten primen ende completen sullen sij tot den knijen nijgen.

Als de Collect van de priemen geeijnt is ende de „Con-

¹⁾ Hs. A: in choro ebdomadarie (het koor, waarbij de hebdomadaria behoorde).

²⁾ Hs. A: Ad penultimum versum de cantico „Benedicite”.

fiteor" geseijt is, sal men driewerff kleppen met de clock ende dan gaen sij, de outste voor, in 't capittelhuijs. Als 't convent daer sit, leest men martirologium etc.; dan, convente staende, sal men lesen eene corte lesse uut den commente der Regulen¹⁾; dan condigt men de jaergetijden of dooden met den psalm „De profundis" metten versen en collecten; dan seijt de Priorinne „Requiescant in pace" ende naer „Benedicite" mach sij wat seggen van beteringe of gemeynen orbaer. Als 't capittel gehouden is, volgt die psalm „Laudate Dominum omnes gentes" ende de hebdomadaria seijt het versieckel met de collect. In 't eijnde seijt de Priorinne „Adjutorium nostrum", daernaer vallen de susteren op haer knijen seggende „Pater noster" ende dan naer het teken der Priorinne, de jonxste susteren voorgaende, gaen sij allen uut. Dan keeren sij hen tot goede oeffeninge ende gemeynen arbeijden. Is 't vasteldach, soo volgt de tertie naer de priem. In de vespere sal men doen in de psalmen ende collecte als in de mettenen, te weeten: Tot den eersten psalm staet de choor der hebdomadaria tot „Gloria" ende d'ander sit tot den psalm, die volgt; dan steet het ander, dat eerst sat ende soo vervolgende. Maer in de mettenen, wanneer men nocturnenpsalmen leest, sitten sij tot alle die psalmen, oock in de laudibus ende in de priemen des Sondachs, als men nocturnen hout, buyten den tijt van Paeschen, oock in „Quicumque", maer tot „Gloria" staen sij altoos op. Tot „Laudate Dominum omnes gentes" ende tot „Ecce nunc" staen sij al op.

Tot den completen, als men niet en vast, sal men voorlesen de lesse „Sorores sobrie" etc. ende alsdan seijt de Priorinne „Adjutorium", dan „Pater noster", daernae „Confiteor Deo" etc.; daernaer keeren haer de susteren tot den autaeer en de suster, die de weeke heeft, begint de completen. Als men vast, seggen de susteren neijgende „Pater noster" en soo voorts, gelyck voors. is. Als 't compleet uut is ter benedictie, soo vallen de susteren op haer knien; maer van Paeschen tot den octave van Sinxten soo nijgen sij alleen ter benedictie. Ende als de antiphone met de verse ende collecte van Onse L. Vrouw gesongen of gelesen is, soo sal men ter eere van haer driewerff cleppen naer maniere, als geseijt is in de priemen, en elck sal leesen drie „Ave Maria". Daernaer als

¹⁾ Hs. A: ad domum capituli, ibique sedente conventu pronunciat luna et lectio martirologii, sequitur „Preciosa" etc.; deinde post collectam „Dirigere" legitur lectio ex commento Regule (een commentaar op den z.g. Regel van St. Augustinus).

't teeken gegeven is, de jonkste voorgaende, gaen sij al ter dormter, diep nijgende ten auterwaerts.

Wanneer het geboden vastendach is ende in den Advent sal men knielen, als men leest „Pater noster”, „Credo in Deum”, „Confiteor” en de preces ter priemen en ter completen.

Binnen 't jaer alle Sondagen en feestdagen, die geen dubbelfeesten of meer en sijn, sullen de susteren naer de vespere op 't choor lesen de vigilie met drie lessen ende is 't jaergetijt met negen lessen. In de vasten van den Sondach te Groot Vastenavont tot den Vrijdach voor Palmdach inclus, lesen de susteren op 't choor alle dagen vigilie met drie lessen in deser manier: Des Sondaegs naer vesper ende 's Woensdachs een groote halff ure vóór de collatietijt d'eerste nocturne met drie lessen ende desgelijcks 's Maendaegs en Donderdaegs de tweede nocturne, Dijnsdaegs en Vrijdachs de derde nocturne met drie leste lessen.

Hiervan sijn uutgenomen de Heilichavonden, als men 's anderendaegs negen psalmen leest in de mettenen.

Men sal ordineren een plaets, daer de susteren tsamen comen sullen om te leeren of te oversien, dat den dienst Godts aengaet, sonderlinge op de hoochtijden, als men iet besonders sal doen of singen buyten de gewoonte, daer tegenwoordich sal sijn de Priorinne of de canterse of een ander, die sij 't beveelt, opdat sij geen confusie en maken of imant en verstroijen in den goddelijcken dienst.

In de feesten van IX lessen ende daerbeneden singt een in 't choor der hebdomadaria ¹⁾ de „Venite”, versiculen ende responsen en 't vers te vespere. In dubbelfeesten singen twee in 't middel des choors. De psalmen sal men onderscheidelijck leesen ende volcomelijck seggen en in 't middel van de vers sal men volcomelijcke pause maeken, niet verreckende de leste sillaben, maer men sal se oock cort in 't eijnde eijnden. In den psalm, die men seet sonder sanck, sal men in 't middel des vers een korte paus maeken.

Die in 't middel in de mettenen eene les leest of iet singt, is sij van de nederste, sal sij nijgen voor en naer tot den grade des auters; is sij van de oversten, nijgt sij in 't middel des choors. Die wat saemen singen, sullen tsamen nijgen tot den grade. De versicularis sal voor „Pater noster” de keerse onsteken tot de lesse. De hebdomadaria en singt geen lesse, ten waere dat het cleyn getal der susteren dat vereijste.

¹⁾ Hs. A: In festis novem lectionum et infra, quando cantandum est, una in choro ebdomadaria cantat.

In hooge feesten, als de outste de lessen leesen, singt sij 't vers met de leste, die beneden bij haer staet. Die d'eerste, d'vierde, d'sevenste lesse lesen, sullen gaen vóór „Pater noster” tot den lessenaer ¹⁾, maer en beginnen de lessen niet, voordat 't gerucht dergeener, die gaen sitten, gedaen is.

Die de benedictie eijst, en keert de blaederen niet, maer nijgt tot de benedictie. De hebdomadaria staet niet op, als sij de benedictie geeft, ten waere dat men H. Evangelie leesde en als de Priorinne de benedictie eijste.

In de daegen, dat men prostratie hout ²⁾, als de leester de benedictie eijst, staen sij al op met de hebdomadaria, maer in de mettenen der drie daegen vóór Paeschen ten teeken der Priorinne staet men op; tot de lessen ende responsen sitten sij al. In de feesten van IX lessen ende onder het octaeff van Paeschen en Sinxten luyt men tot „Te Deum” tot „Patrem immensae majestatis”, maer is 't, dat men „Te Deum” niet en seet, maer wederhaelt dat response, soo luyt men binnen de repetitie ende de chooren staen.

Tot de collecte in alle getijden nijgen sij totten knijen, als geen tijt en is der prostratien; maer is 't tijt der prostratie, buijgen sij flus ³⁾ tot „Kyrie eleyson” haer knijen tot „per omnia secula” naer d'eerste collecte, dan de hebdomadaria staet op ende seet die collecte; tot de andere collecte, volgt er meer, neygen sij. Als 't IX lessen is ende daerboven ende in de Paesweeck en Sinxenweeck ⁴⁾ leest men in 't capittel, als 't te houden is, een partiekel van 't Evangelie en 't convent staet; en men doet gedenckenis der dooden met den psalm „De profundis” met de collecte, ten waere duplex festum ende binnen de weke van Paesschen.

In majoribus duplicibus begint den Rector tot vesperen „Deum in adiutorium” en de antiphon ad „Magnificat” en thurificeert en seet de collecten.

Als de susteren naer de completen op den dormter, de jonxste voorgaende, sijn gecomen, sullen sij hen devotelyck keeren tot gebeden of goede gepeijsen of andere geestelijcke oeffeninge omtrent een half ure.

¹⁾ Die in 't midden tusschen de beide koren stond.

²⁾ Waarschijnlijk zijn hiermede bedoeld de dagen, waarop men in de getijden de preces feriales moest bidden. Het prostratie-houden bestond hierin, dat men 's morgens bij 't eerste inkomen in de kapel zich lang-uit nederlegde.

³⁾ Aanstonds.

⁴⁾ Een verkeerde vertaling van hetzelfde als in Hs. A: In festis IX lectionum et supra et infra octavas Paschae et Pentecostes.

„ Alsoo lang, als men op de knijen of op de forme nijgt, sullen sij hueden van alle gerucht ende in dat choor of door dat choor te gaen, desgelijks onder „Te Deum”, „Benedictus”, „Magnificat” en „Nunc dimittis”. Oock sullen sij hen schouwen uut te gaen sonder noot onder de Collecte, Epistole, Evangelie, Prefatie, Sanctus en Agnus Dei.

Hoe dat hen de susteren sullen hebben in de singende misse des convents. Het XVIe capittel.

Als men den Introitus der misse singt, staet het choor tegen choor, maer tot „Salve sancta parens” boogen sij haer knien tot „enixa”. Als de priester begint „Gloria in excelsis”, keeren sij hen ten autaeer en als de cantrix begint „et in terra”, keeren sij weder tot den chooren. Tot „adoramus Te” en tot „suscipe deprecationem” neygen sij totter knien. Tot „Dominus vobiscum” keeren sij hen altijd tot den autaeer. Ten eerste collecte neygen sij diep, tot de andere keeren sij hen ten autaeer.

In de misse van de vigilie der Heyligen, uutgenomen de vigilie der Geboorte des Heeren, Epiphantie, Paeschen, Ascensie en Sinxen, ten waere dat men die misse van de vigilie Sondaegs songe, ende in de misse van Quatertemper tot allen de collecten van de ferie, behalven onder octave van Sinxen ende de collecte „Deus, qui tribus pueris”, boogen sij altoos de knijen, al en song men oock de getijden van de ferie niet.

Onder den epistel, gradual, tract, alleluja met het vers sitten sij totter repetitie. Als men de sequentie singt, staen sij op bij de eijnde des lesten vers.

In majoribus duplicibus et supra singt men [met] twee „alleluja” in 't middel der choor¹⁾, maer in den tijt der Paeschen singt de canterse den eersten alleluja alleen.

Als men dat Evangelie leest oft singt, staen sij gekeert tot den autaeer ende tot den tijtel des Evangelies tekenen sij met een cruijs en tot „Gloria tibi Domine” neijgen sij diep, gekeert ten autaeer.

Als men „Credo” begint, keeren sij hen ten autaeer tot „Patrem”; als men singt „et incarnatus est”, knielen sij tot „et resurrexit”. Onder het offertorium sitten sij; als dat uut is, staen sij op ende keeren hen ter altare tot het eijnde der

¹⁾ Hs. A: In majoribus duplicibus et supra, due in medio chori „Alleluja” cantant.

prefatie. Als men „Sanctus” singt, staen sij op sonder leenen ¹⁾, gekeert ten choor; daernaer leggen sij hen neder ²⁾ tot d'ander „per omnia secula”, in welcker tijt sal men met groote devotie ende indachticheijt des herten overdencken de weldaden ons Verlossers, met welcke sij moogen haer herten vierichlijck ontsteeken tot synder minne. Totter elevatie des H. Lichams Christi en des kelcks sullen sij met alle weerdicheijt op de knijen bidden ende tusschen die twee elevatie sullen sij liggen gespreijt ³⁾. Tot „Agnus Dei” staet choor tegen choor sonder leenen. Als dat geijnt is, keeren sij hen ten altare totter collecte, maar de communie singen sij d'koor staende tegen den andere koor gekeert. Tot den complenden nijgen sij ⁴⁾, als het voorseijt is van den collecte, maar in de vasten tot de collect, als men seijt „Humiliate capita vestra Deo”, neijgen sij altoos.

Tot de benedictie neygt diep choor tegen choor.

Van de ontfanginge ende insettinge der novitie.
[Het XVIIe Capittel].

Het is noodich, dat men groote hoede ende neersticheijt hebben sal in persoonen ende susteren te ontfangen ende in te setten, omdat dickwils de quade ende onsedige, die geen berispinge en mogen lijden, die men ontfangt, onder de susteren swaere moijelijckheden ende groote schande plegen te maeken in de geestelijcke huijsen; en de goeden, die men ontfangt ende laet versuijmen sonder goede insettinge ende bewaeringe, plegen oock te lyden grooten hinder in den voortganck der deuchden. Het wort strengelyck verboden den Rector, de Priorinne en het convent der beslooten susteren, dat sij voordaen hen niet en vermeten tegen het gebod des Paus meer susteren te ontfangen dan sij sonder merckelijck gebreck mogen voeden van haer cloosters goederen ende haere handen ⁵⁾; noch dat sij niemant ontfangen off belooven te ont-

¹⁾ Hs. A: sine reclinacione.

²⁾ Hs. A: prosternunt se.

³⁾ Hs. A: prostrate jaceant; het Latijnsche *prostrate* wordt in Hs. B. vertaald met *daelgeslagen*.

⁴⁾ Hs. A: Ad complendas inclinant. In de oudste liturgische boeken wordt het gebed, dat *postcommunie* heet, soms aangeduid als *complenda* of *oratio ad complendum* d. i. gebed ter beëindiging; E. Vandeur, *La Sainte Messe* (1928), p. 289.

⁵⁾ Zie de Constitutie van Paus Bonifacius VIII in *Arch. v. Nederl. Kerkgesch.* V, 315 e. v.

fängen, tot datter een stede ledich is ende sij de macht hebben. Daer de huysen verladen sijn van personen, set die visiterder een seker getal, daer sij niet boven gaen en sullen sonder sijnen oorlooff. In 't ontfangen van de personen van buyten sal men dese sorchvuldicheijt ten eersten hebben, dat men noch om rijckdomme, noch om hoocheijt des geslachts, noch om gaven, noch om eenich dinck, dat behoort tot hoocheijt of giericheijt deser werelt, imanden ontfange, hetsij wettige persoonen off natuerlijck, welcker geselschap om quade zeeden en oneersaeme faeme off oock dergeenen, die hen toebehooren, schadelijck moochten sijn ende oneerbaerlijck den susteren ende haer clooster. In degene, die men aennemen sal, sal men ten eersten aanmercken goede zeeden, bequaemheijt der personen ende goeden naem ende sonderlinge, dat se sachtmoedich en seggelijck sijn ende bereet te lijden, dat in den clooster haer opvallen mach.

Niemant en sal men in 't slot nemen onder twelf jaeren, noch tot den ordre ontfangen tensij veerthien jaeren out, sonder oorlooff der visiteerders.

Van de novitie en sal men noch cleet, noch anders iet eijschen, opdat degene, die eijscht, niet en valle in de sententie des bans ¹⁾. De Priorinne verliest haer priorinschap en de procuratrix de procuraterschap, is 't dat die exactie bij haeren weete te werck gegaen is.

Als de susteren sal goetduncken, dat men imant tot het habijt der religie sal aennemen, sal men haer den regel en de statuten voorleggen, opdat se weet onder wat statuten ende geboden sij haer geven wille. Ende en mach sij om geen vreesse der strengicheijt gekeert worden van haer opset, soo sal men se proeven, off sij soo veel lesen kan, als 't noot is totte getijden naer fundatie des Godtshuijs. Men sal se oock neerstelyck proeven, off sij iet swaer sij ²⁾ ende mach men daer geen sekerheijt af hebben, sal men soo lang beijden, totdat seker wierde. Daernaes als 't de Priorinne goetduncken sal, soo sal sij van een suster vermaent worden, dat sij bidde om het habijt der religie. En op den dach, die haer geseijt wort, sal sij comen in 't capittel ende sal haer nederleggen vóór der Priorinne voeten. En als de Priorinne haer vraegt: „Wat begeerdij?” sal sij soo liggende antwoorden: „Ick bid om de bermerticheyt Godts en U susterschap”. Dan

¹⁾ Zie de Constitutie van Paus Urbanus V van 4 April 1363 t. a. p., blz. 317 e. v.

²⁾ Hs. A: Examinetur eiam diligencius, utrum sit gravida. . . .

steet sij op haer knijen tot het gebodt der Priorinne, die haer vraegt voor hen allen, off sij uut eenige ordre gegaen is, of sij vrij is, of sij aan eenige man trouw geloofd heeft, of sij verbonden is met eenige belofte, of sij voldaan heeft aen haer schulden, of sij eenigen hinder heeft, waerom geen orbaer en waere haer te ontfangen. Ende als sij tot alle vraegen geantwoort heeft, sal haer de Priorinne bewijzen de swaericheijt der ordre ende wat moyelijcheden ende tentatie dat nodich is te verdragen in de wanderinge der religie ¹⁾, in te bedwingen den eijgen wille ende in te vervolgen de gehoorsaemheijt; ende beduijt haer oock andere dingen, die in den orden scherp ende swaer sijn. Daernaer vraegt sij, off sij bereet is om haer salicheijt tot alle dese dingen ende dat se voor hen allen haeren wille openbaere. Is 't sake, dat se onvervaert antwoordt, dat sij hoopt alleen van de goeder-tierentheijt Godts en de gebeden der susteren deese dingen te vervullen, segt weder de Priorinne: „Den Heere geve u alle dese dingen te vervullen, opdat gij ten eeuwige leven moogt comen.” En het convent antwoort: „Amen”. Ende dan knijlende vóór de voeten der Priorinne, leet sij haer handen te samen en doet se tusschen der Priorinne handen ende de Priorinne segt: „Van Godts weege ende onser ontfangen wij u ende verlenen u ons geselschap”. Ende de suster sal tuijgen voor hen allen, dat sij wil houden vrijicheijt uut te gaen vóór haer professie, is 't dat sij wilt. Ende gelijckerwijs die suster haer vrijicheijt behout van uut te gaen, soo blyft oock in der priorinne en conventswille haer oorlooff te geven, is 't dat sij in haer proefjaer ombequaem der ordre wort bevonden. Ende dan set de Priorinne haer eenen dach, wanneer men se cleeden sal. En is sij flus niet bereet ²⁾, set men haer eenen termijn, als sij comen sal; en is 't dat sij dan niet en comt, soo en is 't convent aen haer niet verbonden. Daerentusschen sal sij haer ontcommeren ³⁾ en ontlasten van schulden ende andere dingen, die noot sijn ende betamen, soo veel als sij mach.

Wanneer eenich suster aengenomen is, die sal men bevelen aen een suster van goede getuijgenis, die se neerstelijck leere van neijgen, staen, gaen ende andere wijsen, hoe dat sij haer sal hebben in nedergeslaegen oogen, stillijck en niet haestelijck spreken en in alle zeden een teken der ootmoedicheijt

¹⁾ Er staat: veranderinge der religie; hs. A: in conversacione regulari.

²⁾ Hs. A: quodsi statim non sit parata indui.

³⁾ Ontdoen.

toonende. De meester[se] sal haer leeren, hoe sij spreken sal met reverentie totter Priorinne ende totter anderen susteren.

Is 't sake, dat de aengenomen suster noch jonck en ongestorven is, soo sal men haer geen vrijheijt laeten gebruicken te spreken daermede dat se wilt, maer haer meesterse sal haer setten vier of vijf van de stichtichste susteren om daermede somtijts te spreken ende niet merckelijcks anders sonder haeren oorlooff off der Priorinne.

Oock sal se haer dickwils vermanen, dat se haer pijn haer wereltse manieren off gewoonte in beter te veranderen en dat se haer out sondich leven met bichte ende beweeninge betere, dat se haer pijn te bedwingen vleesselijke begeerten, eijgen wil, eijgen raet en gevoelen om dat goet der gehoorsaemheijt, ende alle ootmoedige snodige dingen en allen arbeit geerne en gewillichlyck te aenveerden. Opdat sij dit volcomelijcker vercrijgen mogen, sullen sij sijn als doot der werelt ende haer selfs.

Geene uwendige dingen des huijs en sullen sij haer onderweijnden in eenichger wijs, soekende alleen aen Godt te leven ende haer consciencie te behueden. Sij sullen ledicheijt vlieden, houdende hen in heilige gebeden, heilige gedachten ende hantwercken naer gewoonte der gemeijner insettinge des huijs. Ende naer raet haerder meesterse sullen sij hen tot dese ende desergelijcke punten wennen. Opdat haer meesterse te saliger mach raeden, sullen sij dickwils haer becoringe en heijmelijckheijt des herten haer te kennen geven.

Sij en sullen oock geen dinck hebben, dat sij der Priorinne off haerder meesterse willen verholen sijn, ten waere punten, die men billicks niet dan in de bicht veropenbaeren en mach. Sij sullen ootmoedelijck en met luttel woorden spreken en antwoorden ende in alle punten en wercken stichtelyck dragen.

Als nu den tijt comt, dat men se cleden sal, nu bequam gevonden sijnde ende ontcommert van alle dingen, die hinderlijck mochten sijn, soo sal de meesterse haer vermanen tot bichten allen haers levens. Als den dach des cledens comt, naer 't getijde, dat men vóór die hoochmisse doet, sal men se uut den sloote haelen met een wasse lichtende keers in haer handt brengende, hebbende een faelye om boven haeren witten rock; ende soo sal sij voortgaen tot vóór den outaer ende daer nederliggen op de plaets, die daertoe bereijt is.

Op de vraege dergene, die den dienst doet: „Suster, wat is u begeerte?” soo sal sij antwoorden: „Ick begeere de bermhertichheijt Godts, 't geselschap der susteren ende cleedinge

der ordene van sinte Augustinus." Ende op andere punten, die men haer vraegen sal, sal sij antwoorden, als haer redene off conscientie getuijgt. Op het voorleggen der strengicheit van den ordene sal sij haere hope setten op Godt ende op 't gebet der susteren ende andere goede menschen, seggende: „Ick hope te volbrengen, betrouwende op de bermherticheit Godts, op het gebet der susteren ende aller goede menschen.”

Als de suster gecleet is, soo sal sij allen haer dingen, die sij heeft, de Priorinne voorbrengen. Sij en sal deselve niet bewaeren, maer de Priorinne of die 't sij bevelen sal. Van welcke dingen die novitie sal mogen vrijelijck vóór haer professie ordineren, wanneer ende hoe sij wilt.

Van de professie. Het XVIIIe capittel. 1)

Als den tijt comt, dat men de novitie tot de professie ontfangen sal, te weeten, als sij een heel jaer in den habijt geproeft is, bequaem gevonden ende volstandich in 't bidden, sal de meesterse haer vermaenen tot bichten ende ten H. Sacramente te gaen.

Als de conventuale misse op den gesetten dach gecomen is tot den offertorium, sal men de novitie haelen, aenhebbende een subtijl sonder mouwen met een brandende wasse keers, ende sij sal gaen liggen vóór den autaar; bij haer sullen liggen een subtijl ende wiel, dwelcke men gebenedijen sal.

Als men haer dan vraegt, welcke haere begeerte is, sal sij antwoorden: „Ick begeere de bermherticheit Godts, het geselschap der susteren ende professie te doen naer den regel van S. Augustinus.”

De novitie heeft heur uutgegaen en te disponeren van haere dingen, soo sij wilt, maer naer de professie en heeft sijs geen macht in cleijn noch in groot.

Welcke professie sij doen sal in maniere hier volgende: „Ick suster N. . . . gelove overmits de hulpe Godts eeuwige reijnicheit, te leven sonder proper of eijgen, gehoorsaemheijt U, Priorinne, ende Uwe naecomelingen, die canonicklijck ingeset sullen worden naer Sinte Augustinus regel, ende een eeuwig slot naer der fundatie des Godtshuys, dat gesticht is in der eere van O. L. Vrouw, in de tegenwoordicheit ons Vaders N. . . ., Rector deser Godtshuys.”

Deze professie sal sij met haer eijgen hant schrijven, can sij schrijven, anders sal sij ymant bidden om te schrijven;

1) Er staat: Het XIXe Capittel.

sij sal selve lesen ende een cruijs daeronder selff maken. Naer de professie sal sij sijn als een doot mensch, niet hebbende eenichge wil, eenich verkiesen off eenich tijtelijck goet als haer eijgen, maer sij sal haer pijnen, in alle gelatentheit ende gehoorsaemheyt als een wettige bruijt Godts haeren roep ende geloofte genoch te sijn. Oock sal de Priorinne in tijde, als de professie gedaen sal worden, ten autae afcomen en ten sloote wederkeeren naer de professie.

Van de gebreken te corrigeren. Het XIXe capittel. ¹⁾

Dat capittel der gebreken sal men houden eens ten veerthien daegen des Vrijdaegs; maer als er eene solemnele feest comt op den Vrijdach, sal de Priorinne vóór of nae houden. In den beginne sal de Priorinne of die 't Capittel hout ²⁾ seggen „Benedicite”. Als de susteren geseten sijn, sal sij in 't cort seggen, dat haer orbaerlijck dunckt voor die observantie ende beteringe der susteren.

In den eersten mach sij berispen de novitie off discipline geven, dunckt haer goet. De susteren sullen nedervallen en venie nemen ende als de Priorinne heet, sullen sij opstaen ende uitgaen. Daernae die hen schuldich kennen, sullen venie nemen in 't middel des capittels, beginnende van de jonxste. Dan sal, die venie neemt, ten gebode der Priorinne opstaen ende haer schult alsoo lujde en clær seggen, dat se van de andere mach gehoort worden. Als sij segt, dat haer niet meer te vooren en comt, soo seijt de Priorinne: „Wilt imant dese suster beroepen?” Isser imant, die en sal niet veel woorden maeken, maer simpelijck seggen in deser wijsen: „Onse suster heeft dit of dat gedaen of versuijmt”, noemende haer schult. Ende als sij beroepen is, sal sij venie nemen ende seggen: „Mijn schult!” off sij sal swijgen ende ten beveele der Priorinne sal sij opstaen; daernae maticht de Priorinne de penitentie naerdad die persoon en schult is, als naer volcomelyck verclaert staet. Ende isser imant, die haer ongedoogsaem ende ongesaetelyck ³⁾ ontschuldicht, als men se berispt, die sal men naer goetduncken dergeenre, die capittel hout, flus corrigeren off op een ander tijt verbeijden. Soo wie haer in eenige dingen merckelyck

¹⁾ Er staat: Het XXe Capittel.

²⁾ Waarschijnlijk werd het kapittel somtijds niet door de Priorin, maar door den Pater-rector gehouden.

³⁾ Driftig.

off dickwils ontgaet ende haer versuijmt te beteren, die sal men met swaere slaegen ende penitentie corrigeren.

Voor dagelijckse ende cleijne gebreken set men sommige psalmen ende somtijts ootmoedige wercken, oeffeninge off discipline en sonderlinge silentie dergene, die bereet sijn veel te spreken. Die gewoon sijn haer silentie dickwils te breken, die sal men corrigeren met de spijs te ontrecken off met sonderlinge silentie off ter aerde te eeten, als 't de Priorinne met raet des Rectoors goetdunckt. Item die dickmaels leedichlyck omgaen, die sal men met sonderlycke ende orbaerlyck beveele wederstaen. Die harde, hooverdige, verkeerde en ongehoorsame sal men naer raet des Rectoors met harde bedruckinge en berispinge off slaegen beugen. Soo wie met oorlooff blijft van de getijden off daer sij sijn soude, die sal sonder venie voor 't convent seggen: „Priorinne, bij dien getijde en was [ick] niet, bij oorlooff.” Die sonder oorlooff uutblyven, en sullen niet alleen venie nemen, maer oock die sake, daerom sij uutblyven, voor 't convent seggen off voor de Priorinne alleen, is 't soo gelegen. ¹⁾

Men moet oock weten, dat niemant beroepen en sal die suster, die haer beroepen heeft in 't selfde capittel. Die beroepen wort, sal haer wachten, dat sij niet en antwoord dergene, die se beroept, noch desselfs daegs berispe, maer sij sal haer geheelyck tot beternis keeren. Die imant beroept, die sal 't tsamen seggen ²⁾, dat sij van die suster weet te seggen; ende die beroepen wort, sal voor al één venie nemen ³⁾. Niemant en sal imant beroepen méér dan van twee off drie gebreken.

Desgelyck en sal niemant in een capittel méér dan twee off drie susteren beroepen van veele schulden; maer van eene schult mach sij veel te saemen beroepen. Die t'samen beroepen worden, sullen te samen venie nemen. Men sal verhueden, dat niemant het heel convent off eene heele choir t'samen en beroepe.

Niemant en sal imant beroepen van vermoeden alleen, maer dat sij gesien off gehoord heeft. Niemant en vermete hem sijn schult of een anders schult stijffelijck in 't capittel te beschermen. Die daertegen doet, sal ter arden eeten off naer den wil der Priorinne met ander pijn swaerlijck gestrafft worden.

¹⁾ Hs. A: si forte causa poposcerit.

²⁾ Hs. A: dicat continuo.

³⁾ Hs. A: pro omnibus unam veniam petat.

Is 't sake dat imant een discipline ontfanckt, die sal sij neijgende nemen ende swijgen off seggen: „Mijn schult! ick wil mij beteren.” De anderen en sullen hierenbinnen niet spreken, maer sij sullen haer aensicht decken ¹⁾). Ende als se aengedaen ²⁾ is en steet, en sal sij niet ewechgaen in haer steden dan geheeten ende neijgende. Men sal neerstelyck wachten, dat niemant en spreke in 't capittel dan hem selve te beschuldigen off andere te proclameren, ten waere dat hem geheeten worde van de Priorinne. Noch en sullen sij tot malcanderen niet spreken, maer alleen tot dien, die 't capittel hout, als 't voorseijt [is].

Als 't al gedaen [is], seet men dien psalm „Laudate Dominum omnes gentes” etc.; dan segt, die 't capittel hout, „Adjutorium” etc. en soo is 't capittel gedaen. De jonxten gaen eerst uut ende soo de andere naer ordene. Men sal nau hoeden, dat geen suster buijten het capittel en spreke, noch te verstaen en geve van de gebreken off heijmelijcke saken, die men in 't capittel getracteert heeft, off berispen die suster, die haer beroepen heeft. Die daertegen doen, sal men swaerlijck pijnen.

Op Goeden Vrijdach, Vrijdachs vóór Sinxten, op de vigilie der Geboorte ons Heeren en onser L. Vrouwe-Assumptie ende voor de susteren des convents, cortelijcks gestorven, sullen allen de susteren discipline nemen. De Priorinne sal dan discipline nemen van de suppriorinne. ³⁾

Van het silentie te houden. Dat XXe capittel.

In de kerck, in den rifter, op den dormter, bij de vier, omtrent de heijmelijckheit ⁴⁾ sullen de susteren tot allen tijden silentie houden. Als men het eerst teken geluijt heeft totter tertien of sexten off ten conventsmisse en als men slaepen gaet ende eeten, sal men silentie houden. Des Witten Don-

¹⁾ Met haar wielen; de kap der zusters was waarschijnlijk eenigszins anders dan die der tegenwoordige zusters te Deursen.

²⁾ Aangekleed.

³⁾ In margine leest men hier: „Siet in mijn scrijven”. Omdat in hs. A (en daarmede in overeenstemming ook in hs. B) zes hoofdstukken volgen: de levi culpa, de media culpa, de gravi culpa, de graviori culpa, de gravissima culpa, de apostatis, welke alle zes hier gemist worden, mogen wij veronderstellen, dat de inhoud daarvan in een afzonderlijk scrijven aan het convent van Zoeterbeek werd medegedeeld.

⁴⁾ Hs. A: in loco privato.

derdachs van mandaettyde, ¹⁾ des Goeden Vrijdachs ende gemeijnelyck alle Heijligendaegen totter twaelfste ure sal men silentie houden. Van den completen tot 'sanderdaegs nae priemen off tertien, naer den tijt, sal men seer strickt silentie houden. Maer als daer brant is, soo mogen de susteren spreken ende als daer imant haestelyck sieck is, soo mogen sij oock tot haer bedde gaen. In 't werckhuijs mogen sij heymelijck met corte woorden spreken van nootsaeckelijck off nutte dingen off die tot den werck hooren. Maer hebben sij lang te spreken, soo sullen sij met oorlooff der Priorinne gaen op een ander stede, daer geen silentie geordineert en is en hen cort ontcommeren ²⁾ ende dan wederom comen tot den convente.

Sommetijts oock, als 't der Priorinne goetdunckt, mogen sij spreken in de tegenwoordichheit der Priorinne van stichtige dingen, alsoo lang als der Priorinne goetdunckt, sedelijck ende sonder gerucht.

Met sonderlinge oorlooff der Priorinne mogen sij bij wijlen des Heijlichendaegs te samen in den hoff gaen en t'samen dan van geestelijcke dingen spreken. Maer niemant en sal alleen gaen, maer t'samen gaen ende t'samen blijven ende t'samen wedergaen.

Is 't dat iemant anders silentie weetelyck breeckt ³⁾, die sal in 't naeste capittel discipline nemen, off oock ter aerden eeten totter discipline, waer sij daerin merckelijck misdaedich bevonden ende dickwils berispt, haer niet en betert. De Priorinne mach oorlooffen de kelderweerderse off andere officiers, als 't noot of nut is tot haeren officien; en sij mach oock spreken, als 't haer orbaer dunckt, maer sij sal haer wachten, dat sij niet en spreke in verbodene steden, maer sij sal gaen in geoorloofde steden. De procuratrix mach spreken sonder oorlooff, als sij te doen heeft met degene, die onder haer dienen, uutgenomen lieden van buijten, als 't haerder officie niet aen en gaet, verbodene steden ende sonderlinge nae complete, als sij 't temmelijck doen mach ⁴⁾. Als de susteren malcanderen ontmoeten, sullen sij voorbij gaen met silentie en met vriendelycke blijde gelaete ende ootmoedige neyginge malcanderen wijckende.

¹⁾ Den tijt der voetwassching.

²⁾ Se expedire.

³⁾ Er staat *wettelyck* in plaats van *weetelyck*; Hs. A: Si qua vero alias scienter silencium fregerit.

⁴⁾ Hs. A: Procuratrix tamen cum sibi servientibus sine licencia loqui potest, cum opus fuerit vel utile, exceptis extraneis et locis et temporibus, silencio deputatis, maxime post Completorium.

Van den arbeit der handen. Dat XXIe capittel.

Want ledicheijt eenen vijant der zielen is en een voetster der sonden, daerom en sal niemant in 't clooster ledich sijn; maer men sal neerstelijck toesien, dat des werckendaegs alle de susteren, die 't vermogen, becommert sijn met handwerck voor den gemeijnen orbaer, uutgenomen die tijden, d'welcke tot bidden en tot den dienst Godts geordineert sijn naer ordinantie ende inhout haerder fundatie; weetende, hoe sij meer den gemeijnen orbaer voorderen boven haer eijgen gerieff, hoe sij meer voortgaen in deuchden ende Godt naeder comen. En de wercken, die hen bevolen worden, sullen sij met alder vlijticheijt doen. Want daer staet geschreven: „Eenijgelijck sal loon ontfangen naer sijn wercken.” Ende aengesien de susteren sonderlinge op haeren arbeit gefundeert sijn, daer sullen sij neerstelyck toesien, dat sij haeren roep voldoen ende volstandelijck tot den eijnde toe Godt sijn dienende. Want den Apostel seyt: „De niet en arbeit en sal niet eeten.” Daerom de suster, die niet en wilt wercken, sal men naer den wil der Priorinne alsoo lang pijnigen met t'ontrecken der gemeijne spijsen en dranck, totdat se haer betert. Die in de werckhuijsen te samen wercken, mogen heijmelijck en cortelijck te samen spreken van de dingen, die het werck vereijst.

Sij worden oock vermaent in de wercken tot corte gebeden. Sij en sullen niet neijen voor weerlijcke lieden van buijten, ten waere dat sij met oorlooff des Rectoors iet maeckten ¹⁾. Die niet wercken en connen, met dijen sal men goedertierlijck lijden, maer men sal behuedt sijn, dat men alsulcken persoonen niet lichtelijck aen en neeme. Op groote hoochtijden avonden mogen sij 't werck laten te versperen ende alle heijlige avonden te ses ure des avonts ende dan sullen [sij] silentium houden ende keeren tot Onsen Lieven Heere.

Van het spreekvenstere. Dat XXIIe capittel.

Ter spreekvenstere sal geordineert worden eene van de stichtichste susteren, die ter gemeijne vensteren gaen sal, als 't te doen is.

Als er eenige susteren geeijst worden ter spreekvensteren, dat sal men eerst de Priorinne condigen eer den susteren, wie

¹⁾ Deze restrictie werd waarschijnlijk vooral gemaakt ten behoeve der gasten, die in 't spreekhuis (locutorium) waren.

sij sijn, wat sij willen ende wanneer sij comen. Ende is 't de Priorinne lieff, soo sal sij gaen, die geeijst is, maer niet alleen, noch niet met degeene, die sij hebben wil, maer daer de Priorinne met heet gaen, sal sij gaen.

Daer sullen drie off vier susteren geordineert sijn, die stichtich ende bescheijden sijn, sonder welcker een off twee off sonder de Priorinne geen suster en sal sonder oorloff gaen tot de spreekvensteren der lieden van buijten; noch geen suster en sal spreken, tensij dat hoore haer gesellinne. Dese gesellinne sal wroegen ¹⁾ de suster daer sij mede gesonden wort, is 't dat sij haer in woorden, in gelaet off in eeniger manieren berispelijck merckt. Niemand en sal men oorlooff geven te spreken voor die spreekvensteren met imant van buijten off daer te gaen, als men de getijden off conventsmisse doet off als 't convent slaept, sonder merckelycke sake. Naer completen ende vóór de priemen en sal men niemant oorlooff geven, ten sij noot, die men niet wel schouwen en mach.

Niemand, die geroepen wort totter spreekvensteren, sal daer spreken boven een ure, noch en sal daer eeten off drincken tot eeniger tijt; en die daertegen sal doen, sal men scherpelyck ende wettelyck corrigeren.

Als men drincken off iet anders halen sal, dat sal halen de suster, die geeijst is tot de spreekvensteren ende niet haer gesellinne, off sij sullen t'samen gaen. Eenider suster, die voor 't spreekvenster geweest is, sal haer nauwelijcks wachten, dat sij onder de susteren geen nieuw maere off wereltse ijdele dingen en vertrecke, die sij gehoort heeft. Desgelijcks de susteren, die uutgesonden worden en van buyten thuijs comen ²⁾, sullen hen seer wachten van nieuw maeren off geruchte der werelt binnen te brengen ende de susteren te verbeelden. De spreekvensteren sullen sijn met ijseren traelien en bedeckt.

Hoe de slooten der vensteren ende de rollen sullen sijn.

Dat XXIIIe capittel.

De timmeringe der susteren sullen sijn ootmoedich, niet merckelijck van sinnelyckheden off overtollicheden. Ende men sal neerstich sorghe hebben als 't men best mach, dat men de officine ordinere voor de religie ende ordene te houden ³⁾.

¹⁾ Er staat *wencken* in plaats van *wroegen* (= aanklagen); hs. A: *accusare*.

²⁾ De donatinnen.

³⁾ Hs. A: *quod officine ordinetur, prout melius fieri poterit pro religione servanda.*

Vooral sal men sorgen, dat het overal wel hoog sij en sterck, alsoo dat men niemant oorsaeck en geve in 't slot ende uut 't slot te gaen.

Men sal maken in een bequame stede sonder middel aen 't clooster een ront instrument, dat men schijve heet ¹⁾, daer men nootdrufte dingen door geven ende ontfangen mach, soodat die se geeft en ontfangt van malcanderen niet gesien en mogen worden.

Daer sal weesen eenen inganck totten slooten, daer men de nootdrufte ende diergelijcken inbrengen mach met twee deuren, sterckelijck gevest met twee slooten ende sleutelen geslooten, in grootheijt en formen ongelijck.

Men mach oock hebben een ander deure in der kercke in der voors. wijsen gevest, daer men inleijden mach die men sluyten sal ²⁾, off daer den priester ingaen mach, als hij de H. Sacramenten geven sal ³⁾. Desgelijcks sal men doen metter poorten, daer men ingaen mach met wagenen, als 't te doen is. Alle spreekvensteren off schijven sullen van binnen hebben houten deuren, die gesloten sullen sijn, als 't geen noot en is te spreken of in off uut te doen.

Van den inganck des slots. Dat XXIIIe capittel.

Want wij willen, dat men groote behuethijt hebbe voor den inganck ende utganck der susteren, soo verbieden wij op de peene der vervreemdheijt van Godt, dat nimmermeer eenige geprofesside suster buyten den sloote en gae dan overmits perijckel des brants, nedervallens, mordenaers, off ander gelijcker gevallenis, die plegen te dwingen in perickel des doots, ten waere dat eenige met oorlooff des visiteerders ende consent des convents om eeniger sake wille geset werden in een ander huijs.

De biscop ende den oversten prelaet, de landsvrouwe in haer landen, fundeerder of fundeerster mogen ingaen, mag men se in goeder wijze niet afsijn met eere, 't samen en niet veel gesints.

Den visiteerder in den tijt der visitatie ende die confirmeer-

¹⁾ Hs. A: Aptetur autem in aliquo loco convenienti in ipso muro inseparabiliter adherens ipsi aliquod instrumentum rotundum, quod rotam vocamus.

²⁾ D. i. degenen, die bij de inkleeding als novice en bij de professie als zuster „besloten" werden.

³⁾ T. w. aan de zieken binnen het slot; Hs. A: ubi includende introducitur vel per quod sacerdos infirmis Sacramenta ministraturus ingredi possit.

der in den tijt der electie der Priorinne mogen oock ingaen. Als imant, van welke voorseijt is, binnengaen sal, dan sal de Priorinne met een van de oudsten altoos bij hen sijn ende de andere susteren en sullen niet omloopen in 't capittel, in de kerck off in een ander eersame stede, sonder degeene die ¹⁾ nootdruftelijck onledich sijn in haer officien, totdat sij weder uitgaen, die binnen sijn.

Niemant en sal spreken oversijde met imanden, die binnen gaet, dan die Priorinne metten twee, die met haer gaen, soodan een van hen hoore. De wercklieden mogen oock binnegaen om nootelijcke wercken, als 't de Priorinne ende den Rector goetdunckt; ende dan mach de Priorinne ende die twee, die daartoe geset sijn, ende die procuratrix met hen spreken met corte woorden ende dat d'anderen hooren. D'andere susteren en sullen in geender wijsen met hen spreken, noch bij hen comen.

Als 't comt, dat eenige suster soo sieck is, dat sij totter steden, daer men gewoon is te bichten en te communiceren, niet comen en can, dan sal de priester met eenen stool totter infirmerije gaen met eenen rijpen dienaer ²⁾, daer twee susteren met wassche keersen ende gewijt water vóór sullen gaen en een ander met een schelleke; en daer sullen medegaen sommige van de rijpste susteren, die geroepen worden van de sieckmeesterse en men sal die siecken communiceren, naerdat geschreven staet in 't manuel.

Men sal schouwen, dat men niet dickwils binnen en gaet noch om te communiceren, noch om te oliën, maer men sal 't liever tsaemen doen. En als men imanden olijt, soo sal 't convent te samen in 't sieckhuijs blijven, totdat het officie geeijnt is.

De Rector, noch geen ander priester en sal binnegaen sonder choorcleet off cappe om bichtens wille off eenige sacramenten te geven off imant te graeven. Ende met hem sullen gaen die gesette susteren en hij sal soo staen off sitten, dat men den bichter ende die haer bicht beyde sien mach.

Van den dormiter ende slaepen te gaen. Dat XXVe capittel.

Den dormter sal men boven maken. Buijten den dormter en sal nimant camer hebben, maer sij sullen allen in den dormter slaepen, behalve die eenige sieckte met oorlooff af-

¹⁾ Hs. A: vel in alio loco honesto, preter illas, que.

²⁾ Hs. A: cum ministro maturo vel socio.

dwingt te slaepen. Gemeijnelijck en sal niemant tot des anders bedde gaen dan de Priorinne.

Van nae de completen tot de primen en sal nimant gaen van den dormter dan van noode der nature of ter kercke den dienst Godts te doen. Want dan sullen sij gerustelyck bij haer bedde blijven ende hen keeren tot Godt ende tot hen selve, opdat sij met sulcken oeffeninge mogen versaemen de verstroijtheit der dagelijckse wercken. Naer de completen en sal niemant gaen tot de Priorinne dan geroepen off uut noot, die niet verbeijden en mach. Niemant en sal waecken naer der gesette ure van slaepen te gaen sonder oorlooff. Neerstelijck sullen sij den tijt waernemen, die tot slaepen geset is, opdat sij tot andere tijden te wackerder mogen sijn.

Van Paeschen af tot Verheffinge des H. Cruijs slaepen sij een ure nae noen. En opdat niemant, naerdats se geweckt is, van traechheit en blijve liggen, soo mach de custerse, naerdats se geweckt heeft, gaen tot den bedde en haer be-roepen in 't eerste capittel.

Terwijlen dat de susteren slaepen, isser dan eenige, die niet en slaepen of ergens te gaen hebben, die sullen soo stil gaen en wedercomen, dat sij niemants rust en benemen.

Des snachts en sal niemant van den dormter alleen gaen sonder oorlooff der Priorinne, dewelcke oock sal bevelen aen een suster te wecken 's morgens ten vijf ure de susteren, die naer slaepen.

Van te bichten ende communiceren. Het XXVIe capittel.

Ten veerthien daegen sullen de susteren eens bichten, ten waere dat dien tijt verlengt off vercort werde om eenige sake off om ten H. Sacramenten te gaen uut oorlooff des Rectoors off der Priorinne; op haer knyen sullen sij haer bichten. Op de daegen, hierna beschreven, sullen allen de susteren ten H. Sacramenten gaen, uutgenomen de jongen en degene, die met raet des bichtvaders verbeijden. In den eersten op den Witten Donderdach, op den H. Paeschdach, eens tusschen Paeschen en Ons L. Heeren Hemelvaert, op Ons L. Heeren Hemelvaert, te Sinxen, op H. Sacramentsdach, op S. Jansdach, comet soo te pas, op O. L. Vrouwe-Visitatie en op alle feestdaegen van Onse L. Vrouw, op S. Marie Magdalenadach, op S. Augustinusdach, op den feestdach van den Patroon des convents, op de Kerkwijdingendach, op St. Michielsdach, eens tusschen S. Michielsdach en Alderheijligendach, eens in den Advent op den eerste Son-

dach, op Kersmis, op Derthiendach ¹⁾). In den vasten alle veerthien daegen, tenwaere datter iet anders geordineert werde om feestdagen wille.

Die communiceren sullen, sullen gaen naer „Agnus Dei” uut haere stoelen ende gaen nederliggen daer 't gewoonlijk is. Ende als den priester comt, gaet de Priorinne eerst en de outste daernae. Naer de nonnen sullen oock de witte susteren volgen, de outste voorgaende en sij en sullen den priester niet laten wachten.

Als sij genomen hebben het Licham ons Heeren, gaen sij ter andere zijde ende als sij een luttel geknielt hebben, sullen sij ablutie nemen van de Priorinne off die 't sij beveelt en soo gaen sij tot haer stoelen.

Maer dese manier van te communiceren heb ick anders gevonden, te weeten als de hochmisse uut is ende als de benedictie met den H. Sacramente gegeven is, dan communiceren de susteren, als den priester eerst heeft geseijt „Confitemini Domino” etc.; de susteren antwoorden: „quoniam in seculum” etc., dan seggen de susteren t'samen den „Confiteor”, den priester seijt „Misereatur” etc. ende „indulgentiam”; dat geseijt sijnde, soo communiceren de susteren inder manieren, als 't geseijt is ²⁾).

Van te laten ³⁾ ende te scheeren. Dat XXVIIe capittel.

Seswerff sjaers mogen de susteren haer hoofd wasschen ende geschoren worden: ontrent de Geboorte ons Heeren, ontrent Paeschen, ontrent Sinxten, ontrent Onser L. Vrouwe-Visitatie, ontrent Sinte Michiel, ontrent S. Marten, ten waere dat om sieckte off andere sonderlinge sake buyten desen tijt imant oorlooff gegeven waere van der Priorinne dickwilder te wasschen. Onder het wasschen en scheeren sal men silentium houden, ten waere dat se luttel woorden heijmelijck spraken, die tot den werck nodelyck sijn. Driewerff sjaers sal men gemeijnelyck laten, buyten welcken tijt men niemant lichtelijck oorlooven en sal te laten dan om openbare sake. D'eerste latinge sal geschieden in den Mey, d'ander ontrent S. Bartholomeus, de derde ontrent den Advent.

¹⁾ Driekoningen.

²⁾ Deze laatste alinea is wellicht een toevoegsel van een rector des kloosters, die de Statuten afschreef.

³⁾ Aderlaten.

Den Rector met eenen rijpen gesel¹⁾ gaet met den later binnen ende sij sullen blijven ende t'samen gaen ende sij en sullen oversijde met geene susteren merckelijck spreken. En de Priorinne off een ander rijpe suster sal bij eenijgelijck sijn en sal toesien, dat se hen met alle schamelheyt behoeden. En die niet en laten en sullen niet comen ter stede, daer men laet. In den tijt der gemeijnder minutien, soo sullen die niet en laten, allen de gratie²⁾ genieten met degene, die hebben gelaten. Die laten sullen, sullen te samen laten.

In den tijt, als men laet, mogen sij spreken stillijck en met luttel woorden sonder gerucht ende oock met den laeter van dingen, die noodich sijn; soo nochtans dattet eene van de outste hoore. Drie daegen lanck eeten sij tweewerff en wat beter spijs dan dagelycks de gewoonte is; ten waere datter tusschen quamen eenige geboden vasteldagen der H. Kercke, die men sal schouwen in de minutiedaegen te ordineren, soo 't best can gevonden worden.

In dese daegen en sijn de susteren niet gebonden tot strenge silentie dan des avonds naer de completen tot 'sanderendaegs naer de primen ende onder die getyden en des conventsmisse en in alle stede, daer 't silentie is.

Op den eersten dach naer den eeten off in den somer naer den slaep doet men een teken, als 't de Priorinne heet, en dan comen sij al in 't clooster bijeen. Daernaer als men een luttel goets gelesen heeft, gaen sij t'samen uut in den bogaert ende hoff, totdat men d'eerste teeken tot de vesperen luyt, ten waere dat de overste eerder hiet in te gaen. Maer op den tweeden ende op den derden dach gaen se uut alleen een ure. Die bujten der gewoonlijcker minutie met oorlooff laten, den eersten dach hebben sij beneficie en gratie, als voorseijt is, maer op de twee anderen daegen geeft men haer alleen dat avontmael.

De taeffel.

De prologe off voorredene.

Van de priorinne.

1^e capittel.

Van de suppriorinne.

2^e capittel.

Van de procuraterse.

3^e capittel.

Van de kelderweerderse.

4^e capittel.

Van de rifterse.

5^e capittel.

¹⁾ Hs. A: cum socio maturo.

²⁾ Het vergunde.

Van ten rifter te comen.	6 ^e capittel.
Van te vasten.	7 ^e capittel.
Van ter collatie te drincken.	8 ^e capittel.
Van de sieckmeesterse.	9 ^e capittel.
Van de vestiarie.	10 ^e capittel.
Van de corsterse.	11 ^e capittel.
Van de boecken te bewaeren.	12 ^e capittel.
Van de canterse.	13 ^e capittel.
Van de hebdomadaria.	14 ^e capittel.
Van de choorgetijden.	15 ^e capittel.
Hoe hen de susteren sullen hebben in de misse des Convents.	16 ^e capittel.
Van de ontfanginge en insettinge der novitien.	17 ^e capittel.
Van de professie.	18 ^e capittel.
Van het capittel der gebreken.	19 ^e capittel.
Van het silentie te houden.	20 ^e capittel.
Van den arbeit der handen.	21 ^e capittel.
Van het spreekvensteren off spreekhuijs.	22 ^e capittel.
Hoe de slooten der vensteren en der rollen sullen sijn.	23 ^e capittel.
Van den inganck des slots.	24 ^e capittel.
Van den dormiter en slaepen te gaen.	25 ^e capittel.
Van te bichten en te communiceren.	26 ^e capittel.
Van te laeten en te scheeren.	27 ^e capittel.

Finis.

II.

Het Manuale van Zoeterbeek.

DE INVESTITIONE NOVICIARUM ¹⁾.

bl. 1a

Postquam ²⁾ *puella vel persona illa, que ad habitum religionis assumenda est, sufficienter in hys, que religio postulat, examinata fuerit, die ad hec statuta post Horam, que precedit Missam Majorem ante gradum altaris adducatur, ibique prostrata interrogetur a presidente: Que est petitio tua, soror?* ³⁾

¹⁾ Geheel dit bovenschrift in rood.

²⁾ De beginletter van dit woord en de voornaamste hoofdletters overal elders in rood.

³⁾ In margine tegenover deze vraag *Nota* (in rood).

Qua respondente: Peto Dei misericordiam et societatem pauperum sororum ordinis Beati Augustini — proponat ei breviter, quas molestias ac temptationes in conversatione regulari sustinere necesse sit in abstinentiis, in vigiliis, in laboribus, in silentio, in abdicatione proprietatis et maxime in obedientia sectanda et mortificatione proprie voluntatis et insuper quanta districtione omnis observantia regule ab eis exigatur // qui eam professi fuerint, et quam severe transgressores et negligentes judicentur et cetera, que in ordine duriora et asperiora fuerint, exponens interroget, si ad hec omnia subeunda parata sit. Que si imperterrita manens responderit, se de misericordia Dei et orationibus sororum suarum confisam omnia pro salute sua libenti animo velle subire, dicatur ei: Dominus det tibi hec omnia fideliter adimplere et cursum tuum feliciter consummare, ut ad vitam eternam possis pervenire. Amen.

Incipiat Prior flexis genibus ymnus sequentem.

Ymnus 1): Veni Creator Spiritus, — Mentis 2) tuorum visita etc.

Versus: Emitte Spiritum tuum et creabuntur, — Et renovabis etc.

bl. 2a Collecta: Deus, qui corda fidelium // sancti Spiritus illustratione docuisti / da nobis in eodem Spiritu recta sapere / et de ejus semper consolatione gaudere.

Actiones nostras, quesumus Domine, et aspirando preveni et adjuvando proseguere, ut cuncta nostra operatio et a Te semper incipiat et per Te cepta finiatur. Per Dominum nostrum

Deinde legantur psalmi sequentes singuli cum „Gloria Patri“: Ps. Domine quis habitabit. Ps. Domini est terra. Ps. Miserere mei, Deus.

Antiphona Cor mundum crea in me, Deus, — Et spiritum rectum innova in visceribus meis.

Deinde cantantur „Letanie“, quibus finitis sequitur 3):

Kyrieleyson, Christeleyson, Kyrieleyson. Pater noster Et ne nos

1) Het woord *ymnus* en andere dergelijke woorden, die nog volgen, als *versus*, *collecta*, *psalmus*, *oratio* en *antiphona* in rood.

2) Boven de woorden *Veni Creator Spiritus*, *Mentes* de melodie in notenschrift; de drie notenlijnen hier en overal elders in rood.

3) De litanie van Alle Heiligen; welke smeekingen werden ingelascht, kan men zien in Coev. II, blz. 16 en 17, doch het woord *peccatores* op blz. 16 r. 4 v. o. moet veranderd worden in *priores*.

Expectant cor meum re
 bum bonum dico ego ope
 ra mea regi. **D**omine **g**
 abies ta esse in domo domi
 ni me. **I**hesu christe **D**omine

FOLIO 4a.

Gloria pa tri et fi li o
 et spiritus sancto **D**uem
 Dñe rogamus et cū spu tuo **Q**uem
O bona cūcta placēt sine quo
 nichil sanū meliorat. nichilq; bonū
 perficit. Lassint nostris hūilibus
 p̄p̄obus alicui tu p̄cator. et
 hāc famular tuar quibus in no
 mine tuo hoc sc̄itatis testimoniu
 in posuimus a mūdi impedimēte
 et seculari desiderio defendi. et con
 cede eis et in hac sc̄e p̄p̄osite di
 uote persistant et commissionē
 p̄tor̄ p̄cepta ad elector̄ tuor̄

FOLIO 4b.

Salvas(am) fac ancillas(am) tuas(am) ¹⁾ — Deus meus, sperantes(em) in Te.

Mitte eis (ei), Domine, auxilium de Sancto — Et de

Nichil proficiat inimicus in eis (ea). // Esto eis (ei), Domine, bl. 2b
turre fortitudinis Domine, exaudi Dominus vobiscum

Collecta: Omnipotens sempiternus Deus, qui iustis supplicantium petitionibus semper presto es / exaudi preces nostras, quas Tibi pro famulabus(la) tuis(ua) humiliter offerimus / que mundi pompis abrenunciare atque habitum secularem deponere festinant(at) / presta ut per hoc, quod pio mentis affectu inchoant(at) / gratia tua largiente eterne vite remedia comprehendant. Per Dominum . . .

Oratio: Deus amator castitatis et auctor, qui beatum Johannem apostolum et evangelistam relictis thalamis Te sequi fecisti vocantem / ut servata virginitate celestis secreti faceres illum esse consortem / tribue // quesumus has (hanc) famulas(am) tuas(am) ipsius apostoli intercedentibus meritis semper bl. 3a
tuis inherere mandatis / et relictis carnalibus desideriis et illicitis voluptatibus tuam in nobis sequi voluntatem / ipsumque animabus et corporibus(ri) famularum(le) tuarum (tue) tribuas custodem / quem in cruce positus Matri tue sacratissime voluisti fieri provisorem / ut constrictis luxurie frenis digne(na) efficiantur(atur) castis visceribus suscipere Te Deum mansorem. Qui vivis et regnas cum Deo Patre in unitate etc.

Deinde aspergantur vestes, quibus novicia induenda est, aqua benedicta et statim exuat eam Prior habitu seculari, dicens ²⁾:

Exuat te Dominus veterem hominem cum actibus suis. Amen.

Dum induit eam habitu religionis dicat:

Induat te Dominus novum hominem, qui secundum Deum creatus // est, in iusticia et sanctitate veritatis. Amen. bl. 3b

Interim vero cantetur:

Regnum ³⁾: Regnum mundi et omnem ornatum seculi contempsi propter amorem Domini mei Ihesu Christi, quem vidi, quem amavi, in quem credidi, quem dilexi. //

¹⁾ Voor het geval, dat er slechts één zuster ingekleed werd, werd hier en op tal van nog volgende plaatsen naast den meervouds- ook de enkelvoudsvorm der woorden aangegeven door een rood streepje boven de laatste lettergreep of door enkele roode letters. Hier en daar echter werd het enkelvoud (waarschijnlijk bij vergissing) niet aangegeven.

²⁾ Hier tegenover in margine *Nota* (in rood).

³⁾ Boven het volgende (tot de woorden *Dominus vobiscum*) staat de melodie aangegeven.

bl. 4a *Versus*: Eructavit cor meum verbum bonum, — Dico ego opera mea regi. Quem [vidi] . . .

Versus: Elegi abjecta esse in domo Domini mei Jhesu Christi. Quem [vidi] . . . //

bl. 4b Gloria Patri et Filio — Et Spiritui Sancto. Quem [vidi] . . . Dominus vobiscum — Et cum Spiritu tuo.

Oremus. Deus misericors, Deus clemens, cui bona cuncta placent, sine quo nichil sanctum inchoatur / nihilque bonum perficitur / assint nostris humilibus precibus aures tue pietatis / et has(hanc) famulas(am) tuas(am), quibus (cui) in nomine tuo hoc sanctitatis vestimentum imposuimus a mundi impedimento et seculari desiderio defende / et concede eis (ei), ut in hoc sancto proposito devote persistent(at) et remissione peccatorum percepta ad electorum tuorum // consortium pertingere valeant(at). Per Christum Dominum nostrum.

bl. 5a *Alia collecta*: Tu famulabus(le) tuis (tue), quesumus Domine, bonos mores placatus institue / Tu eis quod Tibi placitum est clementer infunde / ut et Tibi devote(ta) sint (sit) et tua valeant(at) beneficia promereri. Per Christum . . .

Alia collecta: Tu famulabus(le) tuis (tue), quesumus Domine, bonos mores placatus institue / Tu eis quod Tibi placitum est clementer infunde / ut et Tibi devote(ta) sint (sit) et tua valeant(at) beneficia promereri. Per Christum . . .

Da, quesumus Domine, famulabus(le) tuis (tue) in tua fide et sinceritate constantiam / ut in caritate divina firmate(ta) / nullis temptationibus ab ejus integritate vellantur(atur). Per Dominum nostrum Jhesum etc.

Finitis orationibus Prior, confessione facta, Missam more solito prosequitur. Sub Offertorio novicia offerat ardentem cereum ad altare et post Agnus Dei ad Sacram Communionem accedat. Missa vero finita, Prior, deposita casula, convertat se ad noviciam // et dicat orationem sequentem: Dominus vobiscum — Et cum spiritu tuo.

bl. 5b *Oratio*: Deus plasmator corporum, afflator animarum, qui nullam spernis etatem, non sexum repobas, nullam conditionem gratia tua ducis indignam, sed omnium equalis es creator et redemptor / Tu has (hanc) famulas(am) tuas(am), quas(am) ex novo gregis tui bonus pastor eligere et quibus ad conservandam coronam perpetue virginitatis castimoniam anime dignatus es conferre, tue protectionis scuto circumcinge / ut ad omne opus virtutis et glorie magistrante sapientia preparate(ta), vincentes(cens) carnis illecebras et licita connubia recusantes(sans), insolubilem Filii tui Domini nostri Jhesu Christi copulam mereantur(atur). Hys (huic), petimus Domine, arma suggeras // non carnalia, sed spiritus tui virtute potentia / ut, Te muniente earum (ejus) sensus et membra, in earum (ejus) corpore non possit dominari peccatum atque sub tua gratia

bl. 6a *Oratio*: Deus plasmator corporum, afflator animarum, qui nullam spernis etatem, non sexum repobas, nullam conditionem gratia tua ducis indignam, sed omnium equalis es creator et redemptor / Tu has (hanc) famulas(am) tuas(am), quas(am) ex novo gregis tui bonus pastor eligere et quibus ad conservandam coronam perpetue virginitatis castimoniam anime dignatus es conferre, tue protectionis scuto circumcinge / ut ad omne opus virtutis et glorie magistrante sapientia preparate(ta), vincentes(cens) carnis illecebras et licita connubia recusantes(sans), insolubilem Filii tui Domini nostri Jhesu Christi copulam mereantur(atur). Hys (huic), petimus Domine, arma suggeras // non carnalia, sed spiritus tui virtute potentia / ut, Te muniente earum (ejus) sensus et membra, in earum (ejus) corpore non possit dominari peccatum atque sub tua gratia

vivere cupientibus nichil sibi infestor malorum et inimicus bonorum de hys (hoc) vasis(se), nomini tuo consecratis(to), vindicare prevaleat, omnem in eis (ea) genuinum calorem ymber gratie celestis extinguat, lumen vero perpetue castitatis accendat, facies scandalis pudica non pateat nec incautis occasione tribuat negligentiam delinquendi. Sitque in eis (ea) casta virginitas, ornata pariter et armata fide integra, spe certa, caritate sincera et preparata; animo ad continentiam virtus tanta prestetur, que superet dyaboli universa figmenta atque contempnendo presentia, futura sectentur(tetur) / jejunia // epulis carnalibus preferant et lectiones sacras et orationes bl. 6b sacras conviviis et potationibus anteponant(at) / ut orationibus paste(ta), eruditionibus explete(ta) et illuminate(ta) vigiliis opus gratie virginalis exerceant(at). Hys virtutum armis has (hanc) famulas(am) tuas(am) interius exteriusque communiens, presta eis (ei) inoffensum cursum sacre virginitatis explere. Per eundem . . . ejusdem . . .

Hac oratione completa Prior aspergat noviciam aqua benedicta et tradens cereum accensum introducat eam ad clausuram et interim cantentur antiphone sequentes.

Antiph.: Prudentes virgines. Antiph.: Tunc surrexerunt omnes. // Antiph.: Et que parate erant. [Antiph.]: Veni bl. 7a sponsa Christi. 1)

Ingressa vero clausuram a Priorissa et Suppriorissa ante fores in osculo pacis suscipitur et consequenter ab aliis sororibus in dextero choro et deinde in sinistro, supplicans singulis junctis manibus et dicens: Ora pro me, soror!

Et postea dirigatur ad locum sibi competentem.

[Blad 7b onbeschreven].

DE PROFESSIONE 2).

Cum tempus, quo novicia benedici debeat, advenerit, post

bl. 8a

1) De intonatie's der bovenstaande vier antiphonen staan boven de aangehaalde beginwoorden in notenschrift aangegeven. De antiphonen staan in hun geheel met de melodieën er bij in een Vesperale van het klooster De Hage te Helmond (thans in het museum aldaar), welk handschrift enkele fragmenten betreffende inkleeding en professie bevat, waar de antiphonen aldus luiden:

Prudentes virgines, aptate lampades vestras, ecce Sponsus venit, exite obviam ei.

Tunc surrexerunt omnes virgines ille et ornaverunt lampades suas.

Et que parate erant, intraverunt cum Eo ad nuptias et clausa est janua. Veni sponsa Cristi, accipe coronam, quam tibi Dominus preparavit.

2) Dit bovenschrijf in rood.

Offertorium Misse Majoris benedictio seu professio celebranda est hoc modo.

In primis interrogetur ante gradum altaris prostrata, an bene deliberata profiteri velit. Que cum professionem toto corde se desiderare responderit, Prior aliqua de austeritate ordinis, si sibi videbitur, repetere potest. Et si nichilominus in desiderio suo fixa permanserit, Prior genua flectens intonat antiphonam sequentem.

Antiphona: Veni Sancte Spiritus, reple ¹⁾ tuorum corda fidelium et tui amoris in eis ignem accende etc. ²⁾

bl. 8b *Versus: Emitte // Spiritum tuum et creabuntur. — Et renovabis*

Collecta: Deus, qui corda fidelium Sancti Spiritus illustratione docuisti / da nobis in eodem Spiritu recta sapere / et de Ejus semper consolatione gaudere. Per

Deinde conversus ad noviciam vestimenta, quibus induenda est cum orationibus sequentibus benedicat.

Dominus vobiscum. — Et

Domine Jhesu Christe, qui tegmen nostre mortalitatis induere dignatus es, obsecramus immensam tue largitatis abundantiam, ut hoc genus vestimenti, quod Sancti Patres ad humilitatis vel innocentie indicium abrenuntiantibus seculo ferre sanxerunt, ita bene ∇ dicere ³⁾ et sanctificare digneris, ut hee (hec) famule(la) tue (tua), que hoc use fuerint, Te induere mereantur(atur). Qui vivis et regnas etc.

bl. 9a *Oratio: Deus eternorum bonorum fidelissime // promissor et certissime persolutor, qui vestimentum salutis et indumentum eterne jocunditatis tuis fidelibus promisisti, clementiam tuam suppliciter exoramus, ut hec indumenta, humilitatem cordis et contemptum mundi significantia, quibus famule(la) tue (tua) sancto visibiliter sunt (est) formande(da) proposito, propicius bene ∇ dicas et sancte religionis habitum, quem Te aspirante susceptura(e) sunt (est), Te protegente custodiant(at) et quas (quam) vestimentis venerande promissionis induis temporaliter, beata facias immortalitate vestiri. Per Dominum nostrum*

¹⁾ Tot zoover staat de melodie aangegeven.

²⁾ De geheele antiphon met melodie staat in het aangehaald Vesperale en luidt:

Veni Sancte Spiritus, reple tuorum corda fidelium et tui amoris in eis ignem accende, qui per diversitatem linguarum cunctarum gentes in unitate fidei congregasti. Alleluya, Alleluya.

³⁾ Dit en volgende kruisteevens in rood.

Alia oratio: Caput omnium fidelium Deus et totius corporis salvator, hec operimenta velaminis, que famule(la) tue (tua) per tuum tueque Genetricis beatissime semper virginis Marie amorem suis (suo) ¹⁾ capitibus (capiti) sunt (est) // impositione bl. 9b (ra), dextera tua sanctifica ²⁾, ut videlicet tua jussa semper corpore pariter et animo incontaminata custodiant(at) et [cum] ad remunerationem perpetuam Sanctorum cum prudentibus Virginibus etiam ipse(sa) preparata adveniant, perducente Te ad superne felicitatis nuptias introire mereantur (eatur). Qui vivis et regnas etc.

Deinde aspergat vestes aqua benedicta et statim exuat eam habitu noviciatus dicens: Exuat te Dominus veterem hominem cum actibus suis. Amen.

Dum induit eam vestibus benedictis dicat: Induat te Dominus novum hominem, qui secundum Deum creatus est, in justitia et sanctitate veritatis. Amen.

Dum imponit ei velum dicit ³⁾: Accipe velum sacrum, quo cognoscaris mundum contempsisse et te Christo sponso // virginum perpetuo ⁴⁾ subdidisse. bl. 10a

Interim cantetur responsum „Regnum mundi”, quo finito sequitur ⁵⁾: Dominus vobiscum Deus, indulgentie pater, qui severitatem tue distractionis temperans indulsisti, ne filius portet iniquitatem patris, et qui mira dispensatione etiam malis bene utens tue dignationis gratiam per eos frequenter operaris, quesumus clementiam tuam, ut his (huic) famulabimus (le) tuis (tue) non obsistat, quod habitum sancte religionis per nos tanta ac tali re indignos suscipiunt(pit), sed ministerium quod per nos exhibetur exterius, Tu interius per donum Sancti Spiritus exequaris. Per Dominum ejusdem

Finita collecta surgens novicia dicat ter hunc versum: Suscipe me, Domine, secundum eloquium tuum et vivam et non confundas me ab expectatione mea. Et singulis // vicibus bl. 10b genua flectat. Quod si plures fuerint, simul dicant et iterum prosternant.

Deinde Prior intonat ⁶⁾ Antiphonam: Suscepimus Deus

¹⁾ Hs. sue.

²⁾ Een latere hand schreef hier een zwart kruisje.

³⁾ In margine: *Nota de velo* (in rood).

⁴⁾ Den laatsten tijd werd dit woord tusschen haakjes geplaatst met de opmerking: „omittitur pro votis temporalibus”.

⁵⁾ Een latere hand schreef in margine: „Inchoatur *Regnum mundi* a Priore, cum ei velum imponit.”

⁶⁾ Hs. heeft *imponat*.

misericordiam tuam in medio templi tui. *Et dicantur Psalmi sequentes, singuli cum „Gloria Patri“.*

Psalmus ¹⁾: Magnus Dominus et laudabilis nimis in civitate Dei nostri, in monte sancto ejus. Fundatur exultatione universe terre / mons Syon latera aquilonis, civitas regis magni. Deus in domibus ejus cognoscetur / cum suscipiet eam. Quoniam ecce reges terre congregati sunt / convenerunt in unum. Ipsi videntes sic admirati sunt, conturbati sunt, commoti sunt / tremor apprehendit eos. Ibi dolores ut parturientis / in spiritu vehementi conteres naves Tharsis. Sicut audivimus sic vidimus in civitate Domini Dei nostri / Deus fundavit eam in
 bl. 11a eternum. Suscepimus Deus misericordiam tuam in // medio templi tui. Secundum nomen tuum Deus sic et laus tua in fines terre / justitia plena est dextera tua. Letetur mons Syon et exultent filie Jude / propter judicia tua, Domine. Circumdate Syon et complectimini eam / narrate in turribus ejus. Ponite corda vestra in virtute ejus / et distribuite domos ejus, ut enarretis in progenie altera. Quoniam hic est Deus Deus noster in eternum et in seculum seculi / Ipse reget nos in secula.

Gloria Patri etc.

Ps. Miserere mei Deus. *Ps.* Ecce quam bonum.

Antiph. Suscepimus Deus *ut supra.*

Kyrieleyson, Christeleyson, Kyrieleyson. Pater noster . . .

Et ne nos . . . Salvas(am) fac ancillas(am) tuas(am) . . .

Mitte eis (ei), Domine, auxilium de sancto . . . Nichil proficiat inimicus in eis (ea) . . . Esto eis (ei), Domine, turris fortitudinis . . . Domine exaudi . . . Dominus vobiscum . . .

Omnipotens sempiternae Deus, immensam clementiam tuam //
 bl. 11b imploramus, ut presentes(em) famulas(am) tuas(am), quibus (cui) in tuo sancto nomine habitum sancte religionis imponimus, bene-~~dicere~~ dicere et sanctificare digneris, quatenus in proposito regulari sic tibi deservire valeant(at), ut ad vitam pervenire mereantur eternam. Per Christum . . .

Oratio: Deus misericors, Deus clemens, cui bona cuncta placent, sine quo nichil sanctum inchoatur nichilque bonum perficitur, assint nostris humilibus precibus aures tue pietatis et has (hanc) famulas(am) tuas(am), quibus (cui) in nomine tuo hoc sanctitatis vestimentum imposuimus, a mundi impedimento et seculari desiderio defende; et concede eis (ei), ut in hoc proposito devote persistent(at) et remissione peccatorum

¹⁾ Psalm 47 volgt in zijn geheel.

percepta ad electorum tuorum consortium pertingere valeant(at). Per Christum Dominum . . . //

Post hec surgens novicia accedat ad dextrum cornu altaris bl. 12a
et legat alta voce professionem suam, si literas scit; si autem legere nescit, inscribat signum crucis et legatur professio in hunc modum:

Ego soror N. promitto Deo auxiliante perpetuam continentiam, carentiam proprii et obedientiam secundum regulam Sancti Augustini et constitutiones capituli nostri generalis ¹⁾ et cum hoc perpetuam clausuram tibi matri N., Priorisse hujus monasterii, et tibi succedentibus canonice instituendis in hoc monasterio, quod constructum est in honore Sancte N., in presentia domini N., Prioris monasterii in N.

LECTA professione novicia offerat eam ambabus manibus super altare eoque deosculato ad gradum altaris // revertitur bl. 12b
et prosternitur. Et si plures fuerint, unam post aliam procedat. Deinde dicat Prior tribus vicibus: Confirma hoc Deus, quod operatus es in nobis / a templo sancto etc.

Et lectis orationibus sequentibus offerat ¹⁾ ardentem cereum ad altare.

Deus, qui per coeternum Filium tuum cuncta creasti, quique mundum peccatis inveteratum per Sancte Incarnationis Ejus misterium renovare dignatus es, Te suppliciter exoramus, ut ejusdem Domini nostri Jesu Christi gratia super has (hanc) famulas(am) tuas(am) abrenunciationem seculi profitentes(em), clementer respicere dignetur, per quam in spiritu mentis sue renovate(ta) veterem hominem cum actibus suis exuant(at) et novum, qui secundum Deum creatus est, induere mereantur (eatur). Per eundem . . . //

Oratio ad Filium: Domine Jesu Christe, qui es via, sine bl. 13a
qua nemo venit ad Patrem, quesumus benignissimam clementiam tuam, ut has (hanc) famulas(am) tuas(am), a carnalibus desideriis abstractas(am), per iter discipli[ne] regularis deducas; et quia peccatores vocare dignatus es dicens „Venite ad Me omnes, qui laboratis et onerati estis et ego reficiam vos”, presta, ut hec vox invitationis tue ita in eis (ea) convalescat, quatenus pondus peccatorum deponentes(nens) et quam dulcis es gustantes(tans), tua refectione salutari sustentari mereantur (eatur); et sicut de tuis ovibus attestari dignatus es, agnosce eas (eam) inter oves tuas, ut ipse(sa) Te sic agnoscant(at), ut

¹⁾ De woorden *et constitutiones capituli nostri generalis* werden in later tijd doorgestreept.

²⁾ T. w. de geprofeste.

alienum non sequantur(atur), sed et neque audiant(at) vocem alienorum sed tuam, qua dicis „Qui michi ministrat, me // bl. 13b sequatur.” Qui vivis etc.

Ad Spiritum Sanctum oratio: Sancte Spiritus, qui Te Deum ac Dominum revelare mortalibus dignatus es, immensam tue bonitatis gratiam postulamus, ut sicut ubi vis spiras, sic et his (huic) famulabus(le) tuis.(tue) affectum devotionis indulgeas; et quoniam tua sapientia sunt (est) condite(ta), tua quoque providentia gubernentur(netur), quas (quam) juxta consuetam Tibi gratiam unctio tua de omnibus doceat; et per intercessionem Beatissimi Augustini, quem precipuum hujus sancte institutionis legislatorem dedisti, necnon et aliorum Sanctorum, ad quorum nomina petitionem faciunt (facit), fac eas (eam) a vanitate seculi veraciter converti. Et sicut es omnium peccatorum remissio, bl. 14a deprimentes impietatis // obligationes in eis (ea) dissolve et ad observantiam hujus sancti propositi fac eas (eam) certatim fervere, ut in tribulationibus et angustiis tua indeficienti consolatione valeant(at) respirare et sobrie, juste et pie per veram humilitatem atque obedientiam in fraterna charitate fundate(ta), quod Te donante promiserunt(isit), felici perseverantia compleant(at). Quod Ipse prestare digneris, qui cum Deo Patre sanctoque unigenito Filio ejus, Domino nostro Jesu Christo, vivis et regnas Deus per omnia secula seculorum. Amen.

Deus, qui famulas(am) tuas(am), a seculi vanitate conversas(am), ad superne vocationis accendis amorem, pectoribus(tori) illarum(ius) purificandis(do) illabere et gratiam eis bl. 14b (ei), qua in Te perseverent(et), infunde, ut protectionis // tue munite(ta) presidiis, quod Te donante promiserunt(isit) impleant(eat) et sue professionis executrices(trix) effecte(ta) ad ea, que perseverantibus in Te dignatus es promittere, pertingant(at). Per Christum Dominum nostrum. Amen.

Oratio. Deus, qui renunciantibus seculo mansionem paras in celo, dilata hujus congregationis habitaculum celestibus bonis et presta, ut fraterne charitatis compagine teneantur unanimes, continentie precepta custodiant, sobrie, simplices et quiete gratis sibi datam professionis tue gratiam cognoscant, concordet illarum vita cum nomine, ut professio sentiatur in opere. Per Christum . . .

bl. 15a *His finitis orationibus offerat // ardentem cereum et Prior Missam more solito prosequatur. Et post Agnus Dei professa ad Sacram Communionem accedat. Missa vero finita Prior deposita casula convertat se ad professam et dicat orationem sequentem.*

Dominus vobiscum . . . *Oratio*: Omnipotens sempiternus Deus, castorum corporum benignus inhabitator et incorruptarum amator animarum, qui humanam substantiam, in primis parentibus diabolica fraude viciatam, ita in Verbo tuo per quod omnia facta sunt reparas, ut eam non solum ad prime originis innocentiam revoces, sed etiam ad experientiam quorundam bonorum, que in novo seculo sunt habenda, perducas // et obstrictos adhuc conditione mortalium jam ad similitudinem provehas angelorum, respice super has (hanc) famulas(am) tuas(am), que in manu tua continentie sue propositum collocantes(cans) Tibi devotionem suam offerunt(fert), et presta ut in eis (ea) sit per donum Spiritus tui prudens modestia, sapiens benignitas, gravis lenitas, casta libertas. In charitate ferveant(eat) et nichil preter Te diligant(at), laudabiliter vivant(at), laudarique non appetant(at). Te in sanctitate corporis, Te in anime sue puritate glorificent(et); amore Te timeant(eat), amore Tibi serviant(iat). Tu eis (ei) sis honor, Tu gaudium, Tu voluntas, Tu in merore solatium, Tu in ambiguitate consilium, Tu in injuria defensio, in tribulatione patientia, in paupertate habundantia, in jejunio cibus, in infirmitate medicina. In Te habeant(eat) omnia, quem diligere appetant(at) super omnia. Per Te quod professes(sa) sunt (est) custodiant(iat), carnem macerando castigant(et) et mundum cum suo principe vincant(at), quatenus virtutum floribus adornate(ta) celestem sponsum cum oleo preparationis expectent(et) ac lampadibus accensis cum prudentibus virginibus regalem januam licenter introeant(eat) et in agni tui perpetuo comitatu sine fine permaneant(eat). Per eundem . . . ejusdem . . . Amen.

Hac oratione completa Prior aspergat professam aqua benedicta et tradens ei cereum accensum introducat eam ad clausuram et interim cantentur antiphone sequentes. // Antiph.: Prudentes Virgines. Antiph.: Tunc surrexerunt omnes. Antiph.: Et que parate erant. Antiph.: Veni sponsa Christi. ¹⁾

Ingressa vero clausuram a Priorissa et Suppriorissa ante fores in osculo pacis suscipitur et consequenter ab aliis sororibus in dextero choro et deinde in sinistro, supplicans singulis junctis manibus et dicens: Ora pro me, soror! Et postea dirigatur ad locum sibi competentem.

¹⁾ De intonatie's dezer antiphonen staan boven de aangehaalde aanvangs woorden.

IIB.

In Jubileo Sororis.

Missa cantatur de SS. Trinitate vel de Sancto Spiritu, sub qua Jubilaria communicat. Finita missa a Priorissa et Supriorissa aut duabus aliis sororibus, ad hoc deputatis, deducitur ad altare, ubi flexis genibus intonat: Portio mea est... Quo finito incipit cantatrix: Ps. Jubilate Deo (sub 8° tono).

Finito psalmo et repetito in fine „Portio mea” dicitur ¹⁾:

Kyrie eleyson, Christe eleyson, Kyrie eleyson. Pater noster... Et ne nos... Salvam fac ancillam tuam... Mitte ei, Domine, auxilium de Sancto... Nihil proficiat inimicus in ea... Esto ei, Domine, turris fortitudinis... Domine, exaudi orationem meam: Et... Dominus vobiscum: Et cum... Oremus. Omnipotens sempiternus Deus, qui annum quinquagesimum olim a Patribus Jubileum mystice nominari voluisti, ipsumque cunctis gaudiosum constituens, plenam omnibus remissionem et libertatem condonasti, tribue quesumus huic famulae tuae, quae nunc quinquagesimum annum in hoc loco ex ordine complevit, ut plenariam omnium peccaminum suorum et negligentiarum, quas in hoc statu sanctae religionis vel antea culpabiliter ex humana fragilitate commisit, remissionem et indulgentiam Te donante accipere mereatur; ac in hoc sancto proposito deinceps laudabiliter perseverans, de bono semper in melius proficiat et ad virtutum altiora conscendat, quatenus post hujus vitae militiam bravium felicitatis aeternae cum Sanctis tuis in celis percipere valeat repromissum. Per Christum Dominum nostrum.

Post hanc collectam aspergit Jubilariam aqua benedicta accipiensque florem sertum ex altari imponit ejus capiti dicens: Coronet te Dominus post decursum stadii presentis non corruptibili, sed incorrupta corona bravii celestis. R. Amen.

Subjungitur sequens collecta legendo: Oremus. Per hanc roseam coronam et sertum florem, interni decoris et futurae remunerationis inditium, quod tibi nunc imposuimus, memineris, te corona sapientiae, que est timor Domini, jam rite coronandam et virtutum hic floribus decenter adornandam. Dominusque exercituum erit tibi corona gloriae et sertum exultationis perpetuae, quando sumes coronam gloriae de manu Domini et diadema regni de manu Dei tui. Et quia non

¹⁾ T. w. door den dienstdoenden priester.

coronabitur, nisi qui legitime certaverit, esto fidelis usque ad mortem et dabit tibi Dominus coronam vitae, quam reprobis diligentibus se. Sed ne decadat tibi corona capitis tui, si forte peccaveris, deprecare Deum jugiter, ut propitiatur ¹⁾ omnibus iniquitatibus tuis et sanet omnes infirmitates tuas, redimat de interitu vitam tuam et coronet te in misericordia et miserationibus, repleat in bonis desiderium tuum et renovet ut aquilae ²⁾ juventutem tuam ³⁾, quatenus sic bonum certamen certando, cursum consummando, fidem votorum servando repositam tibi coronam justitiae merearis accipere, quam reddet tibi Dominus, in illa die justus iudex, quando venturus est in gloria Patris sui cum angelis suis, ut reddat unicuique juxta opera sua. Amen.

Hic cantatrix incipit cantando Ps. „Ecce, quam bonum“ sub 8° tono et chorus utrinque prosequitur. Eo finito: Dominus vobiscum — Et cum spiritu tuo. Oremus. Deus, qui nos famulos tuos famulasque, a seculi vanitate conversos, ad superne vocationis accendis amorem, pectoribus nostris purificandis illabere; et gratiam nobis, qua in Te perseveremus, infunde, ut protectionis tue muniti presidiis, quod Te donante promissimus, Te adjuvante impleamus; et nostrae professionis executores effecti, ad ea, quae credentibus in Te dignatus es promittere, pertingamus. Per Christum . . .

Oremus. Da nobis, Domine, quesumus perseverantem in tua voluntate famulatum, ut in diebus nostris et merito et numero populus Tibi serviens augeatur. Per Dominum nostrum . . .

His finitis incipit „Te Deum“, cui potest addi in fine collecta de SS. Trinitate. Post collectam venientes duae sorores Jubilariam reducunt ad priorem suum locum. Quod dum fit, incipit cantatrix „Veni, Sponsa Christi“; sacerdos interim cum ministris discedunt. Potest etiam cantari hymnus „Jesu, corona virginum“ vel simile quid pro consuetudine domus et superiorum beneplacito.

¹⁾ Hs. heeft propietur.

²⁾ Hs. heeft coronet ut aquila.

³⁾ Ontleend aan Ps. 102 v. 3-5.

III.

Bulla plumbea van 11 April 1507, waarbij Paus Julius II het klooster Zoeterbeek onder zijne bescherming neemt en bevestigt in al zijne goederen, vrijheden en voorrechten. ¹⁾ (Kl. Arch., N° 26).

Julius episcopus, servus servorum Dei, dilectis in Christo filiabus Priorisse et Conventui monasterii, per Priorissam soliti gubernari, de Soeterbeek, ordinis Sancti Augustini, Leodiensis diocoesis, salutem et apostolicam benedictionem.

Cum a Nobis petitur quod justum est et honestum, tam vigor equitatis quam ordo exigit rationis ut id per sollicitudinem officii Nostri ad debitum perducatur effectum, eapropter, dilecte in Domino filie, vestris justis postulationibus grato concurrentes assensu personas vestras et locum, in quo divino estis obsequio mancipate, cum omnibus bonis, que in presentiarum rationabiliter possidetis et in futurum justis modis, prestante Domino, poteritis adipisci, sub Beati Petri protectione suscipimus atque Nostra. Omnes quoque libertates et immunitates, a Predecessoribus Nostris Romanis Pontificibus sive per privilegia vel alias indulgentias seu indulta vobis et dicto monasterio vestro concessas, necnon libertates et exemptiones secularium exactionum, a Regibus et Principibus ac aliis Christi-fidelibus vobis et eidem monasterio vestro rationabiliter indultas, specialiter autem oblationes, census, fructus, redditus, proventus, terras, domos, possessiones, ortos, campos, molendina, vineas, prata, pascua, nemora, casalia, silvas, arbores, stagna, lacus, piscarias, aquas, aquarum decursus, jura, jurisdictiones et nonnulla alia bona ad dictum monasterium legitime spectantia, sicuti ea omnia juste et pacifice possidetis, vobis et per vos eidem monasterio vestro Auctoritate Apostolica confirmamus et presentis scripti patrocinio communimus. Nulli ergo omnino hominum liceat hanc paginam Nostre confirmationis et communionis infringere vel ei ausu temerario contraire. Si quis autem hoc attemptare presumpserit, indignationem Omnipotentis Dei ac Beatorum Petri et Pauli, Apostolorum Ejus, se noverit incursum.

Datum Rome apud Sanctum Petrum anno Incarnationis Dominice millesimo quingentesimo septimo, Quinto Id. Aprilis, Pontificatus Nostri anno quarto.

¹⁾ Op de plique staat: „W. de Enckenvoirt“.

IV.

Philips de Schoone verleent 5 Aug. 1497 sauvegarde aan de zusters van Zoeterbeek en staat toe, dat zij bij hare bezittingen zijn wapenbord plaatsen.

(*Kl. Arch.*, N° 24).

Philips byder gratien Goids eertshertoge van Oistrycke, hertoge van Bourgoignen, van Lothryck, van Brabant, van Stier, van Carenten, van Lemborch, van Luxemborch ende van Ghelre, greve van Vlaenderen, van Habsburg, van Thiol, van Ferette, van Kyeburch, van Artois, van Bourgoignen, palatijn van Henegouwe, van Hollant, van Zeelant, van Namen ende van Zutphen, mercgreve des Heilichs Roemsschen Rycs ende van Borgauw, lantgreve in Elsaten, heer van Vrieslant, van Opter-Windische-marg, van Portenauw, van Salins ende van Mechelen, — Onsen drossate van Brabant, meyeren van Loeven ende van Thienen, amman van Brussel, schouteten van Antwerpen, van Den Bossche ende van Herentals ende voerts allen anderen onsen ambachteren, richteren, officieren ende dieneren ons voirs. Lants van Brabant ende den officieren, richteren ende dieneren van den smalen Heren in denselven Onsen Lande geseten ende hueren stedehouderen, nu zynde ende namaels wesende, saluyt.

Doen te wetene dat wy ontfangen hebben die oitmoedige supplicatie van onsen geminden in Gode den confessoer, pryorinne ende gemeynen convente ons goedshuys van Zoeterbeke by Eyndoven in Onsen Lande van Brabant gelegen, inhoudende, hoe dat zy om alrehande dreygelyke woerden wille, die hen by ennigen hueren ongunstigen ende quaetwilligen toegevuecht zijn, ende overmits zekeren apparentiën, die zij ende ennige van hueren dieneren gesien ende gehoirt hebben, hen beduchten aen hueren liven, leden, familiën, pachteneren oft goeden t'onrechte ende met feyte meshandelt ende overlast te mogen wordden; ende en souden daerom onder Ons opten hueren niet wel dorren bliven wandelen noch verkeerren, en wordden zy van Onsen wegen daervoer niet beschut ende beschermpt als zy seggen; Ons daerom oitmoedelic biddende hen hierop te willen versien van behoirlyken provisiën ende remediën van justitiën ende besunder van Onsen brieven van sauvegarden in behoirlyker formen, —

Waerom soe eest 't dat Wy, gemerct tghene des voirs. es, u ontbieden ende bevelen zeer ernstelic ende eenen yegely-

ken van u, dien dat aengaen mach, dat soe verre u by informatiën genomen oft te nemene behoirlic blycke van den ghenen des voirs. es ende besunder van den voirs. dreygelyken woerden, ghy in dien gevalle die voirs. supplianten — diewelcke Wij met allen hueren huysgesynne, familiën, laten, wynnen ende pachteneren mitgaders allen hueren haven ende goeden genomen hebben ende geset, nemen ende setten met desen Onsen brieve in Onser zunderlinger hoeden ende salvegardien ende beschermenissen alleene om in hueren goeden rechte gehouden ende van allen ongelyke, crachten, fortchen ende gewoude beschudt ende beschermt te zyne — van Onsen wegen beschudt ende beschermt van allen ongelyke, crachten, fortchen ende gewoude, die men hen oft ennigen van hen ennichssins t'onrechte ende tegen redene ende bescheydt toevuegen soude mogen. Van denwelcken oft ghy bevyndt dat hen die alsus toegevuecht zyn oft hier namaels wordden hetzy aen hueren voirs. liven, leden oft goeden tegen dese Onse tegewoirdige salvegardie, Wy willen dat ghy terstont ende sonder vertreck die af ende te nyete doet ende Ons alsulcken beternisse ende hen alsulcken richtinge ende reparatie doet geschieden, als daertoe zal behoeren; dese selve Onse salvegardie becundigende t'allen steden ende plaetsen ende aen allen persoenen, daer die voirs. supplianten die becundicht selen willen hebben; ende in teykene van dien settende oft doende setten Onse pincheel van wapenen aen ende voer die huysen, hoven ende woeningen der voirs. supplianten, daer sy des aen u zelen versuecken ten begheeren; ende doende hen versekeren nae die gewoente van den lande van allen den ghenen, daer af zy selen begheeren versekert te zyne, die wederspenige daertoe bedwingende realic ende met feyte ende met allen anderen behoirlyken wegen ende manieren van bedwange daertoe dienende; verbiedende voirts eenen yegelyken opte verbuerte van live ende van goede oft anderssins daer af gecorrigeert te worddene by Ons, alsoe behoeren sal nae gelegentheyte der mesdaet, dat hen nyemant wye hy zy en mesdoe noch en doe mesdoen aen hueren voirs. liven, leden oft goeden, noch in enniger anderer manieren, want Ons alsoe gelieft. Ende des t'orconden hebben Wy Onsen segel aen desen brief doen hangen.

Gegeven in Onser stad van Bruessel vyff dage in Oighste in 't jaer Ons Heeren duysent vierhondert zeven ende negentich.

V.

**Voorschriften aan Zoeterbeek gegeven door Bisschop
Masius bij zijne visitatie van 8 Mei 1613.**
(Arch. Bisd. Zoeterbeek).

Mijn Eerw^{ste} Heer H. Gijsbrecht Maes, Biscop van 's Hartogenbosch, visiterende het convent van Soeterbeek, heeft geordineert dese naevolgende articulen.

In den iersten, dat allen religieusen sullen vervolligen allen die Getijden van den Godsdienste ende daermede voerierst ende voeral soecken het Ryck Godts ende syn rechtverdicheyt.

Ten 2^{en} sullen oock die religieusen tot allen tyden ende plaetsen nae de Statuten ende ordonnatiën van desen Godthuys houden haer silentium ende nimmermeer onderlaeten haer bichtdaeghen ende communiedaeghen sonder oirloff ende consent van den Pater.

Ten 3^{en} sal de mater houden de capittelen ende vermaenen sonder ooghluykinghe de abusen ende gebreecken, midts te werck stellende de heylige discipline nae den Regule ¹⁾ ende Statuten, want die discipline is de conservatrice van de H. Religie.

Ten lesten is ons begheerte ende expres bevel, dat men wederom sal oprichten ende in staat stellen het Slot oft de Clausure van dit convent, gelyck voer dese troublen geweest is, inderveugen dat nyemandt van den gewielden susteren en sal moghen gaen buyten die clausure, noch oock yemanden spreekken dan van binnen de trillie ende dat nyemandt van weerlycke persoonen op de pene van den banne en zal moghen binnen het slot of de clausure van 't convent comen, gelyck hetselve van den Paus Bonifacio over achthondert jaer is bevolen ²⁾ ende in het H. Concilie van Trenten wederom vernyewt, uytgenomen den Pater, knechten, arbeiders ende anderen, die nootsaekelyck in het convent te doen hebben.

Aldus gedaen ende gepubliceert in 't convent van Soeterbeek den VIII^{en} Mei 1613.

Gisb. Masius, *Eps. Buscoducis.*

¹⁾ Den z. g. Regel van St. Augustinus.

²⁾ Waarschijnlijk staat hier bij vergissing achthonderd in plaats van vierhonderd jaar en is bedoeld de Constitutie van Paus Bonifacius VIII (1294—1303), die men vindt in *Arch. v. Nederl. Kerkgesch.* V, blz. 315 e. v.

VI.

**Visitatie van Zoeterbeek door Bisschop Zoes op
25 Juli 1615. (Arch. Bisd. Zoeterbeek).**

Visitatio monasterii B. Marie in Soeterbeek 25 Julii 1615.

Suster Petronella van Berckel suppriorissa, annorum 34, ab annis 8 suppriorissa, dicit [esse] 22 professas et 2 novitias; dicit nihil sese habere aut dicere posse, quin serventur vota substantialia religionis; dicit, posterius ostium firmari posse et claudi et servari claves penes matrem. Confitetur, aliquando sorores, quando parentes earum adsunt, cubare extra dormitorium cum amicis suis ¹⁾); dicit Patrem communiter diebus Dominicis concionari.

Margareta Noot, annorum 73, ab annis 53 professa, dicit votum paupertatis bene servari et si quid sororibus detur illud servari penes matrem, nullas etiam sese habere querelas contra matrem aut consorores.

Soror Agnes van Gemert, annorum 35, anno 1595 postridie Martini professa, dicit nullam esse conversationem sororum cum externis; tamen aliquando sorores, cum amici ¹⁾ adsunt, manere de nocte extra dormitorium; dicit nullum fieri aut reddi computum, solere tamen fieri et expedire uti reddatur.

Soror Maria Elie, annorum 31, ab annis 16 professa in monasterio St^{ae} Annae Buscoducis, dicit amicos recipi in domo Patris et sorores eo venire, non tamen solas, sed cum matre vel alia; dicit etiam expedire, ut sit quis Primissarius, alioquin accidere sorores esse sine quotidiano exercitio religionis aut Sacro.

Soror Maria van den Bosch, annorum 31, anno 1601 professa, dicit Patrem aliquando omittere Officium et Missam et posse et debere restitui Communionem Dominicalem in Quadragesima et Adventu.

Soror Maria van Gemert, annorum 27, anno 1606 professa 10 Junii, dicit necessaria comparari a sororibus ex iis, quae servantur penes matrem.

Soror Maria Kamphuys, annorum 28, ab annis 8 professa, dicit votum obedientiae in omnibus servari quod sciat; rogat quatenus Patri detur socius, ne aliquando Sacro careant et Officio; dicit posse ordinari, ut Parvae Horae singulis diebus decantentur.

Soror Catharina van der Burcht, annorum 24, ab

¹⁾ De familieleden.

anno 1607 professa in monasterio Buscoducensi Ste Annae; dicit sese paratam, quod nihil proprii servetur penes matrem.

Soror Theodora van Steenhuyse, annorum, 28, ab annis 6 professa, dicit vota religionis bene servari, neque sese habere querelas adversum Patrem et matrem.

Soror Barbara Petri, annorum 28, anno 1609 professa, dicit sese nihil proprii habere, si quid sit servari penes matrem.

Soror Catharina van Os, annorum 23, anno 1609 professa Buscoducis in conventu S^{tae} Annae, dicit sibi placere ne permittatur posthac sororibus, ne cubent extra dormitorium.

Soror Johanna (de) Cappeval, annorum 19, anno 1613 professa. Nota quod in professione canant cantilenas et saltent et fiant sumptus in vestitione ¹⁾).

Soror Anna Stapparts, non velata, annorum 90 et ab annis Martini Rossem professa in monasterio Mariegard Ruremundensi, dicit non bene servari claustrum et sorores non velatas pagum sepius frequentare quam a matre mittantur.

Soror Maria van Houtart, non velata, annorum 70, ab annis 53 professa, habet annuam pensionem 30 sc.

Soror Apollonia Gerlaci, annorum 44, ab anno 1597 professa in monasterio Buscoducensi Ste Annae, non velata.

Soror Catharina Zegers van Alphen, annorum 50, ab [annis] 19 professa, non velata, in periculo capta a militibus vovit religionem.

Gertrudis Petri, non velata, annorum 50, ab annis 27 professa Buscoducis in monasterio S^{tae} Annae.

Soror Anna Theodori, non velata, annorum 28, anno 1607 professa Buscoducis in monasterio S^{tae} Annae.

Soror Anna van Beeck, non velata, annorum 33, ab annis 8 professa Buscoducis in monasterio S^{tae} Annae.

Soror Helena Joost Martens, non velata, annorum 21, ab annis 3 professa, confitetur, in professionibus et vestitionibus saltari.

Soror Margareta de Grevenbroek, annorum 82, anno 1550 professa et anno 1592 electa mater.

VII.

Voorschriften van Bisschop Zoes bij zijn visitatie van Zoeterbeek 17 Mei 1618. (Arch. Bisd. Zoeterbeek).

Nicolaus, door de Gratie Godts ende H. Stoel van Romen

¹⁾ Bij de inkleeding.

Bisschop van 's Hertogenbossche, aen de Religieusen, Mater ende Convent van Soeterbeeck in ons Bisdom salichheyt in den Heere.

Gemerckt dat ghylieden grootelycx belast zijt met wercken op de werckdaghen, soo is 't wel redene, dat ghy de Sondaghen ende Heylighedaghen geheelycken overbrenght met goede Christelycke oeffeninghen ter eere Godts ende tot recollectie van de salichheyt uwer sielen, sonder op de voersejde Sondaghen ofte Heylighedaghen u te becommeren met nayen, spelwerck te maken ofte diergelycke verboden wercken, oyck tot cieraet van der kercke.

Insgelyckx oyck verbiedende eenich spelwerck te maken oft te naeyen oft yet anders te doen op andere daghen tot profijt oft gerieff van vreemde personen.

Men sal oyck egheen knechten oft vreemde personen in de kuecken laten eten, veel min in 't clooster laten comen, al waren 't oyck kynders, den noot alleen uytgesloten.

Ende alsoo alle uwe conversatie met Godt behoort te wesen, soo is 't dat wy de communiedaghen stellen van vierthien daghen tot vierthien daghen, ten waer dat de voirseyde vierthien daghen om ennighe principale feestdagh geprevenueert ofte uytgesteld worde voor een corten tijt.

Actum tot Soeterbeeck den XVII^{en} dach Maii in den jaere XVII^C achthien.

Oyck bevelen wy, dat sich eenyegelyck t'savonts nae 't Compleet by tyde op den gemeynen dormter tot ruste gheeft, belastende de mater daervoor goede sorghe te draghen.

VIII.

Ordonnantie aan Zoeterbeeck gegeven door Bisschop Zoes 26 Oct. 1620. (Arch. Bisd. Zoeterbeeck).

Nicolaus, by de gratie Goidts ende des H. Stoel van Rome Bisschop van 's Hertogenbosch, onse lieve ende welbeminde Pater, mater ende convent van Soeterbeeck, Ordre van St. Augustyn, salicheyt in den Heer.

Alsoo wy door onse visitatie, gedaen den 12 Sept. lestleden, verstaen hebben den tegenwoordigen staet van 't voors. clooster, soo hevet ons goet gedocht t'ordonneren dese naevolgende punten.

In den iersten. Gemerckt dat ghy geobligeert syt door uwe

beloofte tot onderhoudinge van 't Slot, d'welck oock sonderlinge middel is tot bewaernisse van suverheyt, ende scerpelick op swaere pene belast wordt by de gescreven Rechten ende diversche Ordonnantiën van Onsen Heyligen Paus van Romen, soo is 't dat wy merckelick belasten Pater ende Mater, daerop regard te nemen ende overtreders te straffen; verclarende in 't Slot niet begrepen te sijn het Patershuys ende quartier, noch oock de plaetse vóór de kercke ende het Patershuys ende buyten de cuecken naer 't slachthuys, gelyck oock in voorgaende tyden verstaen is geweest ¹⁾).

Wij verbieden oock volgens den Regel van St. Augustyn ²⁾, dat niemant ³⁾ hem vervoordere briefven te schrijven ofte ontfangen sonder deselve de Mater ofte Ondermater te toonen op pene van gestraft te wezen nae den Regel ⁴⁾).

Tot reparatie van de cleederen committeren wy suster Maria van Gemert, aen dewelcke de Moeder ende Procuraterse besorgen sal sulcx als daertoe van noode sal wezen.

Alle de religieusen sullen haer zaecken soo dirigeren, dat sy t'savons hen vinden in haer selle uyterlick vóór negen uren.

Tot bewaernisse van de goederen ende rechten van 't clooster sal men metten iersten doen repareren d'archive ende daerinne geleet worden de briefven ende zegel van het convent ⁵⁾, bewaert met dry sleutels, waervan den eenen wezen sal by den Pater, de tweeden by de Mater ende de derde by de Ondermater ⁶⁾).

De Procuratersse sal t'eynde van 't tweede jaer haer rekeninge doen ende voortaan alle jaer, opdat men mach weeten den staet van 't convent ⁷⁾).

Ghy en sult — gelyck den Regel seyt art. 16 ⁸⁾ — geene

¹⁾ Dit laatste: „verclarende . . .” enz. werd 30 Juni 1623 weggelaten.

²⁾ Ingelascht 30 Juni 1623: „ende oude Statuyten”.

³⁾ Op 30 Juni 1623: „dat noch de Moeder, noch geen ander suster”.

⁴⁾ In plaats hiervan 30 Juni 1623: „sonder consent des biechtvaders ende in zijne absentie van de Mater, uytgenomen de brieven, die aen den Bisschop geschreven oft van hem ontfangen worden.”

⁵⁾ Ingelascht 30 Juni 1623: „capitaele penningen, die aengelecht moeten worden oick van de renten, gecocht van de veroverde penningen, gelaten tot onderhout van de susteren”.

⁶⁾ 30 Juni 1623: „ende de derde by de oudste Discrete”.

⁷⁾ 30 Juni 1623: „De Procuraterse sal in d'eynde van elck jaer haer rekeninge doen in tegenwoordicheit van alle de susteren, opdat men mach weten den staet van het convent; sij sal oick alle maenden voer den Pater, Mater ende de Discreten staet maken van den ontfanck ende uytgeven derselver maent”.

⁸⁾ De bekende z.g. Regel van St. Augustinus.

twist ofte kyvagie hebben onder u, oft ghy en sult die hastedick nederleggen, opdat van de gramschap geen haet en wast ¹⁾).

Ende volgende den 17^{en} art., in geval dat iemand door cranckheyt eene andere soude verongelijct hebben, off met vloecken off met verwijten van eenige sonden, sal gedencken te verbeteren dat hy gedaen heeft met genoechdoen soo haest als hy kan.

Conversatie met werlicke persoonen brengt mede groote verstroytheyt in de herten van religieuse persoonen; daerom sal men soo luttel gasten ontfangen als met geschicktheit sal kunnen geschien.

Tot vertroostinge ende om te nemen een goet opset van een deugdelick ende religieus leven op den iersten dach van 't jaer, laeten wy toe, dat deselve wezen sal communiedach.

Actum tot 's Hertogenbosch den 26 Octob. 1620.

Nicolaus Epus Buscoducis

In plaats van bovenstaande slotbepaling leest men in de ordonnantie van 30 Juni 1623 het volgende:

Wy souden wel begheren, soe oick wel vereyscht de perfectie van de religie, dat volgende den Regel alle het goet in 't gemeen gebrocht wordde. Niettemin tegemoet comende de cranckheyt van sommige persoonen, sullen gedoogen, dat de susteren by de Mater stellen hetgene dat van henne vrienden ofte andersins tot haere extraordinaris onderhout geschickt is. Ende tot dyen effect sullen zy in de handen van de Moeder stellen het gelt, dat zij tegenwoirdich hebben soe hier als elders met particuliere ende waerachtige declaratie van de meubelen, die elcke suster toegelaten zijn; wel verstaende dat de Moeder van deselve meubelen ende gelt sal mogen disponeren naer haer liefste tot nootdruft des convents sonder ennich tegenseggen van de susteren, die oick nyet en sullen gebruycken ennich gelt, wesende in de handen van de Mater als boven, tenzy dat zij verclaeren, waertoe zij het begeren te gebruycken ende daertoe oirloff ontfangen hebben.

De Mater sal nerstich wesen om wederom in 't gebruyck te brengen 'tgeen by de oude Statuyten, van het Capittel alle XIII dagen des Vrydaechs te houden, proffytelick geordineert is geweest ende sal daerin alle abuysen straffen,

¹⁾ Toegevoegd 30 Juni 1623: „U oyck nerstelick wachtende van malcanderen yet te verwijten van voergaende gebreken off dyergelycke saecken”.

besonder oick 'tgene tegen het silentium, kyvagiën ende twist gedaen te zyn bevonden sal wordden.

De Statuten met dese Caerte sullen gelesen worden viermael alle jaer geduerende de dagen van de Quateremper.

De Pater ende Mater sullen gedachtich wesen IIII mael telcken jaere te presenteren eenen bequaemen extraordinarissen biechtvader ende toelaten tot vertroostinge der susteren, dat den 1sten dach des jaers sal wesen Communiedach.

Gemerckt de ongelegentheit van de plaetse ende andere inconvenienten, soe vynden wy goet, dat voortaan geen kinderen in de cost en sullen genomen wordden, ten waere dat daer ennige waeren, hebbende den ouderdom van XIII jaeren, met intentie van het cloosterlyck leven aen te veirden ende datter appaentie is om daertoe bequaem gevonden te worden; welcke personen nyet en sullen aengenomen wordden sonder ons schriftelyck consent. Ende ordineren, dat men de tegenwoerdige commensalen sal laten gaen in 't eynde van het jaer, dat zy nu in getreden zijn.

Verbieden oick dat men geen lyewaet en sal aennemen te bleyken dan alleen 'tgene het convent aengaet; men sal oick geen wercken maken voir yemant van buyten het clooster, ten waere by expres consent van de Mater.

Bevelen oick wel strengelick, dat men de novitiën wel oeffenen sal in de religie ende principaelick in de gemeene wercken ende strengicheden des Oirdens, haer dickmaels voirhoudende den Regel ende Statuyten des convents.

Actum tot Soeterbeeck den lesten Junii 1623.

(w. g.) Nicolaus, Bischoep van 's-Hertogenbosche.

IX.

Visitatie van Zoeterbeek door Bisschop Zoes op 27 Juni 1623 (Arch. Bisdom, Zoeterbeek).

Anno Dmi 1623 die 26 Junii, associati cum D.D. Francisco van Gestel et Henrico van der Leemputte, accessimus conventum de Soeterbeeck et deprehendimus sororem de Grevembroeck animam agentem, prout eodem die hora nona vespertina defuncta fuit; et die sequenti decantate fuerunt ipsius Vigilie ac feria quarta, die 28 dicte mensis, sepulta fuit.

Post prandium autem processimus ad examen religiosarum, prout sequitur.

Soror Agnes van Gemert, 43 annorum, recepta a

defuncta matre, et examinata dicit, singulas recepisse suum peculium et sibi reservasse, cum mater infirmariam intraret. Item procuratricem singulis annis non reddere rationem. Item petit constitui septem discretas. Item petit etiam singulis mensibus reddi computum. Item dicit, Suppriorissam magnam partem tele confecisse. Item dicit, capitulum non fuisse celebratum a feria sexta Parascevi anni 1622. Item dicit, quod recipiantur scholares provectoris etatis, qui etiam diebus Dominis et Festis frequentant tabernas.

Soror Petronella van Berckel, annorum 42, procuratrix. Dicit, quasdam religiosas eruere redditus ex suo peculio interveniente Patre et nescit quisnam reservet illas litteras ¹⁾ aut cui subportentur illi redditus. Item dicit, non servari silentium. Item dicit, sorores non debere sic libere excurrere ad domum Patris. Item dicit, quod habeant etiam multa fila ad suendum et optaret ordinari, ut singule tantum haberent mediam libram et si excederent illam taxam, reliquum ad usum communitatis convertendum esse. Item dicit, aliquas minima data occasione non venire ad refectorium. Item expedire, ut religiose in domo Patris cum hospitibus non comederent; Patrem cum una sorore sua reficere retia et nimia familiaritate conversari cum sorore Maria van Gemert.

Soror Maria van den Bossche, annorum 38 et recepta anno 1600. Dicit, reliqua computus sive conclusionem non purgari et singulis annis in Januario deberi reddi computum. Item dicit, scholares sive commensales dimittendas esse et a procuratrice excitari magnas tragedias. Item dicit, deberi constitui septem, quae a concilio essent matri etc.

Maria van Gemert sive Aer, 35 annorum, petit constitui septem consultrices et quotannis reddi computum et conclusionem purgari. Item dimitti commensales et non debere vivere in communitate. Item dicit, a secularibus nulla recipienda esse dealbanda lintea. Item claustrum servandum esse. Item dicit, passim ab aliquibus exprobari parentum defectum. Item novitiam non deberi excusari ab oneribus.

Soror Maria Camphuis, annorum 36 vel circiter, dicit non servari silentium et non celebrari capitulum et non assumendas esse commensales, nisi in cubiculo separatim et non in communitate viverent. Item dicit, expedire pro bono pacis monasterii, ut submater amoveretur ad tempus. Item Patrem esse partialem in excipiendis hospitibus.

¹⁾ De rentebrieven.

Soror Catharina van der Borch t dicit, non servari claustrum et passim seculares introduci. Item aliquas habere amplum peculium et vix servari votum paupertatis. Item constituendas consultrices et conficiendam arcam, in qua munita et pecunie capitales sub tribus clavis includerentur. Item dimittendas esse commensales et nullo modo in communitate vivere debere. Item dealbanda non esse externa lintea. Item non esse permittendum, ut passim sorores conficerent lintea ad suum usum etc. Item seculares ad dormitorium non esse admittendos aut eorum mobilia, presertim nocturno tempore ¹⁾).

Soror Theodora van Stenhusen, annorum 35 vel circiter, dicit albas aspirare, ut in electione haberent votum, sed putat hoc non permittendum esse.

Soror Barbara Petri dicit, albas non esse admittendas ad suffragia et procuratricem excusat ab incendio ²⁾ etc.

Soror Catharina Henrici, 31 annorum, petit dimitti commensales, telas externas a sororibus non debere dealbari, computum per procuratricem reddendum esse.

Soror Joanna van Cappeval, 26 annorum, dicit tres vel quatuor contra submatrem et procuratricem conspirare et albas non debere ad suffragia admitti.

Soror Anna Cares van Helmont, annorum 27, nihil in particulari habet.

Albae:

S. Gertrudis Petri, annorum 60, dicit, aliquas ex illis, que ex monasterio S. Anne ad hoc venerunt, nimium invehere in Superiores.

S. Apollonia Gerlincx dicit, magnas distractiones oriri ex visitationibus et illas imputandas esse et silentium servandum esse et sorores non pro externis debere laborare.

S. Anna Diericx conqueritur de submatre et procuratrice et quod caro et lardum a putredine non conservetur etc.

S. Anna van Beeck petit dimitti commensales aut saltem ad communitatem non admitti, monendam esse procuratricem, ut computum debito tempore reddat.

S. Magdalena Nicolai nihil habet.

¹⁾ Bedoeld zijn de bewoners der omgeving, die om het oorlogsgevaar hun roerende goederen in veiligheid brachten op het klooster.

²⁾ Bedoeld wordt waarschijnlijk het afbranden van het koehuis op 26 Nov. 1622: als brandstichtster werd verdacht de koemeid, in wier plaats kort vóór den brand een andere was gehoord.

S. Henrica Tilemans dicit, quod sorores tempore hiemali nimium assideant igni in culina; dicit, procuratricem ab aliquibus injuste accusari. Item dicit, post Completorium non reservari silentium.

S. Petronella Joannis conqueritur de exprobrationibus procuratricis et submatris.

S. Maria Elias, submater, conqueritur de tribus vel quatuor sororibus et petiit exonerari et absolvi ab officio. Et die sequenti predicta Maria filium non vendendum esse per Patrem dicit et collocationes preparandas esse et stabulum vaccarum alio transferendum esse et lavatorium in claustro constituendum esse ¹⁾; preterea dicit, statuta non legi.

X.

Ordonnantie aan Zoeterbeek gegeven door Bisschop Ophovius 12 Nov. 1632 ²⁾. (Arch. Bisdóm, Zoeterbeek).

In den Naem des Heeren. Amen.

Michael, by de Gratie Godts ende des H. Stoels van Romén Bischoep van 's Hertogenbosche, onse lieve ende welbeminde Pater, Mater ende Convent van Soeterbeek, Ordre van den H. Vader Ste Augustijn, salicheit in den Heere.

Aengesien dat wij van Godsweghen beswaert sijn om hertelyck te betreffen de salicheijt van onse schaepen oft onderstaeten ende dat de religieuse personen verobligeert sijn, naer de drij beloften ende haeren Reghel ende Statuyten haer leeven aen te stellen, soo is 't dat wij volghende deselve Statuyten ende oock de Ordinantie van Onsen Voorsaet hoogher ende saeligher memorie verclaeren, dat alle de religieusen verobligheert sijn tot onderhoudinghe van het Slot op de pene van den ban off vervloekinghe der H. Kerck, die men noemt excommunicatie, waerdoor den mensche beroofft wert van de gratie Godts ende gestelt buyten alle consolatie van de H. Kerck. Waerom den Eerw. Pater ende Moeder nersatelyck waecken moeten, opdat het Slot wel bewaert worde van gheestelycken ende werlycken, want het de saelicheyt aengaet.

Maer aengesien wij nu in eenen miserabilen ende onseckeren tijt gestelt sijn, zoo het gevele datter enich overvall in de om-

¹⁾ Dat dus het waschhuis niet buiten het klooster moest zijn.

²⁾ Het stuk is waarschijnlijk een dictaat, uit den mond van Ophovius door eene zuster opgeschreven.

liggende dorpen quaem van herleeghers, tochten oft roovers, om de lieffde te betoonen in dien noot over de aerme huyslieden, die haer goederen wilden vluchten in het clooster, zoo sal men haer moghen toelaeten, gedurende denselven noot ende niet langher, haer goederen, kisten, bedden ende diergelycke mobelen te moghen brenghen in de voorkercke ende panden ende niet voorders, noch in 't siechuys, noch op de dormters, noch solders boven de dormters, noch in plaetsen, daer de gemeynte vergaedert, als reeften, werckaemers ende diergelycke plaetsen; scerpelyck beveelende, dat men alle goet, binnen het clooster zijnde, sal beveelen uut te draeghen ende gheensins meer in te laeten buyten den uutersten noot ende gewelt van hertochten; verclaerende de Pater, Moeder off andere Oversten vervallen te syn van haer officie, soo sij contrarie doen off toelaeten. Daerom sullen alle poorten ende deuren (sonderlinghe het achterpoort naer den hoff) wel gesloten ende bewaert worden ende niemant, van wat qualiteyt hij is, noch in 't siechuys, noch binnen het Slot toelaeten dan naer de gheestelycke rechten den Pater, doctoer in occasie van sieckte ofte nootelyckheit ende arbeyders om enighe wercken off reparatie, zoo in de Statuyten staet.

Ende aengesien alle religieusen door haer Statuyten seer vermaent worden tot het H. silentium, dwelck van de H. Vaders als eenen sluetel van alle duechden gerecommandeert wort, soo is 't dat wij naer het XXIe capittel van Ul. Statuyten ordineren 'tselve silentium strictelyck te onderhouden. Ende soo het gevele enighe naeste vrienden de religieusen te besoecken, soo verbieden wy wel strictelyck, dat niemant in 't spreekhuys naer den acht ure in de winter ende naer de neghen ure in de soomer en sal blyven op pene van onse indignatie, want in dese toelaetinghe noch groote gratie geschiet; ende verhope van alle godtvruchtighe religieusen sal naergevolght worden, want veel sprekens met werycke personen een groot beletsel stelt in den gheestelycken voortganck, waernaer veel van de goede religieusen (dwelck wij met blyschap in de visitatie uit haer verstaen hebben, Godt loff!) seer trachten.

De Moeder sal oock nerstich letten ende doen onderhouden het XXIIIe capittel van de Statuyten, waerinne uutdruckelyck staet de maniere, hoe de susters, geroepen synde ende oorloff daertoe van de Mater hebbende, sullen gaen naer de spreekvensteren oft traliën, te weten, niet alleen, veel te min alleen aldaer eeten off drincken; daerom beveelen wel expresselyck,

dat niemant haer en sal verstouten alleen met enighe gheestelycke oft werlycke huysgenoten oft van buyten comende personen gaen sitten drincken op pene van een groot straffe ¹⁾).

Waerom wij oock, om den voortganck in de gheestelycke oeffeninghe te vervorderen, consenteeren ende vergonnen, dat alle de susteren haer sullen moghen bereijt maeken om in den H. Advent ende H. Vasten alle de Sondaeghen ende Heilichdaeghen haeren Bruydegom in 't H. Sacrament des Autaers te ontfanghen ende buyten dese tijden alle Sondaeghen ende groote Feestdaeghen, verclaerende nochtans dat niemant van de susteren hiertoe en sal gedwonghen worden, maer sullen volstaen te communiqueeren op de daeghen naer haer Statuyten ende voorgaende gewoonte.

Dan doen open ²⁾ voor alle devote susteren, die door Godts gratie getrocken worden tot meerder perfectie, den wech om daertoe te geraecken, want prijselycker is in Godt syn consolatie te soecken dan in wereltse conversatie oft genuechten ende dicmaels sy selven in desen noot van de H. Kercke met Godt hem te vereenighen door de H. Communie om bequaemer te bidden ende zijn hart uut te storten voor Godts aensicht. Daerom vermaenen wij hertelijck den Eerw. Pater om dese devotie te vermeerderen met gheestelycke vermaeninghe off predicatie ende hem altoos bereet te laeten vinden in de administratie van de H. Bichte ende des H. Sacraments. Ende soo het hem te swaer waer, alsdan eenen gheestelycken helper uut sijn clooster op De Haege somtijts te ontbieden, zijnde bij ons geadmitteert.

Waertoe oock ordineeren volghens het H. Concilium van Trente ende de ordinantie van Onse Voorsaeten, datter sullen geroepen worden viermael des jaers extraordinarisse bichtvaders, eens teghen off in den Advent, eens teghen off in den Vasten, eens teghen het Hoochtijt van Sinxten, eens teghen den feestdach van Onser Liever Vrouwen-half-ooxt off Onser Liever Vrouwen-Hemelvaart, by welke bichtvaders alle de religieusen sullen gehouden wesen haer te presenteeren.

Voorts om gheen een saecke dicmaels te ordineeren, zoo is 't dat wy ons remitteeren tot den Reghel, Statuyten ende Ordinantie van Onse Voorsaeten, sonderlinghe van den Alder-eerw. Heere Nicolaus Sousius, gegheven in sijn visitatie den

¹⁾ Heel deze alinea staat aan het einde der ordonnantie, maar moet blijkens de verwijzingsteekens hier ingelascht worden.

²⁾ Hier zal moeten staan: „Dan is 't van noode te doen open“ of althans iets dergelijks.

lesten Junii a° 1623, bevelende dat deselve neffens dese mijne sullen des jaers viermael op de Quatertemperdaeghen worden gelesen met den Regel ende Statuyten in den reeffter, ende dat soo langhe totdat deselve Statuyten ende Ordinantie volcomenlyck gelesen zijn, opdat niemant hem van onweetentheyten en excuseere ende zijn saelicheyt veronachtsaeme.

Ons dan daeraen remitteerende, vermaenen eenieder in sijnen staet sal trachten naer de Liefde Godts, dewelcke alle ordinantie der H. Religie licht maect ende doet met blijchap onderhouden, waarbij als gevoecht wort de liefde van zijnen evennaesten, zoo is een clooster een paradijs en het cloosterlyck leeven een engelyck leeven.

In sonderheyt sullen alle de oversten, soo den Eerw. Pater als de werdighe Moeder ende Suppriorinne, stemmen ende aerbeyden tot een goet goevernement ende gheen uutneemers sijn van persoonen, maer de Pater ende Ondermoeder neffens de Raetsusters sullen altoos eer ende respect draeghen tot de eerw. Moeder ende haer autoriteyt in alles stijven ende bewaeren; straffende degheenen die haer contrarieeren oft behoerlycke simpele gehoorsaemheyt niet en bewijzen, want partijchap te voeren off helpen verstercken teghen de Overste is de oorsaecke van 't verlies der zielen ende soude ons oorsaeck gheven van de officiën te veranderen. De eerw. Moeder sal oock uut liefde, sonder personen uut te neemen, de sonden ende overtreedinghen gelyckelycke straffen ende een moederlycke affectie tot alle haer ondersaeten betoonen, sonderlinghe tot de crancken.

Aldus gedaen naer onse visitatie den 12 Novemb. 1632.

XI.

Verklaring van Magdalena, gravin van den Berg, vrouwe van Boxmeer, d.d. 23 April 1664, waarbij zij aan de zusters van Zoeterbeek toestaat om, als zij uit Nuenen zouden moeten vertrekken, zich te vestigen in haar land van Boxmeer. (Kl. Arch. n° 43).

Wij hebben uijt sonderlinghe genade aen de Materse ende Susteren van Soeterbeeck geconsenteert ende toegelaten, dat, soo wanneer sij haer clooster tot Nunen souden moeten verlaten ende sij t'samen vandaer souden moeten vertrecken, sij alsdan haer refugie sullen moghen nemen in Onse Lande van Boxmer ende aldaer hueren ofte coopen sulcke hujs ende

goederen, als sij alsdan sullen noodigh vinden, mits dat sij daertoe alsdan naerdere brieven van octroije van Ons versoeken ende ontfanghen sullen.

In oirkont hebben Wij deese geteyckent ende ons segel hierop doen drucken. Gedaen op ons Slot Boxmer den 23 April 1664.

Onder stont geteekent: Magdelaine Graffine in den Bergh
Marcgrevinne in Berghes.

Concordat cum originali, quod attestor

Joannes Verheijden, Can. Reg.
Rector in Soeterbeek.

Op de achterzijde der copie schreef genoemde rector (wiens rectoraat duurde van 1705 tot 1745): „Dit was het euwigh welvaart van Soeterbeek, maer onvoorsichtelijck, dat te be- weenen is (om Haendel niet te becomen was) verstooten.”

XII.

Het klooster Zoeterbeek met bijbehorende landerijen wordt 16 Juni 1716 publiek verkocht. (Kl. Arch. n° 56).

Onder conditien en voorwaerden, hiernaar beschreven, zal de Heer M. des Tombe, rentmeester der geestelijke goederen van het 1^e en 2^e gedeelte van Peelant, Capittel van St. Oedenrode, conventen van Hoijdonck, Bijnderen en Clarissen tot 's Bosch, ingevolge Haer Ed. Mo. Resolutie van den 21^{en} April 1716 publicq ende voor alle man aen den meestbiedende vercoopen het Clooster genaamt Soeterbeecq, gelegen onder Nuenen tot Opwetten, zooals 't selve van outs aen de geestelijckheit heeft gecompeteert ende hiernaar breder staet gespecificeert.

Onder de voorschreven conditie zoo wert alhier ten beurden gebragt het Clooster van Soeterbeecq met de kerck, schueren, stallingen ende verdere timmeragien, zoo ende gelijk hetselve met zijne hoven en blijkvelden binnen de graghten gelegen is, mitsgaders de eijcke boomen, uytgenomen ses, waervan één omverlegt, die ten behoeve van 't Lant worden gereserveert.

Item een stuck teulant genaemt den Hopcamp, groot 1 L. 17 R. ¹⁾. — Item een stuck lants genaamt den Heester-

¹⁾ D. i. 1 Lopense, 17 Roeden.

camp, groot 3 L. 25 R. en 17 R. groes. — Item een stuck lants genaamt den Cruyscamp, groot 2 L. 40 R. — Item 't lant gen. Huybertscamp, groot 4 L. 1 R. — Item 't lant gen. het Eeuwsel 3 L. 35 R. — Item den Heuvelacker 1 L. 15 R. — Item het Heuvelstuck, groot 2 $\frac{1}{2}$ L. — Item het lant gen. de Hoffstadt, groot 4 L. 33 R. — Item de groes in de Hoffstadt, groot 1 L. 34 R. — Item den Portbeemt, groot 3 L. 27 R. — Item een stuck groese gen. het Cruijtsel ¹⁾, groot 4 L. 24 R. — Item d'Eeuwsele, gelegen aen malkan-deren, groot 15 L. 9 R. — Item het Eeuwsel neffens de gragt, groot 3 L. 20 R.

Alle gelegen onder Nuenen ter plaetse gen. Opwetten.

De coopers sullen jaerlijxs hieruijt blijven vergelden aen de Pastorie van Nunen dertien stuyvers.

Item aen 't H. Cruijsaltaar aldaer 2 $\frac{1}{2}$ mud rogge, bij reductie betaelt wordende met 9 gl.

Item aen 't Aelmoesboek van Hoydoncq jaerlijx 5 gl.

Item aen 't Comptoir van den rentmeester Tengnagel wegens St. Berber-capel [te 's Bosch] een mud rogge in specie en 14 st. in gelt ²⁾.

Item aen de L. Vrouwe-Broederschap ten Bosch een mud rogge.

Boven ende behalve de gront- en gewin-chijnssen, met regt daeruijt gaende, zijnde omtrent twee gulden, tien st. aen verscheijde chijsboeken ofte zooveel meer off minder chijnssen, als met recht worden bevonden daeruijt te gaen.

Ingeset op f 2000, afgehangen van f 6000, gedaelt op 3250, daervoor gemijnt bij d'Heer Jacobus Minten, slaet 400 en is aen denselven dese coop gebleven den 16 Junij 1716.

¹⁾ In plaats van *het Cruijtsel* leest men elders, waarschijnlijk beter, *het Gragtsel*.

²⁾ Ook uit de andere goederen van Zoeterbeek moest aan de St. Barbara-kapel te 's-Bosch 1 mud rogge betaald worden.

XIII.

Verzoekschrift van Jacob Minten aan den Raad van State in 1716 om de Zoeterbeeksche religieusen tot haren dood het door hem gekochte klooster te mogen laten bewonen.
(Kl. Arch. n° 57).

Aen de Ed. Mo. Heeren Raeden van Staete der Vereenighde Nederlanden.

Geeft met seer eerbiedigh respect te kennen Jacob Minten, coopman tot 's Bosch, dat, den rentmeester Martinus des Tombe ingevolge UEd. Mo. Resolutie van den 21^{en} April 1716 hebbende publijcquelyck vergogt het Clooster van Soeterbeecq, den suppliant daarvan cooper is gebleven, in welk clooster sigh bevinden eenige oude nonnen, waarvan sommige 50 à 40 jaer in het voorschreven Clooster hebben gewoont tot dienst van de nonnen, die vóór het jaer 1648 in voorschreven Clooster sijn geweest, welke den suppliant moeilijk vallen, als geen ander verblijf hebbende, om den overigen tijt haers levens in 't voorschreven Clooster te mogen blijven.

Ende geconsidereert deselve tot geen het minste last van de ingesetenen sijn, maer ter contrarie deselve daer voordeel van genieten, nader blijkende bij attestatie van Schepenen van Nuenen hierneffens ¹⁾, zoo zoude den suppliant te geerne haer versoeck accordeeren, ingeval UEd. Mo. sulcx den suppliant gelieffden te permitteeren.

Waeromme den suppliant sigh keert tot UEd. Mo. onderdanighlijk versoeckende, dat UEd. Mo. den suppliant gelieven toe te staen omme voorschreven oude nonnen in het opgemelte Clooster van Soeterbeecq haer levenstijt haer verblijf te laten nemen, zullende den suppliant versorgen, dat in het-selve Clooster geen publicquen Roomschen Godsdienst werde gepleeght ofte geen school houden en dat voorschreven nonnen besloten in 't voornoemde Clooster blijven.

Onder stont: 't Welk doende etc.
Geteekent:

In margine stont: Was geapostilleert:
De Raad heeft na deliberatie goedgevonden en verstaan,

¹⁾ Niet meer aanwezig.

dat niet getreden kan worden in het verzoek en word het derhalven afgeslagen. Actum den 21 Aug. 1716.

Was gearapheert: A. J. Smits, Voorz.
Onder stont: Ter ordonn. v. d. Raed v. Staete.
En geteekent: S. van Slingelandt.

XIV.

Gerechtelijke aanzegging 21 Nov. 1731, dat de Zusters te Zoeterheek haar klooster binnen drie maanden moeten verlaten. (Kl. Arch. N° 59).

Vorster ofte gerigsboode des dorps van Nunen!

Sult ter instantie van mijn ondergeschreven stathouder van Syn WelEd.Gestr. d'Heer Balthasar Repelaar, Quartierschout van Peelant, u vervoegen in het soogenaamde convent of nonnenklooster tot Nunen en de nonnen ofte andere religieusen, die gij daarinne mogte bevinden of sig daarinne met'erwoon onthouden, in der minne ende niettemin geregteijk aanseggen, dat sij haar binnen den tijt van drie maanden uyt hetselve huys of clooster sullen hebben te begeeven en haar voortaan te reguleeren naar de placaten en ordre van den Lande; verders haar aanseggen, dat ingevalle van sulx te doen sij onvermoedelijk mogten blijven in gebreeke, deselve alsdan uyt de voorschreven huysinge of clooster illico sullen werden geremoveert, alles ingevolge de ordre en resolutie van HaarEdeleMogende de Heeren Raden van Staten deeser Vereenigde Nederlanden; wijders haar afvragen, aan wien het voorschreven clooster in eygendom toebehoort. Dit gedaan, levert copij en mijn relaas om etc.

Actum desen twintigsten 9^{ber} seventien hondert eenendartigh.
En was getekent: Gualtheri.

Dese uytgegeven voor copij aan de Mater Clara van Eijnthoven van Vught, dewelcke het voor de verdere nonnen heft aangenomen. Actum Nunen desen 21 November 17 hondert eenendartigh.
Adam Damen.

XV.

Kostbaarheden, van oud Zoeterbeek afkomstig.

Gelijk wij op blz. 189 te kennen gaven, legden de kanunnikessen van Zoeterbeek zich o. a. ook toe op de weef- en borduurkunst en op het afschrijven van boeken. Verschillende

van haar afkomstige oude handschriften en andere antiquiteiten ¹⁾ werden door de zusters van Deursen omstreeks 1884 afgestaan aan de dames Theresia en Emilia Smits van Oyen. Na dezer dood werden de meeste dier kostbaarheden publiek verkocht; zie blz. 212.

Zoo vermeldt de Catalogus der veiling van boeken, oude handschriften enz., behoorende tot de nalatenschap van de WelEd. Geb. Vrouwe Theresia J. A. M. Smits van Oyen en waarvan de verkoop plaats had op 14 Dec. 1904 (ten overstaan van Notaris J. J. Fens te Eindhoven in „Apollo's Lust”) navolgende handschriften en drukwerken:

N° 63. Gezangboek van het oude klooster Soeterbeek, in leder, met koper gemonteerd (geschreven). [Verkocht voor f 31].

N° 64. Vijf geestelijke boeken met perkamenten banden. [Verkocht voor f 7].

N° 65. Vier dito (3 geschreven werken en 1 gedrukt), één in wit perkamenten band. [Verkocht voor f 21] ²⁾.

N° 67. Geschreven gezang- en gebedenboek van het oude klooster Soeterbeek met geïllustreerde geteekende plaatjes in lederen band. [Niet afgegaan; hoogste bod f 76].

N° 68. Oud Getijboek in lederen band, gedeeltelijk gedrukt, gedeeltelijk geschreven. [Verkocht voor f 25].

N° 69. Idem, gedrukt. [Verkocht voor f 10].

N° 70. Eenige ascetische werkjes. [Niet afgegaan; hoogste bod f 0.35].

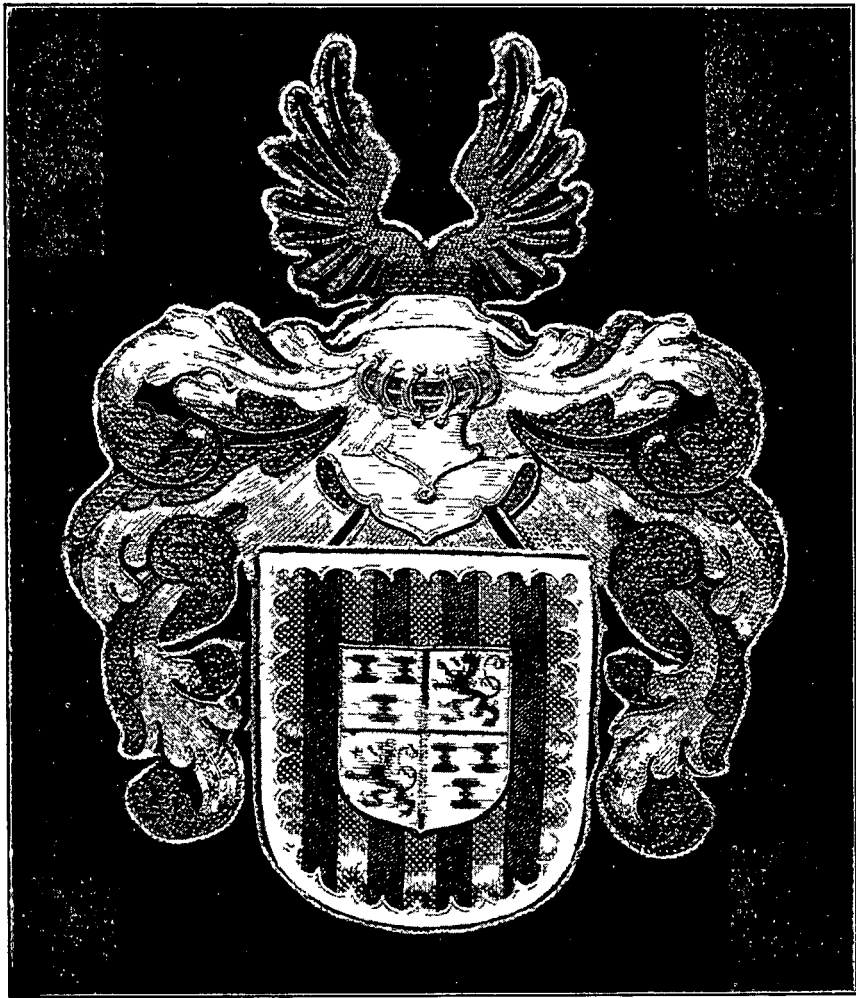
N° 71. Idem. [Verkocht voor f 1.10].

N° 72. Idem. [Verkocht voor f 1.30].

Tot de nalatenschap der genoemde Vrouwe behoorden ook enkele kussens met ingeweven wapens, welke van het klooster Zoeterbeek afkomstig waren en aan zeer hooge prijzen (tegelijk met den inboedel) in 1905 verkocht werden. In een zijner brieven aan de Douairière Mathilde Smits van Eckart te Tongelre deelde de Kruisheer Rod. Schippers te Maeseyck omstreeks 1884 navolgende beschrijving dier kussens mede, zonder te vermelden, waar hij die beschrijving vandaan haalde: „Drie geweven kussens met gedeeld wapen van Van Bruheze

¹⁾ Waaronder eene kast van het jaar 1621.

²⁾ N° 66. „De tafel van den Kersten Ghelove, met geïllustreerde geteekende plaatjes in goud van het jaar 1404, in lederen band”. Dit handschrift was afkomstig van de Paters Augustijnen te Eindhoven; het werd verkocht voor 730 gl. Naar ons werd medegeedeeld, stond het nu eenige jaren geleden in een Engelschen Catalogus geprijsd op 1000 pond sterling.

GEBORDUURD WAPENMEDAILLON
op een Kazuivel van Zoeterbeek (Zie blz 293)

Opname R K Fotopersbureau
„Het Zuiden”, Den Bosch

RELIQUIEKASTJE (geopend).
(Zie blz. 289)

en Van Varick ¹⁾). Één geweven kussen der familie Van den Hezeacker. Één geweven kussen met gedeeld wapen van Dickbier van . . . (blauw veld met zilveren leliën en vrijkwartier van rood met zes gouden ballen). Geweven kussen met gedeeld wapen: a) doorsneden van boven met twee roode en zilveren schuinbalken, de laatste zilveren schuinbalk voorzien met zwarte vijfpuntige ster, van onder een groen veld; b) van rood met drie zilveren kepers."

Een kostbaar reliekschrijn, eveneens van de zusters van Zoeterbeek afkomstig (die het hoogstwaarschijnlijk ontvangen hadden van Catharina van Pollaert, oud-religieuze van Hooidonk, zie hiervoren blz. 209) werd door de erfgenamen van Theresia Smits van Oijen omstreeks 1905 ten geschenke gegeven aan de Eerw. Zusters te Oijen. Het schrijn is hoog 29 cM., breed 17.5 cM. en diep 6 cM.; 't wordt gesloten met een dubbel deurtje, voorstellende aan de buitenzijde a) een Bischof (St. Augustinus?), b) vrouwelijke Heilige met als embleem toren in de hand (St. Barbara?), aan de binnenzijde a) mannelijke Heilige (St. Jan?) in zwarte toga met staf in linkerhand, rechterhand leggend op schouder van geknielden, in rood gekleeden man, b) vrouwelijke Heilige met kroon en staf in rechterhand, gekleed in rooden mantel (St. Elisabeth?), linkerhand leggend op hoofd van een der twee bij haar staande vrouwelijke religieuzen, waarvan de eene draagt witten sluier en zwarten mantel over wit onderkleed en de andere witten sluier, bruine pij en mantel. Het schrijn bevat (achter glas) relikwieën van het H. Kruis en de Doornenkroon, omringd van figuren, versierd met 16 groote witte en 180 kleine parels, 6 donker- en 4 licht-roode edelsteentjes. Hiernaast ziet men een afbeelding van het schrijn met openstaande deurtjes (de voorstellingen aan den buitenkant der deurtjes hebben zoo-veel geleden, dat ze niet goed meer te reproduceeren zijn).

¹⁾ De meervermelde Arnoldus Beckers schrijft in zijn kroniek van Zoeterbeek, dat Joannes Adrianus Verseijden van Varick, heer van Zeil, die te Leiden 2 Aug. 1791 stierf, een groot weldoener was zoowel van Oud als van Nieuw Zoeterbeek. Hij vertelt dan verder, dat rector J. Verheyden (1705—'45) eens op een avondwandeling bij Oud Zoeterbeek twee jongheeren ontmoette, nl. bovengenoemden Joannes en diens broeder Adrianus. Zij waren op weg naar Eindhoven om den volgenden dag verder Brabant in te reizen. De rector waarschuwde hen wegens 't gevaar van 't hooge water en verzocht hen, bij hem te overnachten. Hun ouders waren reeds met de reiskoets vooruit. De rector zond een van zijn personeel te paard hen achterna om ook hen te waarschuwen. Zij keerden terug en overnachtten op Zoeterbeek. De kroniekschrijver zegt er bij, dat zij deftig ontvangen en onthaald werden.

Onder de kostbaarheden, die thans nog in het klooster te Deursen bewaard worden en van het oude Zoeterbeek afkomstig zijn, kunnen wij vermelden, behalve het reeds besproken Manuale, nog verschillende handschriften, welke in de tweede helft der 15e of in de eerste helft der 16e eeuw geschreven zijn. Enkele van deze handschriften zijn tamelijk rijk verlucht, maar over 't algemeen is de verluchting vrij sober.

Vooreerst een *Middelnederlandsch* handschrift op papier, waarvan de band en de achterste 21 à 23 bladen verdwenen zijn; lengte 20,6 cM., breedte 14 cM., thans nog tellend 120 bladen. Het begint aldus:

Hier beghint dat boexken van den inwendigen gheesteliken oeffeningen, van den arbeit hiertoe. Dat ierste capittel.

Want ick op desen tyt geen last en hebbe van uitwendiger sorgen, noch oec den choer mach volgen, ter eeren Gods ende om mi selven te verwecken ende om begerten der ynniger herten, die 't begerden, soe is dit boexken gheordineert uut der heiliger Schriftueren ende uut den gevoelen der Vaders, daer ic onder gestaen heb, tot profyt den onbesochten ende den beginnenden menschen als een forme hieruut te nemen, als si niet beters en hebben, hoe ende in wat manieren si hen oefenen moegen ende verwecken tot enen geesteliken voertganc.

Ende om die materie claerlic te verstaen, soe is ons behoerlic ierst te mercken, dat die mensche gemaect is van twee substancien, dat is enz.

Het tractaat is verdeeld in drie „boexkens”: Van den inwendigen gheesteliken oeffeningen (17 Kapittels). — Van der uitwendiger lichaemliker oefeninge (16 Kapittels). — Van den geesteliken Brudegom ende hoe men dat hert in alder temptaciën ende liden tot Jhesum verheffen sal (6 Kapittels). De onbekende schrijver, vermoedelijk een kanunnik van het Windesheimsch mannenklooster Marienhage te Woensel, richt zich tot Reguliere kanunniken van St. Augustinus. Het tractaat is blijkbaar oorspronkelijk werk en verdient o. i. uitgegeven te worden, als het ten minste nog niet uitgegeven is, hetgeen wij niet gelooven.

Vervolgens een *Middelnederlandsch* handschrift op papier, waarvan de band en de voorste bladen verdwenen zijn; lengte 19.9 cM., breedte 13.8 cM.; thans nog tellend 188 bladen. Het bevat:

Verscheiden gebeden en overwegingen o. a. bij het ontvangen van het H. Sacrament; een commentaar op den

z.g. Regel van St. Augustinus, getiteld „Hier beghynt ons heiligen Vader Sunte Augustijns regule metter glosen Sunte Huycchen” (blad 9—61); gebeden en overwegingen gedurende de Getijden, bij de geestelijke H. Communie, onder de H. Mis; een meditatie over het Magnificat na de H. Communie; een Litanie voor de zieken; tien sermonen¹⁾; een korte verhandeling over de Tien Geboden; een paraphrase van het Onze Vader; en ten slotte „een scoen lerynghe, hoedanych dat ons Geloef moet syn, willen wij God daermede behagen”; „hoe hem een mensche sal bereyden, als hy bidden wil om van God verhoert te werden” en hoe men den Zondag moet vieren²⁾.

De *Latijnsche* handschriften zijn alle liturgische boeken, t. w.:

1°. Een Getijdenboek in bruin-leeren band, bestemd voor koorzusters (in het Luiksche, niet in het Utrechtsche Bisdom), inhoudende: het proprium de Tempore van de Metten (lectie's en responsoria) van af den 1sten Zondag van den Advent tot Paasch-Zaterdag; het proprium Sanctorum van de Metten (lectie's en responsoria) van af den Vigiliatedag van St. Andreas (29 Nov.) tot St. Ambrosius (4 April); het commune Sanctorum van de Metten (lectie's en responsoria); het verdere gedeelte (ongeveer de helft van het hs.) bevat hoofdzakelijk de muziek der responsoria uit de Metten en der antiphonen uit de Laudan, voor zoover die gedurende de zoo-even vermelde deelen van het Kerkelijk jaar gezongen werden. Het hs. is op papier, maar hier en daar afgewisseld met perkamenten bladen, waarop verluchte initialen.

2°. Een hs. op papier in fraaien leeren band³⁾ bevattend den hymnus „Anthonii pro meritis” met liturgisch notenschrift; Getijden-proprrium's in solemnitate Beati Anthonii, in

¹⁾ Drie daarvan zijn te vinden in de *Sermoenen van Taulerus*, uitgegeven door M. Barth. Francois bij Hier. Verdussen te Antwerpen in 1593, blad 33^v—37^r en 121^r—122^v.

²⁾ Blijkens een achterstaande aanteekening werd het boek door zuster Truyken van den Bosch gegeven aan zuster Grietken van den Bosch. Eerstgenoemde was vermoedelijk Geertruid Hicksteyn van den Bosch, Mater van Zoeterbeek, die te oordeelen naar de doodenlijst omstreeks het midden der 16^e eeuw leefde. De andere zuster was vermoedelijk Margriet Peters van den Bosch, minder waarschijnlijk Margriet Zelen van den Bosch (deze laatste was, te gissen naar de doodenlijst, geruimen tijd vroeger religieuse te Zoeterbeek).

³⁾ Voorstellend aan de voorzijde het beeld van Abt Anthonius, waaromheen „Ora pro nobis, Beate Pater Anthoni, ut digni efficiamur promissione Christi” en aan de achterzijde het beeld van St. Johannes, waaromheen „Valde honorandus est Johannes Ewangelista, qui in cena recubuit supra pectus Domini”.

festo S. Annae, in festo S. Monicae, in Transfiguratione Domini Nostri, in Octava Omnium Sanctorum; het ritueel der voetwassing op Witten Donderdag; item als aan een zieke zuster de H. Sacramenten worden toegediend; item der begrafenis eener doode zuster; commendatio defunctorum sive in generali sive in speciali; den hymnus „Crux fidelis” met liturgisch notenschrift ¹⁾).

3°. Een boekje van papier met de Getijden van O. L. Vrouw en de zeven Boetpsalmen, dat niet compleet is (zwart-leeren bandje).

4°. De Boetpsalmen met Litanie en de Vigiliae Defunctorum op perkament (bruin-leeren bandje) ²⁾).

Ook is nog aanwezig een Latijnsche incunabel in bruin-leeren band met koperen sloten; bestaande oorspronkelijk waarschijnlijk uit 176 en nu nog uit 171 bladen; in 8° met 20 regels per bladzijde; gothische lettersoort; signaturen c—p, a—d en A—E; zonder pagineering en zonder reclamen. Het eerste tractaatje, waaraan de voorste vier bladen ontbreken, bevat gebeden gedurende de Kleine Uren, Vespers en Completen (bl. 4^r—8^r). De dan achtereenvolgende tractaatjes zijn: *Sic dicendi sunt XV gradus* ³⁾ (bl. 8^v); *Incipit cursus beate marie virginis* ⁴⁾ (bl. 9^r—34^v); *Incipiunt septem psalmi penitentiales* (bl. 35^r—45^v); *Incipiunt vigilie defunctorum* (bl. 46^r—69^v); *Brevis commendatio animarum* (bl. 70^r—72^v); *Oratio de mane dicenda* en verscheiden andere gebeden ⁵⁾ (bl. 73^r—112^v); *Mox ut frater aut soror obierit, fiat commendatio a sacerdote cum stola incipiente R. Subvenite etc.* ⁶⁾ (bl. 113^r—125^v);

¹⁾ Blijkens het inschrift op de voorste bladzijde behoorde het boek aan de Zoeterbeeksche koorzuster Maria Cafmeyer; onder haren naam leest men in gouden letters: *Jesus amor meus, Maria adjutrix mea.*

²⁾ Van een ander perkamenten hs. (zeer klein van formaat) zijn nog slechts 16 blaadjes over. Daarop staan een gedeelte der Vigiliae Defunctorum; In cotidianis commemoracionibus (9 lectie's met de responsoria) en een soort korte Getijden van O. L. Vrouw.

³⁾ Geheel gelijk aan de Psalmi Graduales, welke nu nog in gebruik zijn.

⁴⁾ Zijnde de Getijden van O. L. Vrouw, doch slechts met één Nocturn.

⁵⁾ Bij een gebed, te bidden „ante arma crucifixi”, een met de hand gekleurde prent van den lijdenden Christus, waaromheen enkele tafereeltjes, voorstellende St. Jan en de H. Vrouwen, de beulen met de arma Christi, Joden en Apostelen. Bij een ander gebed, te bidden „coram ymagine beate virginis marie in sole”, een gekleurd prentje van de Lieve Vrouw-in-de-Zon, voor wie een man biddend ligt neergeknield.

⁶⁾ De liturgische gebeden terstond na het sterven van een broeder of zuster.

Quando deferendum est funus ad ecclesiam ¹⁾ (bl. 126^r—128^r); *De sepultura fratrum aut sororum* ²⁾ (bl. 128^v—139^v); *Qualiter debitum fraternitatis ab omnibus et singulis regulariter sit exolvendum* ³⁾ (bl. 139^v—140^v); *Hore de eterna sapientia* (bl. 141^r—152^v); *Incipiunt hore de sancto spiritu*, waarvan het laatste blad ontbreekt (bl. 153^r—160^v); *Incipiunt hore de dolore beate marie virginis* (bl. 161^r—171^r) ⁴⁾; *Incipit rosarium beate marie virginis* (bl. 171^v—176^v); op 't einde der laatste bladzijde: *Expliciunt hore de dolore beate marie virginis, necnon devotissimum Rosarium ejusdem*. Waar of in welk jaar het merkwaardig boekje gedrukt werd, blijkt niet, doch allerwaarschijnlijkst in het Windesheimsch mannenklooster in den Hem buiten Schoonhoven ⁵⁾.

Behalve eenige geschreven kerkmuziekboeken, die van belang kunnen zijn voor de oudste muziekgeschiedenis in de Nederlanden, bezit het klooster te Deursen verder nog enkele Liturgische Latijnsche handschriften, welke oudtijds toebehoorden aan het klooster der Reguliere Kanunnikessen in De Hage te Helmond, alwaar ze ook geschreven werden. Deze zullen wij vermelden in een artikel over dat klooster, dat wij eerlang hopen te publiceeran.

Een kostbaar oud-Zoeterbeeksch weefstuk bezitten de Deursensche kanunnikessen nog in een rood met goudgalon bestikt misstel. Het kruis op de rugzijde van het kasuifel is midden-in versierd met een kunstig geborduurd wapen der familie de Merode, waarvan hiervoor eene afbeelding is opgenomen ⁶⁾.

De stevige, maar sober bewerkte koorbanken te Deursen

¹⁾ De liturgische gebeden bij de uitvaart; het „*Libera me*” met muziek (deze muziek en gedeeltelijk ook de woorden geschreven).

²⁾ De liturgische gebeden bij de begrafenis.

³⁾ Een omschrijving van hetgeen de kloosterlingen moesten doen voor de zielerust van een overleden broeder of zuster der congregatie.

⁴⁾ Ook kende de Windesheimsche congregatie *Horae S. Crucis*; in het klooster te Helmond heette men al deze Getijden „toegetijden”.

⁵⁾ Onder de incunabelen, welke van dat klooster bekend zijn, zijn er twee, die nog al eenige overeenkomst hebben met den bovenbeschrevene en vermeld zijn in Campbell *Annales de la Typogr. Neerl. au XVe siècle*: N° 988 *Horae Beatae Mariae Virginis et aliae orationes* en N° 995 *Horarium*. Nog zij opgemerkt, dat de door ons beschreven incunabel een gebed bevat van Paus Sixtus IV, die regeerde 1471—'84, zoodat hij zeker na 1471 gedrukt is geworden.

⁶⁾ Het wapen de Merode met het hartschild van Culemborg. Van in de 15^e tot in de 17^e eeuw waren de Merode's de eigenaars der heerlijkheid Eckart; zie *Taxandria*, jg. 3, blz. 235 e. v.

zijn volgens de traditie der zusters afkomstig van het klooster Hoodonk; toen dit namelijk in 't midden der 17^e eeuw was opgeheven, zouden zijn koorbanken door het naburig Zoeterbeek gekocht zijn.

Voorts bezit het klooster te Deursen nog eenige oude schilderijen en Heiligenbeeldjes (van hout), benevens een oud en schitterend-bewerkt schrijn, dat relikwieën bevat van de H. Ursula en Gezellinnen ¹⁾).

XVI.

Zusters van Zoeterbeek.

De naam- en doodenlijsten van het klooster te Deursen bevatten eene groote menigte namen van Zoeterbeeksche zusters, doch van de meeste staan daarop zonder meer enkel de namen vermeld, zoodat wij niet kunnen bepalen, in welken tijd zij Zoeterbeek bewoond hebben. Slechts die zusters, waarvan wij hebben kunnen achterhalen, omstreeks welken tijd zij geleefd hebben (vooral met behulp der doodenlijsten en der stukken betreffende de hiervoren vermelde kloostervisitatie's), laten wij hier volgen in de hoop, dat later nog eens eene meer volledige lijst kunne gepubliceerd worden.

KOORZUSTERS.

Mater Thoma, die vermoedelijk de eerste overste was van 1448 tot ongeveer 1455, toen het klooster nog onder de parochie Nederwetten stond en nog niet den regel van St. Augustinus had aangenomen.

Elisabeth Treysenaerts, mater omstreeks 1455, afkomstig uit het klooster van den St. Nicolaasberg te Aerschot.

Heilwich (Hillegond) Michiels, dochter van Peter Michiels en Hillegond Stoppelmans te Helmond, religieuse 1481 ²⁾),

¹⁾ Het koperen ornamentwerk rondom het schrijn werd vervaardigd in 1913.

²⁾ In een akte van 5 Aug. 1481 verklaren haar ouders, dat zij hun zeer veel gekost heeft „zo in te doen, te cleiden, uyt te setten” en dat zij voorts alle jaren 6 malder rogge gebeurd heeft „ende in menigerley anderen punten dagelij vast noch kost”. De Eindhovensche kanunnik Arnold Michiels (waarschijnlijk dezelfde als Arnoldus Michaelis van Dijk, die een groot aandeel had in de stichting van St. Annaburg te Rosmalen, zie *Bossche Bijdragen*, IV, blz. 258, '59) was haar broeder; op 20 April 1497 bepaalde hij, dat alle door hem na te laten goederen na aftrek van legaten zouden vervallen aan zijn zuster Hillegonde, religieuse te Zoeterbeek, onder deze

procuratrix 1500 (Prot. Helm. N° 224 blz. 296, N° 226 f° 67^v, N° 228 blz. 23).

Willem van Lier, priorin 1500 (Prot. Helm. N° 228 blz. 23).

Catheryn Blanckelaer, suppriorin 1500 (ibid.)

Yda Joerdens van Brogel, religieuse 1500 (ibid.)

Catheryn van Strathem, religieuse 1500 (ibid.)

Aleyt Monincx, religieuse 1500 (ibid.)

Aleyt Ghijben, religieuse 1500 (ibid.)

Gregorie van Lier, priorin 1533¹⁾.

Hillegonde van Nuenen, suppriorin 1533.

Aleyt Kemts, religieuse 1533.

Katerina van Breugel, religieuse 1533.

Lisbet Cupers, religieuse 1533.

Lisbet van Croy Beckers, procuratrix 1533.

Aleyt filia quondam Godefridi Alberti, religieuse 1553²⁾.

Margriet, wettige dochter van *Wouter Smolders*, religieuse 1554²⁾.

Maria van Geldrop, suppriorin, stierf in 1583 in de abdij Binderen te Helmond, waar zij begraven werd. (Schutjes V, 219).

Lucia Tielmans, stierf als suppriorin in 1589. (Schutjes V, 219).

Mayken Dobbelsteyn, was waarschijnlijk een natuurlijke zuster van Jhr. Dirk Dobbelsteyn van Doenrade, Heer van Nederharen, en wordt dan reeds omstreeks 1560 als religieuse van Zoeterbeek vermeld; verder wordt zij als zoodanig vermeld 1579—'94.

Margaretha van Cortenbach, natuurlijke dochter van Jhr. Joost van Cortenbach, Heer van Helmond, en van Ida Becks, geb. te Helmond 16 April 1530, kwam op Zoeterbeek 26 April 1553, werd ingekleed 20 Aug. d.a.v., geprofest 26 Aug. 1554³⁾; suppriorin van af 1589 tot aan haar dood in 1599. (Schutjes V, 219).

Oda, dochter van *Wouter Gielmans*, religieuse 1565, suppriorin (waarschijnlijk omstreeks 1605), stierf omstreeks 1615. (Arch. Nuenen F 8)⁴⁾.

voorwaarde, dat indien zuster Hillegonde ooit zou overgeplaatst worden naar het klooster St. Annaburg te Rosmalen, die goederen haar zouden volgen. (Kl. Arch., N° 33).

¹⁾ Deze en de vijf volgende zusters worden vermeld in eene Nuenensche Schepenakte van 15 Dec. 1533 (Copieboek van rentebrieven in Kl. Arch.).

²⁾ Copieboek v. rentebrieven; mogelijk was zij werkzuster.

³⁾ Volgens haar eigen aantekeningen in een geschreven Vesperale (Museum Helmond).

⁴⁾ Cijnsboek van het klooster Hooidonk.

Catharina Coemants, mater 1583 (Prot. Helm. N° 240 f° 107^v).

Maryken Belaerts van Oirschot, religieuse 1583, stierf in 1602. (Prot. Helm. N° 240 f° 107^v).

Margaretha van Grevenbroeck, geboren 1533, geprofest 1550, mater gekozen 1592, stierf 26 Juni 1623.

Margaretha Noot, geb. 1542, geprofest 1562, leefde nog 1615, stierf vóór 12 Sept. 1620.

Herpken van Mierlo, stierf omstreeks 1615 (Arch. Nuenen F. 8).

Agnes van Aer, afkomstig van Gemert, filia naturalis (waarschijnlijk van Godaart van Aer, commandeur van Gemert), geb. 1580, geprofest 1595, suppriorin aangesteld 29 Juni 1623 en was dat nog in 1632.

Maria van den Bosch, ook wel eens *van den Hout* of *van Houten* genoemd, afkomstig van 's Bosch, geb. ± 1584, geprofest 1601, leefde nog in 1632.

Maria van Aer, afkomstig van Gemert, zuster van Agnes hiervoren vermeld en evenals deze eene filia naturalis, geb. ± 1587, geprofest 1606, vestiaria 1627, leefde nog in 1632¹⁾.

Maria van Camphuys van den Graaf, geb. 1587, geprofest 1607, cantrix 1632, leefde nog in 1640.

Maria Elias (Elen) van Zeelst, afkomstig van Nuenen, dochter van Elias Eelen van Zeelst (Prot. Nuenen-Gerwen²⁾ N° 27 f° 128), geb. ± 1583, geprofest in St. Annaborg te 's Bosch 1599, suppriorin aangesteld 17 Mei 1618, bleef dat vermoedelijk tot 29 Juni 1623, toen zij als discreta of raadzuster en ziekenmeesteres werd aangesteld, wordt in laatstgenoemde functie nog vermeld in 1632 en als religieuse nog in 1642.

Catharina van den Burcht, filia naturalis, geb. ± 1591, geprofest in St. Annaborg te 's Bosch 1607, tot cantrix en discreta aangesteld 29 Juni 1623, wordt nog vermeld in 1632.

Catharina Hendriks van Oss, geb. 1592, geprofest in St. Annaborg te 's Bosch 1609, stierf omstreeks 1635 (F. 8).

Barbara Peters Cuypers, afkomstig van Nederwetten, geb. 1567, geprofest 1609, meesteres van den refter 1627, wordt nog vermeld in 1639.

Petronella van Berckel, dochter van den Kwartierschout van Peelland Jhr. Hugo v. Berckel en Engelken van Boschhuizen, geb. in 1581 te St. Oedenrode, trad waarschijnlijk in

¹⁾ Blijkens een door haar gebruikt gebedenboek was haar levensspreuk: „Wie lijdt verwint.”

²⁾ Rijksarch. 's Bosch.

1602 te Zoeterbeek in 't klooster, suppriorin aangesteld 1607, was dat nog 1617, tot procuratrix aangesteld 17 Mei 1618, tot priorin 29 Juni 1623, bleef dat tot 1659, werd opnieuw tot priorin aangesteld in 1665 en bleef dit tot haren dood in 1669¹⁾.

Dircxken van Steenhuis, afkomstig van Grave, geb. 1587, geprofest 1609, procuratrix aangesteld 29 Juni 1623, was dat nog 1642, stierf 18 Oct. 1653. (*Taxandria*, jg. 17, blz. 293).

Jenneke van Cappeval, afkomstig van Grave, geb. ± 1596, geprofest 1613, meesteres der novicen en scholieren 1627—'32, suppriorin 1645, bleef dat tot haren dood 19 Maart 1660. (Schutjes V, blz. 220).

Anna Cares van Helmond, geb. ± 1596, geprofest ± 1617, kosteres 1632, leefde nog 1642.

Catharina van Oetelaar van St. Oedenrode, geprofest omstreeks 1622, leefde nog in 1632.

Anna Heuvelmans van Cranendonk, eene dochter van Jhr. Hendrick Hovelmans, drossaard van Cranendonk en Eindhoven, en van Catharina van den Heuvel²⁾, geb. 1610, kwam in 't klooster 1623, was novice in 1626 en nog op 22 Oct. 1627, maar werd nog in datzelfde jaar geprofest, aangesteld tot mater 1669 en bleef dit tot haren dood in 1679. (Schutjes V, blz. 221).

Arnolda van Oetelaar, geb. 1616, novice 1632.

Monica van Oetelaar, van St. Oedenrode, religieuse 1635, aangesteld tot mater 1659, bleef dit tot haren dood in 1665. (F. 8 en Schutjes V, blz. 221)³⁾.

Clara van den Bogaert, van Gemert, religieuse 1635, procuratrix 1645 en bleef dat waarschijnlijk tot 7 Mei 1693, toen zij plotseling in het koor der kapel stierf. (Prot. Nuenen-Gerwen N° 27, f° 35^r, 172^r).

¹⁾ Het klooster te Deursen bewaart nog haar kerkboekje, in welks perkamenten band haar naam staat geprent; het is gedrukt te Antwerpen bij Joachim Trognaesius in 1603 en draagt tot titel „Het goetd Gebruyck van de twee H. Sacramenten der Biechten en des Autaers door P. Franciscus Arias, priester der Societeyt Jesu.” Vóóraan in 't boekje zijn eenige spreuken ingeschreven o. a.

„Die tijt is cort, die doot is snel, Wacht u van sonden, soo doet Ghy wel.”
„Allen mijnen hoop staat op Godt alleen, Want menschen-troost is seer cleen.” „Virtus superat opes”

²⁾ Zij woonden te Stratum op de Breewiel; *Taxandria*, jg. 37, blz. 219.

³⁾ Met Arnolda en Monica van Oetelaar is misschien een en dezelfde persoon bedoeld. „Consentimus, ut filia d'Outelae possit semel ingredi sola septa monasterii de Soeterbeek, ex causa” (aanteekening van Bisschop Zoes omstreeks 1623 in Arch. Bisd. *Dispositiones* etc.).

Antonetta Hedichuisen, van Middelroy, stierf 12 Oct. 1659. (*Taxandria*, jg. 17, blz. 293).

Teresia van der Meiren, van Antwerpen, religieuse 1648, stierf 1692.

Maria van Woestenborch, procuratrix 1699, bleef dat waarschijnlijk tot haren dood 1 Mei 1703. (Rijksarch. 's Bosch, Nuenen-Gerwen, civiele processtukken N° 15).

Josina van den Bogaert, religieuse 1648, stierf 1 April 1716.

Maria Hendrixx van Eindhoven, afkomstig van Esch, geb. te Vucht 1640, mater aangesteld 1679 en bleef dat tot haren dood 10 Febr. 1720. (Schutjes V, blz. 221).

Maria Coolen, van Gemert, stierf 1676.

Maria Gerarts, van Hilvarenbeek, stierf 1691.

Gertruid van Loon, stierf 1693.

Constantia van der Meiren, geb. te Antwerpen 1640, religieuse 1670, suppriorin 1681 tot haren dood op 10 April 1701¹⁾.

Maria Antonetta van Vlierden, geboren omstreeks 1657 uit een adellijk geslacht op het huis Seldesat te Middelroy, novice ± 1677, suppriorin 1711 en bleef dat tot haren dood op 12 Jan. 1745.

Monica van Remy, religieuse 1694, stierf 1703.

Antonetta Sijnen, religieuse 1694, stierf 26 Juni 1701.

Emerentiana van Eindhoven, afkomstig van Helvoirt, geb. ± 1666, novice ± 1688, procuratrix 1711, stierf 8 Jan. 1748.

Lucia Andriessen Hertroy, van Woensel, geb. 1676, stierf 11 Sept. 1704²⁾.

Maria Jacobs, stierf 1707.

Elisabeth van Eyck, stierf als procuratrix 7 Mei 1709.

Aldegundis van Hal, van Liempde, arcaria 1711³⁾, mater 1720 tot haren dood op 6 Jan. 1731.

Clara van Eindhoven, van Vucht, procuratrix 1716, mater 1731 tot haren dood op 10 Febr. 1757.

Agnes van Bree, religieuse 1716, stierf 1719.

¹⁾ In 't klooster te Deursen hangt een geschilderd portret van haar, geknield voor een L Vrouwe beeld met Christus-kind, houdend in de hand een kruis, dat zij met haar vingeren aanraakt. Zie reproductie bij blz 189.

²⁾ Op de doodenlijsten staat over haar aangeteekend: „Deze godtvreesende religieus heeft ses daghen voór haaren doot eenen droom gehad, in denwelcke haar docht, dat de H. Gertrudis tot haar seyde, dat se binnen ses daghen zoude sterven, 't welk oock alsoo geschiede, want zij op den sesden dagh in den Heere gestorven is. — Dit dient voor een memorie.”

³⁾ Bewaarster van de kist of ark (arca), waarin het geld, de waarde-papieren en andere kostbaarheden des kloosters geborgen werden.

Anna Maria van Keверberg, religieuse 1716 en '32.

Elisabeth Hurckmans, geb. 1696, geprofest 1716, werd in 1730 overgeplaatst naar het klooster Nazareth te Waalwijk, waar zij alsdan door den Pauselijken Nuntius als Priorin werd aangesteld; zij en hare medezusters te Waalwijk werden op 't einde van 1731 verjaagd, vonden beurtelings een kort verblijf te Besoyen, Tilburg, Corsendonck en Brecht, totdat zij zich in 1733 vestigden te Antwerpen in een kloosterhuis, genaamd St. Jozef-Nazareth; na dit klooster tot bloei gebracht te hebben, stierf zij er op 80-jarigen leeftijd op 15 Jan. 1776 ¹⁾).

Barbara de Groot, religieuse 1716, stierf als suppriorin in 1750.

Lucia Langens, religieuse 1716, stierf 30 April 1740.

Catharijn Berewinckel, stierf als religieuse 11 Mei 1731.

Catharina van Eindhoven, geprofest ± 1726, suppriorin 1765 tot haren dood 16 Mei 1782.

Monica Mutsaerts, religieuse 1732, stierf 10 Nov. 1758.

Christina van Bockhoven, religieuse 1732, mater 1757 tot haren dood 22 Jan. 1760.

Constantia de Vries, religieuse 1732, stierf als procuratrix 8 Dec. 1753.

Teresia van Meeuwen, religieuse 1732.

Agatha Vromans, religieuse 1732, stierf 11 Dec. 1757.

WERKZUSTERS OF CONVERSINNEN EN DONATINNEN:

Anna Stapparts, geb. 1525, geprofest in Mariagaard te Roermond omstreeks 1543, was nog religieuse in Zoeterbeek in 1615, maar stierf vóór 12 Sept. 1620.

Marieke van Bers, als religieuse en wel als bleekster vermeld in 1566 ²⁾).

Maria van Houtert, geb. 1545, geprofest 1562, leefde nog 1615, maar stierf vóór 12 Sept. 1620.

Catharina Zegers van Alphen, geb. 1565, geprofest 1596, leefde nog 1615, maar stierf vóór 12 Sept. 1620.

¹⁾ Zie haar biografie in het *Nieuw Nederl. Biogr. Woordenb.*, VII, 582, '83, waar zij als „een moedige vrouw” beschreven wordt; hare familieleden, de dames Janssens te Deurne, bezitten een geschilderd portret van haar.

²⁾ Zij was de bleekster van het Kasteel van Helmond; ook in later tijd lieten de Heeren van Helmond hunne wasch bleeken in het klooster van Zoeterbeek.

Heilken (Helena) Joostens Martens van Mierlo, geb. 1594, geprofest 1612, leefde nog 22 Oct. 1644 (Prot. Helm. N° 269).

Gertrudis Peters van Strijp, geb. ± 1564, geprofest in St. Annaborg te 's Bosch ± 1587, leefde nog in 1632.

Apollonia Geerlincx Claessen, afkomstig van 's Bosch, geb. ± 1572, geprofest in St. Annaborg te 's Bosch 1597, bleekster 1615—'54.

Anna Dircx van Campen, afkomstig van 's Bosch, geb. 1587, geprofest in St. Annaborg te 's Bosch 1607, waschster (lotrix) 1632.

Anna Jansen van Beek, afkomstig van Hilvarenbeek, geb. 1582, geprofest in St. Annaborg te 's Bosch, 1607, leefde nog in 1632.

Magdalena Niclaessen (Claessen) van der Vooren, geb. ± 1597, geprofest 1616, bakkeres (pistrix) 1632.

Henrica Tielmans, afkomstig van Geldrop, geb. 1595, geprofest 1618, kok (coqua) 1627—'32.

Petronella Verreynden Jansen van Gemert, geb. 1600, geprofest ± 1622, leefde nog in 1633.

Judith Thijssen (Mathijssen), van Gemert, geb. 1605, geprofest 1631.

Catharina Eemons, van Nistelroy, geb. 1614, geprofest 1632, stierf 8 Mei 1697.

Maria de Bont, geb. ± 1642, novice ± 1662, leefde nog in 1732.

Cathalijn van Avendonk, afkomstig van Esch, geb. ± 1648, novice ± 1665, stierf 26 Nov. 1735.

Helena Heykants, afkomstig van Tilburg, geb. ± 1656, novice ± 1684, leefde nog in 1732.

Pieternel Verpoorten, stierf in 1696.

Maria Denies, van Tilburg, stierf in 1702.

Christina van Ravenstein, stierf in 1703.

Jenneke Canters, stierf in 1707.

Anneke Jacobs van de Bysen, stierf 29 Dec. 1712.

Pieternel Mutsaerts, stierf in 1713.

Gertrudis Gubbels, religieuse 1732.

Mayken Thielen, religieuse 1732, stierf in 1736 of '37.

Elisabeth Verkampen, religieuse 1732.

Mechtildis Creemers, religieuse 1732.

Anna de Groot, religieuse 1732.

Jenneke Panhuysen, religieuse 1732, stierf in 1759.

Maria Jansen, religieuse 1732.

Petronella Claesens, religieuse 1732.

RECTOREN EN PRIESTERS.

Ter aanvulling, verbetering of bevestiging van Schutjes, V, blz. 221 e.v. kan dienen, dat wij als rectoren en priesters der Zoeterbeeksche religieuzen vermeld vonden:

Marcelis Sampson 1475 (Copie van rentebrieven in Kl. Arch.)

Jan van Mechelen, 1481—'89 (ibid. en Prot. Helm. ¹)
N° 226 f° 23^r, 128^r).

Heer Jacop 1492 (Copie van rentebrieven).

Reynder van Sittart 1495—1500 (Prot. Helm. N° 227 f° 195^v,
326^r, N° 228 blz. 33).

Jan van Sittart 1498 (Prot. Helm. N° 227 f° 314^v).

Willem Dicbier 1505 (Copie van rentebr.).

Cornelis van Oisterwyck 1512—'45 (ibid.).

Aert van Roy 1536—'64 (ibid.).

Arnoldus van Strijp 1567 (Prot. Helm. N° 237, akte 2 Mei
1567) ²).

Anthony van Hemert 1557 (Copie van rentebr.) ³).

Dirk Janssen van Mierlo (ook geheeten Dirk Jan Thonis-
zoen) 1575—'83 (Prot. Helm. N° 240 f° 107^v).

Willem Andriessen van Woensel 1591—1604) ⁴).

Wouter Willems van Boxtel 1610—'44) ⁵).

¹) D. i. het Protokol van Helmond in het Rijksarch. te 's-Bosch.

²) Deze was wellicht dezelfde als Aert van Roy, die voorafgaat, en mogelijk ook dezelfde als Aert Diercx, die in 1564 als zaakgelastigde voor het convent van Zoeterbeek optrad (Copie van rentebr.).

³) Ook Gramaye (*Antiquit. Belg. Tax.*, p. 21) vermeldt hem; hij is bekend als auteur van eenige godvruchtige tractaatjes, vermeld in Coppens, III: 1 blz. 34; ook bestaat van hem een vertaling uit het Latijn, getiteld „St. Augustijns Vierighe Aendachten”, waarvan nog twee exemplaren, respectievelijk gedrukt in 1543 en 1547, in 't klooster te Deursen zijn.

⁴) In een akte van 9 Oct 1599 (Prot. Helm. N° 244) komt hij tevens voor als procurator van Marienhage te Woensel.

⁵) In 1617—'26 wordt de procurator van Marienhage te Woensel Goyaert Metsers herhaaldelijk vermeld als zaakgelastigde van het klooster te Zoeterbeek; deze zal 't zijn, die in de kerkrekening van Nuenen 1617—18 (Parochie-Arch. van Nuenen) als „kapelaan” te Zoeterbeek vermeld wordt. Betreffend een anderen religieus, die in 1617—'22 op Zoeterbeek verbleef, gaf Bisschop Zoes 11 Mei 1622 dit getuigschrift; „Notum facimus et attestamus fr. Joannem Prince, presbyterum religiosum Ordinis Canonicorum Regularium Stⁱ Augustini conventus de Bethleem juxta Lovanium per quatuor annos cum medio honeste et regulariter vixisse in conventu de Soeterbeeck prope Endoviam nostre diocesis et propter presentem belli calamitatem de nostro consensu ad locum professionis redire.” (Arch. Bisd. *Dispositiones etc.*).

De rechten der moederkerk van Zuilichem in het begin der dertiende eeuw.

Medegedeeld door

Dr. J. S. VAN VEEN.

Over de kerkelijke geschiedenis van Zuilichem weet Schutjes niet veel mede te deelen. Hij zegt: „De oude parochiekerk van Zuilichem vereerde St. Lambertus als beschermheilige” en vertelt dan iets uit het visitatieverbaal van 1571. Iets meer weet ik er over mede te deelen.

De kerk van St. Lambertus te Luik had bezittingen aan den benedenloop van de Waal en de Maas. Het oudste bericht daarover is een brief van 997 ¹⁾, waarin koning Otto III, die aan den Luikschen bisschop Notker reeds hoorigen van den hof te Heerewaarden te Maren, Kessel en Hedikhuizen gegeven had, ook den hof zelve aan genoemden bisschop schonk.

Voorts bezat het Kapittel van St. Lambertus de parochiekerk te Zuilichem met hare bijkerken. Deze lagen deels aan de Waal, nl. Worne, waarmede misschien Vuren bedoeld wordt, en Herwynen, voorts Maren, Kessel en Lith aan de Maas en eindelijk Wifflet ²⁾.

¹⁾ Sloet, Oorkondenboek No. 117, Cartulaire St. Lambert No. 78. Al is de brief in zynen tegenwoordigen vorm min of meer verdacht (Sloet, aanm. onder No. 117), toch bestaan deze bezwaren niet tegen den inhoud, getuige de bevestiging der schenking van lateren datum.

²⁾ Deze plaats is mij niet bekend.

In 1202 achtte het Kapittel het noodig de rechten der Zuilichemsche moederkerk duidelijk te omschrijven en daaraan hebben wij het te danken, dat wij iets over de oude geschiedenis dier kerk weten. Daarbij verdient het opmerking, dat, gelijk het Kapittel patronus was van de moederkerk, de pastoor (investitus) van deze de collatie had (verus patronus was) van deijkerken te Maren, Kessel en Lith. Later schijnt het Kapittel ook de collatie van deze kerken aan zich getrokken te hebben ¹⁾.

De brief van 18. September 1202 is afgedrukt in het Cartulaire de l'église Saint-Lambert de Liège (Brussel 1893). Dit is voor mij geene reden om hem niet voor de lezers der *Bossche Bijdragen* opnieuw af te drukken, daar het Cartularium zeker niet in veler handen is.

1202 — September 18.

Johannes Dei gratia prepositus, decanus, archidiaconi totumque maioris ecclesie Leodiensis Capitulum universis Christi fidelibus presentem paginam inspecturis salutem in Domino. Quoniam breves dies hominis sunt et eius vita labilis, que geruntur a viris prudentibus in tempore ne labantur per fugam temporis et ne in posterum aliqua possint novercari ²⁾ calumpnia, debe(n)t litterarum apicibus ac testimonio perhennari. Sciant igitur tam posteri quam presentes, quod hec sunt iura matricis ecclesie de Zulenkem Traiectensis dyocesis ad nostram collationem pertinentis: quicumque enim est persona, id est investitus, dicte parrochie, idem est investitus in Wifflet, in Worne et in Herwynen, nam he ecclesie sunt appenditie matricis ecclesie supradicte. Debet etiam prefatus investitus habere tertiam partem decime tam magne quam minute singulis annis tam in matrici ecclesia quam in appenditiis, scilicet in Wifflet et in Herwiin; in Worne vero tenetur habere tam grossam decimam totaliter quam minutam, et ex ea idem investitus instituere debet cappellanum in iamdicta appenditia, si non poterit personaliter aut non velit in eadem celebrare; si autem capellanus de antedicta decima nequeat sustentari, predictus investitus supplere tenetur eius defectum

¹⁾ Schutjes V, blz. 32; IV, blz. 664, 723.

²⁾ Zie Du Cange i. v. noverca. Hier = obliterari.

de sua tertia parte de Wifflet. Capellanus autem de Zulen-
kem ¹⁾, qui ab investito ibidem debet institui, tenetur de (l. in)
appenditia de Herwiin celebrare; parrochiani vero ipsi capel-
lano singulis annis debent unas(?) ocreas valentes VI solidos
Colonienses in festo s. Lamberti, cappam pluvialem valentem
unam marcham. Ducatum et reducatum ultra aquam ibi
fluentem tenentur etiam parrochiani de Herwiin cum labore
et expensis eorum providere.

Due partes autem nostre decime, quam habemus in Sulen-
kem et in Herwiin supradictis, debent duci cum nostris expensis
in grangia investiti et propter hoc investitus tenetur habere
stramen et paleam decime eiusdem, nec amplius inde poterit
petere a nobis vel a nostro procuratore nisi gratiam.

Quicumque vero investitus est matricis ecclesie de Zulenkem
supradicte has ecclesias, scilicet Marne et Kessele et Lithe,
tamquam verus patronus conferre tenetur quotienscumque
carent investitis.

Et unaqueque iam dictarum ecclesiarum cum Wifflet et
Worne supranotatis debent singulis annis VI solidos Colo-
nienses offerre super altare de Sulenkem in festo beati Lamberti
et duas libras cere Leodienses, de quibus omnibus, tam de
denariis quam de libris cere, debet habere primo investitus VI
solidos Colonienses et totam ceram; residuum vero tenetur
conferre procuratori nostro bona fide.

In cuius rei testimonium presentem cartam munimine sigilli
nostri Capituli Leodiensis duximus roborandam, precipientes
ipsius auctoritate capituli sub anathematis vinculo, ne quis
ausu temerario audeat infringere.

Datum Leodii Verbi gratie M^oCC^o anno secundo, in crastino
Lamberti, mense Septembri.

Liber chart. no. 628, fol. 304 verso.

¹⁾ Misschien verschrijving voor Worne. Van eenen kapelaan te Z. is
nergens sprake.

De parochie Oeffelt

medegedeeld door

J. KLEIJNTJENS S. J.

De parochie Oeffelt behoorde sinds eeuwen onder de geestelijke jurisdictie van het aartsbisdom Keulen, en in civilibus tot het hertogdom Kleef. Toen later deze plaats een deel uitmaakte der Bataafsche Republiek, richtte in 1803 de pastoor Hendrik van Ackeren een verzoekschrift aan Borgia, den Kardinaal-prefekt der Propaganda, om te mogen geïncorporeerd te worden in het vroegere diocees Roermond.

Wij laten hier een copie van deze supplicie volgen:

Copia supplicis Libelli porrecti SSmo Dno Nostro Pio Papae VII a Rev. Dno Theodoro Henrico van Ackeren, Parrocho in Uffelt in ditione Batava septentrionalis tractus Mosae ¹⁾).

Exponit omni veneratione maximaque submissione animi infrascriptus Parochus Ecclesiae parochialis loci de Uffelt, Ditionis Batavae ex septentrionali tractu Mosae quod cum sua parochia in spiritualibus ante bellum ad Archidioecesim Coloniensem, in civilibus ad Ducatum Cliviensem, et potentissimi Borussorum Regis dominationem pertinens, et post a Gallorum exercitu occupata non ita pridem a Gubernio Gallico Reipublicae Batavae, cujus territorio locus de Uffelt contiguus est, cessa sit, consequenter extra limites Reipublicae Gallicae sita quoad jurisdictionem spiritualem, quae ut verisimile est, et ex ipsa erectionis Bulla, ut ex Reipublicae legibus constare videtur, dictae Reipublicae limites non transcendet ad noviter erectum episcopatum Aquisgranensem pertinere non posset; et ex altera parte Capitulum Coloniense ad manus Sanctitatis Vestrae, omni jurisdictione spirituali pro parte Cis-Rhenanae renunciaverit; dubius omnino incertusque haereat ad quam

¹⁾ Nunt. Arch. Busta XIII f.

potestatem spiritualem pro occurrentibus dispensationibus matrimonialibus et quadragesimalibus, Oleis Sacris, celebrationibus Festorum, et quoad alia multa se convertat, nisi forsitan ad Rmum Dnum Administratorem Archidioecesis Coloniensis pro parte trans Rhenana, sed quia propter distantiam locorum non exiguum trium insuper fluviorum notabilium interjacentium frequenter per hyemem saltem occurrentem inundationem, accessus ad dictum Rum Dnum in civitate Arensbergensi degentem difficillimus, imo et impossibilis est, et supradicta Parochia de Uffelt, quae sola simili casu posita est, contigua est parti Batavae dioecesis olim Ruremundensis, quae ab Illustrissimo ac Rmo Dno Episcopo olim Ruremendensi Joanne Baptista Roberto Barone Van Velde de Melroy, nuper a gubernio nostro Batavo recognito, ita ut libere et publice functiones omnes episcopales peragere possit qua administratore Apostolico pacifice regeretur, hincque recursus ad hunc Illmum Dnum tribus a loco de Uffelt horis in civitate Graviensi commorantem admodum facilis ac praeterea conveniens videtur ut dum Parochia de Uffelt in civilibus a Gubernio Batavo regitur, in spiritualibus ab Episcopo a dicto Gubernio gratiose recognito regatur, supplicat infrascriptus Sanctitatem Vestram, quatenus in spirituale bonum Parochiae de Uffelt, totiusque Religionis nostrae catholicae dictam Parochiam submittat jurisdictioni Ecclesiasticae Illmi ac Rmi Dni Episcopi olim Ruremondensis, actu ejusdem olim Diocesis pro parte Batava administratoris Apostolici.

Relata veritati conformia esse attestamur

J. Ijerkjens Districtus Cuykensis in parte Batava
 Dioecesis olim Ruremondensis Decanus et officialis.

Rome nam echter voorloopig geen beslissing. Den 24sten Mei 1832 beval Mgr. Antonucci de kwestie weer dringend aan den Kard. Staatssecretaris, Bernetti, aan; eindelijk werd den 12 Juli 1832 bij Consistoriaal decreet de parochie Oeffelt afgescheiden van het diocees Keulen en ingelijfd bij het Apostolisch Vicariaat Grave.

Nadat Mgr. Antonucci den aartsbisschop van Keulen en den Directeur van R. K. Eeredienst, Baron de Pelichy, hiervan kennis gegeven had, kondigde hij op 11 Aug. het executooriaal decreet af.

Antonius Antonucci.

Apostolicus Negotiorum Gestor.

Apud Serenissimum Belgarum Regem a SSmo D. N. Gregorio XVI P. M. specialiter deputatus.

Rmo Dno vicario Apostolico Gravensi salutem in Domino sempiternum.

Quum S^{us} Dominus Noster divina Providentia Gregorius XVI Pontifex Maximus sacrae Congregationis negotiis consistorialibus praepositae decretum, cujus originale hisce nostris adjectum reperitur, pro exequutione nobis committere benigne dignatus sit, quo Beatitudini suae annuere visum fuit, ut Paroecia *Oeffelt* in Provincia Brabantis Septentrionalis sita sub ditione Regis Belgarum, ab Archiepiscopatu Coloniensi distrahatur atque vicariatus generalis Apostolici Episcopatus olim Ruremundensis jurisdictioni ad Sanctae Sedis lubitum subjiciatur juxta Litteras Apostolicas novae circumscriptionis Dioecesium Regni Borussici datas Romae apud Sanctam Mariam Majorem XVII kalendas Augusti anni 1821 incipientes *de salute animarum*.

Nos ex speciali autoritate apostolica per praesentes declaramus praefatam paroeciam *Oeffelt* post hanc diem a Dioecesis Coloniensi dismembratam atque jurisdictioni spirituali *Dominationis vestrae* uti *Superiori Ecclesiastico viciniori* extra ejusdem Regni finibus existenti unitam esse.

Charter betreffende het klooster Bethlehem te Haren bij Megen

door

J. CUNEN.

In den eersten jaargang van dit tijdschrift komt een uitgebreid artikel voor over de stichting, verwoesting, en wederopbouw van het Franciscanessenklooster „Bethlehem” te Haren, bij Megen, door Dr. Titus Brandsma, Ord. Carm., die de kroniek van dit klooster geeft en inleidend beschrijft.

Onder de aanwinsten van het Rijksarchief te 's-Hertogenbosch, 1928, bevindt zich een Charter uit 1554 betreffende dit klooster, dat eenige nadere bijzonderheden geeft over een der zusters van het convent, die vóór hare professie, afstand doet van hare goederen aan „Bethlehem”, als volgt:

„Wij Willem Sebertyss ende Gerit Jan Marcelissoen, schepenen tot Megen, tugen, dat wij, op datum ondergeschreven gesien, gevisiteert ende horen leesen hebben eene supplicatie, ons gepresenteert ende verthoent bij suster Jenneken Steewichs¹⁾, matersse des cloosters ende convents tot Haren ende Eerken Aerdt Aerdsdochter²⁾ inne gekleede toecomende Suster ende conventualinne des cloosters voirs.

¹⁾ Mater Jenneken Steewichs, wordt in gemeld artikel Jan(s) van Sewich genoemd. Zij overleed 28 Maart 1561, na het klooster 23 jaar als een oprechte moeder geregeerd te hebben. (zie dl. I. B.B. bladz. 318).

²⁾ Eene Suster Eerken Aerts vluchtte, met 7 andere zusters, na de verwoesting van het klooster, omtrent 1581, naar Grave, waar zij overleed 4 Maart 1603. (zie bovengemeld artikel, bladz. 318, B.B. dl. I.). Zij was op één na de laatste die van het Harensche convent, in ballingschap te Grave, overbleef. De laatste was Jenneken Hendricx, die overleed 6 Maart 1618.

bij der voirs. Eerken eertijts overgegeven aen onsen genedighen Heere Karle van Brimeu, Greve tot Meghen, etc. ende de apostillinghe daer op gedaen ende bij sijne genaden met eygender hant ende naeme onderteyckent als bij derselve bleeck, van welcker supplicatie ende apostillinge voer gezyedt einhalt hier nar van woordt te woordt volght. //

Aen den Edelen vermoegenden Hoochgebooren Heer, Heer Karle van Brimeu, Greeff tot Meghen, Heer tot Weesmale, Heer tot Humbertoit, etc.

Geven in alder oetmoedicheyt te kennen uwer genaden onderdanighe ende goetwilleche ondersaete Eerken Aerdt Aerdt Diricxen dochter, woenachtich inden Clooster tot Haren, hoe dat sij, overmerct diverse periculen, zeer contrari der zielen zalicheyt, die inde weerelt sijn ende inde weerelt soe te converseeren ende onbesmet daer aff te blijven zeer lestich ende moeyelick is. Dit bedenckende die selve Eerken voer- genoempt, noch ongeprofessijt, heeft haer begeven ende ge- cooren haer leven te leyden inden clooster tot Haren, ge- noempt Bethleëm,

Soe dan die selve Eerken heeft zeeckere gueden, die haer doir die genaeden Godts verleent sijn ende is berooft van vader ende van moeder, noch sij en heeft oeck egheen brueder oft zusteren, wair om is hair oetmoedighen begeren, dat uwe genaden haer toelaeten willen dat deese voirs. Eerken bij donatiën die men nümpt inter vivos testamenten, opdrachten, vercoepinghen ofte des gelijcken, mocht alsulcke gueden erven ende laeten aenden Godtshuys te Haren, genümpt Bethleëm, dair sij in begeert te leven ende te sterven ende Godt den Heer te dienen hair leven lanck.

Ende want dat selve clooster zeer arm ende zeer cleyn van tijtlijcken goede, seer cleyn van goet versien is, hierom begeert deese selve Eerken onderhalinghe van den clooster hair leven lanck in recompensatiën van hairer onderhalinghe haers vaders ende moeders erve, welcke guederen hebben gauwen inden verhuizinghe eenendertichsten halven gulden ende dair gaen jaerlicx weeder uut acht gulden ende noch heeft deselve erve veel dijcx.

Deese gratie onser genade Heer ons gunnende, om Godts wille, nyet tegenstaende zeeckere ordinatiën, deeser begeerte contrarie, verbijnden ons alle inwoenders ons godtshuys voir ons genedighe Heer te bidden. //

Wij Karle van Brimeu, grave van Megen vergunnen deese suppliantie, dat sij voir haere professie die gueden in deese

supplicatie geruerdt sal voir onse scepenen dair ende gelijk dat behoirt moegen wetlick ende erfelick opdragen tot behoef van onsen ¹⁾ godtshuyse tot Haren voirs. geheeten Bethleëm, behauwelijcken, dat sij denselven scepenen sal doen blijcken van den inhouden van deeser supplicatiën ende dat tselve goet nar hair doot bijde naeste vrienden ende maegen oft erfgenamen der voirs. supplianten sal tot ewigen daghen gelost moegen worden nar lantcoop ons landts van Meghen ende dat die scepenen brieven van deesen transporte met conditiën van sulcker lossinghe sullen worden belast.

Gedaen in onser stadt van Meghen den dertichsten dach van Maerte int jair ons Heeren 15^c ende vier ende vijftich, onderteuyckent Charles de Brimeu: //

Uut crachte van welcker supplicatie ende appostillinghe voirs. de voirs. Eerken uut hairen vrijen eyghen moetwille voir ons scepenen boven geschreven opgedragen ende overgegeven heeft, dreget op ende gevet over, mits deesen, erfelijcken ende ewelijcken der voirs. Suster Jenneken Steewichs, materse, tot behoef den voirs. clooster ende convent tot Haren, genoempt Bethleëm alles goets, reede ende erve, groot ende cleyn, egheen uutgescheyden, als sij heeft liggende ende ruerende in den lande van Meghen.

Ende Eerken voirs. heeft halmelick ²⁾ dair op vertegen tot behoef den clooster ende convent voers. behaudelijcken noch tans ende hier inne gereserveert, dat hetselve goet nae Eerkens voirs. doot bijde naeste vrienden ende maegen ofte erfgenamen der voirs. Eerkens sal tot ewigen daghen gelost moegen worden, nae lantcoope des lants van Meghen, naevolgende der voirs. appostillinghe.

Ende allet sonder argelist.

Des te orconden, soe hebben wij scepenen, boven genoempt, met onse mede scepenen van Megen, onsen scependoms zegel hier aen gehangen, int jaer ons Heeren duysent vijff hondert ende vierenvijftich, den vierden dach Octobris.

Hier volgt nog eene acte uit de schepen-protocollen van Oss betreffende eene overeenkomst van een Peter Megens, uit Oss, met het klooster te Haren, wegens eene geleende geldsom aan het toen weer herstelde klooster te Haren.

¹⁾ Welke rechten de graven van Megen hadden op het klooster te Haren is een groot geschilpunt geweest. (zie B. B. dl. I, bladz. 281).

²⁾ Op plechtige wijze.

Peter Megens, op Osserschaik bekend, voir schepenen Jonker Wouter Francis van Oss en Welt Jan Welten schuldig te zijn aan het klooster Bethlehem, gelegen tot Haren, in 't graafschap Megen, de som van honderd caroli gulden, tot 20 stuivers, in goeden gankbaren geld en voor interest van dien jaarlijks te doen vier karrevrachten naar den Bosch, dese karrevrachten niet langer zullen duren dan tot de betaling der 100 gulden, die hij ten allen tijde kan doen, als 't hem gelegen en te pas zal komen.

Verders heeft hij Peter Megens bij dit ingegaan arrest mede overgegeven aan de matersse en religieusen vier opgaande eikenboomen, staande achter de lantweer op Osserschaik, hem toebehoorende.

En quiteerde de voorsegde matersse en religieusen voir haar en hare nakomelingen van alle actie en pretentie.

Actum 9 Sept. 1688.

De collatie van het Beneficium Sancti Severi-altaar te Oss

door

J. CUNEN.

Dit beneficie, dat niet genoemd wordt door Schutjes, wel door Coppens, is nog na de invoering der Hervorming in de Meierij, vergeven.

In 1669 was collator Jan Iwens, zooals uit de volgende acte der schepen-protocollen van Oss blijkt:

„Jan Iwens, poirter van Oss is verklarende, dat hij als collator van zeker Beneficie, genaamd Severinus, onder de vrijheyd te Oss, dit beneficie heeft getransporteert ende gegeven aen den persoon van Douwe Liesselius, zoon van Petrus Liesselius, in leven predicant te Herwaarden om daer op te studeeren. Vermits dese door indispositie ende ziekte onbekwaem is geworden te studeeren heeft hij Iwens het gebruik en de goederen van het beneficie overgedaen aen Petrus van den Heuvel, zoon van Ariaen van den Heuvel, schoolmeester tot Alem.

Actum 14 Mei 1669”.

In 1732 was, rechtens of onrechtens, collator van dit beneficie Dirk Coets ¹⁾, rector der Latijnsche school te Oss en zoon van predikant J. Coets.

Het collatorschap schijnt hem toen betwist te zijn, daar in de schepen-protocollen van Oss, van 18 April 1732, eene acte voorkomt, waarbij:

„Petrus Essmits, regeerend schepen van Oss, verklaart met zijn persoon en goederen borg te blijven voor Dirk Coets, als vader en voogd van Thomas Coets, zijn minderjarige zoon, om te restitueeren de vruchten en emolumenten, spec- teerende tot de Beneficio Sancti Severi, tot Oss, in geval iemand beter gerechtigd tot de collatie mochte opkomen”.

¹⁾ Zie: N. Ned. Biogr. Woordenb. dl. VIII, in voce. En „de Stad Oss” 15 Sept. 16 Nov. 1929.

Register van Persoonsnamen.

- Aa, Beatr. v. d., 139.
 —, Elis. v. d., 136.
 —, Willem v. d., 139.
 Adriaensens, S. J., 30.
 Adrichem, H. v., 102.
 Aegidius Janssens, prel. (1688),
 41.
 Aelsvoert, H. v., 141.
 Aer, God. van, 296.
 Aerdt, E., relig., 308 vlg.
 Aerle, van, zie Janssen.
 Agurto, F. v. d., 87.
 Airoldi, Carlo, intern. (1673),
 21, 69.
 Ayen Hermans, 133—136.
 Ackeren, H. v., past. (1803),
 305.
 Alaerts, S., priest. (1503), 108.
 Alard, past. (1317), 139.
 Albertus, aartsh., 115.
 Aldenhuijzen, H. A., 12.
 Aldolf, Jhr., 143.
 Aleydis, 136, 139.
 Alexander IV, paus (1261),
 25, 105.
 — VII, paus, 25.
 Allamont, zie Eugenius.
 Allard, F., 8, 14.
 Alphen, Cath. v., 273.
 Alphen, M. v., 142.
 Alphonsus de Berghes, aartsb.
 (17^e e.), 22 vlg.
 Alva, Alvarez de Toledo,
 hertog v., 114.
 Amelroye, Agnes van, abdis,
 114, 137.
 Amelsvoord, Th. v., 9.
 Ancker, Al. v. d., kruish.
 (17^e e.), 28.
 Antonucci, Mgr. (1839), 153,
 156, 158, 306 vlg.
 Appels, J., priest. (17^e e.), 38.
 Arnold Frans Diepen, biss.,
 3, 16 vlg.
 Augustinessen, 6, 174—300
 pass.
 Baaijens, P., 13.
 Baeckel, v., zie Janssen.
 Bacx, J. H., 13.
 Bax, J., 140.
 Bannenbergh, G., 13.
 Baptist, M.S.C., G.H.J.M., 12.
 Bardoul, J., 115.
 Bassery, W., vic. (1692),
 19—77 pass.
 Battum, Is. v., 205.
 Beeck, Anna v., 273.
 —, Heilw. v., 108, 139.
 —, Kath. v., 106, 108, 139.
 —, Lysb. v., 140.
 —, Mecht. v., 140.
 Beek, C. J. M. v., 13.
 Beer, B. de, 7, 11.
 Beersmans, W., past., (17^e e.),
 40.
 Begijnen, 28.
 Beirckers, St., 113.
 Beckers, Arn., rect. (1810), 196.
 Belien, J., priest., 17—44 pass.
 Bendorp, H., past. (1246), 130.
 Berg, E. v. d., prel., 16.
 —, H. v. d., 10.
 Bergaigne, zie Joseph.
 —, H. de, 47.
 Bergen, J. v., 12.
 Berghes, de, zie Alphonsus.
 Bergmans, W., 7, 11 vlg.

- Berckel, E. v., 141.
 —, G. v., 141.
 —, Jhr. H. v., 296.
 —, P. v., 195, 199, 272.
 Berkelmans, C., 8, 14.
 Berkers, J., 123.
 Bernardinessen, 102.
 Bernevelt, H., Minderbr.
 (1583), 97 vlg.
 Besouw, J. v., 10.
 Best, v., zie v. d. Meijden.
 Beugels, H., past. (1851), 126.
 Beughen, zie Joannes.
 Beuken, W., 12, 16.
 Beurden, W. v., 8, 14.
 Bie, Ph. de, 137.
 Bigato, M., past. (17^e e.), 40.
 Biggelaar, J. G. v. d., 13.
 Bijnen, N., 8, 13.
 Bless, H., 7, 11, 13.
 Blok, O. E. S. A., C. 14.
 Bodenstaff, W., 12.
 Boelaars, V., 9.
 Bogaart, J. v. d., 207.
 Boxel, W. v., priest. (1644),
 196, 301.
 Bonnike, S. J., G. M., 9.
 Bondt, A. de, 11.
 Bont, E., 37.
 Boom, O. C., A. H., 14.
 Boomaars, C. S. S. R., Chr., 13.
 Boot, A., 37.
 Borch, C. v. d., 201.
 Borret, A., apost. vic. (1831),
 152, 156 vlg.
 Bosch, M. v. d., 272.
 —, v. d., zie v. d. Broeck.
 Boset, M. J., 9.
 Boshuysen, G. v., 144.
 Boshuyzen, E. v., 108.
 Bourbon, zie Lodewijk.
 Bovina, O. S. F., E. de (17^e e.),
 37.
 Bree, P. J. de, 11.
 —, Willemijn v., echtg. v. J.
 van Minten, 207.
 Brekelmans, J. C., 11.
 Brigitinessen, 174.
 Broeders v. d. Chr. Scholen, 6.
 — v. O. L. Vr. v. Lourdes,
 5 vlg.
 Broeck, Marie v. d., 142.
 Broeckhuysen, S. v., 138.
 Brok, Th., 14.
 Brox, F., 9.
 Brölman, O. F. M., J. H.,
 13 vlg.
 Bronsgeest, J., 9.
 Bruheze, D. v., 141.
 —, G. v., 139.
 —, M. v., 141.
 Bruffarts, K^a, abdis, 114, 137.
 Bruggen, C. v. d., 141.
 Bruggen, J. baron v. d., 126
 vlg.
 —, Joh. v. d., 127.
 Bruyffaert, Aleyt v., 142.
 —, W. v. 142.
 Buyens, B. past. (17^e e.), 41.
 Buyll, K. v., 117.
 Buc, Ph. de, 137.
 Burcht, C. v. d., 272.
 Burg, O. P., G. A. v. d., 10.
 Bueren, Marie van, echtg. v.
 Phil. v. Hohenlohe, 99.
 Celen, Art., 136.
 —, Heilw., 108, 140.
 —, Henr., 108.
 —, Luitg., 108, 140.
 Cibo, 24.
 Cisterciënsers, 102, 105, 131.
 Daelen, B. gen. (1509), 182.
 Dachverlies, S. J., Fr. (1561),
 139.

- Dal, J. P. v., 8.
 Dalen, L. priest., 1527, 182.
 Damarin, S. J., Fr. (1666), 30.
 Damen, O. E. S. A., A. F. A. M., 11.
 Dancel(la), Fr., 143.
 Dancella, M., 144.
 Daniëls, H., 12.
 Dekkers, M., 174.
 Delft, L. v., 14.
 Diederer, S. J., P., 15.
 Dielissen, B., 123.
 Diepen, zie Arnold.
 Diepenbeeck, J. v., 117.
 Dijck, A. v. past. (1643), 40.
 —, W. v., 124.
 —, v. zie v. Woensel.
 Dijk, G. v., 13.
 Dyckmans, past. (11^e e.), 42.
 Dichier, W. priest., (1505), 301.
 Dickbier, H., 139.
 Dinter, M. S. C., A. v., 12.
 Dinther, Al. v., 141.
 —, H. v., 136.
 —, C. v., 139.
 Dobbelsteyn van Doenrade, Jhr. D. v., 295.
 Dochters van Maria en Joseph, 6.
 — van O. L. Vr. v. h. H. Hart, 6 vlg.
 Doerne, A. v., 142 vlg.
 —, E. v., 137, 140.
 —, G. v. priest. (1522), 107 vlg., 139.
 —, J. v., kan. (16^e e.), 107, 137.
 —, L. v., 139.
 —, Marg. v., 140.
 —, Marie v., 97 vlg., 144.
 —, v. zie Helmich.
 Donders, H., 13.
 Donkers, W., 8, 13.
 Dominicanen, 25, 28.
 Doornmalen, A. v., 14.
 Dueren, zie v. Doerne.
 Drabbe, F., 9.
 Dubbelden, Den, zie Henricus.
 Eelkens, B. past. (1648), 43.
 Eygenraam, L., 8, 13.
 Eijck, A. v., 138, 144.
 —, E. v., 141.
 —, H. v., 108, 136.
 Eijcken, J., 11.
 Eijll, J. v., 115, 138, 143.
 —, L. v., 115, 143.
 Eyndhouts, 133.
 —, M., 140.
 —, W., 136.
 Eyndhoven, J. v., 11.
 Elderen, C. v., 13.
 Elen, M. v., 144.
 Elie, M., 272.
 Elisabeth, 139.
 Emants, W., 136.
 Engel, F. v., 121.
 Enckevoirt, v., zie Willem.
 Erardus v. d. Marck, biss. (1518), 179.
 Eras, H., 14.
 Eras, Th., 15.
 Erp, L. v., 140.
 —, W. v., 117.
 Erpe, H. v., abdis, 133, 136.
 —, Geslacht van, 95.
 Essmits, P., 313.
 Eugenius IV, paus (1436), 180.
 — Albertus d'Allamont, biss. (1666), 18—21.
 Fabri, Chr., kan. (17^e e.), 55.
 Fagnano, P., 60.
 Ferrieri, Mgr. (1841), 149, 151, 163—170 pass.

- Floris, v. d., 139.
 Frencken, L., 10.
 Franchois, abt (1571), 114.
 Franciscanen, 25, 28, 30.
 Franciscanessen, 5 vlg., 204, 308.
 Franciscus Sonnius, biss. (16^e e.), 25.
 — Antonius Gaillard, abt, (1685), 87.
 Frangipani, O., nunt. (1605), 58.
 Francken, N., 9.
 Fransoni, kard. (1842), 151, 158, 163.
 Frantzen, O. E. S. A., J., 11, 14.
 Fuerst, M., 137.
 Gaillard, zie Franciscus.
 Gans, J., 121 vlg.
 —, C., 122 vlg.
 —, zie Tromp.
 Gast, Ant. Reg., kan. (17^e e.), 46.
 Gebhard Truchsesz. von Waldburg, aartsb. en keurvorst (1585), 107.
 Geysbach, Tilm. van, prior (1560), 182.
 Gelissen, O. Carm., P., 13.
 Gemert, Agnes v., 272.
 —, Marie v., 272.
 Gent, O. P., J. M. v., 11.
 Georgius Ludovicus, biss. (1732), 211.
 — Sichmans, abt (1704), 87.
 Gerardus, past. (17^e e.), 35.
 Gerlaci, Apoll., 273.
 Gerrits, W., 12.
 Gerwen, S. J., Jac. v., dek. (17^e e.), 28.
 Gerwen, A. v., 7.
 Gerwen, G. v., 144.
 —, J. v., 143.
 —, W. v., 116.
 Gestel, Fr. v., aartsb. (1632), 200, 202.
 —, O. F. M., J. v., 18.
 —, J. v., 11.
 Gijsbers, W. J. H., 10.
 Gijsbertus Masius, biss. (1613), 115, 193, 195, 199 vlg.
 Gyselen, Isab. de, 125.
 Gijzels, H., 15.
 Gils, Dr. P. v., 128.
 Glabbeek, G. v., 126.
 Glas, P. de, 11.
 Goëtte, H., 12.
 Gommers, P., 13.
 Goossens, J., 11.
 —, Mgr. Prof. Dr. Th. J. A. J., 15.
 Goropius, J., priest. (1572), 42.
 Gottignius, De, vic. (17^e e.), 21.
 Graaf, O. F. M., J. de, 14.
 Graat, H., 12, 14.
 Grecht, J. v. d., Minderbr. (1587), 97 vlg.
 Gregorius XVI (1841), 152 vlg., 155, 164, 167 vlg., 307.
 Grevenbroeck, Jhr. A. v., 106.
 —, Beatr. v., 145.
 —, Joh. v., 115, 128.
 —, Marg. v., 199, 273.
 Grijpink, C. SS. R., 13.
 Grossouw, W., 8.
 Groot, C., 47.
 —, P. J. de, 9.
 Gruijter, L. de, 7.
 Gualtery, G., 210.
 Gudde, G., 11.
 Habraken, A., 211.
 Haes, L. de, 122.

- Haestenbergh, past. (17^e e.), 42.
 Hackfoort, A. v., 145.
 Halmale, P. v., kan. (17^e e.), 23 vlg.
 Hamel, L., 143.
 Hamers, A., 9.
 Hanegraef, J., past. (1661), 38.
 Harney, M., 73.
 Hasselbach, L., 10.
 Heerveld, O. F. M., N. v., 12.
 Heersel, A. v., 139.
 Heijden, A. v. d., 10.
 —, G. v. d., 13.
 Heymerix, zie Paradijs.
 Heilwigis, 136, 139.
 Heinsberg, van, zie Johannes.
 Hechtermans, H., priest. (17^e e.), 73.
 Hegelsom, H. v., kan. (1620), 200.
 Helmich, M., 141.
 Helmuch, zie Helmich.
 Helvoirt, S. J., J. v., 9.
 Hemert, A. v., priest. (1557), 301.
 Hendrick, D., 178.
 Hendrik I, hertog, 103.
 — II, hertog, 128.
 — III, hertog, 132.
 Hendrix, W., 123.
 Henricus, Elect., biss. (1256), 132.
 Henricus Den Dubbelden, biss. (1842), 149, 167—173 pass.
 Herincx, H., 122.
 Hermans, G., apost. vic. gen. (1839), 153 vlg., 158.
 Hermus, H., 8, 13.
 Heumen, G. v., 143.
 Heusen, H. v., 15.
 Heuvel, A. v. d., 312.
 —, J. v. d., 8, 13.
 Heuvel, O. C., J. v. d., 15.
 —, P. v. d., 312.
 —, Th. v. d., 12.
 Hoengen, J. v., 143.
 Hoerne, zie Johannes.
 Hohenlohe, Hier. graaf v., 99, 101.
 —, Phil. graaf v., 95, 99, 118.
 —, zie v. Bueren.
 Hollac, zie Hohenlohe.
 Holtus, A., 7, 11.
 Honorius, past. (17^e e.), 36.
 Hooydonk, Mgr. (1842), 149 vlg., 168.
 Hootsmans, A., 12.
 Horn, Geslacht, 113, 139.
 Houbraken, J., past. (1626), 42.
 —, J., vic. gen. (1658), 18—48 pass., 119.
 Hout, A. v., 11.
 —, G. v., 13.
 —, Th. v., 13.
 —, O. S. Cr., Chr. v. d., 12.
 Houtart, Marie v., 273.
 Hovelmans, H., 297.
 Hubens, J., past. (17^e e.), 44.
 Huygens, D., 124 vlg., 126, 147.
 —, J., 125.
 Hungen, W. v., 143.
 —, v., zie v. Kessel.
 Hurk, B. v. d., 8, 14.
 Hussen, J. v., 7, 11.
 Innocentius IV, paus (1246), 104.
 — VIII, paus (1490), 105.
 — XI, paus, 50, 64, 78.
 Ivoy, Fr., 123.
 —, P., 124 vlg.
 Iwens, J., 312.

- Jacob van Croy, biss. (1516), 195.
 Jacobs, J., 9.
 Jacop, priest. (1492), 301.
 Jan, hertog, 109 vlgg.
 — van Heinsberg, biss. (1454), 176.
 Jans, O. C., A., 15.
 Janssen, S. J., H., 10.
 — van Aerle, Mr. J., 123.
 — van Baekel, Wilb., 123.
 Jansenboy, O. S. D., L. (17^e e.), 28.
 Janssens, O. P., A., 10.
 —, G., past. (17^e e.), 38.
 —, zie Aegidius.
 Jean Bapt. Rob. bar. de Velde de Melroy, biss. (1808), 154, 306.
 Jeger, J. de, priest. (1498), 108.
 Jegers, M., 108, 140.
 Jenniskens, O. C., W., 15.
 Jezuieten, 28, 30, 199.
 Joannes Ferd. van Beughen, biss. (17^e e.), 22, 68.
 — Zwijsen, biss. (1842), 149 vlg., 168 vlg.
 Jode, Corn. de, priest. (17^e e.), 42.
 Johanna, hertogin, 109, 111.
 Johannes, priest. (1335), 139.
 — van Heinsberg, biss. (1455), 180.
 — van Hoerne, biss. (1573), 181.
 Johanniterridders, 109.
 Jordaens, O. F. M., S., (17^e e.), 34.
 Jorna, S. J., S., 14.
 Joseph van Bergaigne, biss. (17^e e.), 25 vlgg.
 Julius II, paus (1507), 195.
 Kaarsgaren, O. C., H., 15.
 Calixtus III, paus (1573), 180 vlg.
 Kamphuys, M., 272.
 Kannegieter, S. J., Th. J., 10.
 Kanunnikessen, Regul., 293 vlgg.
 Kant, S. J., A. v. d., 10.
 Capaccini, Mgr. (1840), 149, 163, 165.
 Cappevol, J., 273.
 Capucijnen, 6.
 Karel Philip, keurv., 211.
 — van Brimeu, 309.
 Catharina, 139.
 Kemenade, zie Bendorp.
 Kepkens, R., prior (1462), 182.
 Keppel, J. R. v., 47.
 Kessel, Marg. v., 137 vlg., 143.
 —, Marg. v., echtg. v. Werner v. Hungen, 143.
 —, W. v., 10.
 Keulers, O. C., P., 13.
 Keukens, A., 9.
 Kintsius, A., priest. (17^e e.), 30.
 Klaassen, G., 8, 13.
 Claassens, P., 7.
 Claessen, O. Carm., P., 13.
 Clarissen, 204.
 Cleef, Ambr. v., priest. (17^e e.), 38.
 Cleerhaghen, J., 95.
 Cleynaël, A., 141.
 Cleynants, A., 141.
 Cleynen, A., 73.
 Cleynhouts, A., 141.
 Kleine Zusters v. d. H. Joseph, 6.
 Clemens V, paus, 109.
 — IX, paus (1668), 69.
 — Crabeels, biss. (16^e e.) 25.
 Clusius, P., past. (17^e e.), 43.

- Knaapen, J., 9
 Knapen, J., 39.
 Knoyen, B., 140.
 Coenen, P., 15.
 Koenraedt, O. Praem., L., 15.
 Coets, D., 312 vlg.
 —, J., 312.
 —, Th., 313.
 Kock, O. P., J., 14.
 Cornans, H., 139.
 —, W., 139.
 Consen, F., 154.
 Coolen, A. past. (1618), 39.
 Cools, zie Reginaldus.
 Cortenbach, E. v., 121.
 —, Jhr. J. v., 295.
 Cornelis Lud. bar. v. Wijker-
 slooth, biss. (1842), 150.
 Costius, C., 122.
 Crabeels, zie Clemens.
 Cranenborgh, B. v., priest.
 (17^e e.), 37.
 Crets, Dr. C., abt, 17.
 Krijnen, C., 9.
 Crils, J., 85.
 Crimpen, G. v., 15.
 Croy, van, zie Jacob.
 Crols, A., priest. (17^e e.), 41.
 Kruisheeren, 6, 28, 163.
 Kruitwagen, O. F. M., B., 9.
 Kuijpers, A., 9.
 Cuyten, priest. (1841), 165.
 Kuipers, J., 127.
 Cusa, N. de, kard. (1452), 176.
 Custers, J., 112.
 Laane, O. Praem., J., 15.
 Laarhoven, H. v., 8, 13 vlg.
 Lamberti, past. (17^e e.), 42.
 Lamy, H., prel., 17.
 Langhel, H. de 139.
 —, zie Elisabeth.
 Lanckvelt, H. v., 140.
 Lanckvelt, W. v., 140.
 Laurent, Mgr. (1842), 150.
 Laurentius Metsius, biss.
 (1571), 25, 27, 114.
 Leefdael, J. v., 144.
 —, M. v., 141.
 —, Ph. bar. v., 104, 106, 115,
 119, 144.
 —, S. v., 145.
 Leemputte, H. v. d., vic. gen.
 (1620), 27, 200.
 Leijer, N. d., 8, 13.
 Lent, J., priest. (1662), 34, 43.
 —, W. v., past. (1879), 178.
 Leo XII, paus (1817), 155.
 Leoninus, O. F. M. (17^e e.),
 39.
 Liempt, P. v., 13.
 Liesselius, P., 312.
 Lievens, W., past. (1650), 39.
 Lijnbeeck, G. v., 194.
 Lindanus, zie Wilhelmus.
 Linden, O. Pr., J. J. M. v. d.,
 12.
 Link, O. F. M., P., 14.
 Lintermans, H., priest. (17^e e.),
 28.
 Lochem, H. v., Minderbr.
 (1588), 98.
 Lodewijk de Bourbon, biss.
 (1462), 178.
 Loeff, G., priest. (17^e e.), 22.
 Loo, P. v. d., 9.
 Loos, J. v. d., 10.
 Lubeek, O. F. M., A. J. v.,
 14.
 Ludoricus, zie Georgius.
 Lucas, Cath., 179.
 —, R., past. (17^e e.), 39.
 Lückcr, P., 8, 14.
 Lus, Abr., 121.
 —, Arn., 121.
 —, P., 113.

- Luwe, E. die, 140.
 —, H. de, 139.
- Maarten van Rossum, 117,
 124, 197.
- Maas, Dr. J., 11.
- Magdalena, gravin v. d. Berg,
 283.
- Mackelenberg, A. v., 15.
- Malsen, J. v., 137.
 —, C. v., 141.
 —, O. v., 141.
- Manders, J., 10 vlg.
- Mans, P., priest. (1532), 182.
- Maraldus, M., 73.
- Marcelissoon, G., 308.
- Margelle, baron de la, kan.
 (17e e.), 22, 123.
- Maria van Hongarije, 137.
 — van Leuven, 124—132,
 pass.
- Marck, v. d., zie Erardus.
- Martens, H., 13.
 —, Hel., 273.
- Martin, J., 8, 14.
- Martinus Rijthovius, biss.
 (16e e.), 38.
- Masius, zie Gijsbertus.
- Méan, prins-biss. (1831), 152.
- Mechelen, J. v., priest. (1489),
 301.
- Meersche, O. S. D., v. d., past.
 (17e e.), 35.
 —, G. v. d., priest. (17e e.), 42.
- Meersel, zie Meersen.
- Meersen, J. v., 141.
 —, Marg. v., 141.
- Megens, P., 311.
- Meijden, O. Praem., A. J.
 v. d., 9.
- Meijer, O. S. Cr., L., 14.
- Meyden, A. v. d., priest.
 (1485), 108.
- Melroy, zie de Velde.
- Merode, Eug. de, 60.
- Mersen, M. v., 137.
- Metsers, G. 301.
- Metsius, zie Laurentius.
- Meurs, D. v., Minderbr. (1587),
 97.
- Michael Ophovius, biss. (1632),
 25 vlg. 30, 201 vlg.
- Mierlo, D. Janssen v., priest.
 (1583), 301.
 —, G. v., dek. (1337), 139.
 —, C. v., 136.
- Mierop, W. v., 11.
- Miert, F. v., 7.
- Minderbroeders, 96—101,
 pass., 163.
- Minten, J. v., 207, 286.
 —, zie v. Bree.
- Missiezusters v. h. Kostbaar
 Bloed, 7.
- Missionarissen v. h. H. Hart, 6.
- Moedel, zie v. Mierlo.
- Moelen, A. v. d., 123.
 —, v. d., zie v. Woensel.
 —, v. d., zie Saen.
- Molemakers, A., 209.
- Moll, O. P., W. de, 10.
- Mombars, W., 141.
- Monicx, Eva, 122 vlg., 138,
 144.
- Moonen, P., 8, 14.
- Moor, H. de, 69.
- Moorsel, J. v., 12.
- Muysen, M. de, 137.
- Mus, E., 191.
- Muskens, C., 14.
- Mutsaers, Mgr. Dr. B., 9.
- Nassau, J. v., 101.
- Neercassel, J. v., apost. vic.
 (17^e e.), 24, 75.
- Nieuwindt, Mgr., 149.

- Nieuwstadt, O. F. M., J. A., 14.
 Nicolaus Zoësius, biss. (1624),
 25, 105, 115, 138—200 pass.
 Nimwegen, C. S. S. R., 13.
 Nittiers, S. J., (17^e e.), 30.
 Noot, M., 273.
 Norbertijnen, 103.
 Notker, biss. (997), 302.
 Nuenhem, W., 116.
 Nuynhem, K. v., 142.
- Oever, L. v. d., priest. (1697),
 71.
 Oisterwyck, C. v., priest.
 (1545), 301.
 Offermans, L., 10.
 Ooms, O. F. M., M., (17^e e.),
 30.
 Oorsprong, O. Praed., F., 10.
 Ophovius, zie Michaël.
 Oppers, H., 8, 14.
 Orson, fam., 210.
 Os, H. v., 143.
 —, C. v., 273.
 —, M. v., 138.
 —, R. v., 138.
 Oss, W. v., 311.
 Otto III, koning, 302.
 — IV, keizer, 103.
 Oudaerts, M., 142.
- Padbroec, J., 139.
 Padbroeck, H., 140.
 Panken, Mgr. A., 9.
 Papendonck, R. v. d., priest.
 (1481), 108.
 Paradijs, M., 119, 143.
 Paredis, Mgr. (1842), 150,
 163, 165 vlg.
 Parma, 95.
 Paulus IV, paus, 25.
 Pélichy, baron de, 150—158
 pass., 306.
- Perce, J. v. d., Cist. (1431), 106.
 Perquin, O. Pr., N., 12.
 Pessers, F., 12.
 Peters, C., 15.
 Petri, Barb., 273.
 —, G., 273.
 Philips de Schoone, hertog,
 196.
 Philips II, hertog, 198.
 Piels, O. Pr., E., 12.
 Pieterse, J., 120 vlgg.
 Pius IV, paus (1565), 50, 152.
 — VII, paus (1808), 154, 305.
 Plees, M. v., 140.
 Pollaert, J., 145.
 —, C. v., 209 vlg.
 Pompen, N., 9.
 Praemonstratensers, 25.
 Prinsen, C., 7, 11.
 Pulles, J., 12.
 Putten, D. v. d., dek. (17^e e.),
 28.
- Quinten, W., 8, 13.
 Quix, J., priest. (17^e e.), 42.
- Ram, O. C., J., 15.
 Reginaldus Cools, biss. (17^e e.),
 75.
 Reinier, scholaster (1263), 104,
 133.
 Repelaer, B., 210.
 Ribbius, J., 127.
 Riel, L. v., 10.
 Rietra, E. J., 11.
 Rijken, O. P., H., 11.
 Rythovius, zie Martinus.
 Rivius, J, past. (1665), 41.
 Robertus, biss. (1240), 129.
 Rode, H. v., 132 vlg.
 Roelof, A., prior (15^e e.), 180.
 Roermond, M. v., gen. (1578),
 182.

- Roy, A. v., priest., 301.
 —, G. de, 10.
 —, J. Le, 85.
 Roymans, J., past. (1670), 37.
 Rooyackers, L., 8.
 Roover, G. de, 136.
 Rospigliosi, G., intern. (1667),
 20 vlg.
 Rossum, v., zie Willem.
 Rotaer, J., prior (15^e e.), 180.
 Rover, H., 139.
 Rovers, L., 13.
 Rubbers, A., 15.
 Ruberg, O. Pr., B., 14.
- Saen, A. v. d., echtg. v. Arn.
 v. d. Moelen, 123 vlg.
 Sampson, M., priest. (1475),
 301.
 Sanders, G., 176.
 —, H., past. (1448), 175, 179.
 —, J., dek., 17.
 —, J., 14.
 —, J., 176.
 Santvliet, S., past. (17^e e.), 69.
 Santvoort, S., proton. apost.
 (17^e e.), 44.
 Sant, C. SS. R., 13.
 Schayk, W. v., 8, 11.
 Scheffer, J., 95.
 Scheij, J., 8, 11.
 Schellekens, J., 12.
 —, past. (17^e e.), 40.
 Schellens, Cl., 15.
 Schenkeveld, O. C., N., 15.
 Schneiders, O. F. M., B., 12.
 Schoenmakers, J., 12.
 Schröder, S. J., A., 10.
 Schrijnen, Mgr. Prof. Dr. J.,
 15.
 Schutteput, J., past. (1603),
 118.
 Sebertss, W., 308.
- Sichmans, Georg., priest.
 (17^e e.), 37.
 —, zie Georgius.
 Silvester, Mind. (1584), 97 vlg.
 Simons, J., 12.
 Sittart, J. v., priest. (1498), 301.
 —, R. v., priest. (1500), 301.
 Sleeuwen, L. v., 11.
 Sliepen, H., 8, 11, 14.
 Slouwen, D., 141.
 Sluen, E., 141.
 Smijers, Dr. A., 17.
 Smits, A., 16.
 —, O. F. M., J., 14.
 —, M., 11.
 Snoex, J., 136.
 Somers, N., 55.
 Son, Mgr. C. v., dek., 17.
 Sonnius, zie Franciscus.
 Sophie, J., priest. (17^e e.), 43.
 Spanjers, J., 8, 11.
 Spolders, A., 10.
 Sprangers, Mgr. J., 11.
 Staels, H., past. (17^e e.), 43.
 Stallaert, C. SS. R., Th., 15.
 Stapparts, A., 273.
 Steenhuys, D., 142.
 —, H., 142.
 —, H^a, 142.
 Steenhuyse, Th. v., 273.
 Steewichs, J., 308, 310.
 Stegge, O. Carm., G. aan de,
 14.
 Steures, J., 12.
 Stevens, P., 10.
 Stöcker, H., prel., 17.
 Stockheim, Chr., 144.
 —, zie Vaeck.
 Strijbosch, J., 9.
 Strijp, A. v., priest. (1567), 301.
 Strick, O. S. D., D., dek.
 (17^e e.), 28.
 Stumpel, S. J., A., 14.

- Surig, Drs H., 14.
 Swagemakers, A., 8, 11.
 —, S. J., G., 10.
 Sweens, Mgr. A., 15.
 Swinckels, A., past. (17^e e.), 35.
 —, H., 8, 13.
 —, M., 123.
 Tanara, S., intern. (1687),
 23, 70.
 Tartwijk, F. v., 11.
 Tempeler, M., 178.
 Tempelieren, 109 vlg.
 Teppema, O. P., E., 14.
 Theodori, A., 273.
 Thiel, A. v., 11 vlg.
 Thielen, D., 112.
 Thomassen, M., 10.
 Tielens, T., past. (17^e e.), 38.
 Tijchon, Jac., 8, 13.
 Tilborgh, J. v., past. (17^e e.),
 44.
 Torre, J. della, apost. vic.
 (17^e e.), 18.
 Toten, J. (17^e e.), 42.
 Treysenaerts, E., 177.
 Tright, C., 174.
 Tromp, M., echtg. v. C. Gans,
 123.
 Udalricq, A., 85.
 Uden, H. v., 170.
 Uytdenwilligen, C., 11 vlg.
 Urbanus VIII, paus, 73.
 Ursulinen, 7.
 Vaeck, A., 209.
 —, J., 144.
 —, Is., echtg. v. Chr. Stock-
 heim, 144.
 Varick, J. Verseyden van, 289.
 Veen, A. v., 84.
 Vecchii, G. de, intern. (1661),
 18.
 Vecchius, H. de, abt, 25.
 Veken, O. S. A., B. v. d.
 (17^e e.), 37.
 Velde, de, zie Jean Bapt.
 Velden, H. v. d., adm. apost.
 (1857), 159—170 pass.
 Verbiesen, J., 8, 14.
 Verbruggen, H., 8, 11.
 Verbunt, J., 14.
 —, T., 8, 11.
 Verdonck, G., aartspr. (17^e e.),
 35.
 Verhagen, A., 14.
 Verheyden, J., rect. (1745),
 207, 211, 289.
 Verhoeckx, L., 12.
 Verhofstadt, N., past. (17^e e.),
 45.
 Verrijt, T., 13.
 Verschuren, P., 8, 14.
 Verseyden, zie van Varick.
 Verwaaijen, H., 9.
 Vijfeicken, F. v., 210.
 Villers, de, priest. (17^e e.), 30.
 Vladeracken, P. van, past.
 (1616), 37.
 Vlierden, A. v., 144.
 Vleshauder, R., Cist. (1624),
 105.
 Vleuten, C. v. d., 9.
 —, J. v. d., 9, 13.
 Vogels, priest. (17^e e.), 35.
 Völker, A., 13.
 —, W., 8, 11.
 Vonken, G., 12.
 Voort, J. v. d., 145.
 Vos, vic. gen., 18.
 —, priest. (17^e e.), 45.
 —, Miss. v. d. H. Fam., L.,
 13.
 Vossius, L., past. (17^e e.), 44.
 —, kan. (17^e e.), 27.
 Vries, A. de, 12.

- Waldburg, zie Gebhard.
 Walen, J., 8, 11.
 Wassenberg, M., 15.
 —, zie v. Hoengen.
 —, zie v. Hungen.
 Wassenbergh, G., past. (1698), 38.
 Waterhalen, G. v., 108, 140.
 Weerd, A. de, priest. (17^e e.), 34.
 Weghe, C. v. d., 97 vlg.
 Weijer, F. v. d., 102.
 Welten, A., 9.
 Werchter, K. v., 142.
 Wessem, P. v., gen. (1589), 182.
 Wezenbeek, O. Carm., W., 14.
 Wiel, J. v. d., 8, 11.
 Wielen, P. v. d., 13.
 Wijkerslooth, zie Cornelis.
 Wijs, de, 171.
 Wijtenburg, O. C., Th., 14.
 Wildenberg, J. v. d., 8, 14.
 —, O. F. M., J., 14.
 Wilderbeek, O. C., J., 15.
 Wilens, O. C., G., 14.
 Wilhelmus Lindanus, biss. (1573), 181.
 Willem I, prins v. Oranje, 99.
 — I, graaf, 103.
 — I, koning, 152.
 — II, koning, 150 vlg., 169.
 Willem van Enckevoirt, kard. (16^e e.), 195.
 — Michiels, priest. (1512), 108.
 — van Rossum, kard., 16.
 Willemaers, past. (17^e e.), 35.
 Wilmer, G., secr. biss. (1841), 168.
 Winter, J. de, 9.
 Witte Zusters van Algiers, 6.
 Woensel, M. v., echtg. v. W. v. Dijk, 124.
 —, M. v., 2^e echtg. Arn. v. d. Moelen, 124.
 —, W. v., priest. (1604), 301.
 Wolf, F. de, 10, 13.
 Wolters, J., 9.
 Wouters, J., priest. (1420), 136.
 Zijlmans, P., 12.
 Zijpe, Fr. v. d., 59.
 Zuermons, S., 141.
 Zusters v. Barmhartigheid, 6.
 — v. J. M. J., 7.
 — Carmelitessen, 6.
 — v. h. Kostbaar Bloed, 5.
 — (Barmh.) v. H. Franc. v. Assisië, 5.
 — der Chr. Scholen, 6.
 — v. Schijndel, 6.
 Zoësius, zie Nicolaas.
 Zwijsen, C. J., 10.
 —, zie Joannes.

Register van Plaatsnamen.

- Aarle, 103, 109.
 Aerschot, 177.
 Afferden, 163.
 Aken, 154.
 Albergen, 184.
 Alphen, 163.
 Altforst, 163.
 St. Anthonis, 4, 160.
 Antwerpen, 23, 95, 97.
 Appeltern, 163.
 Arcen, 163.
 Arendonk, 103, 129 vlg.
 Asten, 3.
 Averbode, abdij, 17.

- Bakel-Brouwhuis, 4.
 Balgooy en Keent, 161.
 Batenburg, 7, 163.
 Beek, 27, 161.
 Beek en Donk, 114.
 Beers, 160.
 Bergeijk, 4.
 Berg-en-Dal, 3.
 Bergharen, 163.
 Berne, abdij, 16 vlg.
 Beugen, 160.
 Beuningen, 161.
 Bindèren, 204.
 —, abdij, 102—148 pass.
 Boekel, 162.
 Borkel en Schaft, 4.
 Boxmeer, 160, 205, 283.
 Bostel, 6, 32, 204.
 Braakhuizen, 5.
 Brabant, 103.
 Breda, 149, 163.
 Bruheze, 113.
 Budel-Schoot, 4.

 Damen en Langel, 162.
 Deurne, 113, 121.
 Deursen, 162, 174—212 pass.
 —, kanunnikessen, 212.
 Dinther, 139.
 Dommelen, 204, 206.
 Dreumel, 163.
 Driel, St. Annatroon, 181, 199.
 Druten, 159, 163.

 Eerde, De, 5.
 Eindhoven, 4—32 pass., 181,
 198.
 —, H. Geesttafel, 203.
 —, Jeugdemonstratie, 16.
 —, Stratum, 3.
 —, Woensel, 5.
 Escharen, 160.
 Ewijk, 161.

 Floreffe, abdij, 103.

 Gassel, 160.
 St. Geertruidenberg, 27, 200.
 Geldrop, 6, 201.
 Geleen, 27, 32.
 Gemert, Duitsche Orde, 40
 vlg., 205.
 Grave, 7, 158—171, pass., 306.
 Groesbeek, 161.
 Groot-Linden, 160.

 Haren, 162.
 —, Bethlehem, 308.
 Handel, 205.
 Hapert, 6.
 Haps, 160.
 Hedikhuizen, 302.
 Heerewarden, 302.
 Hees, 6.
 Heesch, 6.
 Heeswijk, 16 vlg.
 Hernen en Leur, 163.
 Herpen, 162.
 Helmond, 29, 102—126 pass.,
 198.
 —, Heerlijkheid, 103.
 —, De Hage, 181—293 pass.
 's-Hertogenbosch, 3 vlg., 149,
 163, 168.
 —, Bisdom, 3, 153.
 —, Vicariaat, 18—92 pass.,
 152.
 —, dekenaten, 29—32.
 —, Seminarie, 165.
 —, St. Janskerk, 16, 97 vlg.
 —, St. Geertruidkerk, 181, 199.
 —, Begijnen, 28.
 —, Begijnhof, 126.
 —, Jezuïeten, 199.
 —, Karthuizers, 126.
 —, Minderbroeders, 96—101
 pass.

- 's-Hertogenbosch, Lieve Vrouwe Broeders, 203.
 —, Bethania, 181.
 —, Zusters van Orthen, 181.
 —, Zwarte Zusters, 181, 183.
 —, Groot Ziekengasthuis, 28, 139.
 —, Aanslag op, 95—101.
 's-Hertogendaal, abdij, 114, 137.
 Heumen, 161.
 Heusden, 27.
 Hilvarenbeek, 32.
 Hooidonk, 181—204 pass.
 —, abdij, 103, 109, 119.
 Hoorn, 184.
 Horssen, 163.
 Houthem, klooster, 145.
 St. Hubert, 160.
 Huisseling, 162.
 Kaatsheuvel, 4, 6.
 Kekerdom, 161.
 Keldonk, 7.
 Kessel, 302 vlg.
 Corsendonk, 180.
 Croy, 108, 127.
 Cuijk, 5, 159 vlg., 306.
 Ledeacker, 160.
 Leeuwen, 163.
 Leuven, 176.
 Lierop, 117.
 Lieshout, 127.
 Liessel, 117.
 Lith, 303.
 Löeth, 161.
 Luik, 152, 154.
 —, bisd., 129, 132.
 —, kapittel, 129.
 —, St. Janskerk, 139.
 Maasbommel, 163.
 Maashees, 160.
 Maastricht, 97.
 Maeseyck, St. Agnetenklooster, 180 vlg., 189.
 Macharen, 162.
 Malden, 161.
 Maren, 302 vlg.
 Meerveldhoven, 5.
 Mechelen, 23.
 Megen, 5, 152—171 pass.
 —, Minderbroeders, 163.
 Mierlo, 104, 115—139 pass.
 St. Michiels-Gestel, Seminarie, 17.
 Mill, 160.
 Millingen, 161.
 Moerdijk, 4.
 Moergestel, 5.
 Mullem, 160.
 Nederwetten, 175—179 pass.
 Neerbosch, 161.
 Niftrik, 163.
 Nijmegen, 3—6, 16, 159 vlg.
 —, (Doddendaal), 4.
 —, Oud-Burgergasthuis, 17.
 Nuenen, 177, 181.
 —, H. Geesttafel, 179.
 St. Odiliapeel, 6.
 St. Oedenrode, 32, 113, 124, 174.
 Oeffelt, 160, 305 vlg.
 Oirschot, 6, 32.
 Oisterwijk, 16, 204.
 Ommel, 204, 206.
 Ooy en Persingen, 161.
 Oploo, 160.
 Orthen, 27.
 Oss, 27, 312.
 —, Latijnsche School, 312.
 Overasselt, 161.
 Overlangel, 162.
 Overloon, 160.

- Puiflik**, 163.
Ravenstein, 152—171, pass.
 —, Land van, 211.
Reek, 162.
Rijkevoort, 160.
Rixtel, 109 vlg., 124.
Roermond, 23, 163, 181.
 —, bisd., 153 vlg.
Rosmalen, St. Annaburg, 181,
 183, 199.
Sambeek, 160.
Schayk, 162.
Schijndel, 3, 6.
Stiphout, 127.
Someren, 6, 118, 129 vlg.
Son, 109, 113, 121.
Teeffelen, 162.
Thienen, 97, 176 vlg.
Tilburg, 3—6, 150.
 —, Dioc. Euch. Congres, 16.
Tivoli, 7.
Tongelre, 109, 129 vlg., 133.
Tongerloo, abdij, 17.
Uden, 162, 174.
 —, Kruisheeren, 163.
Valduc, zie 's-Hertogenbosch,
 114.
Valkenswaard, 3.
Velp, 162.
Venlo, kapittel, 180—212 pass.
Venlo, Maria-weide, 180, 189.
Venray, 120, 138.
Vierlingsbeek, 160.
Villers, abdij, 104, 114, 129.
Vlierden, 113, 121.
 —, kapel, 129 vlg.
Volkel, 4 vlg., 162.
Vortum, 160.
Vught, 5 vlg., 16.
 —, Deutsche Orde, 40.
Waalre, 3.
Waalwijk, 204 vlg.
 —, Nazareth, 181.
Wamel, 163.
Wanroij, 160.
Weert, Maria-Wijngaard,
 194.
Weurt, 161.
Wijchen, 161.
Windesheim, kapittel, 180.
Winssen, 161.
Woensel, Mariënhage, 176,
 180, 192, 301.
Zaltbommel, 27.
 —, St. Agneten, 181.
 —, St. Maria Magd., 181.
Zeeland, 162.
Zeelst, 109.
Zesgehuchten, 7.
Zoeterbeek, 174—212 pass.
Zuilichem, 302 vlgg.
Zwolle, 184.
-

Register van Zaken.

- Bescherming van kloosters,** 196.
Bisschoppen van 's-Hertogenbosch, 25 e. v.
Bisschopsbenoeming, 149 vlgg.
Bloedwonder, 103.
- Drankbestrijding,** 16.
- Eucharistie,** 16.
- Handschriften, Godsdienstige,** 290 vlg.
 —, Liturgische, 291, vlgg.
- Incorporatie eener abdij,** 128 e. v.
Incunabel, 292 vlg.
- Katholiekendag,** 16.
Klokken-opschriften, 197.
Congres, Dioc. Euch., 16.
 —, R. K. Landelijk, 16.
Koningsbede, 126.
Kloosterbezittingen, 121 e. v.
Kloosterscholen, 190, 206.
Kloosterstatuten, 213 e. v.
Kloosters, Inrichtingen van, 180 e. v.
 —, Toestand van, 194 e. v.
 —, Verdrijving van, 210 e. v.
 —, Verkoop van, 210 e. v.
 —, Visitatie van, 194 e. v.
Collatierecht, 303, 312.
- Mariabeelden,** 37, 199.
Meubelen, kerkel., 29.
Misbrood, 189.
Muziekboeken, kerkel., 293.
- Noviciaatshuizen,** 16.
Nuyensfonds, 93.
- Onderscheidingen, pausel.,** 15.
Oprichting kloosters, 175.
- Paramenten,** 293:
Patronaatsrecht, 130, 133.
St. Pieterspenning, 17.
Prijsvraag Nuyensfonds, 93.
- Relikwieën,** 289, 294.
- Scholen, latijnsche,** 312.
Stichting v. kloosters, 128 e. v.
- Tienden,** 103—133 pass., 146, 205.
- Varia,** 16 vlg.
Verslagen, kerkel., 25—92.
Vicariaten, 18—42; 152 vlg.
Vicarisbenoeming, 18—24.
Vicarissen, apost., 149.
Vormsel, 18 vlg.
- Wapen, abdij Binderen,** 102 vlg.
- Zegels, klooster-,** 103, 176.

ADVERTENTIE-BIJVOEGSEL VAN „BOSSCHE BIJDAGEN”

BOUWSTOFFEN VOOR DE GESCHIEDENIS
VAN HET BISDOM 'S-HERTOGENBOSCH

DL. XI. AFLEV. 3. OCTOBER 1932

De prijzen van **MISSAALS** en **BREVIERS** van
PUSTET zijn met 10% verlaagd. Vraagt nu
prospecti en prijzen bij

Boekhandel W. Bergmans, Tilburg.

Zoo juist is een nieuw vervolgwerk begonnen:

De Ontdekking van de Wereld

door **Mr W. J. VAN BALEN**

compleet in 16 afleveringen of 2 banden.

Vraagt een aflevering ter inzage bij

W. BERGMANS, Markt, Tilburg.

Vacant

H. VERBUNT VAN DIJK

Gasthuisstr. 64

TILBURG

Kerkelijke Kunst

Gegarandeerd Zuivere Miswijnen

Alle Kerkbenodigdheden

Kloosterstoffen

Firma G. Borrenbergen

Telefoon 3634

EINDHOVEN

Wasbleekerij en Kaarsenfabriek

Boekhandel W. BERGMANS, Tilburg.

Mgr Dr TH. GOOSSENS

Het Arme Brabant

Prijs f 0.70

Het Keerpunt van Brabant, 1 Maart 1796

Prijs f 0.70

SPECIAAL ADRES voor

PRIESTERKLEEDING

Arnold Vielen - Marktstraat - Veghel

Vacant

Oude en Nieuwe Boekhandel

UITGEVERIJ

N.V. v./h. DEKKER & v. d. VEGT en

J. W. v. LEEUWEN

Oranjesingel 4, NIJMEGEN

Oude Gracht, UTRECHT

Verzendt op aanvraag gratis
Catalogen.

Koopt oude Boeken.

LENTJES & DROSSAERTS

'S-HERTOGENBOSCH

EFFECTEN, COUPONS, DEPOSITO'S enz.

Belasten zich speciaal met het plaatsen en verhandelen van leeningen ten laste van Provinciën, Gemeenten, Waterschappen, R. K. Kerken, Kloosters en Instellingen op de meest voordeelige voorwaarden. :-:

Firma J. H. de Leeuw

's-HERTOGENBOSCH

Groothandel in Koloniale waren

Koffie = Thee

Tel foon 497 en 1146

Het Leven van Moeder Maria Margaretha der Engelen

van de Ongeschoeide Carmelitessen — 1605-1658

met inleiding van Pastoor J. DE KROON.

Het zeer merkwaardige leven van deze eerbiedwaardige vrouw, zeer bekend als „DE HEILIGE NON VAN OIRSCHOT”, verscheen te Parijs in de Fransche taal. MARIA HEEMSKERK belastte zich met de Nederlandsche bewerking, en heeft daardoor medegewerkt, om een monument van Roomsche vroomheid te herstellen, dat tijdens de z.g. Hervorming werd verwoest. Het werk omvat 316 bladz., groot 8° formaat, verdeeld in 26 hoofdstukken, bewijsstukken over genezingen, proces-verbaal over de opgraving van het lichaam der „Heilige Non” in de Kathedrale Basiliek van St. Jan te 's-Hertogenbosch. Het werk is versierd met zes mooie gravures en een reproductie van een eigenhandigen brief van Moeder Maria Margaretha.

De prijs is f 2.50; gebonden in bruin stoffen band f 3.25.

Verkrijgbaar bij alle Boekhandelaren.

De Uitgever: G. MOSMANS & ZOON, 's-Hertogenbosch

Wordt aanbieding gevraagd

van:

BOSSCHE BIJDAGEN

DEEL VI, AFLEVERING 1

en het GEHEELE DEEL VI

Adres: Administratie der Bossche Bijdragen,
Bosscheweg 95, Tilburg.

H. FUNNEKOTTER

❖ ❖ ROTTERDAM ❖ ❖

WEDEROM VERKRIJGBAAR:

de bekende Loopers „Super aspidem”

op 70 en 90 c/m. breedte.

Smyrna-loopers en Tapijten

in elke gewenschte afmeting, naar speciale ontwerpen.

BILLIJKE PRIJZEN.

vacant

J. A. VERBUNT

WIJNHANDEL

OPGERICHT 1848

TILBURG

INTERESSÉ DE LA MAISON

SCHRÖDER & DE CONSTANS

BORDEAUX

SPÉCIALITÉ VINS FINS ET

VINS CACHET DU CHATEAU ET

ÉTAMPÉ

PROPRIÉTAIRE DE LA RÉCOLTE ENTIÈRE 1928 ET
1929 DU **DOMAINE MOULIN DE SOUBEYRAN**